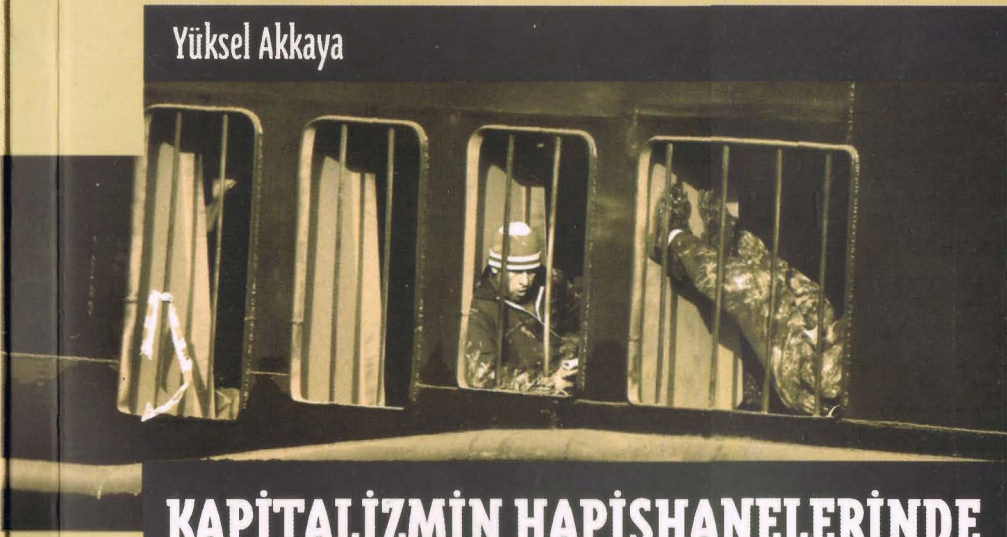
Yüksel Akkaya

KAPİTALİZMİN HAPİSHANELERİNDE ÖDÜNÇ HAYATLAR

SINIF MÜCADELELERİ, AVRUPA BİRLİĞİ, "KÜRESELLEŞME"

EKSEN YAYINCILIK

Yüksel Akkaya

Kapitalizmin hapishanelerinde ödünç hayatlar

Sınıf mücadeleleri, Avrupa Birliği, "Küreselleşme"

EKSEN
YAYINCILIK
EKSEN Basım Yayın Ltd. Şti.
Mollaşeref Mah., Turgut Özal Cad.
Fatih/İstanbul
Tel: 0 212 621 74 52
Fax: 0 212 534 95 90
http://www.kizilbayrak.net

Baskı tarihi: Haziran 2008
Baskı : Step Ajans
ISBN : 978-975-7271-43-7

Yüksel Akkaya

Kapitalizmin hapishanelerinde ödünç hayatlar

Sınıf mücadeleleri, Avrupa Birliği, "Küreselleşme"

İÇİNDEKİLER

9 ***Önsöz yerine:***
"Dertleşme"

11 ***Sunuş:***
"Mesele, umut etmeyi öğrenmektir"

19 *Kapitalizmin hapishaneleri ve direniş:*
Makina kırıcılardan hayat kırıcılara

47 Türkiye'de işçi hareketinin uzun dalgaları ve sol

71 1980'den günümüze Türkiye'de işçi sınıfı

91 Avrupa Birliği ve çalışma yasaları

113 Avrupa Birliği ve sosyal politika

131 Avrupa Birliği, işçi sınıfı ve sosyal güvenlik

153 "Küreselleşme", sendikasızlaştırma ve yoksullaştırma

183 Türkiye'de grevler, ücretler ve makro ekonomik göstergeler üzerine nicel ve nitel bir değerlendirme

233 Türkiye'de imalat sanayiinde emek ile sermaye arasında bölüşüm sorunu

269 Makina kırıcılardan, insan kıyıcılara

275 Subotnikler'den Stahanovistler'e Sovyetler Birliği'nde emek süreçleri (Gotha Programı'nın Eleştirisi Versus Anti-Dühring)

Asmin'e,
Asminli doruklara tutkulu özgürlük savaşçılarına,
Bu yolda tutsak düşenlere,
Ölenlere, öldürülenlere, kalanlara...

ASMİN

Kimdi cesaretimi kıran, üstelik
Yeni serüvenlere hazırlarken kendimi
Sesimi cılız, rüzgarımı yelkensiz
Bulan kimdi, ki şimdi geniş zaman
Kipiyle düşürüyor gölgesini anılarıma
Ama kimdi adını bir kadına ödünç verip
Doruklara çekilen büyülü doruklara
Biz Asmin dedik ona, sevgilim, kadınım,
Anamdı belki, ama o çoktandır
Üç bin metrenin altına inmiyor artık

İçimde bir fil sezgisi,kopup gitmeliyim
Dağlara yazmalıyım aşkı ve ayrılıkları
Asminli düşler kurmalıyım ya da birisi
Karşılık bulmalı canımı yakan sorulara
Kim demiyorum kim olursa olsun

Boynu kırılan bir oyuncaksam hırçın
Bir çocuğun elinde, ki celladım
Gözlerimi de oymuştu fırlatıp atarken
Yine de özlüyorum onu, niyetçi
Tavşanlara dönerken beklediklerim

Aynı soruyu sormaktan, minör
Ağrılardan yoruldum, gitmeliyim buralardan
İçimde buharlaşan cıvayı soluyorum artık
Yoruldum yoruldum yoruldum
Gereklilik kipinde yaşamaktan.

Ahmet Telli

Önsöz yerine: "Dertleşme"

İnsanlık tarihinin en zalim dönemlerinden birini yaşıyoruz. Kökleri daha fazla kâr için daha fazla ticaret, daha fazla ticaret için daha fazla üretim isteğinde yatan bu zalimlik, şimdi kendisini "rekabet gücü yüksek ekonomiler" oluşturmada yeniden ve daha güçlü olarak üretiyor. Birer hapishaneye dönüştürülmüş fabrikalarla, işyerleri ile yetinilmiyor artık. "Rekabet gücü yüksek ekonomiler" için eve iş verilerek evler de birer hapishane parçasına dönüştürülüyor. Üstelik bunlar, tek tek ülkeler aracılığı ile değil, bloklar/birlikler şeklinde, daha güçlü yaptırımlarla yapılıyor.

Yaşamak, "kendince" bir hayat sürmek için dünyaya gelenler, çalışma yaşamı ile birlikte hayatlarının kendilerine ait olmadığını da "görmeğe" başlıyorlar. Artık, sattıkları sadece emek güçleri değildir; bir de ödünç verip/aldıkları hayatlar vardır. İş saatlerinde işverene verilen hayat, iş sonrasında tekrar "ödünç" alınan hayat!

Çeşitli dergilerde yazılmış yazıların, kongrelere sunulmuş tebliğlerin "toplandığı" bu derleme kitapta tarihin huzursuzluğunu dile getirip, ona tanıklık etmek istedim. Hepsi bu!...

Bana bu olanağı veren Eksen Yayıncılığa, "derlemenin" hazırlanmasında, kitaba dönüştürülmesinde emeği geçen Eksen Yayıncılık emekçilerine teşekkür borcum var. Teşekkür ediyorum. Bir teşekkür borcum da sevgili dostum Fuat Ercan'a. Yoğun "iş yükü" içinde vakit ayırıp, bir sunuş yazısı yazarak, derleme kitabı daha da anlamlı kıldı.

Kitabın kapağındaki fotoğrafı kullanmamıza izin veren "Tuzla 2007 Albümü"nü hazırlayan Halkevleri Fotoğraf Atölyesi ve bu fotoğrafı çeken Ayşen Gürbüz'e teşekkür borcum var. Çok teşekkür ediyorum.

"Mesele, umut etmeyi öğrenmektir"

"Kelimenin tam anlamıyla başaşağı olmuş bir dünyada gerçek yalanın bir momentidir"
G.Debord.

Yalanın bir momenti haline gelen bu dünya umutları da umutsuzluğun bir momentine çevirdi. E. Bloch'un özlü ifadesi ile o zaman "Mesele, umut etmeyi öğrenmektir". Fakat başaşağı olmuş dünya da, gerçeğe yönelme/umuda yönelme nasıl gerçekleşecek? Dünyanın başaşağı olmasının tarihi ve bu tarihi tanımlayan işleyişi açığa çıkarma umuda kaynaklık edebilir. Başaşağı edilmiş bir dünyanın gerçekliğine ulaşmak için yapacağımız ilk iş tarihe dönüş olacaktır. Çünkü bugün yaşadığımız dünyaya ait tüm bilgi/donanımız tarih içinde egemenlerce oluşturulmuştur. Egemenlerin tarihi farklı bir geleceğin önündeki temel engellerden biridir. Bu engeli nasıl aşacağız? Walter Benjamin çok önceleri bu konuda bizleri uyarmıştı: "Tarihsel maddeci için bunun anlamı yeterince açıktır. Bu ana kadar hep galip gelenler, bugün hükmedenlerin altta kalanları çiğneyerek ilerlediği zafer alayında yerlerini alırlar. Her zamanki gibi ganimetler de alayla birlikte taşınır. Kültürel zenginlik denir bunlara. Ama tarihsel maddeci zafer alayını temkinli bakışlarla uzaktan izler. Çünkü bu kültürel zenginlik, hiç istisnasız, dehşet duygusuna kapılmadan düşünülemeyecek bir kökene sahiptir. Varlıklarını sadece onları yaratan büyük dehaların çabalarına değil, aynı zamanda o çağda yaşamış adı sanı bilinmeyen insanların katlandığı külfetlere de borçludurlar. Hiç bir kültür

ürünü yoktur ki, aynı zamanda bir barbarlık belgesi olmasın. Ve kültür ürününün kendisi gibi, elden ele aktarılma süreci de nasibini alır bu barbarlıktan."(Walter Benjamin) Benjamin tarihsel maddecinin bu koşullarda görevlerinden birinin "Geçmişi tarihsel olarak kurmak 'onu gerçekten olmuş olduğu gibi' tanımak değil, tehlike anında birden parlayıveren anıyı ele geçirmektir." Yani "tehlike anında tarihsel öznenin karşısına beklenmedik bir şekilde beliriveren geçmiş imgesini alıkoymaktır" (Walter Benjamin)

Sevgili arkadaşım Yüksel üzerine düşen görevi yerine getirmek için bir "anıyı" yeniden gündeme getiriyor/güncelleştiriyor. Tarihsel olarak yaşanmış bir deneyimi bugün için yeniden tanımlıyor. Egemen olan ve egemen hale gelen tarihin elinden çekip alıyor. Çekip aldığı ve yeniden tanımladığı bu an üzerinden ise yine Yüksel'in sıkça kullandığı biçimi ile "amele" sınıfının Türkiye gerçekliğini yazmaya çalışıyor. Bu anlamda elinizde tuttuğunuz kitap yaşadığımız şimdiki tehlikeye karşı geçmişte bize ait olan, yani anti-kapitalist olan bir yaşanmışlığı anımsatıyor. Yüksel "15. yüzyıl sonuyla 16. yüzyılın başı, halkın mülksüzleştirilerek, topraktan uzaklaştırılanların "ya çalış ya da yok ol" uygulamalarına bizleri götürüyor. Yaşamın her alanını *çalışma* üzerinden kapitalist düzenek içinde inşa edilmesi aynı zamanda işçilerin imal edilme sürecidir. Yani işçi sınıfının zaman içinde kendiliğinden oluşumu değil, tıpkı fabrikalarda üretilen metalar gibi imal edilmesini mücadele dili üzerinden anlatıyor. Mülklerinden edilen insanlar hiç bilmedikleri yeni mekanlara (kentler) koşarken, aynı zamanda yeni bir yaşama koşuyorlardı. Yani işçileştiriliyorlardı. Sahip oldukları tek şey kendi enerjileri (emek-gücü) idi. Nesneleri dönüştüren, onlara biçim veren enerji (emek-gücü) aynı zamanda işçileşmelerinin temel nedeni haline gelmişti. Çünkü birilerinin (kapitalistlerin) bu enerjilere ihtiyacı vardı. Karl Marx'ın emek-gücü dediği bu enerji, dünyayı her gün yeniden inşa ederken kendi enerjileri kendilerini güçsüz kılıyordu. Yani tüm enerjileri kapitalistlere/patronlara güç veriyordu. Karl Marx bunu edebi bir şekilde dile

getirmişti: ***"Sermaye ölü emektir, vampir gibi sadece canlı emeğin enerjisini çekip aldığında yaşıyor, ne kadar çok canlı emeğin enerjisini çekip alıyorsa o kadar güçleniyor ve daha fazla yaşıyor." (Karl Marx)*** Sermayedarlar/patronlar kölelik sisteminde olduğu gibi çalışanları tamamen ele geçirmek istemiyorlardı, ama onları *uysallaştırarak denetim* altına almak istiyorlardı. Bu gereklilik ilk elden *"çalışmanın"* mutlaklaşması anlamına gelmiştir. Yüksel'in sıkça referans verdiği Paul Lafargue *Tembellik Hakkı*'nda çalışmanın mutlaklaştırmasını o kadar iyi dilegetiriyor ki: *"Kapitalist uygarlığın egemen olduğu ulusların işçi sınıflarını garip bir çılgınlık sarıp sarmala"*dı. Çılgınlık Lafargue'ye göre *"iki yüzyıldan beri, acılı insanlığı inim inim inleten bireysel ve toplumsal yoksunluklara yol açmaktadır. Bu çılgınlık, çalışma aşkı; bireyin, onunla birlikte çoluk çocuğunun yaşam gücünü tüketecek denli aşırıya kaçan çalışma tutkusudur."* Bu tutku bu günlerde daha bir belirleyici hale geldi. Uluslararası rekabet, verimliliği arttırmak, ihracatı arttırmak gibi cümlelerle başlayan egemen dil. Lafargue bu egemen tarza karşı kinlidir; "*Ne yazık! Arcadia papağanları gibi ekonomicilerin dediklerini yineleyip duruyorlar: 'Çalışalım, ulusal zenginliği artırmak için çalışalım!'*" diye. Çalışmayı ama kapitalist düzenek içinde çalışmayı yuceltenlere karşı seslenir yoldaşımız; *"Ey aptallar! Sizler aşırı ölçüde çalıştığınız içindir ki, sanayi avadanlığı çok yavaş gelişiyor: (...) Kapitalist toplumda çalışma, her türlü düşünsel yozlaşmanın, her türlü örgensel bozukluğun nedenidir"* (Lafargue).

Denetim ve kontrolun ilk uğrağı bu nedenden dolayı *üretim süreci* olmuştur. Ama çalışmanın mutlaklaşması için üretim düzeyi tek başına yeterli değildir. İşin mutlaklaştırılması işçileri ama sadece işçileri değil bir bütün olarak toplumun denetlenmesi ve uysallaştırılmasına yönelik tekniklerin geliştirilmesine neden olur. Üretim sürecinde işçilerin bedenlerini üretim sürecinin gereklerine uyum sağlama teknikleri daha başından itibaren toplumun da bu gerekler üzerinden yeniden biçimlenmesi anlamına gelecektir.

Yani toplum *çalışmanın* zorunluluğu üzerinden yeniden yeniden biçimlenecektir. Tüm sosyal bilimler bu gerekliliği yerine getirmek üzere harekete geçerek bir dizi düzeneğin gelişmesine neden olacaktır. Gerekliliğin yerine getirilmesi bir yandan işçilerin yaşam koşullarına adapte edilmesi anlamına gelirken, aynı zamanda bu uyum süreci de kültür, gelişme, ilerleme olarak kutsanacaktır. Ne yazik ki bu kutsama sadece sisteme hizmet eden sermayenin organik aydınlarınca değil, Marksistler'in dilinde de epey bir yer tutar. İşin zorunluluğu ve meşrulaştırılması yaşamın her alanında egemenliğini kurmaya başlaması, dünyanın da başaşağı çevrilmeye başlamasına neden olacaktır. Kapitalist varoluş zaman içinde *doğallaştırılıp-evrenselleştirilecek* ve bütün yaşananlar ilerleme ve kültürel zenginlik olarak sunulacaktır. Benjamin'in işaret ettiği tarihsel anları alternatif olarak yakalayıp gündeme taşıma, doğallaştırma-normalleştirilen sürecini bozacak müdahalelerdir.

Geçmişte yaşanan bir "anı" güncelleştirmek dediğimizde Yüksel'in ısrarlı bir çabası ile karşılaşırız. Kapitalizmin başlarında yani işçileştirme sürecinin doludizgin yaşandığı dönemde, işçileşmeye ya da emeğin değersizleşmesine karşı direnenlerin (henüz işçi olmayanların/olmaya direnenlerin) öyküsünü güncelleştirir. Yüksel bu noktada egemen tarih yazıcılarının ya da burjuva egemenliğinin anlamlandırması içinde ilerlemeye düşman bir hareket olarak tanımlanan *Ludist hareketi* analizine konu edinir. Bu hareketi egemen tarih kapitalizme karşı bir isyan olarak algılamak yerine, tarihin çarkını tersine çeviren "başıbozuklar" olarak ilân eder. Yüksel bu analize karşı çıkar ve tarihi yaşanmışlığı sorgular. Bu sorgulamayı sadece tarihsel bir merak ile yapmaz, amaçlanan bu hareketin sunduğu olanakları bu günkü koşullarda yeniden düşünmektir. Sistemin yapısal mantığının egemen olduğu bir zaman dilimi içinde organize ve güçlü yapıları ile işçi sınıfını temsil eden sendikaları yeniden ama eleştirel olarak düşünmemize olanak sağlar. İşçi sınıfının sermaye ve daha da önemlisi yapısal bir hal almış kapitalizme karşı çıkışın politik belirleyeni sadece örgütlü yapılar

olarak sendikaları işaret etmenin eksik ve hatalı olacağını işaret eder. Yüksel sunuşlarında ve konuşmalarında sezgisel bir heyecan üzerinden sorunu ele alır. Bu sezgisel heyecan/öfke ise insanın kendi emeğini başkalarına belirli zaman ve mekanda sunmanın başta bizzat o insan için gayri-doğal ve gayr-i insani olduğundan hareket eder. İnsanlık tarihinin bence en acımasız işleyişinden biri; insanların kendi enerji ve zamanlarını kendi özgür iradesi ile kapitaliste sunması yalanıdır. Bu yalan ve sunma ilk başta işçinin kendi varoluşu ile çelişkilidir. İşçiler bu çelişkiyi bedenlerinde ve zihinlerinde her gün yaşarlar. Bu çelişki bazen örgütlü bir bilinçlilik olarak açığa çıkar ama çelişki daha çok bedenlerde birikir, pasif tepkilere bireysel isyanlara neden olur. İşçilerin beden ve zihinlerinin uysallaştırması sınıfsal mücadelenin önemli uğraklarından biri olmuştur. Beden ve zihinlerin uysallaştırılması, arkadaşım Yüksel'in kitabında sıkça işaret ettiği gibi "bir hapishaneden farkı olmayan" yaşam ortamı üretecektir. İşletme ve mühendislik bilimleri işçilerin beden ve zihinlerini ele geçirecek yöntemleri bilim adına ilerleme olarak topluma (aslında sermayeye) sunarak, sınıf mücadelesine katkıda bulunurlar! Yaşamın çalışma üzerinden yeniden örgütlenme çabasının bizzat kendisi bir yatırım alanına dönüşecektir. Üretim sürecinde yaratılan metaların tüketilmesi bile bir uysallaştırma amacına dönüşmüştür. İstanbul İşçi Kurultayı'nda Yüksel kürsüde işçilere ilk bakışta oldukça garip gibi görünen bir eylem/talepte bulundu. *"Her gece bir saat TV'leriniz kapatıp konuşmayi deneyin. Konuşmak! Talep edilen konuşma. İlk elde zor gelecektir, unutmuşsunuzdur kocanızla, karınızla ve arkadaşlarınızla konuşmaya. Daha sonra TV kapalı iken evden çıkıp sokaklara arkadaşlara uğrayacaksınız. Konuşmalar zamanla kendinize bile unutturulan işiniz, sıkıntılarınıza dönüp gelecek. Kendi hayatınızı gündeminize almaya başlayacaksınız."*

Birçok anlamda önemli ve anlamlı bu talep. Böyle bir talebin varlığına neden olan gerçekliğin kendisi de anlamlı ve önemli. Yüksel elinizdeki çalışmada işaret ettiği gibi "sermayenin emek-

çiler üzerinde kurmaya çalıştığı denetim, gözetleme ve iktidar" artık yaşamın kendisi olmuştur. Yani dünya başaşağı çevrilmiştir. Artık kuşatılmış bir hayatı yaşamaktayız ve belki daha da önemlisi artık her birimiz kendi koşullarımıza uygun ve bizzat kendi ellerimizle kendimize hapishaneler inşa etmişiz. Bu başaşağı olma halinin belkide en anlamlı ifadesi kapitalizmin oluşum yıllarında işçileşmeye karşı çıkan insanların, bu günlerde üretim araçları ve iş için mücadele etmeleridir.

Yüksel egemen tarihsel anlatıyı politik bir ihtiyaç üzerinden yeniden tanımlama çabasının temel nedeni günümüz gerçeğini, Türkiye gerçeğini anlamaktır. Türkiye gerçeğini işçi sınıfı açısından politik düzleme taşıma kaygısı beraberinde işçi sınıfının karşılaştığı sorunları gündeme almayı gerektiriyor. Politik düzleme taşıma kaygısı işçi sınıfı üzerinden politika yapan sol ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi sorgulamayı gerektirir. Kitap aslında baştan sona bu gereklilik için, bu gereklilikten hareketle yazılmıştır, ama bir kaç yazı doğrudan bu soruya eğilmiştir. "Türkiye'de işçi hareketinin uzun dalgaları ve sol" başlıklı yazıda Yüksel *"işçi hareketinin taşıdığı zaaf ve sorunların sola ne ölçüde yansıdığı, solun yaşadığı zaaf ve sorunların işçi sınıfına ne ölçüde yansıdığı"* gibi anlamlı soru ile analizine başlıyor. Bu tarz bir soru özellikle kapitalizmin iyice derinleştiği günümüz koşullarında daha bir önem ve anlam kazanıyor. Sol ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi Yüksel, Engels'ten hareketle Türkiye'de kapitalizmin gelişme özellikleri yani maddi düzeyden hareketle analiz ediyor. Tarihsel bir dönemlendirmeyi içeren bu analize göre *"15-16 Haziran eylemine kadar Türkiye'de sosyalist hareket, 'eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşulları'nı tartıştı. Bu tartışmalardan, 'eksik teoriler' üretti. Her eksik teorinin boşluğu, yeni bir örgüt, yeni bir yapı ile giderilmeğe çalışıldı. Öyle olduğu için de 1970'li yıllar 'eksik teorilerin' tamamlanmaya çalışıldığı yıllar oldu."* Tartışmalara yol açacak bu analiz aslında Türkiye'de kapitalizmin yapısal koşulları ve gelişmesine ilişkin bir dizi sorunlu alanı işaret ediyor. Ama

Yüksel "işçiciliğe" ve "ekonomizme" kapılmadan işçi sınıfı ile bağ kurmanın yol ve yöntemlerini araştırmaya bizleri davet ediyor ve bu davetin amacı da "sınıfsal bakış açısının rehberliğinde teori ile pratiği bütünleştirerek hayata geçirmek" olarak tanımlanıyor.

İşçi sınıfının çevresine ve işçi sınıfının kendi çevresine ördüğü duvarlardan bir diğeri ise hiç kuşkusuz Avrupa Birliği. Avrupa Birliği önceklikle sol içinde farklılaşmalara yol açmakla kalmadı, işçileri temsil eden sendikal yapıları da kendi içinde farklı tavırlar almalarına neden oldu. Yüksel arkadaş bu konuda doğrudan bir öneri ile konuya giriyor: *"Yaygın bir kanı olarak Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik ile birlikte Türkiye'de çalışma mevzuatını düzenleyen yasalarda da işçiler lehine düzenlemeler yapılacağı düşünülmektedir. Bunun gerçekle örtüşüp örtüşmediğini test etmenin en önemli aracı AB'ye üyeli sürecinde uyum adı altında çıkarılan yasalara bakmaktır."* Burada hemen son zamanlarda çıkartılan üç yasayı mercek altına alıyor. İlk yasa sosyal güvenlik alanını düzenlerken "işsizlik sigortası"nı da düzenleyen 4447 sayılı yasa. İkincisi, adı "İş Kanunu ve Sendikalar Kanunu ile Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanun'da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun olan iş güvencesi ile ilgili düzenleme. Üçüncüsü ise, 4857 sayılı İş Kanunu. AB'ye uyum çerçevesinde kabul edilmiş bu yasaların önemli bir farklılığı olduğunu ve bu farklılığın "artık sadece işyerinde işçi üzerinde bir egemenlik peşinde değil, egemenliğin çeperi genişletilmekte, eve, kahveye, sokağa" taşındığını belirtmekte. Böylece "işçi yaşamının her anında, ister çalışsın, ister çalışmasın sermayenin denetimi, gözetimi altındadır. İşçi artık insani gereksinimleri olan, bunu tüm veçheleri ile yaşayan bir özne değil, işveren için sürekli denetim altında tutulacak işin, üretim aracının bir parçası, bir nesnesi" olduğunu ileri sürecektir. Kapitalizmin Türkiye'nin kendine özgü koşullarında emek üzerinde denetim ve kontrol mekanizmaları oluşturması, AB ile bütünleşme ile başlanan süreçle birlikte daha bir çeşitlenip ve derinleşmeye başlamıştır. Yüksel'in

ifadeleri ile *"her işyeri artık bir panoptikon hapishaneye dönmüştür. Bu hapishanede gözetim için, iktidarın varlığını hissettirmek için çok sayıda denetçiye gerek yoktur. Burada mahkumlara, aynı anlama gelmek üzere işçiler kendi kendilerini denetleyecek bir özelliğe kavuşturulmaktadır."*

Türkiye'de kapitalizmin gelişip dünya ölçeğinde işleyen sürece katılması, aynı zamanda işçi sınıfının politik gündeminde bir çok alanda gerilemeye yol açmıştır. İşçi sınıfının savunmacı bir stratejiye yönelmesi zaman içinde sendikaların işlevlerinde de önemli değişimlere yol açmıştır. Sendikaların temsil ettiği işçi sınıfı ile sendikanın daha çok sendikacıları temsil eden bir yapıya dönüşmesi işçilerin elini kolunu daha bir bağlamıştır. Bu aşamada işçi sınıfının siyasal etkinliğini sadece sendikalar ve siyasi partiler dolayında açıklamak eksik olacaktır. Yüksel elinizdeki yazılarında ve bir çok konuşmasında işçinin bizzat işçi olmaktan kaynaklanan tepkilerini ve hatta kinlerini açığa çıkarıyor. İnsanın kendine ait enerjiye yabancılaşması, kendi yarattığı zenginlikler karşısında gücünü yitirmesi hapishaneyi daha bir güçlendiriyor. Ama güçlenen hapishane her geçen gün sadece ama sadece işçi olmaktan kaynaklanan enerjiyi, kendi inşa ettikleri duvarı yıkacak enerjiyi de üretiyor. Önemli olan böyle bir enerjinin var olduğunu önce enerjinin sahiplerine ve daha da önemlisi onu uysallaştıranlara karşı göstermektir. Bu çaba umutsuzluğu umuda çevirirken, gerçekliği de yalandan kurtaracaktır.

Yüksel dostum tarihsel bir "anı" yani "Ludist haraketi" işaret ederek, "gelecek ile geçmiş arasındaki donuk ayrımları" (E.Bloch) yıkıyor. "Umut etmeyi" bir defa daha "öğretiyor." Bir ışık tutuyor. Ama sadece bir ışık, bundan sonrası umudu yaşama aktaracakların "işi". Işık tutmak anlamlı bir pratik ama çok da abartılmamalı, esas olan o ışık altında yaşamı dönüştürmektir.

Fuat Ercan

Kapitalizmin hapishaneleri ve direniş:

Makina kırıcılardan hayat kırıcılara

Dünya tarihine baktığımızda iki tane büyük özgürlükten kaçışı, gönüllü kaçışı görmek mümkün. İlki, feodal dönemde köylülerin, soyguncular dan, hırsızlardan, belirli baskıcı gruplardan kurtulmak için, can güvenliğini sağlamak için gönüllü olarak özgürlüklerinden vazgeçip, feodallere sığınmalarıdır. Yani siz bizi koruyun biz de sizin serfiniz olalım, sizin için çalışalım demişlerdir. Bu birinci büyük özgürlükten kaçış olarak değerlendirilebilir. İkinci büyük özgürlükten kaçış da kapitalizmin belirli bir aşamasından sonra kırsal kesimden kentlere özgürlük adına geliştir. Aslında her ikisi de tutsak edilmenin öyküsüdür, zincirlenmenin, büyük kapatılmanın öyküsüdür. Ben bu öyküyü bir parça kapitalizmin tarihi üzerinden anlatmaya çalışacağım.

Emek tarihinde işçi hareketi denilince genellikle eylemler ve sendikal örgütlenmeler akla gelir. Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir toplumda emek ile sermaye arasındaki çıkar çatışmasının şekillendiği, ilk kez mayalandığı, "kendinde sınıf" için ilk adımın atıldığı işyerlerindeki "enformel" grup[1] olarak adlandırılan küçük gruplaşmalar ve bunların emeğin sömürüsüne çeşitli şekil-

lerdeki karşı koyuşları, direnişleri, üzerlerinde kurulmak istenen iktidara karşı gösterdikleri mücadeleler görülmez. Ne var ki emek tarihçilerinin, sendikacıların, işçi sınıfı adına siyaset yapanların görmediği bu alan, sermayenin ve onun adına araştırma yapan sosyologların, psikologların, yönetim bilimcilerin üzerine en çok çalıştığı alandır. Sınıf mücadelesinde ve işçi hareketinde oldukça önemli yeri olan bu "enformel" örgütün direnişini kırmak için büyük çaba veren sermaye cephesi, ne yazık ki her seferinde yeni bir yöntem, araç geliştirmesine rağmen, yaklaşık yüzyıllık mücadelesinde her seferinde düş kırıklığına uğramış, yeni arayışlar içine girmiştir. Denilebilir ki Hawthorne araştırmalarından toplam kalite yönetimine kadar ki yaklaşık yüz yıllık arayışların amacı, işçilerin işyerlerinde bazen bilinçli olarak, bazen kendiliğinden ama farkında olmadan oluşturdukları bu enformel örgütlenmenin temelini oluşturan grupları, direnç merkezlerini "çökertmektir". Kuşkusuz, buradaki temel amaç işletme hedefleri ile tüm çalışanların hedeflerini örtüştürmektir, bir başka ifade ile işçilere işletmenin hedeflerini kabul ettirip, çalışmalarını da bu amaca ulaşmak için yoğunlaştırmaktır. Verimliliği, üretimi artırmak adı verilen bu süreç, kuşkusuz işçiler açısından, sömürüyü artırmaktan başka anlam taşımamaktadır. Sendikal örgütlenmenin temel açmazlarından biri sömürü oranını azaltmak ise, bunu sağlamak için işçiler arasındaki rekâbeti ortadan kaldırmak ve reel ücretleri yükseltip, çalışma koşullarını iyileştirmek gibi çabalar içine girmesi kaçınılmazdır. Bu mücadele hem işletme düzeyinde hem de mevzuat düzeyinde sürdürülür. Sendikal örgütlülüğün ilk mayalandığı yerlerden biri olma özelliğine sahip olan bu işyerlerindeki direniş merkezleri, ne yazık ki sendikal örgütlenme politikaları açısından neredeyse hiç dikkate alınmamıştır. Oysa, sermaye cephesinin işçi üzerinde kurmak istediği iktidar ve bunun birer parçası olan denetim ve gözetime yönelik direnç ve mücadele tam da bu enformel örgütlenmelerde başlar, Zaman zaman halka halka yayılarak işletmeyi kuşatır. Zira, bu kendinde bilincin, kendinde direnişe yöneldiği bir an olmakla bir-

likte, "kendi için" olmanın da ilk ayağını oluşturur, bunun araçlarından biri olan sendikal örgütlenmeye dönüşür/dönüşebilir. Farkında olarak ya da olmayarak bu enformel örgütler/gruplar kapitalist çalışma tarzına, emek ve üretim süreçlerine karşı koyarlar. Bu, emekçilerin mayasında bir direnç geleneğinin olduğunun bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. Yaklaşık yüz yıllık direnç geleneği ve her seferinde üretilen yönetim tekniklerini boşa çıkarma, bu geleneğin ve mayanın sağlamlığının ve tutarlığının bir göstergesi olarak da dikkate alınmaya değerdir. Bu nedenle, psikologların, sosyologların, işletme yöneticilerinin enformel grup olarak adlandırdıkları bu (enformel) örgütler, sadece onlara bırakılmayacak kadar önemlidir, sendikaların mutlaka dikkate alması gereken, örgütlenmenin ilk mayalandığı bereketli alanlardır.

Sermayenin, emekçileri denetim altına alıp, üzerlerinde iktidarını kurmak için yapmak istediğini ve yaptıklarını anlamadan, işyerlerindeki bu enformel grupları ve sendikal örgütlenme için sundukları olanakları da anlamak olanaksızdır. Bu nedenle önce bir tarihsel arka plana bakmakta yarar var. Zira, sendikal örgütlenmenin "krizinin" gerçek nedenleri bu tarihte yatar. Bu tarihi, bu büyük kapatılmayı, bu büyük iktidar mücadelesini anlamadan, sendikal örgütlenme ve krizi de anlaşılamaz, olsa olsa yüzeysel meseleler tartışılıp, onun üzerinden çözüm aranır.

I- Lanetli 15. yüzyıl: Büyük kapatılma ve direniş

Tarihe daha çok satmak, daha çok üretmek hastalığı musallat olalı beri iktidar mücadelesinin de seyri değişti. Bir avuç insan, daha fazla satmak ve daha fazla üretmek için üretim süreçlerine müdahale ettiğinde, müdahale ettiği sadece üretim süreci değil, üretim tarzı ve dolayısı ile toplumsal yapının kendisiydi de. Ama, bu aynı zamanda her alanda yeni bir iktidar savaşıydı. Bundan aristokrasi kadar en çok mustarip olacak olanlar, daha sonranın "özgür" insanı işçiler olacaktı. Zira geriye, üzerlerinde asıl iktidarı ku-

rulması gereken kesim olarak işçilerden başka kalan olmayacaktı. Ne var ki, emeğin değerli, işçinin nitelikli olduğu bir zaman diliminde bu pek de kolay olmayacaktı. Ama, önce "özgür" işçiye ihtiyaç vardı.

15. yüzyıl sonuyla 16. yüzyılın başı, halkın mülksüzleştirilerek, topraktan uzaklaştırılarak "özgür" proletaryaya dönüştürülmeye başlandığı bir zaman dilimidir. Yüzyıllardır alışageldikleri bir hayat tarzından birdenbire kopan/koparılan bu insanlar, kapitalist hayat ve çalışma tarzının gerektirdiği disipline aynı hızla uyum sağlayamadı, bir tepki olarak, kitleler halinde "dilenci", "hırsız" ve "serseri" oldular. Bu durum, doğmakta olan kapitalizmin yasalarına aykırı idi. Ya imalathanelere/fabrikalara zincirlenmiş ücretli "özgür" köle olacaktılar ya da kentleri terk edeceklerdi. Düzen, iki seçeneğin dışına çıkarak, "dilenci", "hırsız" ve "serseri" olanlara karşı ise, en kanlı ve acımasız yasalarını uygulayacaktı. Kısacası, bu lanetli çağ, "ya çalış ya da yok ol" felsefesinin hayata geçirildiği kan ve ateşle yazılmış bir tarihten ibaretti. Yaşı ve sağlığı itibari ile çalışabilecek durumda olup da çalışmayanlara, "dilenci"lik, "serseri"lik ve "hırsız"lık gerekçesi ile VIII. Henry'nin imparatorluğunda, 16. yüzyılın ilk yarısında dayak ve hapis cezası veriliyor; bunlar bir arabanın arkasına bağlanıp, bedenlerinden kan akıncaya kadar kamçılanıyordu. Sonrasında ise bunlara, ya doğdukları yere ya da son üç yıldır bulundukları yere dönmeleri için veya artık "çalışmaya başlayacakları"na dair yemin ettiriliyordu. "Serserilik" nedeni ile ikinci kez tutuklananların kamçılanmaları yenileniyor, bir simge, işaret olarak da bir kulağının yarısı kesiliyordu. "Serserilik"te inat ettiği için üçüncü kez tutuklanana ise artık yaşam hakkı tanınmıyor, "azılı bir cani ve kamu düşmanı olduğu için" idam ediliyordu. Kapitalist uygarlığın kökenindeki bu "insanî" tutumlar bu kadar değildi. Çalışmak istemeyen bir kimse, kendisini tembel ve aylak bir kimse olarak ihbar edene kölelik etmeye mahkûm ediliyordu. Bu "çağdaş" kölenin efendisi, onu ekmek, su, bulamaç ile beslerken, iş ne kadar pis ve iğrenç olursa ol-

sun, dönemin yasalarına göre, kamçı ve zincir zoruyla çalıştırmak hakkına da sahip oluyordu. Eğer bu köle 15 gün süreyle ortalıktan kaybolursa, yaşam boyu köleliğe mahkûm edilecek ve alnı ya da sırtı İngilizce köle anlamına gelen "slave" sözcüğünün ilk harfi olan "S" ile damgalanacaktı. Üç kez kaçan ya da efendisine karşı bir harekete kalkışan köleyi ise idam bekliyordu. Bu kapitalist toplumun oluşturulması ve çalışma koşullarının oturtulması için yapılan vahşet, tarihin tanık olduğu en büyük zalimlik ve zulümlerden biridir. Kapitalizmin tarihi bu kan ve ateşten ibaret olan bir tarihtir.[2] Bu kan ve ateşten tarih, işçileştirmek ve onların üzerinde bir iktidar kurmak için büyük kapatılmayı da bir araç olarak kullanmaktan kaçınmayacaktı. Henüz, hapishanenin yaygın olmadığı bu dönemde büyük kapatılma başka türlü olacaktı. Sözü Foucault'ya verdiğimizde söyleyeceği şundan ibaret olacaktı: "... kapatılmadan kaçmak için, bir meslek icra etmek, düşük de olsa ücretli bir işi kabul etmek gerekiyordu. Sonuç olarak en düşük ücretler hapis tehdidiyle stabilize ediliyordu".[3]

II. Ludist hareket: Büyük kapatılmaya sert yanıt

Yukarıda dile getirilen bu zalim tarihe, büyük kapatılma tehdidi ile işçileştirmeye ve ücretleri stabilize etmeye, dolayısı ile bir iktidar kurmaya elbette ki "özgür" proleterler sessiz kalmamıştır. Ne yazık ki pek çok emek tarihçisi, kapitalizmin yukarıda dile getirilen uygulamalarına karşı çıkan Ludist hareketi, kapitalizme karşı bir isyan olarak algılamak yerine, hurafelerden ibaret bir 'resmî sol tarih'i yaratarak, makine kırıcı, tarihin çarkını tersine çeviren "başıbozuklar" olarak ilân etti. Bu tutumu ile, 15. ve 16. yüzyıllarda, kapitalizmin doğuşunun eşiğinde, yeni hayat tarzına uyum sağlamak adına "özgür" insanlara yapılan ve insanlık tarihinin işlenmiş en büyük suçlarından biri olan uygulamalara karşı çıkanları nerdeyse "hain" ve "gerici" ilân etti. Bildikleri, ne yazık ki bilmediklerinden daha fazla değildi. Zira, bir hapishaneden farkı ol-

mayan çalışma hayatına ve özgürlüklerini kısıtlayan, boş ve de hoş zamanını elinden alan, üzerlerinde bir iktidar kurmaya çalışan sermaye cephesi ve onun dayattığı yeni yaşam biçimine direnen bu asi çocuklar, kapitalistlerin yaptığı gibi, insana değil, onların üretim araçlarına ve ürettikleri ürünlere "zulmettiler". Bu iktidar mücadelesinde ellerinde başka kullanacakları araçları olmadığı için! Kuşkusuz, her iki davranıştan en "uygar" olanı Ludistlerinki, en kaba, vahşi ve acımasız olanı insana işkenceyi ve yaşamı ortadan kaldırmayı reva ve yasal hak gören kapitalistinki idi. Ol sebeple, Ludist hareket, basit, uygarlık dışı, ilerlemeye direnen bir hareket değil, tam tersine ekonomik, sosyal ve politik bir harekettir; sermayenin emekçiler üzerinde kurmaya çalıştığı denetime, gözetlemeye ve iktidara karşı bir büyük direniştir.

Çünkü,

Bir: Ludist hareket, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, çalışma ilişkilerinin en sert, en çatışmacı eylem biçimidir, pazarlık şeklidir.

İki: Ludist hareket, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, döneminin en güçlü "örgütlü" hareketidir. Bu "örgütlülük" İngiliz sendikacılığının temellerini oluşturur.

Üç: Ludist hareket, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, döneminin en sert toplu pazarlık biçimidir.

Dört: Ludist hareket, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, döneminin en iyi sonuç alan grevidir.

Beş: Ludist hareket, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, burjuvazinin en çok korktuğu işçi hareketidir, "mevzuat dışı, özgür ve haklı" bir başkaldırıdır, işçilerin hakları kadar kişiliği ve özgürlüğünü de gözetir. Bu nedenle, kapitalizmin kurallarına, yasalarına karşı büyük bir başkaldırıdır. Yeni üretim ilişkilerine yönelik sesli bir itirazdır.

Altı: Ludist hareket, basit bir makine kırıcılığı hareketi olmayıp, bugünkü işbirlikçi, korporatist, panoptik sendikacılığın tam karşıtı, formel olmayan, ama emekçilere güven ve cesaret veren bü-

yük bir "sendikacılık" hareketidir.

Yedi: Ludist hareket, çırak, çocuk ve kadınların ucuz emek gücü olarak nitelikli emeğin karşısına çıkarılmasına karşı çıktığı için emek piyasasına güçlü bir müdahaledir.

Sekiz: Ludist hareket, yeni makinelerin ürünlerinin üretim sürecinde yarattığı yabancılaşmaya bir itirazdır.

Dokuz: Ludist hareket, sermaye cephesinin emekçiler üzerinde kurmaya çalıştığı iktidara, egemenliğe karşı bir büyük direniştir.

Tüm bu nedenlerle, Ludist hareketi, proletaryanın ilkel bir tepki biçimi olmanın ötesinde 19. yüzyılın ilk yarısına kadar kapitalizmin kurumsallaşmış tüm ilişkilerine ve sonuçlarına, emekçiler üzerinde kurmaya çalıştığı denetim, gözetim ve iktidara karşı özgürlük adına bir başkaldırı olup, burjuvazinin vahşi müdahalesinden daha "uygar" olan bir isyandır.[4]

1816 yılında bir kez ve bilmedikleri bir şekilde son kez başkaldırırken çok anlamlı bir istekle yola çıktılar: "Ya ekmek ya da kan"! "Uygar", işçi sınıfı üzerinde iktidarlarını pekiştirmek isteyen kapitalistler ekmek vermek yerine Ludistlerin kanını istediler ve aldılar. Aslında işçi sınıfının bu büyük iktidar muharebesinde, öndersiz, pusulasız çıktığı kavgada yenilmesi kaçınılmazdı. Zira karşısında daha güçlü, ideolojik olarak donanmış ve rotasını çizmiş bir kapitalizm vardı. Bu güçlü kapitalist hareket, iktidar mücadelesinde ludist hareketin toplumsal temellerini ortadan kaldırsa da proletaryanın "kendinde bir sınıftan kendisi için bir sınıfa" doğru geçişinin önüne geçememiştir. Ancak, Ludist hareketten önemli dersler çıkararak önlemini almış; işçi sınıfının bir kez daha kendisini böylesine reddeden başkaldırısına izin vermemiş, zorun yanı sıra başka araçlarla da iktidarını pekiştirecek çok farklı politikalar izlemiştir. Ne yazık ki, işçi sınıfı ve onun adına siyaset yapanlar, Ludist hareketin kapitalizme ve dayattığı hayat tarzına, kurmak istediği egemenliğe karşı olan bu görkemli başkaldırıdan gerekli dersleri çıkaramamıştır. Âdeta Ludist hareketten kaçınmıştır. Bu tu-

tum da, kapitalizmin vahşetine çağrı olmuş ve onun Ludist hareketten duyduğu korku ve öfkenin şiddetini, izleyen yüzyıllarda ise bir birikim bir deneyim olarak hayata geçirmesini kolaylaştırmıştır, kuşkusuz bu kez, daha "bilimsel" temelde, daha sofistike yöntemlerle. Bu nedenle Ludist hareket(in) korkusunu üzerinden atan kapitalistler, büyük bir güven ile işçi sınıfına yasal sınırlar içinde kalmak koşulu ile "mevzuatiçi sendikacılığı ve işçi hareketini" bir rüşvet olarak önermiştir, bu kabul ise işçi sınıfına ve hareketine çok şey kazandırmaktan öte çok şey kaybettirmiştir. Enformel örgütler, tam da burada bir direniş merkezi, odağı olarak bu sürece teslim olmayarak, farklı bir düzeyde mücadelesini sürdürmüştür. İzleyen bölümler bu hikâyenin anlatılacağı bölümlerdir.

Ludist hareket, kapitalizmin dile getirilen vahşetine ve insanlık dışı tutumuna işçi sınıfının "uygarlık" içinde kalarak, kapitalizme karşı büyük bir başkaldırısıdır, "kendisi için" sınıf olmada pusulasız çıktığı bir yolda, el yordamı ile attığı büyük bir adım olup, bir "geçiş aşaması" değildir. Tersine, Ludist hareket, vahşice ortadan kaldırılarak, işçi sınıfının "kendisi için" sınıf olma yolunda attığı bu devasa adımın yok edilmesi ile işçi hareketinin saptırıldığı bir uğraktır. Bu özelliği nedeni ile de hem bugün hem yarın için çok büyük ders ve deneyimler içermektedir. Özellikle bugün konumuz olan enformel grup, örgütlenme ve direnişleri açısından.

Ne hazindir ki, emek tarihçilerinin, kapitalistlerin bu büyük "işçi soykırımına" yönelik tutumu genelde yanlış olmuştur. Emek tarihçileri, genellikle, kapitalizmin bu vahşice dayattığı hayat tarzı, çalışma koşulları ve egemenliğine karşı çıkan bu görkemli ama bir o kadar da "uygar" işçi hareketini anlayamamış, kaba maddeciliğe sığınarak, onları makine kırıcısı ve dolayısı ile tarihi geriye çevirmek isteyen ilkel "işçiler" olarak kabul etmiş ve tarihinden silmiştir. Kapitalistlerin büyük bir korku ile andıkları bu "uygar" işçi hareketinin izleri tamamen silinmemiş, bir başka boyutta, daha gizli bir şekilde enformel gruplar ve örgütler içinde sürmeye devam etmektedir. Süren bu direniş nedeniyle, sermayenin ve emek tarih-

çilerinin resmî tarihi dışında Ludist hareket üzerinden enformel gruplara/örgütlere bir kez daha bakmanın zamanıdır. Zira, işçi sınıfının şimdi "modern" sendikalar ve "modern" işçi hareketi kadar, belki ondan da çok, tarihsel olarak Ludizmden devraldığı biçimi ile olmasa bile daha "estetik" olarak, enformel gruplara/örgütlere ve bunlar üzerinden yükselecek hareketlere de ihtiyacı vardır.

III. "Kısa" devrim çağı ve karşı devrim

"Ya ekmek, ya kan!" diye bir kez daha kapitalizmin dayattığı yaşam ve çalışma koşulları ile iktidarına başkaldıran Ludistler, son öncü/lider militanlarını da 'hüzünlü 1816 yılı'nda kaybettiklerinde, bayraklarını, flamalarını toplayarak "ricat" ettiler. Hayır, tümüyle tarih sahnesinden ve sınıf mücadelesinden çekilmediler. Bir kısmı, bu uygarlık dışı, zalimane baskıdan yıldı, bir daha o "eski günleri" anımsamak istemedi. Ancak, ihmal edilmeyecek bir kısmı, yeni "yapılarda", "yeni" mücadelelere aktif olarak katılmaktan kaçınmadı; yasaklanmış olan siyasal ve toplumsal hareketlerde yer almaya devam ettiler ve Thompson'un ifadesi ile "Çoğu Cobbett, Hunt ve Feargus O'Connor'un izleyicisi oldu". Hatta, Chartist hareketin içine katılanları da oldu. Yaşlılık günlerinde, bunadıklarının düşünüldüğü bir zamanda, torunlarına Ludist şarkılar söylediler.[5] Ne yazık ki enformel grup/örgüt açısından bakıldığında o büyük tarihsel deneyimi, geriye miras olarak bırakmadılar/bırakamadılar. Bugün bile, nasıl örgütlendikleri üzerine spekülasyonlar yapılması da bu örgütlenmenin oldukça gizli ve güçlü olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Enformel örgüt/grup açısından asıl önemlisi ise grubun içindeki dayanışma, birliktelik, parçalanmazlıktır.

Sermayenin işçi sınıfı üzerindeki iktidarını bir adım daha ileriye taşıyıp, pekiştirmek istediği ve eski "yaşlı" Ludistler'in torunlarına görkemli başkaldırılarının şarkılarını söylediği günlerde, işçi sınıfı pusulasız çıktığı büyük bir mücadelede, kapitalizme

karşı verdikleri mücadelede, bu boşluğu dolduracak düşünceler ile de tanışmaya başladı. Fransız işçilerinin bir kısmı, Ludistler'in ana karargâhı olan İngiliz işçi sınıfının önemli bir kısmı bu düşünceyi benimsemekten kaçınmadı. Hobsbawm'ın da yerinde ifadesi ile sosyalist düşünceyi benimseme sürecinde, önderlik, ütopik bir sosyalist olan Robert Owen'e "düştü".[6] 1830'larda, "kısa devrim çağı"na girilmeden hemen önce, proletarya, sınıf bilinci konusunda önemli mesafe kaydetmiş ve bazı toplumsal amaçlara da sahip olmaya başlamıştı. Kuşkusuz bu durum, burjuvazinin çok canını sıkacak ve arayışlara itecekti. Hele, 1831 ve 1834 yıllarında Lyon'da başkaldıran ipek işçilerinin, kenti üç-dört gün teslim alması, ilk komün girişiminde bulunması, hiç unutulacak gibi değildi, âdeta 1848 devrimlerinin "öncü sarsıntıları" idiler. Ne yazık ki, Ludist hareketle olduğu gibi, bu "isyanlarda"n da ders çıkaran burjuvazi olmuştur. *Komünist Manifesto* 1848'de ne kadar büyük bir heyecanla yazıldı ise *Lyon Komün* denemeleri ve *1848 Devrim* yenilgileri de bir o kadar "düş kırıklığı" yarattı. Kuşkusuz, bu devrim girişimlerinin, başarısız olacağı gerekçesi ile "erken" bulunması da bu düş kırıklığında etken olabilir. 1830'ların ikinci yarısı ve 1848 arası İngiliz işçi sınıfının Çartist hareketine tanıklık eden bir dönemdir. Bir bakıma, bu hareket, işçi sınıfının kapitalizm karşısında daha geri mevzilere çekilmesinin, burjuvazi ile pazarlıklar sonucunda bazı "temel" hakları elde etmenin karşılığında düzeni red yerine, onun kabulü ve onun içinde onunla mücadelenin benimsendiği bir geri harekettir. Kısacası, "mevzuatiçiliğin" önplana çıkarıldığı ve önemsendiği bir hareket olarak kabul edilebilir Çartist hareket. İlk ve kötü bir örnek olarak kuşkusuz. 1848 yılında doruğuna ulaşıp geri çekilen Çartist hareketten geriye kalan miras, izleyen yıllarda kapitalist düzenin kırmızı çizgilerini, sınırlarını belirlediği yasalar ve mevzuat içinde kalan bir sendikacılığa hapsolmaktır. Bu sermayenin iktidarını kabullenmekten başka bir anlama da gelmez. Kapitalist hayatı ve çalışma koşullarını redden, birlikte yaşamayı kabule gelinmiştir. Kuşkusuz, hâlâ devrim ve sos-

yalizm hayalleri ve mücadelesi sürmektedir. Ancak, kapitalizm içinde yaşamak, mevzuatı içinde kalarak mücadele etmek, düzeni değiştirmemek gibi temel ilkeler de, işçi sınıfı içinde ihmal edilmeyecek kadar kök salmıştır. 19. yüzyılın sonu geldiğinde, kendisini Lassalcılıkta bulacak olan bu anlayış, işçi sınıfının büyük ütopyasına ağır bir darbe de indirmiş olacaktır. "*Beyaz Devrim*"ini tamamlayan Bismarck, işçi sınıfına kapitalist düzen içindeki en büyük işbirliğini, başka bir anlamda rüşvetini, teklif eder: Sosyal güvenlik alanındaki sosyal politika düzenlemelerinin karşılığında büyük direniş ve mücadeleden vazgeçiş, sistem ve düzenle bütünleşme, sermayenin kurmak istediği iktidarı kabul... Aslında, bu teklif hem işyerlerindeki enformel gruplara hem de sosyalist hareketler ile bağ kurmuş olan işçiler ve örgütlerine yöneliktir. En büyük tahribatını ise enformel grup/örgütlerde değil, sosyalizme akan işçiler ve örgütlerinde bırakmıştır. Daha 19. yüzyılın sonunda Bismarck'ın bu zeki ve akıllıca girişimi, sınıflar arasındaki iktidar sorununun önemini her yönü ile gösterir. Ama başka bir şey daha gösterir, işyerindeki enformel grubu/örgütü teslim almak kolay değildir, velev ki daha ileri, üst düzeyde sendikalı olarak örgütlenmiş olsalar bile! Âdeta bulunamayan, çökertilemeyen birer gizli "hücredirler!.."

19. yüzyılın sonlarına doğru, Bismarck ile sosyal güvenlik alanında başlayıp, sendikal örgütlenmeyi mevzuat içine çekerek terbiye edilmiş sendikacılığın kabulü önerisi, ne yazık ki pek çok kapitalist ülkenin emekçileri tarafından kabul görmeye ve yasalarla belirlenmiş olan mevzuat içi bir faaliyette bulunmanın kabulü ile sonuçlandı. Temel eğilim, sendikacılığın krizinin de kaynağı olan çalışma yaşamı ile sınırlı, sermayenin kontrolünde ve denetimindeki bir sendikacılık yaratmaktı. Kuşkusuz zaman alacaktı, ancak "uzun" sermaye çağının bu konuda büyük bir sabrı da vardı. Sabrın bittiği yerde, zulmün ikâmesini unutmamak kaydı ile!.. Ele avuca gelmeyen, özgürlük düşkünü, sınırsız otlaklarda yaşamaya alışmış, vahşi bir atı, ilk terbiye etme girişimleridir bunlar. Büyük

çözülmenin bir ödül ve ödün pazarlığı başlamıştır artık. Bu, bir büyük tarihsel mirasın inkârından başka bir şey de değildir. İşçi sınıfı, Ludist hareketten sonra, tarihinin ikinci büyük yenilgisini bu pazarlığa başlamakla yaşamıştır. Ludist atalarının coşkulu, heyecanlı, kararlı, âsi şarkılarını unutan bir kuşak, şimdi bir avuç şeker karşılığında özgürlüğünden vazgeçmeye hazır bir konuma gelmiş bulunmaktadır, enformel grup denilen yerdeki gizli hücreler hariç!.. Almanya'da Bismarck'ın sosyal güvenlik adı altında başlattığı bu ikinci büyük operasyon, ne yazık ki I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir adım daha ileri taşınacaktır. 19. yüzyıl bitip, 20. yüzyıl başlarken, "kısa" devrim çağı unutulmuş, kapitalist sistem içinde nasıl uyum sağlanacağı ve nimetlerden nasıl daha fazla yararlanabileceği düşünülmeye başlanmıştır. Sermaye cephesi başta Taylorizm olmak üzere, emekçileri nasıl daha yoğun sömüreceğini düşünüp, buna bir de hukuksal çerçeve çizmeye çalışırken, işçi hareketinin o büyük gizil gücü, nedense işçi sınıfı adına hareket edenlerce hâlâ yok sayılıyordu. Fakat sonuçlarının neler getireceğinin farkında olmaksızın!..

IV. Ekim Devrimi ve ILO'nun sorusu "Ne yapmalı?"

Kapitalist hayata ve çalışma koşullarına karşı koyan Ludist harekete, Rus emekçileri yaklaşık yüz yıl sonra görkemli bir devrimle selam verdiler, kuşkusuz bu yazının konusu olan enformel grup/örgütün daha sistematik bir örgütlenmeye ve mücadeleye dönüşmesi ile. Başka bir anlatımla önce "kendinde sınıf", sonra "kendisi için" sınıf olmanın mayalanacağı bir ortamı her işyerinde oluşturan... sonra bunu mücadelenin tam odağına yerleştiren ve "kendisi için" sınıf olmanın gereğini yaparak. Evet, Ekim Devrimi'nin tarihi bir parça da bu enformel grup/örgüt denilen kesimlerin "kendindeliğinden" çıkıp "kendisi için" sınıfın mücadelesinde yer almasının tarihidir. Böyle olduğu için de bu gruplar, hem uzun bir sessizliğe bürünebilir hem de çok kısa sürede bir devrimin kaldıracı olabilir.

Emek tarihçilerinin görmek istemediği ve bir körlüğe işaret eden bu durum ve tutum, bugünü anlamak açısından çok daha anlamlı bir tarihsel miras bırakıyor bize. Ne kadar anlaşıldığı ise meçhul!

Çarlık Rusyası'nda başlattıkları devrim rüzgârını Asya'nın bozkırlarına, steplerine, Kafkaslar'a yaydılar. Üç günlük Lyon Komünü ve yetmiş günlük Paris Komünü'nden sonra işçi sınıfı, bir kez daha "iktidara" geliyordu. Bu bir bakıma, enformel gruplarda başlayıp, Ludizmle bir sıçrama yapan, Paris Komünü ile ışık saçan bir işçi hareketinin taçlandığı bir başka aşama idi. Ama mayalandığı yer, bir deney ve birikim olarak aktığı yer, kaynak olarak bütün işaretler enformel grupları/örgütleri gösteriyordu, bazen profesyonel, bazen amatörce... Kimileyin adı Sovyetler oldu, kimileyin hiçbir şey. Aslında, o devasa tarih biraz da işyerlerindeki o enformel gruplar ve örgütlerin tarihi idi. Ne yazık ki yazılmamak bir yana, yok sayıldı, belki de hiç olmadığı düşünüldü. Ama devrimli ya da devrimsiz bütün işçi hareketlerinin tarihinde onlar hep vardı. Sermaye cephesi olup biteni görürken, emek cephesi nedense hiç görmedi/göremedi. Bir devrim çağına çağrı olan görkemli başlangıca ilk ihanet edenler ne yazık ki, kapitalizmin rüşvetine bulaşmış, "mevzuatiçi sendikacılığı benimsemiş" olan işçiler oldu. Bu tutumları ile âdeta çürümeye başlayan bir yapının kokusunu saldılar. Ne var ki koku yeterince keskin değildi ve iyi koku alamayanlarca algılanamadı. İstisnaları olmakla birlikte, genelde işçi sınıfı, kapitalizmin teklif ettiği rüşvete teslim oldu. Dünyayı istemek yerine kırıntıları ile yetindi.

20. yüzyılda işçi sınıfını düzenle bütünleştirmek ve kontrol altına almak için artık merkezi örgütlenmelere ihtiyaç vardır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ/ILO) Ekim Devrimi'nden hemen iki yıl sonra kurulmuş olması bu nedenle tesadüf kabul edilmemeli. Tersine, işçi sınıfına haklar sağlamak adına kurulduğu ileri sürülen bu örgütün temel işlevi, işçi sınıfını düzen içinde tutmak oldu. İşçi sınıfındaki büyük çürümenin/çürütmenin asli kurumu oldu bu örgüt. Burjuvazi arasındaki kirli rekabeti, emek

üzerinden elimine etmeyi de benimsemiş olan bu örgüt, izleyen yıllarda da bu işlevini layıkı ile yerine getirdi.

Ekim Devrimi ile büyük bir korkuya kapılan kapitalist sistem, hızla ortaya çıkacak bir potansiyel tehlikeyi ortadan kaldırmak için emekçilere "haklar" adı altında ardı arakası kesilmeyen "rüşvet" tekliflerinde bulundu. Sosyal güvenlik, daha iyi çalışma koşulları, daha kısa çalışma süreleri, hafta tatilleri, yıllık ücretli izinler, gelir düzeyinin yükselmesi, işçi sınıfının düzen içinde kalmak koşulu ile yürüttüğü mücadeleler sonucunda hızla yaygınlaştı. Öyle ki, bu mücadelelerin kaldıraçlarından biri olan ve sınıfın aklını korumasında işlev üstlenen 1 Mayıslar bile giderek anlamsızlaştırıldı.[7]

II. Dünya Savaşı kapıyı çaldığında, işçi sınıfı büyük ölçüde teslim alınmış, sermayenin iktidarını kabul etmişti. Genel düzeyde sağlanan bu iktidarın işyerlerinde mikro düzeyde sağlanması için ise "bilimsel" çabalar sürüyor ve giderek büyük mesafe kat ediyordu. Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'ndan büyük bir prestij ile çıkması, kapitalist cephede yeni bir paniğe ve bunun sonucunda daha farklı hamlelere yol açtı. Avrupa'nın doğusunu kaybeden kapitalist dünya, hızla işçi sınıfını sendikalar aracılığı ile sistemin bir parçasına dönüştürmeye yöneldi. Sendikaları ILO aracılığı ile bir sosyal kontrol aracına dönüştürmenin yollarını aradı ve başarılı oldu. Bu yeni bir aşama idi. Sistem içinde kalmaya iknadan, sistemin bir parçası olmaya çağrı vardı. Bu çağrı, bu teklif, sermayenin iktidarının korporatist ilişkiler çerçevesinde kabulüne davetten başka bir şey değildi. Ne yazık ki, bu davet kabul edildi. İzleyen yıllar, düzen ile uyumlu, sadece çalışma yaşamı ile ilgilenen, tek derdi refahtan biraz daha pay almak isteyen sendikaların ve işçi hareketinin tanığı oldu. Sendikal hareketin krizinin temelleri atılmıştı. İzleyen yıllar bir illüzyondan ibaret olacak, altın çağın yaşandığı düşünülürken, aksine krizin altyapısı oluşturulacaktı. Kuşkusuz, burada ILO'un "*Ne yapmalı*" sorusuna verdiği yanıtın oldukça doğru olduğu unutulmamalı. Şimdi, bu sorunun yanıtı olarak sosyal diyalog, sermayenin has örgütü olan

ILO tarafından yaygınlaştırılmaktadır. Kuşkusuz bu sosyal diyalogun asıl hedefi etkisizleşmiş olan sendikalardan çok, işçi sınıfının gizli direniş örgütü olan enformel gruplar/örgütlerdir. İşçi sınıfının örgütleri bu büyük tuzaktan kaçamamışken, enformel gruplar/örgütler sezgisel olarak direnişlerini sürdürmeye devam etmiştir, zaman zaman yalpalasalar da.

Bugün sermaye ile emek arasındaki iki yüz yıllık bir mücadele sürecinde, işçi sınıfının sendikaları uysal, burjuvazi ile bütünleşmiş örgütlere, sosyal kontrol araçlarına dönüştürülmüştür. Bu büyük dönüşümde kapitalist sistemin yeteneği ve becerisi kadar, işçi sınıfını örgütleyenlerin tutarsızlığının, aymazlığının da payı vardır. İşçi sınıfının mücadele araçları olan, güven sağlayan kaleleri olan sendikaları, burçları yıkılmış, duvarları delinmiş kalelere dönmüştür ve güven vermemektedir. Şimdi bir kez daha sormanın zamanıdır, ama emek cephesinden: *Ne yapmalı?*

V. Fethedilemeyen kalenin keşfi: Enformel gruplar/örgütler

19. yüzyıl gözetleme ve denetleme sistemini hemen kuramayan sermaye cephesinin nitelikli işçilerle iktidarı paylaşmaya rıza gösterdiği bir zoraki dönem olarak da kabul edilebilir. Ancak, makineleşmeyle birlikte nitelikli işçinin yerine, kadın ve çocuklardan da oluşan niteliksiz işçilerin çalıştırılması bu zoraki ittifakı bozmuş, sermaye cephesinin kendi iktidarını kurma isteğini yerine getirmesinin olanaklarını yaratmıştır. Bu süreç ise enformel grubun/örgütün daha belirgin olarak ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Makineleşme ile birlikte çalışma yaşamına atılan pek çok niteliksiz işçi, zamanla karşılaştıkları çeşitli sorunlara karşı savunma mekanizmaları geliştirirken bazen farkında olarak bazen olmayarak çeşitli büyüklüklerde enformel gruplar/örgütler oluşturmaya başlamıştır. Emek ile sermaye arasındaki iktidar mücadelesinin sınıfsal, örgütsel düzeyden işyerindeki bu enformel

grup/örgüt düzeyine inmesi gecikmemiştir. Ancak, sermayenin enformel grubu/örgütü açığa çıkarması ve bunu etkisiz kılma çabası da...

Enformel grup/örgüt, örgüt sosyolojisi, örgüt psikolojisi, yönetim ve organizasyon, organizasyonlarda davranış gibi çeşitli derslerde ve bu derslerin okutulduğu kaynak kitaplarda, sermaye cephesinin gözü ile değerlendirilir ve yapılan çözümlemelerde de aynı dil kullanılır. Bu derslerin ve ders kitaplarının dili ve mimari kurgusu oldukça "incedir". Ne var ki, bu "ince" dil ve mimari kurgu, bu disiplinlerin gerçek amacını gizlemez, tersten bir okuma ile madalyonun öbür yüzünü çok net olarak gösterir. Genellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) yaklaşımının ve dilinin bir aktarımı ve tercümesi olan bu dersler ve ders kitapları, bize sermaye cephesine eklemlenmenin düzeyini de gösterir. Sendikal örgütlenmeden söz etmekten özenle kaçınan bu yaklaşımda işçi sınıfı kavramı hemen hemen hiç yer almaz, sınıfsal çatışma yerine örgütsel çatışma ve örgütsel çatışmanın yönetiminden söz edilir. Ancak buradaki örgütsel çatışma "verimliliği engelleyen, doğal olmayan ve kontrol edilmesi ve değiştirilmesi gereken bir davranış sapması"ndan başka bir şey değildir.[8] Ancak, çok daha eski tarihli ve ABD eksenli olmayan "Endüstriyel Psikolojinin Elkitabı"ndaki bir başka yaklaşım, bize gerçeği göstermekte sakınca görmez. Sendika, toplu pazarlık ve grev gibi emek ile sermaye arasındaki çatışmayı ele alan bölümden sonra işletmedeki küçük karşıtlıkları anlatır.[9] Ne "sosyal barış" yaklaşımın ne de "iş barışı" yaklaşımının enformel grubun/örgütün işyerinde giriştiği mücadeleyi önleyemeyeceğini kabul eder. Buna rağmen, verimlilik için bu grupların mutlaka önemsenmesi gerektiğini dile getirir. Kuşkusuz işyerindeki bu küçük karşıtlıklar ve mücadelelerden önce işçiler üzerinde bir başka iktidar denemesine girişilir. F. W. Taylor'un adı ile özdeşleştirilen Taylorizmde işçinin kimliğine, kişiliğine önem verilmez, o üretim sürecinin mekanik bir parçası olarak algılanır, bu nedenle mekanik, mühendislik teknikleri ön plana çıkar. Ama burada da en-

formel grup/örgüt farklı bir şekilde tespit edilir. Taylor'a göre işçiler, az çalışma ve tembellik eğilimi içindedir. Ancak az çalışma ve tembellik eğilimi içinde olan işçiler, şayet standartlaştırılmış iş yöntemleri, ehliyet, yetenek ve kapasitelere göre iş dağıtımı gibi, kısaca işlerin yönetimin belirlediği yöntem çerçevesinde yapılmasını benimserlerse iş verimliliği artacaktır. 1911 yılında yazdığı "*Bilimsel Yönetimin İlkeleri*" broşürü ile Taylor, açıkça olmasa da üstü örtük bir şekilde işyerlerinde işletme normlarına direnen, amaçları ile bütünleşmeyen işçi gruplarından söz eder. Üstü örtüklük, açıkça grup tanımlaması yerine, bunun tek tek işçilerce yapılmadığını ileri sürmesinden kaynaklanır. Taylor'un attığı bu adımı, Elton Mayo ve ekibi, Western Elektrik Şirketi'nin Hawthorne işletmesindeki araştırmaları ile yaklaşık yirmi yıl sonra daha ileriye taşırlar. Zira artık gözler, işçilerin işletme içindeki davranışlarına çevrilmiştir.[10] Verimliği önleyen sır çözülmeye çalışılırken, enformel grup/örgüt de fark edilecektir, ama sadece fark edilecek, tam anlaşılmayacaktır. Çünkü, bu araştırmalar enformel grup/örgütten çok kendilerinin oluşturduğu "yapay" gruplar üzerinde yapılmakta idi. Aslında, enformel grup/örgüt Hawthorne araştırmalarının "Tel bağlama gözlem odası"ndaki "deney"de kendisini ele vermişti! Buradaki işçiler, gözlemciye rağmen, şirketin uygun görmediği davranışlarda bulunmaktan çekinmiyor, açık bir şekilde üretimi sınırlamaya girişiyor, yüksek ücret önerilmesine rağmen üretimi kendilerince uygun bir düzeyde tutup, artırmıyorlardı. Grubun belirlediği üretim düzeyinin üstünde ya da altında çalışanları çeşitli şekillerde cezalandırarak, üretimi grubun belirlediği normda tutmaya çalışıyorlardı. Üretim kayıtlarını değiştirerek, her işçinin aşağı yukarı aynı miktarda, birbirine yakın günlük üretimde bulunduğunu not etmişlerdir.[11]

Enformel grubun tam açığa çıkarılması için 40'lı yılları beklemek gerekecekti. L. Coch ve J.R.P French "informel sosyal gruplardaki işçilerin, müessesenin çalışma metodlarında yaptığı yeniliklere direnmek maksadıyla verimlerini azalttıklarını ve birlik

hisleri daha kuvvetli olan grupların da yeniliğe karşı gelen üyeleri daha çok desteklediklerini ortaya çıkarmışlardır".[12] E. W. Bakke de 50'li yıllarda yayınlanan çalışmalarında enformel örgüt üzerine ihmal edilmeyecek bir araştırma yapmıştır.[13] Denilebilir ki 50'li yıllar, emek ile sermaye arasındaki mücadelenin sürdüğü işyerlerindeki gizli örgütlerin açığa çıkarıldığı ve bunlara yönelik araştırmaların yapıldığı yıllardır. Kuşkusuz, keşfedilmiş olan bu gizli örgütü, enformel grubu/örgütü etkisiz kılmak ve üzerinde egemenlik kurmak için.

VI. Kaleyi içten fethetmek: Endüstriyel demokrasi

Üretimi ve verimliliği artırmak için işletme tarafından kurulan grupların, gözeticilere rağmen zamanla işletme çıkarları ve amaçları ile örtüşmeyen bir gruba dönüşmesi, hatta işletmenin amaçlarına aykırı nitelik kazanması, grubun normlarına uymayanlara yaptırımlarda bulunması, üyeler arasında rekabeti önlemesi, grup birliği ve dayanışmasını güçlendirmesi yeni arayışlara yol açmıştır. Daha yüksek ücret önerisinin bile ikna edemediği ve bir tür mini-sendikal özellik taşıyan bu grupların daha üretken ve verimli olarak çalıştırılması, işletmenin amaçları ve çıkarları ile bütünleştirilmesi için kurulacak iktidarda bu kez zor yerine iknaya, demokratik temsile, yani endüstriyel demokrasiye başvuruldu.

Sermaye cephesi, önce uzun işçileştirme, sonra işçileşenleri çalıştırmada, onları daha üretken ve verimli kılmada zorun rolünü yitirmeye başladığını fark etmiş gibidir. Bu nedenle, bu kez zor yerine, iktidarını sürdürebileceği bir rıza üzerinden hareket etmeye karar vermiştir. Bu rızayı hem işçi örgütleri ve sendikalar aracılığı ile hem de işyerindeki enformel gruplar ile yerine getirmek için bir kez daha çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bir tür mikro-korporatizm olarak da tanımlanabilecek bu ilişkide sermaye cephesi için önemli olan işçilerin direncini kırmak, daha üretken ve verimli çalıştır-

maktır. Bir başka anlatımla onları işletme hedefleri ve politikaları ile bütünleştirmektir. Endüstriyel demokrasi, katılımcılık adı altında üretimi ve verimliliği artırmada başvurulan yeni bir yöntemdir. Özellikle enformel grupların boşa çıkardığı eski yöntemler, bu kez rızaya dayalı bir yaklaşımı zorunlu kılmıştır.[14]

"Beşeri İlişkiler Okulu"nun iki kanadından ortodoks olanlar, iktidarın ellerinden kayacağı kaygısı ile endüstriyel demokrasiye sıcak bakmazken, Chicago Okulu, hem sendikaların hem de enformel grupların/örgütlerin gerçek anlamda sembolik bir öz taşısa da "yönetime katılmasını", üretimi ve verimliliği artıracağı, işçiler ile işletme amaçlarının bütünleşeceği düşüncesi ile "önemser". Zor ile kurulamayan iktidar ve çözülemeyen enformel grup, belki de "sevgi" ile, rızası alınarak çözülebilirdi, denemekte sakınca yoktu! Böylece, Chicago Okulu ve izleyicileri, sendika ve enformel grup/örgüt gerçeğini kabul etmiş, onları fabrikanın sosyal sisteminin bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu yaklaşıma göre, işletme yönetimleri sendika müdahalesine karşı direnmeyi bırakmalı; fabrika sorunlarını çözmede ortak çalışma ve katılım için sendikayı ikna ederek ve inisiyatif alarak daha olumlu bir rol oynamalıdır. Bunun için de resmi prosedürler yerine, beşeri ilişkilerin tekniklerinden yararlanılmalıdır. Güvensizlik ve düşmanlık duygularının emek cephesindekilere yansıtılmaması bu süreçte çok önemlidir.[15]

30'lu yıllarda işletmelerde grupları, 40'lı yılları enformel grupları keşfederek geçiren sermaye cephesi ve araştırmacıları, emek ile sermaye arasındaki iktidar mücadelesinin zora dayalı tıkanıklığını aşmak için bu kez 50'li yıllarda endüstriyel demokrasiyi keşfederek, devreye soktu. Sonuçlarının ise sendikaların bugün içine girmiş olduğu krize bakıldığında oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sendikaların işletme amaçları ile bütünleştikleri, istihdam güvencesi ve bir parça daha yüksek ücret karşılığında daha yüksek üretkenlik ve verimli çalışmayı taahhüt ettikleri bu süreçte, emekçiler bir kez daha enformel gruplar/örgütler aracılığı ile bu yüksek sömürü isteğine direnmeye çalışmışlardır. Kısa bir yal-

palama döneminden sonra, fethedilmek üzere olan kalelerini yeniden tahkim etmeye yönelmişlerdir, zaman zaman sendikaları da dışlayarak. Zira, bu gruplar, literatürdeki şu söylemin anlamsızlığını yaşayarak görmüşler, emek ile sermaye arasındaki çıkar farklılığını günlük iş yaşamlarında test ederek bir kez daha teyit etmişlerdir: "Endüstriyel demokrasi, geleneksel örgüt ve yönetim felsefesinin işgörenler üzerinde yarattığı olumsuz etkileri azaltmak, siyasal demokrasinin uygulama alanını endüstri işletmelerini de içerecek biçimde genişletmek ve işçilere çalıştıkları örgütlerin yönetimine katılma olanağını sağlamak amacıyla geliştirilmiş çağdaş yönetim düşüncelerinden biridir".[16] Birer direniş merkezi ve sendikal örgütlenmenin ilk eşiği olan işyeri komiteleri, işyeri konseyleri ve benzeri örgütlenmeler bu dönem resmileştirilmiş ve açığa çıkarılmış enformel grup ve örgütlerin ötesinde oluşumlar olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Almanya ve Fransa gibi ülkelerdeki bu komite ve konseyler bir parça enformel grup ve örgüt özelliği taşısalar da daha çok işbirliğine açık, korporatist sendikaların işyerlerindeki uzantıları olmuştur. Ancak, işçi sınıfı tarihsel sezgisi ile bunlara karşı temkinli olmayı da bir kenara bırakmamıştır.

İşçiler çalıştıkları işyerlerindeki endüstriyel demokrasi ve yönetime katılma uygulamalarında ücretlerin, kârların tartışma konusu edilmediğini, üretkenlik ve verimlilikle ilgili sorunların sürekli gündemde tutulduğunu önce sezgisel olarak, sonra da yaşayarak görmüşlerdir. Kuşkusuz, kısa bir işçilik deneyimi de olsa her işçide birikmiş bir tarihsel sınıfsal düşünme deneyimi de bulunmaktadır. Sendikaların uzun süre içine girdikleri bu korporatist ilişki, işçilerin sendikalara olan güvenini sarsarken, işyerlerindeki enformel grupları/örgütleri bir kez daha sığınılacak kalelere dönüştürmüştür. 80'li yıllarda yaşananlar bu durumun somut göstergesinden başka bir şey değildir. Böylece geçici olarak kalelerini içten fethe yönelen sermaye cephesinin manevralarına rıza gösteren işçi sınıfı, gecikmeli de olsa, bu aymazlığından uyanarak, kalesini

yeniden tahkim etmeye yönelmiştir. Kuşkusuz bu kapanış ve direniş, sermaye cephesini yeni arayışlara itecektir.

VII. Yıkıcı rekabet ve karakter aşındırması

20. yüzyılın sonu, 21. yüzyılın başlangıcı "dar" pazarlara yönelik, "kitle üretimi" ve "kitle tüketiminin" bittiği bir rekabete tanıklık eder. Herkesin her malın tüketicisi olarak görülmediği bu zaman diliminde, mallar ve hizmetler belirli bir gelire sahip olan kesimlere yönelik üretilir. Böyle olduğu için de yıkıcı bir rekâbetin gereği kimliksiz, kişiliksiz, tüketici olarak değerlendirilmeyecek, üretim süreçlerinin ensesi olmuş bir işçiye ihtiyaç vardır. Herkesin tüketici olmadığı yerde herkesin istihdam edilmesi de gerekmemektedir. İşsizliğin kronikleştiği, yeterli geliri sunmayan kısmi çalışmaların yaygınlaştığı bu zaman diliminde sendikalara da ihtiyaç olmadığı gösterilmişse, yine tarihsel bir miras olarak işçilerin sığınacağı kale olarak geriye enformel gruplar/örgütler kalmaktadır. Bu kez sendika ve gruplar üzerinden değil tek tek işçiler üzerinden iktidar arayışına girer sermaye cephesi. Belki de işçi sınıfının tarihsel olarak karşılaştığı en tehlikeli ve en zorlu süreçtir bu. Kuşkusuz, alnının akı ile bir kez daha bir sınavdan başarı ile çıkıp çıkamayacağı bir süreç!..

İşsizlik tehdidi altında teslim alınmaya çalışılan işçiler, tarihlerinin en korkulu, en kaygılı ve geleceklerinin belirsizlik içinde olduğu bir dönemle karşı karşıyadırlar. Öyle ki, Dünya Bankası bile sendikalara sahip çıkmak zorunda kalmıştır. Zira, mevcut sendikal yapılar tam da sermaye cephesinin istediği bir noktaya gelmiştir, emek ile sermaye arasında, sermaye lehine aracılık yapan, güçsüz kurumlara dönüşmüştür, yer yer tersi yönde rüzgarlar esse de.

Ancak sermaye cephesinin asıl iktidar araçlarını, psikologlar, sosyal psikologlar, örgüt psikologları, davranış bilimciler ve işletmeciler hem disiplin olarak hem de akademi(syen)ler olarak oluşturmaya başlar. İşçiler, sermaye cephesi ile işbirliğine açık olan ya

da olmayan sendikaların görmediği bir alanda enformel grup ve örgütlerde sermaye cephesinin bu yoğun saldırısını bir kez daha göğüslemeye çalışmaktadır. Ne var ki bu kez işi hiç de kolay değil. Bir yandan çözülen işçiler, diğer yandan işbirlikçi sendikalar ve üstüne üstlük bilim adına hareket eden akademi(syen)ler!

En eski yöntemlerden en yeni yöntemlere kadar, açılan savaşta kullanılan araçlar, motivasyon, iletişim, stres, tükenmişlik, örgüt kültürü, iş ahlâkı, sosyalizasyon, öğrenme, liderlik, kişisel yetkinlik, toplam kalite yönetimi, inanç ve tutumlar, iş tatmini, işletmeye bağlılık, insan kaynakları ve benzeridir.[17] Bu büyük yıkım girişimi başarılı oldu mu?

VIII. Yeniden direniş, yeniden imkân olarak enformel gruplar/örgütler

Emek ile sermaye arasında yüz yılı aşan iktidar ve bunun türevi olan üretkenlik, verimlilik mücadelesinden sermaye cephesi her seferinde düş kırıklığı ile çıkmıştır. Ne yazık ki sınıf mücadelesini en üst düzeyden en alt düzeye kadar verenler bu asıl direniş merkezini anlayamamış, buna yönelik politikalar geliştirmemiştir. Oysa, sermaye cephesinin işçileştirme süreci, işçi olarak çalıştırma süreci ve işçileri içselleştirerek teslim alma sürecindeki bütün ince politikalarına her zaman direnen işçiler adına hep en önde bu enformel grup/örgüt olarak tanımlanan kesimler olmuştur. Yılların deneyimi de göstermektedir ki, işçi sınıfının karşılaştığı krizi atlatmakta sermaye cephesinin geliştirdiği yöntem ve politikalara değil, işyerlerindeki bu ilk direniş ve örgütlenme merkezi özelliği taşıyan gruplara bakmak gerekiyor.

Bugün en büyük işletmeden en küçük işletmeye kadar her yerde daha yaygın ve sınıf bilincine kuluçkalık yapan bu kesimler hak ettiği ilgiyi bekliyor. En azından, sermaye cephesinin araştırma merkezlerinin dilini işçi sınıfı adına tersine çevirecek bir ilgiye muhtacız. Kuşkusuz, bu ilginin ilk adresi olarak kriz yaşayan sen-

dikalar gösterilse de, sendikalar, krizin nedeni olan tutumları nedeni olarak burada başarılı olacak gibi görünmemektedir. Bu durumda sendika dışı politikalar ile bu grupları/örgütleri, sınıf mücadelesinin yeniden mayalandığı, güçlenerek daha köklü mücadelelere kaynaklık edeceği politikalar üretmek gerekmektedir. Tarihsel açıdan gelinen nokta, sendikalara rağmen sendikacılığın örgütleneceği merkezler olarak işçi sınıfının bu büyük mirasını, özenle koruduğu geleneğini işaret etmektedir. Bu nedenle çok fazla söze gerek yoktur. Basit bir örnek ile imkân ya da imkânsızlıklara yeniden bakılabilir, kuşkusuz enformel örgütün ne olup olmadığını, sendikal örgütlenme açısından taşıdığı mayayı da anlama açısından.

Aselsan'da tam da bütün psikologların, işletmecilerin, davranış bilimcilerin tanımladığı anlamda iki üç kişilik bir grup bir yerde "büyük bir yemek boykotu olacak" diye kendi aralarında olmayan bir şeyden söz ederler, şaka olarak. Bu iki üç kişilik "enformel grubun/örgütün" olmasını diledikleri bir eyleme yönelik dilekleri, o konuşmaya şahit olan diğer işçilerce fabrikaya yayılır. İzleyen günlerde artık bir yemek boykotu yapmak kaçınılmaz olur ve kuşkusuz görev de "söylentiyi" çıkaran gruba düşer. Umulmadık bir şekilde herkes bu yemek boykotuna katılır. Enformel grup/örgüt, bir adım daha atarak olgunlaşmış ortamı sendikal örgütlenmeye dönüştürmek ister. Başarılı bir sendikal örgütlenme gerçekleştirir. Ne yazık ki 12 Eylül, bütün zulmü ile üstlerine çöker. Ancak bu deneyim emek tarihine bir büyük birikim olarak yansımaz; sadece, birkaç akademisyen ya da işçinin anısı olarak sözlü tarihte kalır.[18]

Bugün kimliksizleştirilmiş, işçilerin sendikalara yönelik güvensizliği anlaşılır gibi olsa da bu enformel grup ve örgütlerdeki işçiler nihai olarak işçi sınıfının en önemli mücadele aracı olan sendikaların kendilerine güven verdiği anda yeniden mayasını oluşturacak, sınıf bilincinin tohumlarının atılacağı, "kendi için" sınıf olmak için hazırlık yaptığı bir yerde durmaktadırlar. Sorun işçi hareketinde ve sendikal örgütlenmede bu kesimlerin öneminin ne ka-

dar anlaşılıp anlaşılmadığı ile ilgilidir. Umar ve dileriz ki, sendikal bürokrasi işçi sınıfının örgütlenmesini dumura uğratan bu türden tüm çabaları boşa çıkarır ve yeniden bu direngen çekirdek üzerinden kendisine alan açmaya çalışır. Ama, bütün bunlar için mutlaka sermaye cephesinin sosyal psikologlarının, örgüt psikologlarının, davranış bilimcilerinin ve benzerlerinin büyük saldırısını önce anlayıp, sonra boşa çıkarmaları gerekir.

Rus devriminin işçi hareketinin mayalandığı Sovyetler, işçi komiteleri, konseyler bu enformel grup ve örgütlenmelerin önemini ortaya koymaktadır. Sorun, kapitalist düzen içinde yaşayıp yaşamamak ile doğrudan ilgili olduğu için, algı da farklı olmaktadır. Bütün enformel grup ve örgütler nihai olarak sermaye cephesinin iktidarı ve tahakkümüne karşı oldukları için kalelerini sıkı bir şekilde tahkim etmiş, sol saldırılara karşı bile sağlam durmuşlardır. Bu nedenle de emek tarihinin en görkemli mücadelesinin verildiği yerler olmuşlardır. Ne yazık değerleri hiç anlaşılmamıştır. Bu yazı ile yapılmak istenen de on yıllara sığan bu direnişin görkemini göstermektir. Ne kadar anlaşılacağı ise dünden kalan tarihle malul olmasa gerek.

Sermaye cephesinin işçi sınıfını işçileştirmek için başvurduğu zora dayalı yöntemlerden bugün işçileri tek tek teslim alacak, onları kimliksizleştirecek çok geri bir noktaya gelmiş bulunmaktayız. Mevcut sendikal örgütlenme politikaları ve faaliyetleri bu saldırının arka planını tam anlayıp çözemediği için de yaptıkları daha da geri noktalara düşmeye yol açmıştır. Şimdi, zaman, bu direngen enformel grup ve örgütlerin direnç felsefesini yeniden anlama ve bunu bir kaldıraç olarak kullanma zamanıdır. Sendikal örgütlenme ve faaliyet krizi için önemli bir fırsat olarak bunu değerlendirmemek, tarihsel olarak sınıf mücadelesini anlamamayı itiraftan başka bir şey değildir.

Bir de çalışmayı fetişleştirmemeye dikkat etmek gerekir. Emeğin özgürleşmesi aslında çalışma hakkını istemek değildir, çalışmama hakkını istemektir. Biz tembellik hakkını istemediğimiz sü-

rece, çalışmama hakkını istemediğimiz sürece emeği özgürleştiremeyiz. Mesela emeğin özgürleşmesini istiyorsak, bizim hazırlayacağımız anayasada çalışma hakkı değil, çalışmama hakkı olmalıdır. Çalışma hakkı emeğin tutsaklaştırıldığı bir süreçtir. Dolayısıyla buradan bakmakta yarar var diye düşünüyorum.

Peki nasıl yapacağız? Bir kere korku içinde yaşayan, kaygı içinde yaşayan, işsiz kalırsam yoksul kalırım, aç kalırım diye düşünen bir insanla, bir işçiyle özgürlük mücadelesi vermek zordur. Çünkü siz karnınızı doyurmak için, bir miktar gelir elde etmek için kapitalist toplumda, kapitalist sistemde çalışmak zorundasınız. Eğer çalışamıyorsanız toplumdan dışlanmışsınızdır, aç kalmışsınızdır, işsiz kalmışsınızdır. Dolayısıyla işsizlik kaygısını, korkusunu ortadan kaldırmak gerekiyor.

Ama tam da bu dönemde, emeğin daha da disiplin altına alındığı bu dönemde sosyal güvenlik hakkı da emekçinin elinden alınmaktadır. Oysa sosyal güvenlik hakkı emekçiye kendisine güven duymasını sağlayan bir haktır. Geleceğine güvenle bakmasını sağlayan bir haktır. Emekli olduğunuzda ne kadar gelir elde edeceğinizi biliyorsanız, onunla rahat bir yaşam sürdüreceğinizi biliyorsanız kendinize güven duyuyorsunuzdur. İşsiz kaldığınızda uzun süre işsizlik sigortası fonlarından para alacağınızı biliyorsanız, emek piyasasına girip işsizlerle, işçilerle yeniden rekabet etmiyorsanız, işsiz kaldığınızda aç kalmayacağınızı biliyorsanız burada bir özgürlük meselesi vardır. Dolayısıyla kapitalist sistem sosyal güvenlik hakkını ortadan kaldırırken sadece kâr alanlarının kapsamını genişletmiyor. Tutsaklaştırılmış, özgürlükleri elinden alınmış işçileri bir kez daha zincirlemekte, prangalarını bir kez daha kalınlaştırıp, sıklaştırmaktadır. Onun için sosyal güvenlik basit bir sosyal güvenlik olgusu değildir. O zaman işçilerin özgürleşmek için sosyal güvenlik hakkına da sonuna kadar sahip çıkmaları gerekir. Ama biz dönüp baktığımızda bunların tam tersi yönde işlediğini görüyoruz.

Demek ki burada eğer bir özgürlük ortamı yaratacaksak, öz-

gürlük isteyeceksek, işçilerin özneleşmesi gerekecekse, bu özneleşecek olan işçinin korkmadan, kaygı duymadan, geleceğe belirsizlik içinde bakmadan, güvenle umutla ortaya çıkması gerekir. İşçi sınıfı güven duymadan, umut duymadan özgürlük mücadelesini veremez. Demek ki nasıl yapacağız sorusunun cevaplarından biri de işçi sınıfına umut vermektir, güven vermektir.

Dipnotlar:

[1] Enformel grup; biçimsel olmayan grup, gayri resmî grup gibi farklı adlarla da tanımlanmaktadır.

[2] Bu kısa hikâye, K. Marx'ın kapitalizmi anlamaya ve açıklamaya çalışan devasa yapıtı *Kapital*'in 1. cildinin 28. bölümünden aktarılmıştır. Meraklısı bölümün tamamını okuyarak daha fazla bilgi sahibi olabilir.

[3] M. Foucault, *Büyük Kapatılma*, Ayrıntı Yay., İst. 2005, s. 105–106.

[4] Ludist hareket üzerine tartışmalar için bakınız www.sendika.org; www.kizilbayrak.net; F. Başkaya (Ed.), *Kavramlar Sözlüğü* II'deki yazılarımız.

[5] E.P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Birikim Yay., İst. 2004, s.599.

[6] E.J. Hobsbawm, *Devrim Çağı: 1789–1848*, Çev. J. Ergüder ve A. Şenel, V Yay., Ank. 1989, s. 389.

[7] 1 Mayıslar'ın bu trajik evrimi için bakınız: M. Dommanget, *Histoire du Premier Mai*, 2006. Bismarck'ın akıllı çocuğu Hitler'in 1933 yılında 1 Mayıs'ı ilk bayram kabul eden ilk ülkenin yöneticilerinden biri olması tesadüf müdür? Peki Türkiye'nin 1935 yılında 1 Mayıs'ı Bahar Bayramı olarak kabul etmesi nasıl açıklanmalı?

[8] N. Genç, *Yönetim ve Organizasyon* (Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar), Seçkin Yayıncılık, Ank. 2004, s. 252a.

[9] P. Muller -P. Silberer, *L'Homme en Situation Industrielle* (Manuel de Psychologie Industrielle), Payot, Paris, 1968.

[10] A. Baransel, *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi* (Klasik ve Neo-Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri), Cilt 1, Avcıyol Basım Yayın, İst. 1993.

[11] T. Dereli, *Organizasyonlarda Davranış*, İÜ İktisat Fakültesi Yayını, İst. 1976, s. 56.

[12] A. S. Tannenbaum, *İşletmede Sosyal Psikoloji*, Çev. N. Sağtür), MEB Yayını, tarihsiz, s. 66.

[13] E.W. Bakke, *Bonds of Organization: A Appraisal of Corporate Human Re-*

lations, Harper and Row Publishers, N.Y., 1950; E. W. Bakke, *The Fusion Process*, Labor and Management Center, Yale University, Conn., 1953.

[14] Endüstriyel demokrasinin araçlarından biri olan sosyal diyaloğa en çok işverenlerin sahip çıkması, ILO ve ETUC tarafından kurumsallaştırılmaya çalışılması bu açıdan oldukça anlamlıdır. Sosyal diyaloğa açık sendikaların yaşadıkları ile buna direnen işyerlerindeki enformel grupların yaşadıkları da bir başka deneyim olarak emek mücadelesinde ve tarihinde daha şimdiden yerini almış bulunmaktadır.

[15] N. P. Mouzelis, *Örgüt ve Bürokrasi*, Çev. H. B. Akın, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s. 120.

[16] İ. A. Dicle, *Endüstriyel Demokrasi ve Yönetime Katılma*, ODTÜ Yayını, Ankara, 1980, s.1.

[17] Bu araçların üretimi ve kullanımı için bakılacak kitapların başlıkları Örgütsel Davranış, Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış, İşletmelerde Davranış, Yönetim ve Organizasyon, Örgüt Psikolojisi, Yönetim Psikolojisi, Çalışma Psikolojisi, Endüstri Psikolojisi ve benzeridir ve kitapçıların raflarında kapladığı hacim emek cephesinden emek ile ilgili araştırmaların tahmin edilmeyecek kadar üstündedir. Kuşkusuz bütün bunlar son çeyrek yüzyıl için bir tesadüf olarak kabul edilmemelidir.

[18] Bu anlatı Ankara Üniversitesi, SBF Öğretim Üyesi Metin Özuğurlu'nun bu konuya dair bir söyleşi nedeni ile dile getirdiği anılarına dayanmaktadır.

Türkiye'de işçi hareketinin uzun dalgaları ve sol

"Eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşulları, eksik teorilerle karşılandı. Toplumsal sorunların henüz gelişmemiş ekonomik koşullarda gizli duran çözümünü, ütopyacılar, insan beyninden çıkarmaya kalkıştılar. (...) Bu yeni toplumsal sistemler, ütopik olmaya önceden mahkum edilmişti; bunlar, ayrıntıları bakımından ne kadar tam işlendilerse, olmayacak hayallere kapılmaktan o ölçüde kurtulamadılar" *F. Engels*

Türkiye'de işçi hareketi ile sol arasındaki ilişkiyi ana hatları ile değerlendirecek olan bu yazıda ayrıntılı bir analizden çok, işçi hareketinin "uzun dalgaları"[1] üzerinden bir çözümleme yapılmaya çalışılacaktır. Kuşkusuz bu yaklaşım, solun varlığını işçi hareketine ve onun uzun dalgalarına bağlayan mutlak bir doğruyu içeren değerlendirme değildir. Tersine, işçi hareketi ile sol arasındaki ilişkiyi bir boyutu ile ortaya koymaya çalışan, düşünsel zenginliğe katkıda bulunmayı amaçlayan bir "denemedir". İşçi hareketinin

taşıdığı zaaf ve sorunların sola ne ölçüde yansıdığı, solun yaşadığı zaaf ve sorunların işçi sınıfına ne ölçüde yansıdığının kabaca değerlendirildiği bu yazıda vurgu yapılan tarihler de bir sürecin netleştiği anlar olarak alınmıştır. Bu anları çoğaltmak mümkündür, ancak böylesi bir çaba bu yazının boyutunu aşacağından, belirgin olan bazı dönüm anları tercih edilerek, değerlendirmeler buna göre yapılacaktır.

I. İşçi hareketinde ilk dalga ve sol'un "doğuşu": 1908

Hem işçi hareketlerinin, hem de solun 1908'den sonra ortaya çıkması tesadüfi değildir.[2] 1908 öncesinde başlamış olan işçi hareketleri, 1908'de, İkinci Meşrutiyet'in yarattığı özgür ortamda bir "patlamaya" dönüşmüş, işçi hareketinin "uzun dalga"larından ilkini oluşturmuştur. Hem işçi hareketlerindeki bu "patlama", hem de solun "doğuş"u açısından bakıldığında dönem iktisadi, sosyal ve siyasal açıdan sınıfsal bakış açısına "uygun bir ortam" sunmaktadır.

Osmanlı topraklarında, işçi hareketlerinin temellerini oluşturacak düzeyde bir işçi kitlesi yıllar içinde belli tepkileri de biriktirerek gelişirken, sol da kendi varlık nedenini oluşturacak bir işçi sınıfının doğuşu sürecinde ete kemiğe bürünecek maddi temellerine kavuşmaya başlamıştır. Ancak, her iki taraf açısından koşulların oldukça uygun olduğunu ileri sürmek doğru olmayacaktır. Embriyonik haldeki bu oluşum, doğum sancılarını yaşarken buna ek olarak hem işçi sınıfı açısından, hem de sol açısından önemli sorunlar ve zaaflarla da karşı karşıyadır. Bu sorun ve zaaflar yer yer kalıcılaşarak, izleyen yıllardaki gelişmeleri de etkileyecek, sağlıklı bir yapılanışın önünde büyük engeller oluşturacaktır. İşçi hareketi ve sol arasındaki ilişkinin zaaflarını ve karşılaştığı sorunları kısaca değerlendirmek sorunun, nedenlerini ve ortaya çıkardığı sonuçları anlamak açısından yararlı olacağı için mümkün olduğunca kısaca ele almakta yarar var.

Solun ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde, işçi hareketinin

yaşadığı en önemli zaaflar niceliksel açıdan yetersiz oluşu ve çok milliyetli, çok dinli bir yapıya sahip oluşuydu. Sayısal açıdan gelişmemiş, ancak belli kentlerde yoğunlaşmış olan işçiler bu soruna ek olarak bir de sınıfsal bütünleşmenin önünde en büyük engeli oluşturan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde hız kazanan ulusal kurtuluş mücadelelerinin ateşlediği milliyetçilik ve açıkça ortaya çıkmaya başlayan dinsel ayrışmalar nedeni ile büyük zaafiyetler de yaşamaya başlamasıdır. Üstelik, sayısal açıdan gelişmemiş olan işçi sınıfı kendi içinde de çok parçalı bir yapıya bürünmüştür. Özellikle ordunun ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan fabrikalarda ortaya çıkmış olan sanayi işçisinin gözardı edilmeyecek kadar önemli bir bölümünü askerler oluşturmaktadır. Bu durum, Batı'dan farklı bir oluşuma denk düşerken, modern işçiliğin büyük ölçüde devletin bir ürünü oluşuna da yol açmaktadır. Ancak bu işçiler gerçek bir işçi kimliğinden çok, asker-işçi özelliği taşımakta, bu nedenle işçi hareketlerini hem eylem açısından, hem de örgütlenme açısından büyük bir sorunla karşı karşıya bırakmaktadır. Yabancı sermaye ise limanlar, demiryolları, madenler ve ticari tarım ürünleri alanlarının yanı sıra kamu hizmeti gören alanlara da yatırım yaparak, bir yandan modern işçi sınıfının oluşum sürecini hızlandırmakta, öte yandan çalışanların sayısını arttırmakta, modern anlamda işçi sınıfının diğer kaynağını oluşturmaktaydı. Ancak, bu işçiler de kendi içlerinde bir bütünlük oluşturmamakta, milliyet ve dinsel temelde birbirinden kopuk, çok parçalı bir yapı özelliği taşımaktaydılar.

İşçi sınıfının bir diğer özelliği de vasıflı işçi niteliğindeki usta, teknisyen, mühendis gibi işçilerin yabancı uyruklulardan oluşmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırım yapmış olan yabancılar en iyi ücreti yabancı uyruklu işçilere vermekteydiler. Onları gayrimüslimler izliyordu. En düşük ücreti ise Müslümanlar almaktaydı. Bu durum işçi sınıfını bölüyor, Müslüman işçiler ile gayrimüslim işçiler arasında gerginliklere neden oluyordu. Öyle ki, zaman zaman işverenler gayrimüslim işçilerin yüksek ücret talep-

lerine karşı çıkarken, onların yerine Müslüman işçi alacağı tehdidinde bulunuyordu. Bu durum ise, sınıf bilinci yerine milliyet temelindeki bir bilincin gelişmesine neden olmaktaydı. Bu durum sınıfsal bütünlük sağlamanın önünde önemli bir engel oluşturmuş, milliyetler arası farklılık iş bulmada ve edinilen işi korumada ön plana çıkmış, işverenler tarafından işçiler aleyhine kullanılmıştır. İşlerini kaybetmek istemeyen işçiler, bir başka milliyetten işçiye işini kaptırmaktansa düşük ücretle çalışmaya razı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist hareketin gelişimine bağlı olarak milliyetler arasındaki farklılıklar giderilmeye çalışılmışsa da bunda pek başarılı olunamamıştır. Her milliyet kendi örgütü altında toplanmaktan yana olmuştur. Bunun en önemli istisnalarından birini XX. yüzyılın başında kurulmuş olan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu (SSİF) oluşturmuştur. Her milliyetten işçiyi sınıfsal temelde bir çatı altında toplamaya çalışmıştır. İstanbul'da da ismi "beynelmilel" ile başlayan çeşitli sendikalar kurulmuştur. Ne var ki, çok az sayıdaki bu türden örgütlenmelerin işçiler arasındaki milliyet temelinden kaynaklanan ayrışmayı ortadan kaldırdığını söylemek mümkün görünmemektedir. Çok uluslu, çok dinli Osmanlı İmparatorluğu'nda bölünmelerin, ayrışmaların da tarihi olan XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başı aynı zamanda işçi sınıfının doğuş ve işçi hareketlerinin ortaya çıkış tarihidir. İşçi sınıfının böylesi bir dönemde ortaya çıkışı fakat güçlü bir sol akımın, hareketin olmayışı işçi sınıfı adına bir talihsizlikten başka bir şey değildir.

Yukarıda belirtilen sorun, zaaf ve olumsuzluklara rağmen 1908 yılında, İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen aylarda, işçiler pek çok kentte greve gitmeye başladı. İmparatorluğun en batıdaki şehirlerinden en doğudaki şehirlerine kadar bellibaşlı tüm merkezlere yayılan 1908 yılında tespit edilen grev sayısı 138'dir (41'i İstanbul'da, 31'i Selanik'te). Bu grevlerde düzensiz ücret ödemelerine son verilerek ücretlerin artırılması ve kötü çalışma koşullarının düzeltilmesi talep edilmekteydi.[3] İlk bakışta "ekonomik" konularla sınırlı gözüken bu talepler, yer yer "anti-emperyalist" ve "siyasi" bir

karaktere de sahipti. Çünkü yabancı sermaye işletmelerinde uygulanan ücret politikası, etnik/ulusal temele dayalı bir işbölümüne denk düşmekteydi. İşçiler 1908 grevlerinin büyük çoğunluğunda İttihat ve Terakki merkezinden ya da mahalli komitelerinden hakemlik beklemiş, talep etmiştir. Ne var ki, beklediği karşılığı görememiştir. Beklediği ilgi, bu grevlerle hayat verdiği soldan gelecektir. Ancak, bu grevler, başlangıçta hem sendikal anlamda, hem de sol anlamda bir örgüt önderliğinden yoksun olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle, grevler daha çok çalışma hayatı ile sınırlı kalmış, daha sınıfsal temelde kimi taleplerde bulunma düzeyine ulaşamamıştır. Hem sendikal örgütler, hem de siyasal parti olarak sol örgütler bu grevlerle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. 1908 grevlerinin hem işçi hareketi açısından hem de sol açısından en büyük önemi burada yatmaktadır. İşçiler mücadele içinde örgütlenmenin gerekliliğini anlarken, sol da Osmanlı topraklarında bir işçi sorunu olduğunu, kendisinin maddi temellerini oluşturacak bir kaynak olduğunu fark etmiş, hızla işçi hareketi ile bağ kurmaya yönelmiştir. İktidardaki İttihat ve Terakki'nin işçilere yönelik olumsuz tutumu da bu bağı kurmada, ilişkiyi hızlandırmada önemli rol oynamıştır. 1908 grevlerinin üç önemli sonucu oldu. Bunlardan birincisi işçi basınında bir canlanmaya yol açması; ikincisi işçileri örgütlenmeye, sendika kurmaya itmesi; üçüncüsü ise kurulan siyasi partilerin, özellikle sol akımların, dikkatini çekerek ülkede bir işçi sorunu olduğunu, bu nedenle parti programlarında buna yer vermek gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmış olmasıdır.

"Hürriyet, Adalet, Musavat" sloganlarıyla iktidara gelerek II. Meşrutiyet'i ilan eden İttihat ve Terakki yönetimi, 1908 grevlerinin bir an önce önünü almak ve yabancı sermayeye güvence vermek amacıyla bir yandan kolluk güçlerini grevcilerin üzerine sürerken, bir yandan da "Tatil-i Eşgal Kanunu" (TEK) gibi yasal düzenlemeler yoluyla greve gitmeyi belli koşullara bağlayarak etkisizleştirmeye, sendikal örgütlenmeyi önemli ölçüde yasaklamaya, işçi hareketini baltalamaya yöneldi.[4] TEK ile sendikal ör-

gütlenmenin yasaklanmasındaki temel amaçlardan biri 1908 sonrası işçi örgütlenmelerinde sosyalist akımların etkisinin kırılması ise, bir diğeri de işçilerin sınıf kimliğini edinecekleri sendikal örgütlerden yoksun kalmasıdır. Kuşkusuz bu sadece işçi sınıfının örgütsüzleştirilmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda bir sosyalist hareketin varlık nedeni için çok önemli olan nesnel koşullardan, sendikaların oluşumunu ve gelişimini de engellemek anlamına gelmektedir. Sendikal örgütlenmeyi, hükümetten imtiyaz ve ruhsat alarak kurulan ve genel hizmetlerle ilgili faaliyetlerde bulunan kurumlarda yasaklayan İttihat ve Terakki yönetimi, sınıf bilincinin oluşumunu engelleyecek esnaf türü örgütlenmeleri ise özendirmiştir.

1908 işçi hareketinin hayat verdiği sol hareket izleyen yıllarda "milliyetçi" renklerini aşmakta zorlanmış, "ulusal" bağımsızlık mücadeleleri içinde işçi hareketi ile hak ettiği düzeyde bir bağ kuramamıştır. Öte yandan, İttihat ve Terakki'nin 1913'te iktidara tek başına el koymasının ardından, yükselen milliyetçi akımların ve savaş koşullarının da etkisiyle sol ile güçlü bir bağ kuramamış olan işçi hareketi de beş-altı yıl sürecek bir sessizliğe gömüldü. Mütareke ertesi oluşan iktidar boşluğu, adeta yeni bir özgürlük ortamı yaratmıştı. Dönemin gazeteleri, özellikle yabancı sermayeye ait işyerlerinden değişik grev haberleri vermeye başladı. Grevlerin en yoğun yaşandığı yıllar ise 1919 ve 1921 yıllarıydı.

1908 grevlerinde olduğu gibi, bu grev sürecinde de sol harekette bir canlanma yaşanmaya başladı. Önce, 1919 yılında, sosyalistliği tartışmalı olan Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) kuruldu. Ardından 1920 Eylül'ünde, Bakü'de Türkiye Komünist Fırkası (TKF) kuruldu. Onu, Ekim 1920'deki resmi Türkiye Komünist Fırkası, Aralık 1920'deki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası izledi. 1921 yılında gizli TKF'nın yasal bir uzantısı olarak Aydınlık dergisi yayınlanmaya başladı. Ardından, işçilere yönelik Orak Çekiç gazetesi çıkarılmaya başlandı. 1923'e gelindiğinde, Selanik-İstanbul merkezli gelişen, II. ve III. Enternasyonal'le ilişki içinde bulunan sosyalist

hareket iyice zayıflamıştı. Böyle bir ortamda, 1923'ün Temmuz-Kasım ayları arasında, İstanbul, Edirne, Aydın, İzmir ve Zonguldak'ta, kendiliğinden gelişen, soldan kopuk, kendiliğinden işçi hareketlerine ve grevlere tanık olundu. Grevlerin büyük çoğunluğu yabancı sermayeli işletmelerde patlak vermişti. Bu grevlerde işçiler, yabancı istilacılara karşı zafer kazanmış bir ulusun üyeleri olarak hareket ettiler ve sınıfsal çıkarlarını ulusal çıkarlara referansla dillendirdiler.

Bütün zaaf ve eksikliğine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında sol hareket ile işçi hareketi arasındaki bağın giderek daha etkin bir şekilde oluşturulmaya başlandığı bu süreç, Cumhuriyet'in ilanından iki yıl sonra, Kürt ayaklanması öne sürülerek çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile önemli bir darbe yedi. Her türlü muhalefetin yasaklandığı bu yeni dönemde işçilerin ve solun payına düşen oldukça ağır oldu.

TEK'teki yasaklamalara rağmen işçiler, 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na göre "cemiyet" adı altında ama sendikal içerikli olarak örgütlenmeye devam etmişlerdir. Sınıf temeline ve sosyalist düşünceye dayanan örgütlenmeler, izleyen yıllarda, bir önceki döneme göre hız kazanmaya başlamış, bu ilk örgütlenmelerden biri ve en önemlisi Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu olmuştur. Bu türden örgütlenmeler ile birlikte Osmanlı işçi hareketi siyasal bir boyut da kazanmaya başlamıştır. Pek çok işkolunda ve kentte sendikal örgütlenmeye gidilmiş, öncülüğü Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudilerden nitelikli işçiler ile yabancı işçiler yapmıştır. Sosyalistlerin ve ileri işçilerin tüm çabalarına rağmen milliyet temelindeki örgütlenmeler ağırlıklı olarak varlıklarını sürdürmüştür. Bunun en önemli istisnasını Selanik'teki Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu oluşturmuştur. Merkezi bir üst örgütlenmeye yönelen federasyon, milliyet temelindeki örgütlenmeyi aşmak için önemli çaba sarf etmiş, bünyesinde çeşitli milliyetlerden işçileri ve sendikalarını toplamayı başarabilmiştir. Ancak, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu türden çabalar iyice etkisizleşmiş, top-

rak kaybı ile birlikte Osmanlı işçisi milliyet temelinde giderek homojenleşmeye başlamıştır. 1919 yılında kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF), pek çok sendikanın kurulmasına önderlik etmiştir. Yine 1919 yılında kurulmuş olan bir diğer sosyalist parti, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF), Türkiye İşçi Derneği adı altında kendi işçi örgütünü kurarak işçileri örgütlemeye çalışmıştır. Amaç, Türkiye'deki bütün işçi örgütlerini ulusal düzeyde bir tepe örgütünde bir araya getirmekti. Bu iki sosyalist partinin kurdukları işçi örgütlerinin dışında cemiyet adı altında pek çok sendika kuruldu. İstanbul'daki işçi örgütlerinde örgütlü bulunan işçilerin önemli bir kısmı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bunların yanı sıra, İstanbul dışında İzmir, Edirne, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Konya ve Bursa gibi kentlerde demiryolu taşımacılığı, tütün ve gıda, maden, dokuma, deniz taşımacılığı, inşaat, basın ve yayım işkollarında işçi örgütleri faaliyette bulunmaktaydılar. Bu dönem işçiler, sendika ve "cemiyet" adı altında örgütlenmelerini sürdürmeye çalışmışlardır. Cemiyetler şeklinde örgütlenme, Tatil-i Eşgal Kanunu'nun imtiyazlı şirketler ile kamu hizmeti gören kuruluşlardaki sendika yasağını aşma kaygısından kaynaklanmaktadır. Ancak, soldan kopuk, cemiyet türündeki örgütlenmeler esnaflar ile iç içe geçtiğinden, esnaf derneği özelliği ağır basan örgütlenmeler olarak kalmış, işçi sınıfının kendi kültürünü ve bilincini yaratacak olan sendikalara dönüşememiştir. Kuşkusuz bu durum yönetenlerin, işçi sınıfının sınıf bilinci ve kültürü edinmesini engellemek için yaptığı bilinçli bir tercih ve uygulama idi. Bu nedenle de örgütlenme deneyimi ve birikimi açısından Cumhuriyet Türkiye'sine kalan miras oldukça sınırlı olmuştur.

II. İşçi hareketinde bir "esinti" ve solun yeniden "dirilişi": 1930

İşçi hareketlerinin ve solun maddi temellerini oluşturan işçi sınıfı açısından Osmanlı'dan işçi sınıfı adına nicelik ve nitelik ba-

kımından önemli bir miras devralamayan Cumhuriyet, sanayileşme sürecine bağlı olarak bir yandan nicel, diğer yandan nitel açıdan yeni bir işçi sınıfının oluşumu sorunu ile karşı karşıyaydı. Savaşlar nedeni ile önemli bir yetişkin nüfus kaybına uğramanın yanı sıra tarımsal üretimi sağlayacak düzeyde yeterli işgücünün olmayışı da başlangıçta sanayinin gereksindiği işçiyi sağlamada önemli bir sorun yaratmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım alanlarının işlenmesinde duyulan işgücü sıkıntısı, sanayinin gereksinim duyduğu işçi kaynağını da kısıtlamaktaydı. Ancak, köylerdeki sefalet ve yoksulluk birçok köylüyü kentlerde iş aramaya itiyordu. Ne var ki, işçiliğin sürekli bir geçim kaynağı sağlayan bir meslek olmaktan çok, tarım gelirlerine ek geçici bir gelir kaynağı olarak görülmesi var olan fabrikalarda işçi sirkülasyonunun yüksek olmasına neden olmaktaydı. Öyle ki, kimi fabrikalar bu yüksek sirkülasyon nedeniyle, üretimde sürekliliği sağlayabilmek için, ihtiyaç duyduğunun yüzde elli fazlası kadar işçi işe almak zorunda kalıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin sanayileşme yönündeki çabasının bir ürünü olarak devlet fabrikaları kurulurken bu sanayi için yetişmiş ve hazır işgücü yoktu. İhtiyaç duyulan işçiler büyük oranda köylerden gelen tarım işçileriydi. İşçiliği geçici bir meslek ve ek bir gelir kaynağı olarak gören, sanayi işçiliğini ve yaşam biçimini benimseyemeyen bu köylü-işçiler ya işi terk edip tarım işçiliğine dönüyor ya da hastalanıncaya kadar çalışmakta ısrar ediyorlardı. Kuruluş yıllarında fabrikalarda çalışan bu köylü-işçilerin büyük bir bölümü sürekli işçiliği benimsemediği için endüstri işçisine dönüşememiş, bu nedenle sendikalarda örgütlenmeye, grev ve benzeri eylemlerle hak aramaya sıcak bakmamışlardır. Öte yandan, askeri fabrikalarda ve demiryollarının yapımında çalıştırılan işçilerin de asker-işçi kimliği taşıması bir başka sorun oluşturmaktaydı. Bu durum, Osmanlı'nın geç dönemlerinde olduğu gibi, Cumhuriyet Türkiye'sinin erken dönemlerinde de işçi hareketlerinin gelişememesinde ve işçi eylemlerinin durgunluğunda önemli bir etken olmuştur. Kuşkusuz sol akımların varlık neden-

lerine yönelik olumsuzluklar açısından da benzeri sorunlar yaratmıştır. İşçi sınıfında kuşaklar arası kopukluk, sınıf bilinci açısından da bir başka sorun yaratırken, Balkanlar'dan gelen "muhacirler" Türkiye işçi sınıfı ve solu için önemli bir kazanım olmuştur. Geldikleri yerlerde işçi hareketleri ve sol ile tanışmış olan bu işçiler, erken Cumhuriyet dönemimin işçi ve sol hareketlerinin önemli aktörleri ve kuşaktan kuşağa işçiliği aktaran en önemli grubu olmuştur.

Cumhuriyet Türkiye'sinin çok partili hayata dahi izin vermediği bir dönemde solun "açık" bir siyasi parti olarak faaliyet sürdürmesi de olanaksızdı. Sistem içi muhalefetin siyasi bir parti olarak bile gelişemediği bir dönemde işçi hareketinde büyük bir canlılıktan söz etmek de olanaksız gibi görünse de, işçiler çalışma hayatının zorluk derecesine bağlı olarak tepkilerini dile getiren grev türü eylemlere başvurmaktan kaçınmamıştır. Bu dönem, işçiler açısından tepkilerini ortaya koyan dikkate değer başka tutum ve davranışlar da vardır. İşe devamsızlık, sık sık iş değiştirme, işyerinde kazalara yol açacak özensizlikler bu türden tepkilerin ortaya konduğu davranışlardır. 1920'li ve 1930'lu yıllar işyerine büyük zarar veren kazaların sıkça yaşandığı dönemlerdir (makinaların bozulması, kazan patlaması, yangın vb.). Sendikal ve siyasal örgüt önderliğinden yoksun işçiler tepkilerini ilkel biçimlerde ortaya koymakta, öfkesini bu türden eylemlerle göstermektedir. Sistem içi muhalefetin bile hayat bulmadığı bu dönemde tek muhalefet kaynağı büyük ölçüde gizli TKP olmuştur. Ancak, TKP'nin işçilerle kurmak istediği bağ hiçbir zaman istenilen düzeye ulaşmamıştır/ulaştırılmamıştır. Öyle olduğu için de işçi hareketini canlandırma ve yönlendirmede kayda değer bir etkisi olmamıştır.[5] Mevcut baskıcı, otoriter yönetim de bu türden eylemlere ve örgütlenmelere oldukça sert tepki gösterdiğinden, ne sol ne de işçi hareketi kayda değer gelişmeler gösterememiştir. Solun en küçük faaliyetleri bile çok sert tepkilerle karşılaşmış, yaygın tutuklamalara gidilmiştir. Bu tür tepkilerden biri olan "1927 Komünist Tevkifat"ı mevcut cılız yapıları da orta-

dan kaldırmıştır. İzleyen yıllarda ise en ufak bir hareketlilik karşısında tutuklamalara devam edilmiştir. Bu dönem meydana gelen grevlerin önemli bir kısmının ise yabancı sermayenin egemen olduğu işlerde meydana gelmesi oldukça anlamlıdır.[6]

Türkiye'de sol hareketi yeniden dirilten tarih olarak 1930'un alınması tartışılabilir. Ancak, Serbest Fırka lideri Fethi Bey'in İzmir'e gidişi sırasında, çeşitli faktörlerin etkisi ile de meydana gelen grevler bir yeni dalga olarak solun yeniden canlanışı üzerinde önemli etki yaratmıştır. Bu etki, kendisini en belirgin şekilde dönemin önemli isimlerinden Hikmet Kıvılcımlı'nın değerlendirmelerinde ortaya çıkmıştır (Kıvılcımlı, 1935). Hapishanedeki Kıvılcımlı, bu grevlerden de hareket ederek Türkiye'de bir işçi sınıfı olduğu ve mevcut hali ile de sınıf mücadelesi için önemli dinamikler içerdiğini ileri sürer, 1933 yılında hapisten çıktıktan sonra bu yönde çaba gösterir. Bu nedenle, 1930'un "kısa esintisi", solun yeniden canlanışı için etkili olmuştur düşüncesi bir tez olarak ileri sürülebilir. 1935-1936 döneminde ise işçi eylemleri ve grevlerinin artış göstermesi, işçi sınıfı ile sol arasında bir bağın kurulduğunun işareti olarak da değerlendirilebilir. Ancak, 1936 yılında, tek muhalif parti olarak gizli TKP'nin de Komintern'in kararı ile faaliyetlerini durdurması, legal alanlarda çalışmaya yönlendirilmesi, daha sonra Nazım Hikmet ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın da tutuklanması ile birlikte sol ile işçi hareketi arasındaki ilişki de uzun sürecek bir "kesintiye" uğradı. Böylece, 1930 esintisi ile yeniden canlanan, umutlanan, mücadeleye yönelen sol, birkaç yıllık mücadele birikimini de sürekliliğe taşımadan, kalıcılaştırma olanağına kavuşamadan bir kez daha "kayboldu". Gıda (özellikle tütüncülük), ulaşım (özellikle tramvay işletmeleri) ve dokumacılık gibi sektörlerin işçi sınıfının hem örgütlülük hem de eylemlilik açısından en hareketli yerler olması bir tesadüf değildir. Solun işçiler ile önemli ölçüde bağ kurduğu bu alanlar, sınıf bilincinin de en çok geliştiği alanlardır. Öyle olduğu için de her komünist tutuklamasında bu üç sektördeki işçilerin payı hep yüksek olmuştur.

Sol ile işçi hareketi arasındaki bağı koparmada kararlı olan devlet, sanayileşme sürecinin gereksinimlerine de bağlı olarak, işçileri kontrol ve denetim altında tutacak yasal düzenlemeler yaptı. Otoriter yanı hemen uygulanan, koruyucu hükümleri sürekli göz ardı edilen, ilk kez grev yasağını düzenleyen 1936 İş Kanunu ve 1938'de sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı getiren Cemiyetler Kanunu değişikliği ile işçi sınıfı ve hareketleri önlenmek istendi. Böylece, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş sürecinde işçi sınıfı ile sol arasındaki ilk önemli ilişki de gelişmeden her iki tarafın isteği (!) ile sona erdirildi. Yeni bir ilişki için yeni bir dönem ve yeni bir dalga beklemek gerekecekti.

III. İşçi hareketinde ve solda bahar ya da bir "Ara dönem": 1946

1946 yılı, işçi hareketi ile sol arasındaki ilişkinin ilk kez gerçek anlamda kurulduğu bir yıldır. Sol hareket, bu kez kendisi işçi hareketini örgütsel ve eylemsel olarak canlandırmaya yönelmiş, "makus talihi" yenmiştir. Faşizmin yenildiği, demokrasi rüzgarlarının estiği bir dönemde, Türkiye de bazı "demokratik" açılımlara yönelmiş, çok partili hayata geçişin ardından, 5 Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda bir değişiklik yaparak, "sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı"nı kaldırmıştır. Bu "demokratik ve özgür ortamda", 1946 yılında iki sosyalist parti, Türkiye Sosyalist Partisi (TSP)ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) kuruldu. Her iki parti de işçi sınıfı ile bağ kurmak ve işçi hareketine yön vermek için sendikaların kurulmasına öncülük etmişler, dağınık, güçsüz sendikalar yerine işkolu düzeyinde ve Türkiye çapında faaliyet gösterecek şekilde bir örgütlenmeye gidilmesini benimsemişlerdir. Ancak, işçi hareketi ile sol arasındaki ilişkiye çok duyarlı olan devlet bu türden oluşumlara müdahalede gecikmemiş, ilk şaşkınlığını attıktan sonra, 16 Aralık 1946'da, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından TSP ve TSEKP merkez

ile şubelerin ve mevcut sendikalardan bu partilere bağlı olanların, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir. Bu kapatmaları Türkiye'nin diğer bölgelerindeki kapatmalar izlemiş, böylece işçi hareketi ile sol arasındaki bağ koparılmaya çalışılmıştır. İşçiler ise, izleyen yıllarda, işçinin yoğun olduğu her yerde sendikal örgütlenmeye yönelmiş, zaman zaman tepkisini yoğunlaşan grevler ile ortaya koymaya çalışmıştır.[7] Ancak, bunlar yerel ve anlık eylemler olarak kalmıştır. Dönemin soğuk savaş rüzgarları işçi hareketine de yansımış örgütlenme ve işçi eylemleri sık sık komünist faaliyetler olarak suçlanarak baskı ve denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Bütün bunlara rağmen, gizli TKP, sınırlı ölçüde de olsa işçilerle yer yer bağ kurmaya çalışmıştır. Bu cılız bağ bile devleti tedirgin eder, 1951'de kapsamlı bir tutuklamaya gidilir. 1951 tutuklamasındakilerin yaklaşık yarısını işçiler ve memurlar oluşturur.

1951 tutuklaması ile solun uzun bir dönem "silindiği" 1947-1961 döneminde işçiler grev ve toplu pazarlık hakkı olmayan, birer dernekten farkı kalmayan bu sendikalarda inatla tutunmaya çalışmıştır. Sendikaların temel faaliyeti ise İş Kanunu ile çalışma hayatına yönelik mevzuatın uygulanmasını sağlamak olmuştur. 1947-1959 döneminde ise, grev yasağına ve sert tepkilere rağmen 40 kadar grevin gerçekleşmiş olması, işçilerin örgütlenmenin ötesinde eylemlere de başvurduklarını göstermektedir. Bu dönem, Soğuk Savaş dönemi olup sıkı bir anti-komünist politika izlenmiştir. Özellikle, işçilerdeki en ufak hak talebi ve hareketliliğin hemen komünistlikle suçlanması, yaşanan baskının boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Fakat tüm baskılara rağmen, yasal olanakların değerlendirilemeyişi, gizli faaliyetlerin sürdürülemeyişi sol ve işçi hareketi adına önemli bir handikap olarak kaydedilmesi gereken bir durum oluşturmaktadır. Üstelik bu dönem yasal açıdan sendikal örgütlenme olanağı da vardı. Ancak sendikal örgütlülüğe ve işçi hareketine yön gösterecek bir sol yoktu, pek çok kez olduğu gibi.

IV. İşçi hareketinde ikinci dalga(lar) ve bir kez daha "yeniden" doğuş: 1961, 1970

27 Mayıs'ın ardından işçiler bir kez daha hareketlendiler, 1960, 1961 yıllarındaki eylemleri ile seslerini duyurmaya başladılar. Ancak, bu kez işçi hareketi sadece eylemlerle ve örgütlenme ile yetinmedi, 1960 öncesinin aktif sendika liderleri ile 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurdu. Bu hem işçi hareketi adına hem de sol adına Türkiye'de bir ilkti. Sol aydınların bile sosyalist bilinç düzeyinin çok yüksek olmadığı, sosyalist literatürün pek az olduğu bir dönemde, tüm eksik ve zaaflı yanlarına rağmen önemli bir başlangıçtı. Daha sonra aydınların ve sosyalistlerin de TİP'e katılması ile birlikte sosyalist hareket ile işçi hareketi arasında, daha önceki dönemlere göre, giderek güçlenen daha somut bir bağ kurulmaya başlandı. 1960'lı yıllar sosyalist hareketin Türkiye topraklarında hızla yaygınlaştığı bir dönem olurken işçi hareketi de daha sınıfsal temelde bir kimliğe kavuşmaya başladı. Sanayileşme sürecine bağlı olarak nicelik bakımdan da güçlenen işçi sınıfı 1967 yılında sınıfsal mücadeleyi önüne koyan bir sendikal yapıya da kavuştu. Türk-İş'in işyeri ve ücret ile sınırlı sendikal politikası artık işçiler için aşılması gereken bir eşik olmuştu. Bu eşik, 1967 yılında Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulması ile aşıldı. Sınıf mücadelesinin en keskin olduğu, tekelci bir yapıya sahip özel kesim işyerlerinde örgütlenen ve mücadele eden DİSK, üç yıl gibi kısa sürede devletin müdahalesi ile karşılaştı. Sendikal hareketi restore etmek isteyen, sol hareket ile bağını koparmak isteyen devlet, yeni bir yasal düzenleme ile DİSK'i dolaylı yoldan etkisizleştirmeye yöneldi. Yeni düzenlemeye göre, sendikal faaliyette bulunabilmek için Türkiye'deki işçilerin 1/3'ünü üye kaydetmek gerekiyordu. Türk-İş'in bile bu düzeyde üyeye sahip olmadığı bir dönemde bu doğrudan DİSK'in tasfiye edilmesi anlamına geliyordu.

DİSK'in etkisizleştirilmesi için devletin yasal düzenlemelere yöneldiği bir dönemde ise, hızlı büyümenin verdiği bir "baş dön-

mesi" ile sol, sosyalist düşüncenin tüm versiyonlarını hızla öğrenmeye ve Türkiye'de yaygınlaştırmaya çalışıyordu. TİP içinde başlayan Milli Demokratik Devrim (MDD) ve Sosyalist Devrim (SD) şeklindeki bölünme, aynı zamanda Türkiye'de bir işçi sınıfı olup olmadığının tartışması idi. Ancak, tartışma sağlıklı bir değerlendirme ile sonuçlanmak yerine uçlara savrulma ile sonuçlandı. Dönemin tanıklarından birinin değerlendirmesi ile "MDD, işçi sınıfı öncülüğünü ortadan kaldırabilmek ve devrim stratejisi içinde anti-kapitalist eğilimlerin girmesini önlemek için, feodalite savına, giderek daha kıskançlıkla bağlandı. Bunun karşısında Sosyalist Devrim, Türkiye'nin kapitalist niteliğini belirtmek için mantık sınırlarını çok aştı. Bunun ötesinde ve daha önemlisi, kapitalizmin geliştiği tezi, giderek kapitalizme övgüye dönüştü" (Küçük, 1986: 307). İşçi sınıfı bu tartışmaya, sendikal hareketi restore etmeye çalışan yasal düzenlemeye başkaldırdığı 15-16 Haziran Direnişi ile büyük ölçüde son verdi. Türkiye'de işçi sınıfı vardı. Sorun kapitalizmin ya da feodalitenin düzeyinde değil, mevcut işçi sınıfı ile sol adına ne derecede bağ kurulduğunda idi.

1970 yılına gelindiğinde, işçi sınıfı tarih sahnesine geç çıkmışlığın sonuçlarını önemli ölçüde gidermişken, sol hareket bu geç kalmışlık eşiğini aşamamış, savruk ve dağınık bir şekilde, giderek sınıftan da kopuk, daha çok öğrenci gençliğe dayalı öğrenme ve yayılma sürecini yaşamayı sürdürmekteydi. 12 Mart, bu dağınık, savruk ve büyük ölçüde sınıftan kopuk, sol hareketi de tırpanlama müdahalesi oldu. Sermaye, sınıf bilinci ile, bir kez daha sol hareket ile işçi hareketi arasındaki bağın kurulmamasını görmüş ve müdahalede gecikmemişti. Sonuç, sol hareket için yeniden bir gerileme dönemi yaşamak olurken, işçi hareketi için de etkisi kısa sürecek olan bir restorasyon olmuştur. DİSK'e ve yöneticilerine "hadleri" bildirilmiş, nasıl davranacakları gösterilmişti. İzleyen yıllarda, DİSK yönetiminin, sol hareket ile arasına bir mesafe koymaya çalışması, "ortanın soluna" yönelmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi ile bağ kurmaya çalışması, restorasyonun boyutunu

gösteren önemli göstergeleridir. DİSK yönetimine rağmen, taban sola yönelmişti. Bu durum ise DİSK yönetimini, restorasyona rağmen, sola yönelme ile karşı karşıya bırakıyordu.

TİP, TSİP gibi partilere ve diğer sol hareketlere mesafeli olmaya çalışan DİSK yönetimi, 1951 tutuklaması ile varlığı tartışılır hale gelen ancak, 1976 yılında "açık" faaliyet sürdürmeye karar veren TKP'nin "atılım" hareketi ile aradığına kavuştu. TKP'nin "cephe" anlayışı DİSK yönetimi için de kabul edilebilir bir politika idi. "Gizli" TKP'nin de "açık" faaliyet sürdürmeye başladığı 1976-1980 dönemi işçi hareketi ile sol arasındaki ilişkiler açısından yeni bir dönemdir. 12 Mart ile kapatılan TİP, yeniden kurulurken önemli ölçüde güç kaybetmiş, DİSK ile bağları zayıflamıştır. TİP'ten başka sosyalist partiler de kurulmuş, özellikle öğrenci hareketi içinde boy veren yeni sosyalist hareketler daha güçlü olarak yeniden faaliyet göstermeye başlamıştır. Ancak, her seferinde bölünerek, her düşünceye yeni bir örgütsel yapı olarak yansıyarak. Adeta Engels'in ütopik sosyalistler için söylediğini doğrularcasına bir "yarıştı" bu: bölünme ve etkisizleşme... Etkisi ve izleri izleyen yıllara da yansıyacak olan.

Engels (1978: 70-71), ütopik sosyalistleri ve onların eksikliklerini, zaaflarını değerlendirirken o çağda kapitalist üretim tarzı ve onunla birlikte burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın henüz çok cılız olduğuna, bu nedenle sınıfı bulamayanların da, dayanağı başka yerde arayacağına, mücadeleyi başka araçlarla sürmeye çalışacağına dikkat çekiyordu. Bu tarihsel durum, ütopik sosyalistleri de etkiliyordu. Öyle olduğu için de, "Eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşulları, eksik teorilerle karşılandı. Toplumsal sorunların henüz gelişmemiş ekonomik koşullarda gizli duran çözümünü, ütopyacılar, insan beyninden çıkarmaya kalkıştılar. Toplumda yanılgılardan başka hiçbir şey yoktu; bunları gidermek sağduyunun göreviydi. Öyleyse, yeni ve daha yetkin bir toplumsal düzen sistemi bulmak ve onu topluma dışardan, propagandayla ve olabildiği her yerde, örnek alınacak de-

neylerle kabul ettirmek gerekiyordu. Bu yeni toplumsal sistemler, ütopik olmaya önceden mahkûm edilmişti; bunlar, ayrıntıları bakımından ne kadar tam işlendilerse, olmayacak hayallere kapılmaktan o ölçüde kurtulamadılar" (Engels, 1978: 70). Engels'in ütopik sosyalistler için yaptığı bu değerlendirmeyi Türkiye'ye uyarlamada hiçbir sakınca yok. Kuşkusuz, bire bir olmaktan çok, temel felsefi yaklaşım olarak. 15-16 Haziran eylemine kadar Türkiye'de sosyalist hareket, "eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşulları"nı çok tartıştı. Bu tartışmalardan, "eksik teoriler" üretti. Her eksik teorinin boşluğu, yeni bir örgüt, yeni bir yapı ile giderilmeye çalışıldı. Öyle olduğu için de 1970'li yıllar "eksik teorilerin" tamamlanmaya çalışıldığı yıllar oldu.

Solun eksik teorilerini ayrıntılı olarak tamamlamaya çalıştığı 1970'li yıllar CHP'nin "ortanın soluna" yönelerek, sosyal demokrat bir kimliğe bürünmek istediği yıllar oldu. CHP'nin bu yeni yönelimi Ecevit'in nezdinde CHP'yi "umut" yaparken, TKP'nin CHP'ye yönelik "sıcak" bakışı, sınıf mücadelesinin en keskin düzeyine ulaştığı ve sosyalist hareketin kitleselleşip, yaygınlaştığı dönemde büyük bir "talihsizlik" oldu. Bu talihsizliğin yanı sıra, sosyalist hareket, 1970'li yıllarda siyasallaşmış, militanlaşmış işçi sınıfı ile de hak ettiği ölçüde bütünleşememiştir. Ancak, işçi sınıfı ile bütünleşemeyen, onu kucaklayamayan sosyalist hareketin bir türlü bitmek bilmeyen teoriyi "tamamlama" süreci, sınıf bilinci çok keskin olan burjuvazi tarafından 12 Eylül 1980 ile birlikte, kesintiye uğratıldı.

12 Eylül 1980'e gelinceye kadar, 1976-1980 döneminde sol ile işçi hareketi arasındaki ilişkiye bakıldığında hem umut veren hem de düş kırıklığı yaratan gelişmeler görülmektedir. İşçi hareketi ile sol hareket arasındaki ilişki açısından umut veren gelişmeler, göz ardı edilemeyecek kadar bir mesafe kaydedilmesindedir. İşçinin olduğu her yere ulaşılmaya başlanmıştır. Ancak, bir zaaf olarak ulaşılan her yerde sol içi bir "yarışma" yaşanmıştır. Bu "yarışma" yaratıcı ve zenginleştirici olmaktan çok, zayıflatıcı ve zarar verici olmuştur. Tarihinde ilk kez işçi hareketi ile gerçek anlamda bağ ku-

ran gençlik ağırlıklı sol hareket işçi hareketi içinde çatışmaların ve bölünmelerin de kaynağı olmuştur. Sınıfsal bakış açısını yitirmeye başlayan sol hareket, örgütsel varlığını ve gelişimini ön plana çıkarmış, bu süreç içinde de işçicilik ve ekonomizme sürüklenerek gerçek perspektifini ve amacını kaybetmeye başlamıştır.[8] 1970'li yılların sonlarına doğru faşizme karşı mücadele de bu bakış açısını ortadan kaldırmaya yetmemiş, birlikteliğin temellerini oluşturacak bir harca dönüşmemiştir. Sol harekette iç çatışma ve şiddet düzeyinin yükseldiği 1980 yılı bu açıdan önemli dersler içeren "deneyimlerin" yaşandığı bir yıl olarak değerlendirilmeyi hâlâ beklemektedir. "Eksik teoriler" ne kadar ayrıntılı olarak tartışılırsa tartışılsın, gerçeği kavramada, sınıfsal mücadeleye yön vermede etkisiz kalacaktı. 1980 yılında yaşananlar bunu açıkça kanıtlarken, burjuvazi adına yapılan 12 Eylül müdahalesi teoriler ile yanılgılar kıskacındaki bir pratiğin ne kadar dirençsiz olabileceğini de gösterdi. Bedeli çok ağır da olsa...

V. İşçi hareketinde üçüncü dalga ve solun "yeniden yeniden" dirilişi: Bahar Eylemleri

İşçi hareketi ile sol arasındaki bağı kurmak açısından olmasa da, sola bir kez daha can vermek açısından, işçi sınıfı, uzun dalgalar şeklinde de olsa, bir kez daha üzerine düşeni yaptı.[9] İşçi hareketinde 1987 yılında başlayan ilk kıpırdanmalar ilk meyvelerini de verdi. İşçi hareketi ile eş anlı olarak sol hareket de ölü toprağını üzerinden silkmeye başladı, cılız, zayıf bir güçle de olsa. İşçi hareketinin 1989 yılında doruğa varan Bahar Eylemleri ise, sol hareketin tam anlamı ile bir umuda ve güvene kavuşmasına yol açtı, üstüne ölü toprağı serpilmiş olanların tamamı tarih sahnesine yeniden çıktı. Yine dağınık, yine eksik teorilerle, ama biraz daha yenilenerek, biraz daha da bölünerek. Ve eski hastalıktan kurtulmayarak... Ne yazık ki, bu kez toprak ne 1960'lar, ne de 1970'ler kadar bereketliydi. Hem izlenen iktisat politikalarına denk düşen siyasal ve

hukuksal yeniden yapılanış büyük kısıtlamalar içeriyordu, hem de yeni işçi kuşağı deneyimsiz ve sola uzaktı, kırsal kesimden yeni geldiği için de büyük ölçüde köylülüğün özelliklerini taşımaktaydı. Bütün bunların ötesinde sermaye 1980 öncesinin deneyimli işçilerini büyük ölçüde tasfiye etmişti. Tasfiye edilmeyenlerin de önemli bir kısmı emekli olmuştu. İşçi sınıfı tam anlamı ile bir kez daha deneyim ve birikimlerini bir sonraki döneme taşıyamamıştı. Bütün bunlara rağmen, 1980 öncesinden kalan işçiler ve işçileşen eski gençler ilk işçi hareketinin başlatıcıları ve eylemleri 1989'da doruğa çıkaranlar olarak büyük ölçüde tarihsel görevlerini yerine getirdiler.

1984 yılında başlayan Kürt Hareketi ise işçi sınıfı ile sınıfsal temelde bir bağ kurmaktan çok, işçi hareketinden mücadelesine destek olmasını bekledi. Köylü ve gençlik ağırlıklı bir özelliğe sahip olan Kürt hareketi, 1990'lı yılların hemen başında ulaştığı düzeyi sürdüremezken yeni bir yol ayrımına geldi. Ya bitmek tükenmek bilmeyen silahlı mücadeleye devam edecek ya da sınıfsal temelde yeni bir yapılanmaya yönelerek, işçi hareketi ile sosyalist temelde bir bağ kuracaktı. Kuşkusuz bu sancılı bir dönüşüm olacaktır. Ancak ulusal temeldeki bir mücadelede yer almış küçümsenmeyecek çokluktaki bir genç kitlenin yeniden sosyalist harekette yer alması hem sosyalist harekete hem de işçi hareketine yeni bir ivme kazandıracaktır.

İşçi hareketi Bahar Eylemleri'ni 1990-1991 döneminde de büyük grevlerle taçlandırarak sona erdirirken, bu kez kamu emekçileri mücadele sahnesine çıktı. Dünya emek tarihine de önemli deneyimler ve dersler bırakacak olan kamu emekçilerinin bu mücadelesi ise zamanla sosyalist hareketin egemenlik kurma alanlarına dönüşerek ivmesini yitirdi. Sosyalist hareket kamu emekçileri mücadelesini geliştirmek yerine, bu harekete egemen olma ya da bir parçasında örgütlenme çabaları ile bölünmelere, ayrışmalara yol açarak geriletici bir işlev gördü. Böylece, kamu çalışanları mücadelesine egemen olup, onu yönlendirme isteği, tam tersi bir ge-

lişme ile sonuçlandı.

Sosyalist hareket hâlâ "dirilme" sorununu aşmaya çalıştığı bu dönemde ne yazık ki eski hastalıklarını aşamamıştır. Bu dönemde, daha da bölünmüş olarak tarih sahnesine çıkan sol hareket yer yer birleşmeye yönelik niyetler gösterse de "eksik teori"ler uzun tartışmalarda ayrıntılı olarak çözülmeye çalışıldıkça, her ayrıntı yeni bir ayrılık konusu oldu. Sol, 1990'ların sonuna doğru, kimi ayrılıkları aşarak, daha "güçlü" yapılara doğru yöneldiyse de bunda çok başarılı olunmadığı, son zamanlarda yaşananlar ile ortaya çıkmış oldu. Bu kez "yeni" bir sorun, sosyalist düşüncenin ve pratiğinin dünyadaki çeşitliliğinden çok, mevcut deneyimlerin "çözülmesi" ve buna yönelik yorumlarda ortaya çıktı. Bu tartışmaların ekseninde sınıfsal ilişkiler ve işçi sınıfı ile kurulacak olan bağ yoktu.

İşçi sınıfının yapısının ve üretim süreçlerinin bir değişim yaşadığı dönemde sosyalist hareket bir kez daha önemli bir tartışma ile karşı karşıya kalmıştır. MDD ve SD ayrışmasında olduğu gibi bir kez daha durum tespitinde uçlara savrulunmuş, sağlıklı bir değerlendirme yapılamamıştır. Bazen işçi sınıfı ve hareketi ile lokal düzeyde kurulan bağlar çok abartılırken, bazen yeni hareketlerin önemine aşırı vurgu yapılmıştır. Ancak, yeni gelişmelere yönelik tutarlı bir politika geliştirilememiştir. Bu durum sosyalist harekette nesnelci ve öznelci yaklaşımlara savrulmalara neden olmuştur. Ne yazık ki bu savrulmaları aşmak için bugün de büyük bir çaba harcanmamaktadır.

Öte yandan, yoksulluğun 1980 sonrasına göre daha az hissedildiği 1960-1980 dönemini yoksulluk söylemi ile geçiren sol hareket, ne var ki, yoksulluğun daha derin yaşandığı 1980 sonrasında bu söylemi unuttu. Yoksulluk söylemini İslamcı ve milliyetçi sağa teslim etti. Teorik bakıştaki sığlık ve eksiklik kendisini bir kez daha gösterirken, işçi sınıfı radikal sağ partilerle bağ kurmaya yöneldi. Doğa gibi, siyaset sahnesi de boşluk kabul etmiyordu. Sola düşense bu süreçte, örgütsel yapılarını tahkim etmek, birer "tekke ve zaviyeye" dönüşerek, varlığını sürdürmeye yetecek müritlerin varlığı

ile yetinmek olacaktı. Böyle olduğu için de ne Türkiye'yi ne de işçi sınıfını anlamaya, öğrenmeye yönelik araştırmalar yapıldı. "Eksik, yanlış" ama var olan bir teori ile yetinildi. İşçi hareketi ile sol hareket arasındaki bağın bu kadar kopuk olmasının nedenlerini düşünmek için Engels'in ütopik sosyalistlere söylediklerini bir kez daha değerlendirmek, Türkiye'ye ve işçi sınıfına yönelik "tam" teoriler oluşturmak için ilkin yaşananları iyi bilmek ve anlamak gerekiyor. Sosyalist hareketin artık, "ütopizm çağını" aşması, mevcut üretim tarzı, kapitalist üretim ve sınıf koşullarını iyi değerlendirerek, uygun teoriler üretmesi gerekiyor. Toplumsal sorunların çözümünü, ütopik sosyalistler gibi insan beyninden çıkarmak, onu dışardan, propagandayla kabul ettirmek yerine, bunu çok ayrıntılı olarak işlemek yerine, "işçiciliğe" ve "ekonomizme" de kapılmadan işçi sınıfı ile bağ kurmanın yol ve yöntemlerini araştırmalı, sınıfsal bakış açısının rehberliğinde teori ile pratiği bütünleştirerek hayata geçirmeğe çalışmalıdır. Tersi durumda, "tekke ve zaviyeleri" ayakta tutacak "müritleri" de bulamayacaktır. Kuşkusuz, işçi hareketinin yeni bir uzun dalgasına kadar. Oysa, sol hareketin kendisine can veren, her seferinde yeniden yeniden dirilten, işçi hareketine kurtuluşunda önderlik etmek borcu bulunmaktadır. Hem 1908'de, hem 15-16 Haziran'da, hem de 1989 Bahar Eylemleri'nde... Ancak, kendi politik krizini aşamayan bir sosyalist hareketin bu borcu ödeme yeteneği ise kuşkuludur. İşçi hareketinin uzun dalgalarından teorik donanım ve kadrolar ile çıkmak için önce nesnelci ve öznelci bakıştan kurtulmak; bunun için ise doğru bir siyasal hat çizmek ve bu hattı geliştirmek gerekiyor. Tersi ise "3 Kasım düş kırıklılıklarının" sürmesinden başka bir anlama gelmeyecektir.

Kaynaklar:

Akkaya, Y. (2002), "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1 (Kısa Özet)", **Praksis,** Sayı: 5.

Engels, F., (1978), **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm,** (Çeviren: Öner Ünalan), Sol Yayınları, Ankara.

Gülmez, M, (1983), **Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi),** TODAİE Yayını, Ankara.

Kıvılcım[lı], H., (1935), **Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı (Birinci Kitap, Sayı, Topoğrafya, Kadın ve Çocuk),** Marksizm Bibliyoteği V, İstanbul.

Küçük, Y., (1986), **Türkiye Üzerine Tezler 3,** Tekin Yayınevi, İstanbul.

Makal, A., (2002), **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963,** İmge Kitabevi, Ankara.

Tunçay, M., (1992), **Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936),** BDS Yayınları,İstanbul.

Dipnotlar:

[1] Yazının başlığının esin kaynağı Hakan Arslan'ın SAV'ın Almanak'ında yayınlanan "İşçi Hareketi: Nerede, Nereye Gidiyor?" yazısı. Arslan bu yazıda uzun dalga çözümlemesini ekonomik ve siyasal boyutları ile ele alarak işçi hareketi ile ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Biz burada, "uzun dalga"yı işçi hareketi açısından ele alarak sol ile ilişkilendirip, bir çözümleme aracı olarak değerlendirmeğe çalışacağız.

[2] Osmanlı topraklarında sol hareket 1908 işçi hareketleri ile başlamamıştır. Daha önceden de vardır. Ancak kendisini güçlü olarak duyurması işçi hareketinin yoğunlaştığı 1908 sonrasında olmuştur.

[3] 1908 grevlerinden önce ise, 1863-1908 döneminde tesbit edilen grev sayısı 58 olup, bunların 34'ü İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. İstanbul'u Selanik izlemektedir. Bu grevlerin özelliği ise arkalarında işçi örgütlerinin olmayışıdır.

[4] İttihat ve Terakki'nin, 17. sayısında yayınlanmış olan "Amele Sendikaları" başlıklı yazıdaki şu görüşler bu açıdan oldukça önemlidir: "Bir de sendikalar için her türlü sosyalist âmâlinden fergat ve ictinap eylemek vücub-u kat'i tahtındadır. Hayatlarını ancak bu süratle muhafaza edebilirler. Son günlerde vuku bulan ve yekdiğerini süratle takip eden grev hadisatı Avrupa tüccarlarından hatta Avrupa ekâbirinde bizde yalnız sosyalizm değil anarşizm bile neşv ü nemaya başladığı fikrini tevlit eylemiştir" (Gülmez, 1983: 18).

[5] 1920'li yılların ortasında TKP yöneticilerinden olan Vedat Nedim, Şefik Hüsnü'nün "dışarı"dan Komintern emri olarak işçilere grev yaptırılması direktifleri verdiğini, ama mevcut koşullarda bu gibi eylemlerin güç ve zamansız olduğu, işçiler arasında yeni yeni filizlenen parti hücrelerinin de ezilmesine yol açacağı kaygısı ile bu düşünceye "içeride" sıcak bakılmadığını belirtiyor (Tun-

çay, 1992: 49).

[6] Bu tür grevler içinde en kayda değer olanı ise 1928 Ekim'i başlarında sekiz gün süren İstanbul Tramvay işçileri grevidir. Hükümet ve Halk Fırkası Mutemedi bu grevde arabulucuk yapmış, dolaylı yoldan işçilere destek sunmuştur (Tunçay, 1992: 65).

[7] 1923 sonrası dönemin grevlerinin yeni bir envanteri için bkz: Akkaya, 2002: 173; Makal, 2002: 333-334.

[8] Lenin'in işçi sınıfına dışardan bilinç götürme yaklaşımı fetişleştirilmiş, işçi sınıfı ile daha sağlıklı bir ilişki kurmak yerine uçlara savrulunmuştur. Ya öğrenciler işçi liderliğine soyundurulmuş, ya da işçi sınıfı içinde yetiştirilmiş olan militanlar sınıftan koparılarak "işçileşmek" uğruna örgütler içinde etkisizleştirilmiştir. Öğrenci hareketinin oldukça etkili olduğu bu dönemde daha sağlıklı bir ilişki kurma yolu ve yöntemi ise bulunup, gerçekleştirilememiştir. Oysa, Brezilya, Güney Afrika deneyimleri bu açıdan değerlendirildiğinde önemli olanaklar yaratılabileceğini göstermektedir.

[9] Bir canlanışa yol açmaktan çok, bir yeniden dirilişe ilk işaret sayılabilecek gelişmelerden olan, 1984'teki Aydınlar Dilekçesi'ni, Ekin-Bilar'ı, Yeni Gündem ve Saçak dergilerini, 1986 ve izleyen yıllardaki 1 Mayıs kutlaması girişimlerini, Toplumsal Kurtuluş'u zikretmek gerekir.

1980'den günümüze Türkiye'de işçi sınıfı

İşçi sınıfı açısından son yirmi yılın sağlıklı bir muhasebesini yapabilmek için bir önceki döneme kısaca da olsa değinmek gerekmektedir. O nedenle önce dün...

İşçi sınıfının bereketli toprakları: 1980 öncesi

1930'lu ve 40'lı yılları köylü-işçi olarak yaşayan işçi "sınıfı", 1950'li yılların göçü ile işçileşme yönünde önemli bir zorunlulukla karşı karşıya kalmış, 1960'lı ve 1970'li yıllardaki sanayileşme sürecine de bağlı olarak hem nicel hem de nitel açıdan "sınıf" kimliğini kazanmaya başlamıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca işçiliği geçici bir uğraş olarak görenler 1970'li yıllarda artık işçiliği bir meslek ve temel bir uğraş olarak görmeye başlamıştır. Kuşkusuz, nicel açıdan işçilerin sayısının artması, imalat sanayiindeki işçilerin büyük bir bölümünün büyük işyerlerinde yoğunlaşması, geleneksel işkollarının yanı sıra yeni işkollarının sanayide yer almaya başlaması işçi sınıfının örgütlenmesini, mücadele etmesini ve bu süreçte sınıfsal kimlik kazanmasını hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştır. 1950'li yıllardaki kentleşme süreci ile başlayan gecekondulaşma, sanayileşmeye bağlı olarak 1980'e doğru işçi sınıfının dörtte üçüne sahip olan İstanbul, İzmir, Adana gibi

sanayileşmiş kentleri çepeçevre sarmaya başlayan bir olguya dönüşürken, buraların temel özelliklerinden biri de işçi mahalleleri kimliği kazanmasıdır. Bu durum, 1970'li yılların sonunda işçi hareketi ile gecekondu "hareketinin" buluşarak toplumsal muhalefetin merkezlerinden biri olmasına yol açmıştır. Oldukça siyasallaşmış bir özellik gösteren bu olgu bir ölçüde gecekondu hareketi ile işçi hareketinin çakışmasından kaynaklanmıştır. Kuşkusuz sol siyasetin ulaştığı düzey de bu gelişmede önemli rol oynamıştır.

Örgütlenme açısından bakıldığında 1950'li yıllardaki sendikal örgütlenmede tutunma çabası, 1960'lı yıllarda, yasal düzenlemelerin katkısı ile de, kurumlaşmaya ve gerçek kimliğini kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1970'li yıllarda daha güçlü ve merkezi sendikal örgütlenmeye olan yöneliş, bir önceki dönemin dağınık, güçsüz sendikacılığının zaaflarını da ortadan kaldırmaya başlamıştır. 1967 yılında DİSK'in kuruluşuna kadar bir tür "devlet sendikacılığı" kimliği kazanmış olan sendikacılık bu tarihten itibaren devletten, sermayeden ve düzen partilerinden kopmaya başlamış, işçi sınıfı açısından önemli bir güce dönüşmeye başlamıştır. 1960'lı yıllar büyük ölçüde hem işçi sınıfının hem de sermayenin yeni yasal düzenlemelere uyum sağlamaya çalıştıkları, bunun gerginliklerini yaşadıkları yıllar olma özelliği taşırken, 1970'li yıllar sermaye ile işçi sınıfı arasındaki bölüşüm mücadelesinin sertleştiği yıllar olmuştur. Bu mücadele özellikle özel kesimin egemen olduğu,yabancı sermayenin ortak olduğu tekelci yapıya sahip sektörlerde ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz sınıf sendikacılığını benimsemiş olan DİSK'in buralarda örgütlenmiş olmasının bunda büyük payı bulunmaktadır. DİSK ile rekabet etme durumu ile karşı karşıya gelen, büyük ölçüde kamu kesiminde örgütlenmiş olan Türk-İş ise bir yandan "partiler üstü politika" ile bir yandan hükümetler ile olan iyi ilişkiler politikasını sürdürmeye çalışmış, öte yandan korporatist ilişkileri geliştirmenin yollarını aramıştır.

Eylemlilik açısından bakıldığında, toplu pazarlık ve grev hak-

kına sahip sendikacılığın yaşandığı 1963-1980 dönemindeki her on eylemden altısını grevler oluşturmaktadır. Grevlerin en yoğun yaşandığı yıllarda ise sağ partilerin iktidarda olması dikkati çeken bir diğer özellik olmaktadır (Akkaya, 1998). Diğer gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında bu dönemde Türkiye'deki grevlerin daha uzun sürdüğü görülmektedir. Bunda hem sendikaların hem de işverenlerin izledikleri politikaların önemli bir rolü olmuştur. Sendikalar, özellikle DİSK, grevleri sendikal politikanın önemli bir aracı olarak kullanmış, bu süreç içinde sendikal gücünü göstermek istemiştir. İşverenler ise grevleri biriken stokları eritmenin ve grev süresinde ücret ödememenin bir yolu olarak değerlendirmiştir.

Dayanıklı tüketim malları üreten sektörler açısından ücretler nitelik ve nicelik olarak belirleyici bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Ücret, iç pazara dönük üretim yapan sektörler için satın alma gücünün bir göstergesi olmaktadır. Bu durumda pazar genişlemesini zorunlu kılan bir gelişme sürecinde, ücretlerin talep unsuru olarak ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Çünkü, iç pazara yönelik sektörlerin gelişebilmesi için dayanıklı tüketim mallarını satın alabilecek geniş kitlelerin oluşturulması gerekmektedir. Büyümenin sürdürülebilmesi için işçi ve memurların da dayanıklı tüketim mallarını alabilir hale gelmesi gerekmektedir (Özkaplan, 1994). Kuşkusuz bu durum imalat sanayiindeki ücret artışları ile yakından ilintilidir. İmalat sanayiinde, ortalama ücretler, DİE verilerine göre 1965-1976 döneminde 10 yılda yaklaşık yüzde doksan artmışken, SSK verilerine göre bu dönemdeki reel artış yaklaşık yüzde kırk civarındadır. Ne var ki, ücret artışı, kişi başına düşen milli gelir artışının gerisinde kalmıştır. Bir başka ölçüt olarak, kişi başına çıktı olarak verimlilik değerleri alındığında, verimlilik değerlerinin ücret değerlerinin önünde seyrettiği görülmektedir, yani verimlilik artışının küçük bir bölümü ücret artışlarına gitmektedir (Özkaplan; 1994:).

Bu dönemin bir diğer özelliği de iç pazara yönelik üretim ya-

pan sektörlerin (lastik, kimya, taşıt araçlar gibi), ihracata açık sektörlere göre (gıda, dokuma gibi) daha yüksek ücret ödemeleri ve daha yüksek verimliliğe sahip olmalarıdır. Öyle olduğu için de bu dönemde yüksek ücretleri ve ücretlerdeki artışı iç pazara yönelik sektörlerde ve özel kesimde örgütlenmiş olan DİSK sağladı. Ancak unutulmaması gereken yan 1962-1976 döneminde imalat sanayiindeki reel ücret artışlarının çok hızlı sayılamayacağıdır. Çünkü, bu dönemde reel ücretler SSK verilene göre yılda ortalama yüzde 4.2; sanayi sayımlarına göre yılda ortalama yüzde 4.4 artmıştır. Aynı dönemde kişi başına reel gelirin yıllık artış oranı ise yüzde 4.5'tir. Yani işçi ücretlerindeki artış toplam gelirdeki pay bakımından bu dönemde gerilemiştir. Bu durum ise, büyük ölçüde, işçi ücretlerindeki artışın işçi verimliliğindeki artışın gerisinde kalmasından kaynaklanmaktadır. Yani sendikal hareketin en güçlü olduğu bir dönemde sermaye sınıfı gücünü korumuştur (Küçük, 1985).

1960-1980 döneminde hem sermaye birikimi modeline bağlı olarak, hem de siyasal alandaki gelişmelere bağlı olarak sendikacılığın da güçlendiği, yer yer giderek devletten bağımsızlaşmaya başladığı görülmektedir. İşçi sınıfı ve örgütü sendikal hareket bu dönemde siyasal ve sendikal düzlemde hızlı bir gelişme yaşıyor. Ancak, 1970'te 15-16 Haziran başkaldırısına yol açan ve işçi hareketini siyasal yürüyüşünden koparmak isteyen yasal düzenleme girişiminden sonra, 1970'lerin ikinci yarısında bu büyük yürüyüşün engellenmesi için de çabalar gösterilmeye baylıyor.. İşçilerin hareketlendiği, "kendi için" sınıf olma çabası içine girdiği, istemeyi öğrendiği bu dönemde sermaye de kara listeler oluşturmaya başladı. Özellikle MESS 1980 yılında, iki ciltlik, toplam 335 sayfalık, grevdeki işçiler listesini teksir olarak yayınlayarak bu alandaki gelişmenin ne boyuta ulaştığını da göstermiş oldu (MESS, 1980a; 1980b).

Özellikle iç pazarın gelişmesi açısından izlenen yüksek ücret yüksek istihdam politikaları sendikal örgütlenmenin ve hareketin

gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Kamu kesiminde örgütlü olan Türk-İş yine devletin denetimi ve güdümünde bir sendikal hareket olarak kalırken, özel sektörde örgütlenen DİSK daha bağımsız, daha radikal bir sendikal hareket merkezi olmaya başlamıştır. Ancak, 1970'li yılların sonunda mevcut ekonomik yapı ve izlenecek iktisat politikaları DİSK türü bağımsız, radikal sendikacılığı kabullenecek bir özelliğe sahip değildi. İzlenecek yeni iktisat politikaları açısından bu türden sendikacılığa müdahale etmek ve denetim altına almak gerekiyordu. Çünkü, maliyet açısından ücretleri kontrol etmek gerekiyordu. Ücretleri kontrol etmek içinse kaçınılmaz olarak işçileri kontrol etmek gerekiyordu (Küçük, 1985). İşçileri kontrol etmek için ise öncelikle örgütlerini etkisizleştirmek ve sıkı bir denetim altına almak gerekmekteydi. Bu ise biraz korku ve biraz yasal düzenleme işidir. Çünkü bir ekonomi ne kadar dışa açılmak istiyorsa işçilerinin de o denli uysal olması için çaba harcayacaktır. Dış pazarlarda rekabet gücünü artırmak için yüksek verimlilik ve düşük ücrete ihtiyaç vardır. Bir kapitalist ekonomide en kolay ve rahat kontrol edilebilir değişken ise ücretlerdir. Türkiye ithal ikameci birikim modelinin tıkandığı ve dış pazarlara açılma ihtiyacı duyduğu yıllara bu koşullar altında girerken, sendikal stratejilerin ve politikaların buna göre oluşturulup hayata geçirildiğini, sonuçları itibariyle bugünden bakıldığında, ne yazık ki, mümkün görünmemektedir. Sendikalar genelde bu dönemde oldukça geri mevzilerde kalmış, salt ücretleri korumak ve biraz daha iyileştirmek için mücadele etmişlerdir. Biraz farklı tondan ses çıkaran, işçi sınıfının yaramaz ve radikal çocuğu DİSK ise 1970'lerin ilk yarısına göre de oldukça geri plana çekildiğinden bu süreci salt bir sosyal demokrat iktidara tutunarak aşmaya çalışmıştır. Oysa dış pazarlara açılmak konusunda gelinen bu noktada ne sosyal demokrat bir iktidarın ne de ona destek veren bir sendikacılığın şansı vardı. Bu yeni süreçte sermaye birikiminin önündeki engellerin ortadan kaldırılması sermaye için bir gerekliliğin ötesinde bir zorunluluk haline gelmişti. Bu engeller ise geçici olarak değil,

tam tersine kalıcı bir şekilde ortadan kaldırılmak isteniyordu. Bunu için de işçi sınıfının ve örgütlerinin hem ekonomik hem de siyasal kazanımları kalıcı bir biçimde geriletilmek zorundaydı. Yeni dönem bunu işaret ediyordu.

Yabancı sermayenin egemen, tekelleşmenin üst düzeye çıktığı, iç pazara yönelik işkollarında örgütlenmiş olan DİSK, bu işkollarının dış pazara açılma sürecinde en büyük engel oluşturacağından yeni dönemde mutlaka ortadan kaldırılması gereken bir örgüt olma durumu ile karşı karşıya kalacaktı. Özellikle 1967-1976 döneminde örgütlü mücadelenin işçi sınıfını düzen partilerinden uzaklaştırmaya başladığı bir sürecin, izleyen yıllarda tersine döndürülmesinde katkısı olan DİSK'in bu son dönemindeki politikası bir mezar kazıcısı olarak da tarihte yerini almaya hazırlanırken, zaman en iyi öğretmen olarak bunu öğretmek için tarihi anı not ederek ilerliyordu.

1980'e gelindiğinde genel nüfus içinde işçi sayısı düşük olmasına rağmen, işçiler ulaştıkları örgütlülük düzeyi ve sınıfsal bilinç ile siyasal yaşamda seslerini duyurabilmiş, düzen partilerini de etkileyebilecek, taleplerini dikkate aldıracak, seçim dönemlerinde kendilerine yönelik önemli vaatlerde bulunduracak bir özelliğe kavuşmuşlardı. 1980'e gelindiğinde işçi sınıfının önemli ölçüde, sosyal demokrat partiden başlayıp sosyalist sol çevreye kadar uzanan bir yelpazaye yöneldiği görülmektedir.

İşçi sınıfının "çoraklaşan/çoraklaştırılan toprakları": 1980 sonrası dönem

1980'de Türkiye ihracata dönük iktisat politikalarına yönelirken yeni bir sermaye birikim biçimini de hayata geçirmekteydi. İşçi sınıfı açısından en önemli değişiklik, sermaye birikiminin temelini artık yüksek ücret politikasının değil, düşük ücret politikasının oluşturmasıydı. Kuşkusuz bunun yansımaları da bir önceki dönemden farklı olacaktı. Bu yansımaları ortaya koymadan önce

işçi sınıfının nicel durumuna ve kimi özelliklerine kısaca değinmekte yarar var.

1980 sonrasında olağanüstü hızlanan iç göçle büyük kentlere gelen ve büyük bir yedek işsizler ordusu oluşturan kırsal kökenli işsizler, elde edecekleri her düzeyde ücretin kırdaki gelirine göre daha yüksek olması, onları daha düşük ücret karşılığında çalışmaya itmiştir. Kuşkusuz, bu durum da işçi sınıfının ulaşmış olduğu düzey üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. 1990'h yıllara ilişkin DİSK'in İstanbul'da imalat sanayii işçileri üzerinde yaptığı bir araştırma bu alanda kırdan kente yeni gelenlerin istihdam edilmeye başlandığını göstermektedir (DİSK-AR, 1992). Araştırma bulguları, İstanbul'da imalat sanayisinde çalışan işçilerin yarısından fazlasının İstanbul'a 1980 sonrasında geldiğini ve yüzde 48.6'sının daha önce işçilik yapmadığını göstermektedir. Gelen işçilerin yaklaşık yüzde kırkı kente tek başına gelmiş ve yarısından fazlasının kır ile mülkiyet ilişkileri devam etmektedir. Bu yeni işçiler, işçiliği 1930'lu ve 1940'lı yıllarda olduğu gibi bir ek gelir olarak gördüklerinden her düzeyde ücrete çalışmaya razı olmaktadır. Bu işçilerin yaklaşık yüzde altmışı 30 yaşından küçüktür ve yüzde elli altısı ilkokul mezunudur. Kırdan gelenlerin ilk işe başladıkları sektörler düşük ücret veren dokuma, deri ve metal sektörü olmaktadır. Bu durum, yeni dönemin işçilerinin 1980 öncesi dönemin işçilerinin yerini aldığı anlamına gelmektedir.

Anket yapılan işçilerin çalıştıkları işyerlerinin dörtte üçünde sendikanın bulunmayışı da işsizliğin, kırdan kente gelen yedek işçi ordusunun Türkiye'de, sermayenin sendikasızlaştırma politikalarını hayata geçirmelerine önemli olanaklar sunduğunu göstermektedir. Bu durum 1980 öncesinin, işçiliği bir meslek ve uğraş kabul eden kesiminin önemli ölçüde erozyona uğradığını göstermektedir. Sermayenin de bir önceki dönemin deneyimli, birikimli, sınıfsal bilince az çok ulaşmış işçilerinin yerine kırdan yeni gelmiş ve eğitim düzeyi düşük olan bu işçileri tercih etmesi bu süreci hızlandırmıştır. 1980 sonrası dönemde sektörler ve işkolları

arasındaki işgücü hareketliliğinin yükselmesi de bu durumun bir başka önemli göstergesi olmaktadır.

1980'li yılların başında yaklaşık altı milyon olan toplam ücretli sayısı 2000'de iki kat artarak yaklaşık on iki milyona ulaşmışken, dönem başında iki milyon civarında olan sigortalı işçi sayısı üç kat artarak dönem sonunda altı milyona ulaşmıştır. Bir önceki dönemde olduğu gibi işçilerin büyük çoğunluğu yine İstanbul, İzmir, Adana gibi bölgelerde yoğunlaşmışken, bu yerlere bir de Anadolu'da Denizli, Yozgat, Çorum gibi kentler de eklenmiş, buralarda da proleterleşme süreci yaşanmaya başlanmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin teşvik edildiği, üretimin esnek üretim çerçevesinde parçalanarak bölündüğü bu dönemde, tüm bu gelişmelere rağmen, bir önceki dönemde olduğu gibi işçilerin büyük çoğunluğu yine büyük işyerlerinde istihdam edilmektedir. Bu dönemin en belirgin özelliği ise özelleştirme politikaları nedeniyle kamu kesimi istihdam hacminin önemli oranda daraltılmasıdır. Kuşkusuz bu durumun en önemli yansıması kamu kesimindeki sendikal örgütlenme üzerinde olacaktır.

1980 sonrası dönemde, kadın işgücünün ücretli çalışanlar içindeki payı artmaya devam ederken, en önemli artışın hizmet sektöründe olduğu görülmektedir. Evlenme ve çocuk doğurma yaşındaki kadınların işgücü içindeki payının düşüklüğü geleneksel değerler nedeniyle kadın işgücünün proleterleşme sürecinin kesintiye uğradığını göstermektedir. Okuma çağındaki çocuk işgücünün istihdam içinde önemli bir paya sahip olması ise düşük ücretle çalıştırılan çocuk işgücünden önemli ölçüde yararlanıldığını göstermektedir.

İşçi sınıfının örgütlülüğü açısından bakıldığında, daha önce de değinildiği gibi, yeni dönemde yönelinen politikalar nedeniyle bir önceki dönemden farklı, izlenecek iktisat politikalarına olanak sağlayacak yasal düzenlemelere gidileceğini söylemek için kahin olmak gerekmemektedir. Çünkü, kriz karşısında ekonomiyi yeniden yapılandıracak düzenlemelerin uygulanabilmesi için 1978 ve

1979 yılında uygulamaya konulan istikrar politikaları siyasi istikrarsızlık, işçi sınıfının güçlü örgütlülük yapısı nedeniyle kolay uygulanamamış ve yetersiz kalmıştır. Krizin derinleşmesiyle birlikte sermayenin yeniden yapılanmasını sağlayacak dönüşümün başlatılmasını amaçlayan yeni istikrar ve yapısal uyum politikaları, ancak, 24 Ocak 1980 kararlarının alınması ve ardından bu politikaların uygulanması için gerekli ortamın 12 Eylül askeri darbesiyle yaratılmasından sonra uygulanmıştır. Böylece, 1978 yılı başında bir realizasyon sorunu ile karşı karşıya gelmiş olan ekonominin gereksindiği ortam yaratılmıştır.

Gelinen bu noktada, sorun işçi sınıfının, özellikle sınıf sendikacılığına yönelmiş olan sendikal hareketin, gelinen bu yol ayrımında kendi iktidarına yönelik bir girişimde mi bulunacağı yoksa yeni düzenlemeleri benimseyip, ona göre bir yapılanmaya mı yöneleceğinde düğümlenmişti. 1980 yılı ve izleyen dönem, ikinci seçeneğin tercih edildiğini göstermektedir.

Yeni sermaye birikimi modelinin gereksindiği ihracata yönelik iktisat politikalarının izlendiği 1980 sonrasında hızla bu politikalara uygun bir sendikal evren yaratılmaya çalışılmıştır. Bunun için önce, 1980 -1983 askeri otoriter yönetim döneminde, MGK'nın 7 No.lu bildirisi ile DİSK ve bağlı kuruluşların faaliyetleri durduruldu. Daha sonra, Türk-İş ve DİSK üyesi sendikalar, 1984 yılına kadar "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkındaki Kanun" kapsamında bırakıldı. YHK tarafından yenilenen sözleşmeleri sona eren DİSK'e bağlı sendikaların üyeleri boşlukta kaldı. Bu işçiler, yeni dönemin toplu sözleşme hakkından yararlanabilmek için toplu sözleşme hakkı bulunan sendikalardan birine üye olmaya zorlandı. Bu sendikaların ise büyük bir bölümünün Türk-İş'e bağlı sendikalar olması, aslında bu uygulamanın, 1980 öncesinde büyük ölçüde güç kaybetmiş olan Türk-İş'e üstü örtülü bir destek anlamına geliyordu. Bu durum, 12 Eylül'e destek veren Türk-İş'in bu desteğinin karşılığında ödüllendirilmesinden; devletten ba-

ğımsızlaşmış ve radikalleşmiş olan DİSK'in tasfiyesinden başka bir anlama gelmemektedir. Türk-İş yönetimi " Milletin bağrından çıkan ordumuzun tam bir bütünlük içinde milletimize huzur ve güven veren bu davranışının milletimiz ve memleketimiz için hayırlı olmasını temenni ile Türk-İş topluluğu adına" memnunlukla karşılamıştır (Türk-İş; Eylül 1980: 1). Her zaman hükümetler ve yönetenler ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Türk-İş, 12 Eylül 1980 askeri yönetimi ile de bu türden ilişkiler kurmuş, oluşturulan yeni hükümete genel sekreterini sosyal güvenlik bakanı olarak vermiştir. Türk-İş ve bağlı sendikaların büyük bir bölümü, özellikle gıda, tekstil ve metal işkollarında işçilerin DİSK'e kayışından etkilenen sendikalar, askeri müdahaleyi rakipleri kolay yoldan tasfiye etmenin bir aracı olarak değerlendirmişlerdir.

Böylece, sendikal hareket de, yeni döneme uygun bir çizgiye çekilmiştir. Bundan sonra sıra yasal düzenlemelerle sendikal evreni düzenlemekteydi. Bu nedenle, önce yasalarda, dağınık, kontrolden uzak sendikacılık yerine, sayıca azaltılmış, belli merkezlerde toplanmış bir işkolu sendikacılığına yönelik düzenlemeler yapıldı. Böylece, 1967-1980 döneminde kontrolden çıkmaya başlayan sendikacılığı da restore edilerek yeniden denetim altına alınmasının olanakları yaratıldı. 1980 yılında, 14 federasyon, 366 işkolu, 147 bölgesel , 155 yerel ve 65 işyeri sendikası kurulu bulunuyordu ve bu sendikalara yaklaşık bir buçuk milyon işçi üye idi (DİE; 1992). 1984 yılında, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'ndan sonra, tüzüklerini yeni yasal düzenlemeye uyarlayan ve faaliyet gösteren sendika sayısı 138'e, 1985'te 85'e düştü.

Bu düzenlemelerden sonra faaliyetleri durdurulan konfederasyonlardan Hak-İş altı ay sonra, MİSK 4 yıl sonra tekrar faaliyete başladı. 1980 yılı öncesinin ikinci büyük konfederasyonu olan DİSK ise Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesini kaldıran yasanın yürürlüğe girdiği Nisan 1991'e kadar Askeri Mahkeme'de yargılandı.16 Temmuz 1991'de, sıkıyönetim mahkemesi kararlarını henüz bir sonuca bağlamamış olan Askeri Yargıtay hem DİSK'i

kapatma kararını kaldırdı, hem de DİSK yöneticilerini beraat ettirdi. Bir başka kararla mal varlığı iade edildi. 7 Aralık 1991'de Genel Kurul'unu toplayan DİSK, tekrar faaliyete başladı.

1980'de 1.5 milyon civarında olan sendikalı işçi toplam ücretli emeğin dörtte birini, sigortalı işçilerin yaklaşık yüzde yetmişini oluşturuyordu. 1999 yılında ise toplam ücretli emeğin ve sigortalı işçilerin iki-üç kat artmasına rağmen, sendikalı işçi sayısı bir milyon civarına düşmüştür. Sendikalı işçilerin oranı toplam ücretlilere göre yüzde sekize, sigortalılara göre ise yüzde on altıya düşmüştür. Bu olumsuz süreçte, sermayenin sendikasızlaştırma çabaları ve kamu kesimi istihdamının azalması kadar, sendikaların izledikleri politikaların da önemli bir payı bulunmaktadır. Özellikle Türk-İş'in korporatist politikalara yönelmesi, 1990'lı yıllarda devletin buna açık tutum takınması bu süreci hızlandırmıştır. Konfederasyon düzeyinde korporatist politikalara yönelinen bu dönemde sermaye, işten atılmış sendikalı işçilere yönelik oluşturduğu iç haberleşme ile bunların bir daha istihdam edilmesinin önünü kapatmaya çalışmıştır. Özellikle organize sanayi bölgelerinde ve KOBİ'lerde çok etkili olan bu uygulama, büyük işyerlerinde ise kapsamdışı personel uygulaması ile bütünleştiğinde sendikalı işçi sayısındaki büyük düşüşün nedenleri de daha iyi anlaşılmış olacaktır. Öyle ki, büyük işletmelerde yer yer bir işçiye bir şef düşmektedir. Öte yandan kimi sendikaların beyaz yakalı işçileri "memur" kabul ederek sendika üyesi yapmaması ise aymazlığın ötesinde bir durum olarak değerlendirilmelidir. Kuşkusuz klasik sendikal örgütlenme politikaları ile bu "yeni" süreci aşarak sendikalaşmada bir atılım yapmak bir mucizeden başka anlama gelmeyecektir.

1980'li yıllar boyunca, hem yasal düzenlemeler hem de devlet müdahalesiyle korporatist politikaların gereksinim duyduğu ortam yaratılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, yasalar aracılığı ile işkolu sendikacılığı düzenlenirken, Türkiye'nin ikinci büyük tepe örgütü olan DİSK 1991 yılına kadar kapalı tutulmuş, dolaylı da olsa, üyelerinin başta Türk-İş olmak üzere diğer sendikalara yö-

nelmesi sağlanmıştır. Bu uygulamalar sonucunda, kurulduğu tarihten beri hükümetler ile "iyi ilişkiler" kurmayı ilke edinen Türk-İş daha da güçlendirilmiştir. Üye sayısı açısından oldukça güçlenen Türk-İş, merkezileşemediği, bağlı sendikalar üzerinde otorite sahibi olamadığı için, korporatist politikaların uygulanmasında başarı şansını sınırlamaktadır. Yine, Türk-İş'in heterojen bir yapıya sahip olması ise, bir başka olumsuz özellik olarak görünmektedir. Türkiye'de sendikal sisteme egemen olan, sendikalı işçilerin yaklaşık dörtte üçünü bünyesinde toplayan Türk-İş'in bu korporatist eğilim sürecinin izlenmesi sendikacılıktaki gelişmelere de ışık tutacağından üzerinde durmayı hak etmektedir.

Korporatist ilişkiler kurmaya çalıştığı 1980'li yılların başında "yeni yasal düzenlemelerde de büyük ölçüde aşınma olmayacağı, temel hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılmayacağı" umudunu taşıyan Türk-İş'in (Türk-İş, Ocak1982: 10) askeri yönetime açık desteği 1982 Anayasası taslağı ortaya çıkıp, TİSK'in çalışma hayatının düzenlenmesine ilişkin görüşlerini anayasa maddeleri olarak karşılarında görüp, kendi durumlarının da tehlikede olduğunu anlayıncaya kadar sürdü. Türk-İş yönetimi anayasa taslağını eleştirirken, "Türk-İş'in Anayasa tasarısı üzerindeki endişelerinin giderilmesi yolunda tek umut, bu tasarıya son şeklini verecek olan Milli Güvenlik Konseyi'dir" diyerek umudunu Milli Güvenlik Konseyi'ne bağladı (Türk-İş; Eylül 1982:1). Danışma Meclisi'nin hazırladığı anayasa tasarısını demeçlerle eleştiren Türk-İş, Devlet Başkanı'na başvurarak taleplerini dile getirdi. MGK, anayasa taslağında sendikaları ilgilendiren bazı hükümlerde değişiklik yaptı, özellikle "üye aidatını sendikaya doğrudan öder" hükmünü kaldırıp, yerine "check-off" sistemini koyarak sendikalara önemli bir teşvik sunmuş oldu. Bu teşvik karşılığında, 1982 Anayasa'sına açıkça "hayır" kampanyası başlatmayan, çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeleri eleştirmekle yetinen Türk-İş, 4 Kasım 1982 tarihli açıklaması ile çekingen bir şekilde "evet" yönünde tavır aldı (Türk-İş; Kasım 1982: 25). Böylece, MGK'nin, sınırlı da olsa, Anayasa

tasarısında yaptığı değişiklikler karşılığında, özellikle işverenlerin ve akademik çevrelerin karşı çıkmasına rağmen "check-off" hakkının tanınması nedeniyle, Türk-İş de Anayasa oylamasında, net olmayan bir şekilde, kabul oyu yönünde tavır aldı (Teksif; 1986: 7; Türk-İş, Aralık 1982: 8).

6 Kasım 1983 Genel Seçimleri sonucunda Anavatan Partisi (ANAP) seçimlerden birinci parti olarak çıktı ve hükümeti tek başına kuracak bir çoğunluk sağladı. 1984 ve 1985 yıllarında önce sıkıyönetimlerin, daha sonra da olağanüstü hal uygulamalarının azalmasına kadar sendikacılıkta bir canlanma olmadı. Türk-İş, her zaman olduğu gibi, yeni hükümetle de iyi ilişkiler kurmak istedi. Bu amaçla, 1984'te hükümet ile bir zirve görüşmesi yaptı. Ancak, bu zirvede işçiler lehine hiçbir çözüm sağlanamadı. Buna rağmen, Türk-İş hükümet ile diyalog kurmada ısrarlı oldu. Ancak, diyalog çabaları hükümet'ten karşılık bulmadı. Sorunlara çözüm bulunamaması sendikal çevrelerde yeni politika arayışlarına neden oldu, diyalog çağrıları yerine eylem yapılması konusunda görüşler ortaya atılmaya başlandı. 1985 yılı Türk-İş ile hükümet arasında gerginliklerin tırmandığı yıl oldu. Kamu kesimindeki işyerlerinin toplu iş sözleşmeleri, doğrudan hükümete bağlı Kamu Koordinasyon Kurulu (KKK) tarafından yönlendirilince, Türk-İş Yönetim Kurulu, 1985 yılında toplu sözleşme görüşmelerini boykot kararı aldı. Hükümetin boykot kararına tepkisi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı'nın 170 sendikadan 160'ının yasadışı olduğu açıklaması şeklinde oldu. Sendikacılara yönelik olarak, 10 yıl fiilen işçilik yapmayanların yönetimde bulundukları, fuzuli çiçek masrafı ve eşe dosta hediye gönderdikleri, sendikanın mal ve parasını amaç dışı kullandıkları gibi suçlamalarda bulunuldu; sendikaların mali ve idari denetimini düzenleyen ilgili maddelere işlerlik kazandırılabileceği belirtildi. Türk-İş, denetim yoluyla sendikalara baskı yapıldığını ileri sürerken, 15 sendika yöneticisi hakkında 10 yıl işçilik yapmadığı iddiasıyla dava açıldı (Koç; 1989: 104-105).

Hükümetin sendikal sorunlar karşısındaki olumsuz tavrı, işçi

ücretlerindeki sürekli gerileyiş istese de istemese de Türk-İş'i eyleme zorlamaktaydı. Genel Başkan Şevket Yılmaz, 11 Nisan 1985'te yapılan toplantıda, değişen koşullar nedeniyle tavır ve üslup değişikliğinin gerektiğini belirtiyordu (Koç; 1989: 107). Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, 15 Nisan 1985'ten itibaren Yüksek Hakem Kurulu'na temsilci olarak katılmama, kapalı salon ve açık hava toplantıları yapılması kararları alındı. Ancak, reel ücretlerdeki sürekli düşüş nedeniyle işçilerin hayat şartları giderek bozuluyor, bu nedenle de işçilerin sendikalara olan tepkisi artıyordu. Bu durum, işçileri militanlaşmaya itiyordu. Grev hakkına getirilen sınırlama ve yasaklamalar, daha güvenilir ve başarı şansı yüksek olduğu düşünülen grev dışı eylemleri gündeme getirdi. 1986 yılından itibaren, işçiler, sendikalar direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu çıkma, fazla mesaiye kalmama ve benzeri eylem türlerinin yanısıra, üretimi doğrudan etkilemeyen, ama gövde gösterisi yapmaya, kamuoyu oluşturmaya dönük eylemlere de yöneldiler.

29 Kasım 1987 Genel Seçimleri'nden, Türk-İş'in muhalefetine rağmen, tek başına iktidar olacak bir çoğunlukla çıkan ANAP sendikalara ve işçilere yönelik politikalarına bir önceki dönemde olduğu gibi devam etti. 1987 ve 1988 yılları işçileri ve Türk-İş'i eylemliliğe itti. Eylemler yurt çapında yaygınlaşmaya başladı. 26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde, iktidar partisi ANAP önemli ölçüde oy kaybına uğradı ve seçimlerden üçüncü parti olarak çıktı. 1989 baharı ise, kamu kesiminde çalışan ve toplu iş sözleşmesi görüşmeleri süren yaklaşık altı yüz bin kadar işçi açısından eylemlerin doruğa çıktığı dönem oldu. Eylemlerin temel özelliği, işçilerin sendikaları aşarak eylemlere yönelmiş olmasıydı. Türk-İş'e düşen ise eylemleri sahiplenmek oldu.

1980'li yıllar, sendikaların hükümetlerle iyi ilişkiler kurmakta zorlandığı, işçilerin işyeri ile de sınırlı olsa "siyasallaştığı" yıllar olmuştur. Bu durum, sendikacılık açısından yeni yolların, yeni yöntemlerin izlenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Ne var ki, yeni yönelişlerin gereğini yerine getirmeyen mevcut sendikacılık, mevcut

siyasal iktidarların izlediği politikalar sonucunda, piyasa modelinde, Türkiye'de sendikaların "piyasa gücü"nün de azalacağını görememiştir (Dereli; 1988: 90). 1980'li ve 1990'lı yılların başında, "piyasa modelinin" olumsuz boyutunun, özel kesime göre kamu kesiminde daha çok tercih edildiği yıllar olmuştur. Hükümetler, sendikalar ile, özellikle en güçlü tepe örgüt olan Türk-İş ile korporatist işbirliği içinde sorunları aşmak yerine, onları yok sayarak, çatışmaya girerek uzlaşmaz bir tavır sergilemişlerdir.

Sanayileşmesi durgun, nüfusu hızla artan, işsizliği yaygınlaşan, sağlıksız kentleşen, aşırı enflasyon oranlarına sahip bir ekonomide, sendikaların dışlanarak, uzun süreli istikrar politikalarının izlenmesi ve bu uygulamanın başarılı olması mümkün görünmemekte, çalışanlar aleyhine gelişen olumsuz koşullar ve ücretlerdeki asimetrik gelişmeler beraberinde sosyal patlamalar getireceği gibi, işçileri korporatist politikaların birer sosyal kontrol aracına dönüştürdüğü sendikaları aşarak daha da militanlaşmaya itecekti. 1980'li yılların sonunda meydana gelen "Bahar Eylemleri" bu militanlaşmanın ilk işaretini oluşturmuştur (Akkaya-Çetik, 1999).

1980 öncesi dönem ile karşılaştırıldığında 1980 sonrası dönemde hem grevler hem de grev dışı eylemler bakımından önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Aradaki temel fark, 1980 sonrasının grevlerinin başarı düzeyinin daha düşük olması, seçim dönemleri ile örtüşen grevlerden önemli ücret artışı elde edilerek çıkılmasıdır. Daha doğru bir ifade ile yaygın ve etkili grevlere daha çok seçim sürecinde başvurulmuş, seçimler ile grevler ücretlerin artırılması için bir baskı unsuru olarak kullanılmıştır. Grevlerin yaygınlığına, grevdeki kayıp işgünlerinin fazlalığına rağmen bu grevler hiçbir sektörde ve işkolunda olumsuz etkiye yol açmamıştır. Dönem boyunca iş kazaları nedeni ile kaybolan işgünü sayısı grevde kaybolan işgünü sayısından daha yüksek olmuştur. En çok işçinin grevde olduğu 1995 yılında grevci işçi sayısı sendikalı işçilerin yüzde yedisini, sigortalı işçilerin yüzde dördünü, ücretli çalışanların yüzde ikisini aşamamıştır.

Dokuma, deri, ağaç gibi dış pazara yönelik üretim yapan işkolları ile döviz kazandıran turizm ve ticaret sektöründe ise grev eğilimi ve greve katılan işçi sayısı ise dikkate alınmayacak kadar düşüktür.

İşçilerin yaklaşık yüzde doksanının hiç greve gitmediği ve bir işyerindeki grev sıklığının oldukça düşük olduğu (ortalama olarak sekiz yılda bir) Türkiye'de grevlerin yıkıcı sonuçları olduğunu söyleyen sermayenin daha güçlü argümanlar bulması gerekmektedir. Bu durum, 1980 sonrası dönemde, sendikaların grevleri emek ile sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde etkin bir şekilde kullanamadığını göstermektedir. Kuşkusuz bu da ücret sendikacılığını temel felsefe olarak belirlemiş olan sendikal hareketin bunu da ne kadar yerine getirip getirmediğini sorgulamayı gerektirmektedir. Ücretlerin yükseldiği dönemlerde ise ihracatta tıkanmanın yaşanmış olması, iç pazara yönelme zorunluluğu ve seçim dönemlerinin yaşanması ise sendikal hareketin bu dönemlerde ücretlerin artışında ne denli etkili olduğunu tartışma konusu yapmaktadır. Sömürü oranının arttığı, ücretlerdeki artışın kişi başına milli gelirin gerisinde kaldığı 1980 sonrası dönemde işçi sınıfı kelimenin tam anlamı ile savaş dönemlerinden sonraki en kötü dönemini yaşamıştır.

1980'e gelindiğinde sol ile bağ kurmuş olan, sınıfsal bir perspektif kazanmada önemli yol kat etmiş olan işçi sınıfı, 1980'li yıllar boyunca sağa kaymış, 1980'li yıllarda merkez sağ partilere, 1990'lı yıllarda ise milliyetçi ve dinsel yanları ağır basan partilere yönelmiştir. DİSK'e bağlı Birleşik Metal-İş'e üye işçilerin siyasi parti tercihleri ise bu açıdan oldukça çarpıcı bir örnek sunmaktadır. 1999 seçimlerinde kime oy verecekleri yönündeki soruya "sol" bir sendikaya üye işçilerin yüzde 13.6 sı MHP-BBP'yi, yüzde 11.2'si de FP'yi tercih ettikleri şeklinde cevap vermiştir (Birleşik Metal-İş, 1999). Yani soru yöneltilen işçilerin dörtte biri milliyetçi ve dinci partiyi tercih etmiştir. Bu durum, Türkiye'deki genel sağcılaşma eğilimine işçi sınıfının da katıldığını göstermektedir (Aktaş, 2001).

Sonuç yerine kısa bir değerlendirme

İşçi sınıfının yüz yıllık sendikacılık deneyimi açısından bakıldığında, gerçek anlamda bağımsız bir sendikacılığa ancak on yıllık bir dönemde yaklaşılmış olmasının arkasındaki temel etken kuşkusuz sadece izlenen iktisat politikaları olmamaktadır. Güçlü bir işçi sınıfının oluşamaması, işçi sınıfının devletin kurumlarında ortaya çıkışı da bağımsız sendikacılığın gelişiminin önünü kesen en önemli etkenler olarak belirtilebilir. İttihat ve Terakki yönetiminin sendikal hareketi kontrol etme ve denetim altında tutma politikası Cumhuriyet döneminin de temel politikasını oluşturmuştur. Yöneticiler açısından sanayileşme çabaları ve ekonomik sorunlar öncelikli olmuş, sendikalar ve sendikacılık da bunu sağlayacak araçlar olarak algılanmıştır. Bu haliyle de Türkiye'de sendikacılık iktisat politikalarının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmiştir. O nedenle de sendikacılığın boyutları ve politikası da devlet tarafından belirlenmiştir.

Ücret sendikacılığı ile yetinmiş olan bir sendikacılığın, ücretlerdeki artışı verimliliğin ve kişi başına milli gelirin üstüne çıkaramaması ise sendikacılığın özellikle yoğunlaşılan bu alanda bile başarılı olmadığını göstermektedir. Seçim dönemlerinin yarattığı baskı nedeni ile ücretlerdeki artış oranının bile verimlilik artışı ve kişi başına milli gelir artışını aşamaması ise "iktidar sendikacılığının" bile ne kadar etkisiz kaldığını göstermesi bakımından çok anlamlı olsa gerek.

İktidar perspektifi taşımayan ama ilk ve ilkel amaç taşıyan sendikal stratejilerin kazanımlarının çok sınırlı olduğu ve bunların ilk esinti ile hızla kaybedildiği Türkiye'de, sendikal politikalarda bir iş güvencesi kaygısının olmaması, çalışma sürelerinin kısaltılmasına ilişkin köklü bir talebinin bulunmayışı bile kuşkusuz bir eksikliğin ötesinde başka kavramlarla açıklanması gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Bu konuda sorulması gereken so-

rulardan biri, dar anlamda sendikal hareketin kadrolarının, geniş anlamda işçi hareketi kadrolarının pratik ile teori arasındaki bağı ne denli kurabildiği, böyle bir yetenek sergileyip sergileyemediği ile ilgili olmalıdır (Arslan, 2000). Bu soruya ne yazık ki olumlu cevap vermek mümkün görünmemektedir.

Türkiye'de işçi hareketleri tarihi açısından bakıldığında sorulması gereken sorulardan biri de sendikaların işçi sınıfını ezilmiş, artık hiçbir umudu kalmamış, ömür boyu açlık çeken yaratıklar yığınından başka bir şey olmamak için kaçınılmaz olarak sermayenin gaspına karşı direnmek, durumunu geçici olarak iyileştirmek için ortaya çıkan fırsatları ne derecede değerlendirdiği, girişimde bulunduğu; bunu yerine getirerek Türkiye'de işçi sınıfının, sermaye ile olan günlük çatışmasında gerilemeyerek ve daha büyük çapta şu ya da bu harekete girişme olanağını, yeteneğini kazandığıdır. Kuşkusuz, sendikaların bu günlük savaşımın sonal sonucunu abartıp abartmadığı; verilen mücadelenin bu sonuçların nedenlerine karşı olup olmadığı da değerlendirilmesi gereken bir başka durumdur. Sermayenin saldırılarına karşı direniş merkezleri olarak ne derecede yararlı işler gördüklerinin yanı sıra ücretlilik sistemini, düzenini kesin olarak kaldırmak yerine, güçlerini sadece düzenin sonuçlarına karşı savaşmak için kullanıp kullanmadıkları da önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Sendikaların toplumsal ve siyasal hareketi ne denli desteklediği; tüm işçi sınıfının öncüsü ve temsilcisi olarak davranıp davranmadığı, sendika dışında kalanları kendine çekip çekmediği; en az ücret alan işçilerin çıkarlarına büyük özen gösterip göstermediği; çabalarının ezilen yığınların kurtuluşuna, özgürlüğüne yönelik olduğunu gösterip göstermediği mutlak sorgulanması gereken bir durumdur.

Yukarıdaki sorunlar açısından bakıldığında Türkiye'de işçi hareketi ve stratejilerinin, kısa bir dönem hariç, bunu gerçekleştiremediği, bu nedenle de bugün var olup olmama sorunu ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu durum ise sendikaların eski stratejilerinden ayrılıp yeni stratejiler izlemesi gerektiğini göster-

mektedir. Bu yönde embriyonik halde de olsa bazı çabaların varlığı işçi sınıfı için gelecek açısından umutlu olmayı gerektirmektedir.

Kaynakça:

AKKAYA, Y. ve ÇETİK, M., (1999), **1990'lı Yıllarda Türkiye'de Endüstri İlişkileri**, İstanbul, Tarih Vakfı ve Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.

AKKAYA, Y., (1998), "Cumhuriyet Döneminde Belediyelerde İşçi Hareketleri (1923-1980)", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt 1, Sayı 3.

AKTAŞ, A. S., (2001), "Sınıf Analizleri ve Sınıf Şemaları: Türkiye Örneğine Ampirik Yaklaşım", **Toplum ve Bilim**, Sayı 90.

ARSLAN, H., (2000), "Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu", **Küreselleşme (Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı)**, İmge Kitabevi, Ankara.

Birleşik Metal-İş, Üye Kimlik Araştırması '99, İstanbul.

DİE (1992), **Türkiye İstatistik Yıllıkları**, Ankara.

DİSK, (1993), **DİSK-AR**, Sayı 12, 13.

IŞIKLI, A., (1990), **Sendikacılık ve Siyaset**, İmge Kitabevi, Ankara.

IŞIKLI, A., (1992), 'Ücretli Emek ve Sendikalaşma', (Der.) **SCHICK, I. C. ve E.H. TONAK, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, 1992.

KETENCİ, Ş., (1989), **Ben Devletim Köleleştirirım 2**, BDS Yay., İstanbul.

KOÇ, Y., (1989), **Günümüzde İşçi Sınıfı ve Sendikalar**, Metis Yay., İstanbul.

KOÇ, Y., (1995), **Teslimiyetten Mücadeleye Doğru Türk-İş**, Öteki Yay., Ankara.

KORAY, M., (1994), **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, TÜSES Yay.,İstanbul.

KUTAL, M., (1980) 'Hükümetin Grevleri Erteleme Kararları Yoğunlaşırken', **İktisat ve Maliye**, Sayı: 27(5).

KÜÇÜK, Y., (1985), **Quo Vadimus?-Nereye Gidiyoruz?**, Yekin Yayınevi, İstanbul.

MESS, (1980a), **Grevdeki İşçiler Listesi I**, (teksir).

MESS, (1980b), **Grevdeki İşçiler Listesi II**, (teksir).

PETROL-İŞ (1995), **Petrol-İş Yıllığı 1993-94**, İstanbul,.

PETROL-İŞ (1997), **Petrol-İş Yıllığı 1995-1996**, İstanbul.

TEKSİF (1986), **12 Eylül 1980 Sonrası Türk-İş**, Ankara.

TÜRK-İŞ (1980), **Türk-İş Dergisi**, Sayı:138.

TÜRK-İŞ (1982a), **Türk-İş Dergisi**, Sayı:154.

TÜRK-İŞ (1982b), **Türk-İş Dergisi**, Sayı:162.

TÜRK-İŞ (1982c), **Türk-İş Dergisi,** Sayı:164.
TÜRK-İŞ (1982d), **Türk-İş Dergisi,** Sayı: 165.

Yaygın bir kanı olarak Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik ile birlikte Türkiye'de çalışma mevzuatını düzenleyen yasalarda da işçiler lehine düzenlemeler yapılacağı düşünülmektedir. Bunun gerçekle örtüşüp örtüşmediğini test etmenin en önemli aracı AB'ye üyelik sürecinde "uyum" adı altında çıkarılan yasalara bakmaktır. Gerçeği gösterebilmek için bu süreçte çıkarılmış üç yasaya bakmak yararlı olacaktır: Bunların ilki, sosyal güvenlik alanını düzenlerken "işsizlik sigortasını" da düzenleyen 4447 sayılı yasadır, ki 8.9.1999 tarihinde de Resmi Gazete'de yayınlanmış, 1.6.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İkincisi, uzun adı "İş Kanunu ve Sendikalar Kanunu ile Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanun'da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" olan iş güvencesi ile ilgili düzenlemedir, ki 9.8.2002'de kabul edilmiş,15.3.2003 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Üçüncüsü ise, 4857 sayılı İş Kanunu olup, 22.5.2003 tarihinde kabul edilmiş, 10.6.2003 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.

I. İşsizlik sigortası mı sosyal yardım fonu mu?

Türkiye'de uzun yıllar sözü edilmesine rağmen, işsizlik sigortasına yönelik yasal düzenleme nihayet 4447 sayılı yasa ile yapılmış, 8.9.1999 tarihinde de Resmi Gazete'de yayınlanmış, 1.6.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak bu yasal düzenlemenin "işsizlik sigortası" sıfatını hak edip etmediği tartışılması gereken önemli bir sorun olarak ortada durmaktadır.

İşsizlik ödeneğinin en üst sınırı ise o günkü asgari ücrettir, yani bugün için 318 milyon TL'dir! Ki bu da asgari ücretin iki katı ve daha fazlası alanlar için geçerlidir. Zira yasaya göre, en üst sınır asgari ücrettir, işsizlik ödeneği de alınan ücretin yarısı kadardır. Yani asgari ücret alırken işsiz kalıp da işsizlik sigortası ödeneğinden yararlanacak olan bir işçinin alacağı ödenek ücretinin yarısı, yani asgari ücretin yarısı olan 159 milyon TL olacaktır. Üstelik, bu kadar düşük ödenek alan işsizden ek gelir getirici başka bir işte ücretli olarak çalışmaması da istenmektedir. Tersi durumda, bu ödenek kesilecektir. Bu durumda AB'ye üyelik sürecinde olumlu bir hak olarak düzenlenmiş olan bu yasanın işsizlik sigortası işlevinden çok, zevahiri kurtarmak için düzenlenmiş bir yasa olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Çünkü, işsiz yoksullara verilen yardımlar bu ödeneklerden daha yüksektir. Oysa, işsizlik sigortasının temel felsefesinde yaşam hakkı tanımayı amaçlayan yardım düşüncesi değil, tersine işsizlik riski ile karşı karşıya kalarak uğranılan gelir kaybının yaratacağı sakıncaların ortadan kaldırılması amacı yatmaktadır. Böylece, işsiz kalanlara işsizlik ödeneği aracılığı ile bir ekonomik güvence sağlanmaya çalışılır. Bu ödeneğin düzeyi ise işsizlik sigortasının felsefesine bağlı olarak değişir. Talebi canlı tutma isteği taşıyan uygulamalarda ödenek yüksek iken, çalışmayı teşvik eden yaklaşımlarda ödenek düşüktür. Türkiye'deki düzenlemenin, bu iki yaklaşımın da ötesinde bir "yaşam hakkı tanıyan sosyal yardım" özelliği taşıdığını söylemek daha doğru bir değerlendirme olacaktır. Bu "işsizlik ödeneği" adı altındaki yardı-

mın süresinin çok kısa tutulması ise bir başka kısıtlayıcı düzenleme olarak, sosyal yardımı da anlamsız kılmaktadır. Çalışmamayı teşvik edeceği kaygısı ile uzun süreli bir ödemeden kaçınan işsizlik sigortasındaki düzenlemeye göre gerekli koşullara sahip olan bir işçi en çok 300 günlük ödenek alabilecektir. Yani kısacası, en çok bir yıl ödenek alabilecektir.

İşsizlik sigortasının hazırlanmasında önemli katkılarda bulunan Kenar'a göre (2000: 58) "işsizlik ödeneği işsizliği teşvik eder, işsizlik süresini uzatır. Çünkü, insanın çalışmadan para alması, onun tekrar işe girmesini önler. (...) Yasa'da işsizlik sigortası uygulamasının Türkiye'de istihdam yapısını olumsuz etkilememesi, bilakis olumlu; hangi yönlerde olumlu etkileyeceği düşünüldü ve ona göre hazırlandı." Düşünce bu olunca, "işsizlik sigortasının işsizliği teşvik etmemesi esası" benimsendi. Bu sosyal yardım niteliği taşıyan işsizlik ödeneği, aslında işçiden sigorta primi adı altında alınan işçinin ödenmemiş ücretinin bir parçasıdır; Mandel'in (1991) ifadesi ile işçinin "elkonulan ücretidir".[1] Yasaya göre sigortalı işçinin aylık brüt kazancı üstünden yüzde iki sigortalı işçi, yüzde üç işveren, yüzde iki devlet prim ödeyecektir. Kesintilerin oranının büyüklüğü ya da düşüklüğü aslında büyük önem taşımaktadır. İşsizlik ödeneğinin düzeyini de belirleyecek olan bu kesinti oranlarının yüksek olması, ödeneğin de yüksek olmasını gerektirecektir. Bu durumda işsiz kalanlar emek piyasasında yıkıcı bir rekabete yol açmazlar, ücretlerin düşürülmesi üzerinde baskı oluşturmazlar.[2] Yasadaki düzenlemeye bu açıdan bakıldığında ise primlerin ve buna bağlı olarak da işsizlik ödeneğinin düşük tutulduğu görülmektedir.

Kuşkusuz AB'ye üyelik sürecinde çıkarılan bu yasadaki tek olumsuz düzenleme işsizlik ödeneği değildir. Yasa hiç çalışmamış olanları kapsam dışında tuttuğu gibi, çalışanların tamamını kapsam içine almamıştır. Örneğin, memurlar, sözleşmeli personel, tarım işlerinde ve ev hizmetlerinde çalışanlar kapsam dışı bırakılmıştır. Kuşkusuz kapsamdaki sınırlama sadece bunlardan ibaret değil. Bir de yasanın kapsamına girmekle birlikte yasadan yararlanamayan-

lar var. Prim esasına göre bir düzenlemeyi benimseyen yasa, işsizlik ödeneğine hak kazanmak için belli koşullar koymuştur. Bu koşulları içeren düzenlemeye göre, "hizmet akitlerinin sona ermesinden önceki son üç yıl içinde en az 600 gün sigortalı olarak çalışıp sigorta primi" ödeyecek, ancak bu koşulun yanı sıra "işten ayrılmadan önceki son 120 gün içinde prim ödeyerek sürekli çalışmış" olacak. İşgüvencesi sağladığı ileri sürülen son yasal düzenlemeye rağmen Türkiye'de işçilerin yasada belirtilen koşullara uyacak sürelerde çalışması az sayıdaki işçi için geçerlidir. Bunlar kamu kesimindeki işçiler ile özel kesimde büyük işletmelerde çalışan işçilerdir. Yasa kapsamındaki işçilerin büyük çoğunluğu ise hem işgüvencesinden yoksun oldukları, hem de işveren sigorta primlerini tam yatırmadığı için yasadan yararlanma olanağından yoksun kalmaktadır. Böylece, yasanın kapsadığı işçi sayısı daha da azalmaktadır.[3] Kapsamı daraltan düzenlemeler ne yazık ki bunlarla sınırlı değildir. Yasadan yararlanabilmek için bir de hizmet akdinin feshi açısından koşul getirilmiştir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun işverene bildirimsiz fesih hakkı veren 25/II. Maddesi nedeni ile işçi işten çıkarılmış ise yasadan yararlanamamaktadır. İşgüvencesine yönelik son yasal düzenlemede de yine aynı madde nedeniyle işçi işten çıkarılmış ise işçi işgüvencesi ile ilgili haklardan yoksun kalmaktadır. Uygulamada işverene büyük kolaylık ve olanaklar sağlayan 25/II maddesi genellikle işverenlerce kötüye kullanılmıştır. Yasa İş Kanunu'nun 25/II maddesine gönderme yaparak yasadan yararlanacak olan işçi sayısını dolaylı yoldan azaltarak, kapsamı daha da daraltmıştır. Yukarıdaki bilgiler ışığında yasanın kapsam açısından oldukça yetersiz bir düzenleme içerdiği anlaşılmaktadır. ÇSGB'nın (2002: 162) verilerine göre son üç yıldır ortalama olarak 1.5 milyon kişi işten ayrılmasına rağmen, aynı tarihte yasanın işsizlik ödeneğinden yararlanan işçi sayısının eylül ayı itibari ile sadece 39.333 olması ise durumu oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[4] Bugün ise bu yasadan yararlananların sayısı 2004 Ekim ayı itibari ile 73.043'tür.

Yasa, emek piyasasının gereksindiği mesleki eğitimli işgücü yetiştirmeyi de benimsemiş görünmektedir. Yasaya göre İş ve İşçi Bulma Kurumu "işsizlik ödeneği alan sigortalı işsizlere meslekleri ne uygun ve son yaptıkları işin ücret ve çalışma koşullarına yakın bir iş bulunması hususunda çalışmalar yapar. Kendilerine bu şekilde bir iş bulunamayanlara verilecek meslek geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitiminin esas ve usulleri yönetmelikle belirlenir". Yasada meslek geliştirme, meslek kazandırma, eğitimi verilmesinin gerekçesini ise N. Kenar şöyle açıklıyor (2000: 61): " (...) teknolojik değişim ve bilgi toplumuna geçiş, istihdamda eğitim düzeyi yüksek, çoklu beceriye sahip, nitelikli, değişen üretim biçimlerine çabuk adapte olabilen yaratıcı işgücünü gerekli kılıyor. Bunu sağlayabilmek için ise, işgücünün eğitilmesi gerekiyor. (...) hayat boyu istihdamda kalabilmek, hayat boyu eğitimle mümkün hale geldi". Böylece, "işsizlik sigortası ile 'mesleki eğitim' ve 'işe yerleştirme' faaliyeti arasında doğrudan bir bağ" olduğu yaklaşımı kısmen de olsa yasal düzenlemeye içerilmiş oluyor (Güzel-Okur, 1999: 354).

Milyonlarca işçiden, işverenlerden ve devletten alınan sigorta primlerinin ulaşacağı meblağ da kuşkusuz büyük olacaktır. Bu durumda bir de bu "mali kaynağın işletilmesi" sorununa çözüm bulmak gerekecektir. Yasa "piyasa şartlarında kaynakları değerlendirmek" için bir İşsizlik Sigortası Fonu kurulmasını benimsemiş, fonun yönetimini devlet (2), işçi (1) ve işveren (1) temsilcilerinin bulunduğu Fon Yönetim Kurulu'na bırakmıştır. İşsizlik Sigortası Fonu'nda biriken meblağ nasıl değerlendirilecektir? Bu sorunun yanıtını işsizlik sigortası fonu türünden "tasarruf sandıklarını" değerlendiren Marx'a bırakalım (1992: 61-62): "Tasarruf sandığı, öyle bir altın zincirdir ki, hükümet, onunla, işçilerin büyük bir bölümünü elinde tutar. İşçiler bu yolla yalnızca koşulların sürdürülmesinde yarar bulmazlar. Yalnızca, işçi sınıfının tasarruf sandıklarına katılan bölümü ile bu sandıklara katılmayan bölümü arasında bir bölünme meydana gelmekle kalmaz. İşçiler böylece,

kendilerini ezen varolan toplumsal düzenin korunmasına yarayacak silahları, kendi düşmanlarının eline teslim etmiş olurlar. Para, ulusal bankaya geri akar, banka parayı yeniden kapitalistlere ödünç verir ve her ikisi kârı paylaşırlar, ve böylece, halkın kendilerine düşük bir faiz ile verdiği -ve ancak bu merkezileşme sayesinde güçlü bir sanayi kaldıracı olabilen- paranın yardımıyla sermayelerini ve halk üzerindeki doğrudan egemenliklerini artırırlar".

Kapsamı açısından dar, işsizlik ödeneği açısından sosyal yardım özelliği taşıyan yasa bu haliyle ne yazık ki yeterlilik özelliği taşımamakta, daha çok Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde bir eksiği gidermeye yönelik ihtiyacı karşılamayı amaçlayan zorunlu bir yasal düzenleme olduğu izlenimi vermektedir.

II. Bir "sahte" iş güvencesi yasası

AB'ye üyelik sürecinde "olumlu" bir düzenleme olarak çıkarılan ve iş güvencesini düzenleyen uzun adı "İş Kanunu ve Sendikalar Kanunu ile Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanun" olan yasanın ne derecede iş güvencesi sağladığını göstermek için, önce gerçek anlamda iş güvencesinin ne olup olmadığı üzerinde durmak gerekiyor. Çalışma hayatını düzenleyen iş hukuku doktrininde, çağdaş anlamda iş güvencesi için iki temel kriterin yerine getirilmesi gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır. Bunlardan biri işçinin "haklı ve geçerli bir nedene dayanarak" işten çıkarılmasıdır. İkincisi ise, "haklı ve geçerli bir nedene dayanmadan işten çıkarma halinde işçinin işine iadesi"dir. Yani, çalışanlara gerçek bir iş güvencesi sağlayabilmek için bu iki temel kriter olmazsa olmaz özellik taşımaktadır.

Türkiye'de sermayenin büyük bir tepki gösterip, aba altından sopa göstermek yerine açıkça aba üstünde sopa göstererek, karşı çıktığı bu yeni yasal düzenlemeyi yukarıdaki iki temel kriter çerçevesinde değerlendirdiğimizde sermayenin bu tepkisinin ne kadar

anlamsız olduğu anlaşılacaktır.

Yeni düzenleme işçilerin işten çıkarılmasında "haklı ve geçerli bir neden" aramakta mıdır? Sadece iş güvencesine yönelik düzenlemeyi değil başka düzenlemeleri de içeren yasanın 13/A maddesine göre "on veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde en az altı aylık kıdemi olan"[5] işçilerin "hizmet akdini fesheden işveren, işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebe dayanmak zorundadır". Yasanın 13/B maddesine göre de işveren "fesih sebebini açık ve kesin bir şekilde yapmak zorundadır". Ancak... Aynı maddeye göre, "Ancak, işverenin 17'nci maddenin (II) numaralı bendinde gösterilen sebeplerle fesih hakkı saklıdır".[6] Yasanın tüm sihri de aslında bu "ancak" ile başlayan cümlede gizlidir. Çünkü eski İş Kanunu'nun 17/II yeni İş Kanunu'nun 25/II maddesi işverene işçiyi her an işten atma olanağı tanımaktadır. Yer darlığı nedeni ile burada tamamen değinemeyeceğimiz bu maddeye dayanılarak yapılan işten çıkarmaların çoğunda gerçekten "haklı bir neden" bulunmamakta, işverenlerce bu madde sürekli olarak kötüye kullanılmaktadır. Bu madde yeni düzenlemeyi de etkisiz kılacak bir düzenleme özelliğini kullanmaktadır. Bu maddede bir değişiklik yapılmadıkça çıkarılan yeni yasanın iş güvencesi sağlamada pek bir etkisi olmayacaktır. Demek ki yasanın düzenlemesi daha başlangıçta İş Kanunu'nun bu maddesi nedeni ile "haklı ve geçerli bir nedene dayanma" gibi bir özellik taşımamaktadır.

Bu yasanın on ve daha fazla işçi çalıştıran (yeni İş Kanunu'nda 30 ve daha fazla) işyerlerine uygulanması ise büyük bir zaafiyet doğurmaktadır. Türkiye'de asıl iş güvencesine muhtaç olanlar bu işyerlerinde çalışmaktadır ve işçilerin çok önemli bir kesimini oluşturmaktadır, sadece sigortalı işçilerin üçte birinin bu tip işyerlerinde çalışmakta olduğunu hatırlamak düzenlemenin anlamsızlığını gösterecektir.

İkinci temel kriterimiz ise "haklı ve geçerli bir neden" yoksa işe

iade idi. Düzenlemenin 13/D maddesine göre "işverence geçerli sebep gösterilmediği veya gösterilen sebebin geçerli olmadığı mahkemece tespit edilerek feshin geçersizliğine karar verildiğinde, işveren, işçiyi bir ay içinde işe başlatmak zorundadır". Buraya kadar sorun yok, ancak, yasal düzenleme bir sonraki cümle ile geçek anlamda iş güvencesi sağlayacak olan bu hakkı etkisiz kılmaktadır. "İşçiyi başvurusu üzerine işveren bir ay içinde işe başlatmaz ise, işçiye en az altı ay en çok bir yıllık ücreti tutarında tazminat ödemekle yükümlü olur". Yani "parayı veren, işçiyi çıkarır". Hangi işçiyi?

Hangi işçi sorusu işin tam da püf noktasını oluşturuyor. Bir kez, 17/II'ye (Yeni İş Kanunu25/II) göre çıkardığı işçi bu haklardan yararlanamıyor. Sonra, 13/A maddesi gereğince "yetersiz" olan işçiler, "davranışları" uygun olmayan işçiler de bu haktan yararlanamıyor. İyi de bu "yetersizlik" ve "uygun olmayan davranışlar" nedir? Yetmedi, bir de "işyerinin ve işletmenin gereklerinden kaynaklanan" sebeplerle çıkarılan işçiler de bu haklardan yararlanmamaktadır. Peki, sizce geriye ne kaldı, hangi işçiler ve bunlar kaç kişi? Bunlar sendikalı olan işçiler kadar. Zaten sendikalı işçiler, sendika üyeliği ve faaliyeti nedeni ile daha önce de işten atılma halinde, bir yıldan az olmayan bir ücret tutarında tazminat alma hakkına sahipti, burada yeni olan ne?

Yeni olan, daha çok işvereni bir tazminat ödemeye zorlayarak işçiyi işten çıkarmaya yönelik düzenleme. Oysa, böyle bir düzenleme, dolaylı olarak zaten vardı. Kıdem tazminatı ile ilgili düzenleme böyle bir özellik taşıyordu. İşveren, hizmet akdi bir yıl sürmüş olan işçiyi işten çıkarma halinde kıdem süresine bağlı olarak bir tazminat ödüyordu. Ancak son yıllarda, bu düzenleme iş güvencesi sağlamaktan çok işten çıkarmalara yol açmıştı. İşverenler 11 ay işçi çalıştırıp, bu yükten kurtulmak için, 11. ayda işçi çıkarıyordu. Şimdi bu süre 6 aya indirilmiş oldu. Yasanın kapsadığı alandaki sınırlı sayıdaki işçilerden yeni işe almanlar bu düzenleme yürürlüğe girdiğinde, beşinci ayın sonunda kendilerini işten atılmış

olarak görecektir. O nedenle, oldukça eksik ve kötü düzenlemeler içeren yasa hükümleri, işçinin işe başladığı andan itibaren bu güvenceyi sağlamadığı için bir anlam ifade etmemektedir.

Yeni düzenleme ile bir hak da gasp edilmiştir. Eskiden, sendika işyeri temsilcilerinin tam anlamı ile bir iş güvencesi vardı. İşverenin, haklı ve geçerli bir neden olmadan işten çıkardığı temsilci hem tazminat alıyordu, hem de işine geri iade ediliyordu. Yeni düzeleme de ise işyeri temsilcisi işe geri döndürülmüyor, sadece tazminat ödenmesi benimseniyor. Bu durumda, iş güvencesinden yoksun kalan sendika işyeri temsilcileri işçilerin hakkını layıkıyla savunamayacak, sendikal örgütlenme çabalarında etkili olamayacaktır. Bütün bunlar da iş güvencesi sağlayan bir düzenlemede yapılıyor. Kuşkusuz AB'ye üyelik sürecinde uyum adına...

III. Yeni iş kanunu: "Açın, sömürünün önünü açın!" çağrısı

4857 sayılı yeni İş Kanunu çağı yakalamak, Avrupa Birliği (AB) müktesebatına uyum sağlamak gerekçesi ile sermayenin istekleri doğrultusunda 22. 5. 2003 tarihinde kabul edilip, 10.6.2003 tarihinde yürürlüğe girdi. Daha önce de iş güvencesi sağladığı ileri sürülen, yukarıda nasıl bir işlev üstlendiği açıklanan bir yasa kabul edilmiş, yürürlüğe giriş süreci yılan hikayesine dönmüştü. Kuşkusuz, kapitalist sistemin gereği, yaşamak için bir gelire sahip olmak gerekmektedir. Mülksüzleşmişler için en önemli gelir kaynağı ise bir ücret karşılığında, birine bağlı olarak, bir işte çalışmaktır. Bu çalışmanın anlamlı olması için sürekli olması gerekir, yani iş güvencesine sahip olması gerekir. Böyle bir güvenceye sahip olan bir işçi çalışırken bugününden ve geleceğinden kaygı duymaz, güven içinde yaşar. Ne var ki, "küreselleşme" denilen yaşadığımız süreçte çalışanların bugününden ve yarınından emin olmaları istenmez. Çünkü, onlar ne kadar işsiz kalma korku ve kaygısı içinde iseler o kadar uysallaşıp, her şeye boyun eğen teslimiyetçi bir kimliğe, kişiliğe bürünmüş olacaklardır. Kuşkusuz

bu kişiliğin yaşama yansımaları ise oldukça farklı olacaktır. Yeni İş Kanunu'ndaki düzenlemeler, tam da bu türden bir işçi kimliği, kişiliği oluşturmaya çalışmaktadır. Bunun en önemli araçlarından biri iş güvencesini ortadan kaldırmak ise diğer bir aracı da esnek çalışma biçimleridir. AB'de esnek çalışmayı düzenleyen kurumlardan olan "kısmi süreli çalışma" İş Kanunu'nda (İK) 13. madde ile, "geçici iş" 7. madde ile, "çağrı üzerine çalışma" 14. madde ile, "alt işveren/taşeron" 2. madde ile, "esnek çalışma süreleri" 63. ve 64. madde ile düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerin esas kaynağını da AB'nin çalışma mevzuatını düzenleyen 97/81 EC (Kısmi süreli çalışma), 97/70 EC (Belirli süreli çalışma), 93/104 EC (Esnek çalışma süreleri) yönergelerdir. Bu düzenlemelerin tamamı işçiler açısından, bir önceki yasa olan 1475 sayılı İş Kanunu'ndaki düzenlemelerden daha geridir, kâr oranlarını artıracak, sömürü oranını yükseltecek, emek piyasalarını iyice esnekleştirecek düzenlemelerdir. Bütün bunların ötesinde, işçiyi kimliksizleştirecek, kişiliksizleştirecek, kendi kendini denetleyecek bir yapıya büründürecek düzenlemelerdir. Bütün bunları tek tek değerlendirerek daha somut bir şekilde ortaya koymak yararlı olacaktır.

İş Yasası'nın 2. maddesindeki "asıl işveren-alt işveren" olarak adlandırılan taşeronluk işçilerin kimlik ve kişilik aşınmasında önemli rol oynayan bir düzenlemedir. Başlangıçta güçlü sendikaları etkisizleştirmek için hayata geçirilen bu uygulama, artık düşük ücretli işçi çalıştırmanın, iş güvencesinden yoksun bırakmanın, kazanılmış hakları vermemenin, kamu kesiminde özelleştirmenin aracı olmuştur. İşsizliğin yüksek olduğu Türkiye'de asgari ücretin altında bile çalışmaya razı olanların var olduğu bir zamanda taşeron işçileri birikmiş ücretlerini bile istemekten çekinmektedir. Düzenli bir gelir elde etmeden yoksun kalan işçiler ekonomik yaşam kadar sosyal yaşamlarında da önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadır. Eve düzenli gelir getirememe, yoğun çalışma, her an işsiz kalma gerilimi yaşayan işçiler yoğun bir stres altında kalmaktadır. Zaman zaman şiddete dönüşen bu gerilimin sonuçları oldukça

ağır olmaktadır. Öfke örgütlü ve sağlıklı bir mücadele yerine, ilkel ve sağlıksız bir tepkiye dönüşmekte, ailesine, sınıfına, topluma yabancılaşma sürecini hızlandırmaktadır. Taşeronluk sistemi yetmemiş olmalı ki, tasarıda adı "ödünç iş ilişkisi", yeni iş yasasında da "geçici iş ilişkisi" olan yeni bir iş ilişkisi düzenlenmiş, böylece işçilerin sosyal yaşantılarının altüst olmasının temelleri atılmıştır. Ancak yasanın gerekçesinde bu yeni iş ilişkisinin AB müktesebatına uyum çerçevesinde yapıldığı, yer yer uygulamada da görüldüğüne dikkat çekilmiştir. Uygulamada görülmüş olması bunu yasalaştırmayı değil, işçi lehine kaldırmayı gerektirirken, tam tersi yapılmıştır. İş Yasası'nın 7. maddesi ile düzenlenen "geçici iş ilişkisi" şöyledir: " İşveren, yazılı rızasını almak suretiyle bir işçiyi başka bir işverene iş görme edimini yerine getirmek üzere geçici olarak devrettiğinde geçici iş ilişkisi gerçekleşmiş olur. Bu halde iş sözleşmesi işverenle devam etmekle beraber, işçi bu sözleşmeye göre üstlendiği işin görülmesini, iş sözleşmesini geçici iş ilişkisi kurulan işverene karşı yerine getirmekle yükümlü olur. Geçici iş ilişkisi kurulan işveren işçiye talimat verme hakkına sahip olup, işçiye sağlık ve güvenlik risklerine karşı gerekli eğitimi vermekle yükümlüdür. Geçici iş ilişkisi belirli süreli ve yazılı olarak yapılır, gerektiğinde en fazla bir defa yenilenebilir."

Bu düzenlemeyle bir işveren dilediği işçiyi, dilediği işverene "geçici" olarak verebilecektir. Her ne kadar yasada, işçinin yazılı rızasının alınması gerektiği belirtiliyorsa da bu uygulamada olanaksızdır. İşsizliğin yüksek olduğu, iş bulabilmek için daha düşük ücretlerle çalışmaya razı pek çok insanın olduğu bir yerde işçiler bu rızayı gönüllü olarak göstermemezlik edemezler. Yasada işçinin geçici olarak aynı semtte, kentte, aynı işkolunda bir başka işverene verilip verilmeyeceğini açıkça ortaya koyan bir düzenleme yoktur. Bunun anlamı, asıl işveren isterse işçisini farklı bir kentte, farklı bir işkolundaki işverene ödünç verebileceğidir. Bu durumda tüm düzenini bulunduğu yere göre kurmuş olan işçinin iki seçeneği vardır. Ya işverenin bu isteğine "rıza" gösterip başka yerdeki iş-

letmeye gidecektir, ya da bir süre işten ayrılmak zorunda kalacaktır. Çünkü, işveren verdiği talimatı yerine getirmeyen bu işçiyi daha fazla çalıştırmak istemeyebilir, bu nedenle iş yükünü ağırlaştırabilir, işçiyi işten ayrılacak düzeye getirecek bir tacizde bulunabilir. Ya da buna bile gerek görmeden uygun bir gerekçe göstererek hemen işine son verebilir. İşine son verilen işçi artık bir gelirden yoksundur. İşverenin teklifine mecburen "rıza" gösteren işçinin ise yaşantısı altüst olacaktır. Evli ve eşi çalışıyor ise işçi iki seçenekle karşı karşıyadır. Ya yalnız gidecek, ya da eşini de işten çıkartarak beraber gidecektir. Bu çiftin eğitim çağında çocukları varsa, çocukların sorumluluğu da eşlerden birine kalacaktır. Böylesi bir yaşantı büyük huzursuzlukların kaynağı olmaktan başka bir anlama gelmemektedir.

"Geçici iş ilişkisi altı ayı geçmemek üzere yazılı olarak yapılır, gerektiğinde en fazla iki defa yenilenebilir" denmektedir. Bu durumda bir işveren işçisini her seferinde altı aylığına üç kez ödünç verebilecektir. Her seferinde işçinin başka bir yere geçici işçi olarak verilmesi artık o işçinin ilk bulunduğu mekan ve gidip yeni ilişkiler kurduğu mekanlarla ilişkisinin kesileceği, yeni bir sosyal ilişkiler ağı kuracağı anlamına gelmektedir. Uzak mekanlara birer yıl ara ile üç kez altışar aylığına geçici işçi olarak göndermeler ise bu türden sosyal ilişkilerin kurulmasını da önleyecektir. Üstelik işçi sınıfının sürekli rotasyona tabi tutulduğu böyle bir durumda sınıf bilinci ve dayanışması da yeterince gelişmeyecektir. Geçici olarak gidilen yerdeki ücretlerin düşük olması ise önemli bir gelir kaybına yol açacaktır.

İş Kanunu'nun 13. maddesi tam süreliye sözleşmeden kısmi süreli geçişin yolunu açarak işçinin çalışma sürelerini ve gelirini belirsizleştirmektedir. Çalışma süresinin azalmasına bağlı olarak da gelirinin düşmesine yol açmaktadır. Böylece belli bir yaşam düzeyi tutturmuş olan işçi ve ailesi daha düşük düzeyde bir yaşamla karşı karşıya bırakılacaktır. İK'nın 13. maddesine göre "İşçinin normal haftalık çalışma süresinin, tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan em-

sal işçiye göre önemli ölçüde daha az belirlenmesi durumunda sözleşme kısmi süreli iş sözleşmesidir. İşyerinde çalışan işçilerin, niteliklerine uygun açık yer bulunduğunda kısmi süreliden tam süreliye veya tam süreliden kısmi süreliye geçirilme istekleri işverence dikkate alınır ve boş yerler zamanında duyurulur". Yasanın bu maddesinin arkasındaki gerçek arandığında karşımıza tam süreli çalışan işçilerin her an kısmi süreli işçiye dönüştürüleceği düşüncesinin yattığı anlaşılmaktadır. Yasa kısmi süreliden tam süreliye geçiş olanağı yaratıyor gibi görünse de asıl amaç, buna paralel olarak yapılan düzenlemeye göre tam süreliden kısmi süreliye geçirmektir. Yasa işçinin isteği üzerine işverenin tam süreli çalışan bir işçiyi kısmi süreliye geçirebileceği yönünde bir düzenleme yapmış gibi görünüyor. Oysa uygulamada bu tersine dönecek, işveren işçiden "rızası" ile 13. maddeye göre kısmi süreliye geçmesini isteyecek, bu yönde baskı yapacaktır. Bu nedenle 13. madde bu yönüyle işçi lehine düzenleme yapmış gibi görünse de asıl bu yasadan yararlanacak olan işverenler olacaktır.

Yasanın işçi hayatını altüst eden bu düzenlemelerle yetinmiş olabileceğini düşünenler için asıl sürprizler bundan sonra gelmektedir. Bunlardan biri çağrı üzerine çalışma olup, 14. madde ile düzenlenmiştir. Bu maddeye göre "Yazılı sözleşme ile işçinin üstlendiği işin çıkması halinde iş görme ediminin yerine getirileceğinin kararlaştırıldığı iş ilişkisi, çağrı üzerine çalışmaya dayalı kısmi süreli bir iş sözleşmesidir. Hafta, ay veya yıl gibi bir zaman dilimi içinde işçinin ne kadar süreyle çalışacağını taraflar belirlemedikleri takdirde, haftalık çalışma süresi on saat kararlaştırılmış sayılır. İşçiden iş görme borcunu yerine getirmesini çağrı yoluyla talep hakkına sahip olan işveren, bu çağrıyı, aksi kararlaştırılmadıkça, işçinin çalışacağı zamandan en az dört gün önce yapmak zorundadır. Süreye uygun çağrı üzerine işçi iş görme edimini yerine getirmekle yükümlüdür. Sözleşmede günlük çalışma süresi kararlaştırılmamış ise, işveren her çağrıda işçiyi günde en az üç saat üst üste çalıştırmak zorundadır". Yasa olumlu bir düzenleme yaparak

işvereni çağrıyı dört gün önce yapmakla yükümlü tutmaktadır. Böylesi olumlu düzenlemenin başka bir düzenleme ile ortadan kaldırılmaması bu yasa için sürpriz olurdu. Yasa sürprize yer bırakmamış "aksi kararlaştırılmadıkça" gibi bir ifadeye yer vermiştir. Bunun anlamı, işverenin iş sözleşmesi yaparken çaresiz olan işçiye çağrının 3 saat önce de yapılabileceğini, 1 saat önce de yapılabileceğini kabul ettirmesinden başka bir şey değildir. Oysa iş hukukunun iki temel ölçütüne göre yasal düzenlemeler işçi lehine yapılmalı ve nisbi emredici hukuk kurallarına uygun olarak da işçi lehine azami ya da asgari sınır belirlenmelidir.

Bu yaklaşım çerçevesinde yasa maddesinde "işveren işçiye çağrıyı en az dört gün önce yapmakla yükümlüdür, bu süre işçi lehine artırılabilir" şeklinde bir düzenleme yapmak gerekebilirdi. Ancak yasa, işverenin hukukunu oluşturma çerçevesinde bu düzenlemeyi işveren lehine yapmakla yetinmiştir. Bu düzenlemeye göre işveren hafta sonu da dahil herhangi bir zamanda işçiyi işe çağırabilecektir. Örneğin bir akşam misafirliğe gidilmişken, ya da evde misafir varken iki saat sonra işbaşı yapmak üzere işveren tarafından çağrı yapılabilecektir. Daha da kötüsü her an işe çağrılacağı gerginliği ve beklentisi içinde garip bir kimliğe, kişiliğe bürünülecektir. Her telefon sesi "acaba bu münasebetsiz saatte işe mi çağrılıyorum" endişesini, duygusunu yaşatacaktır. İşçi artık bir nesneye dönüşerek kendisine de hayata da yabancılaşacaktır. Ne zaman ve ne kadar çalışacağını, ne kadar gelir elde edeceğini bilmeyen, kendisine yabancı, insani özelliklerini kaybetmiş bir yaratık olacaktır.

İşverene koşulsuz itaat etmeyi düzenleyen yeni iş yasasının 22. maddesi "çalışma koşullarında değişiklik ve iş sözleşmesinin feshi" ile bu durum iyice pekiştirilmektedir. Bu maddeye göre, "İşveren, iş sözleşmesiyle veya iş sözleşmesinin eki niteliğindeki personel yönetmeliği ve benzeri kaynaklar ya da işyeri uygulamasıyla oluşan çalışma koşullarında esaslı bir değişikliği ancak durumu işçiye yazılı olarak bildirmek suretiyle yapabilir. Bu şekle uygun olarak

yapılmayan ve işçi tarafından altı işgünü içinde yazılı olarak kabul edilmeyen değişiklikler işçiyi bağlamaz. İşçi değişiklik önerisini bu süre içinde kabul etmezse, işveren değişikliğin geçerli bir nedene dayandığını veya fesih için başka bir geçerli nedenin bulunduğunu yazılı olarak açıklamak ve bildirim süresine uymak suretiyle iş sözleşmesini feshedebilir". Madde hiçbir tereddüte yer vermeyecek kadar açık ve işverenin, çalışma koşullarında yapılan değişikliği kabul etmeyen işçinin işine hemen son vermeyi düzenliyor. Yani mevcut çalışma koşullarında daha kötü ve yoğun düzenlemeler yapıldığında işçinin buna itiraz hakkı bulunmamaktadır. Kuşkusuz bu durum işçiyi işverenin kölesine dönüştürme isteğinden başka bir şeyin ifadesi değildir. Ya kabul et ya çek git. Gitmek! Hiç de kolay değil, iş bulmanın ve bulunan işi korumanın çok zor olduğu bir ortamda hangi işçi işverenin çalışma koşullarındaki değişikliğine hayır diyebilir. Örneğin o güne kadar sadece tek bir işi yapan, montaj hattında çalışan birine, bundan sonra başka işlere bakması gerektiği, boya biriminde de çalışması gerektiği söylenebilir. İki birim arasında yoğun bir tempo ile koşuşturarak çalışmaya razı olmayacak bir işçiyi bekleyen ise işten çıkarılmaktadır. Emeğin sömürüsünü yoğunlaştıran, işçinin iş yükünü arttıran, mevcut düzenini köklü olarak değiştiren bir değişikliğe işçi hayır diyememektedir. Üstelik, katılımcılık, sosyal diyalog, endüstriyel demokrasi gibi pek çok albenisi yüksek şeylerin savunulduğu bir dönemde yapılmaktadır bu. Çağdaş, AB müktesebatına uygun bir yasaya da zaten bu yakışırdı!..

Ama çağdaş, AB müktesebatına uygun iş yasasının işçiye reva gördüğü sadece bunlarla sınırlı değil. 29. maddeye göre "İşveren; ekonomik, teknolojik, yapısal ve benzeri işletme, işyeri veya işin gerekleri sonucu toplu işçi çıkarmak istediğinde, bunu en az otuz gün önceden bir yazı ile, işyeri sendika temsilcilerine, ilgili bölge müdürlüğüne ve Türkiye İş Kurumu'na bildirir. Bildirimden sonra işyeri sendika temsilcileri ile işveren arasında yapılacak görüşmelerde, toplu işçi çıkarmanın önlenmesi ya da çıkarılacak işçi sayı-

sının azaltılması yahut çıkarmanın işçiler açısından olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi konuları ele alınır. Görüşmelerin sonunda, toplantının yapıldığını gösteren bir belge düzenlenir. Fesih bildirimleri, işverenin toplu işçi çıkarma isteğini bölge müdürlüğüne bildirmesinden otuz gün sonra hüküm doğurur". Oldukça muğlak ve her zaman ileri sürülebilecek gerekçelerle işçiler birer birer de değil topluca işten çıkarılabilmektedir. Yasa, işçilere "iş güvencesi yasası var" diye mağrur mağrur dolaşmayın diyor. Yani, işçilerin güvenini kırıp, sürekli işi kaybetme kaygısı ve korkusu ile yaşamalarını istiyor. Kendine güvenini ve geleceğe dair umudunu kaybetmiş, sinik, teslimiyetçi bir işçi. Çağdaş yasanın istediği tam da budur.

Kimliksiz, kişiliksizleştirilmiş, kendisine güvenini kaybetmiş, geleceğe yönelik umudunu yitirmiş bir işçi artık tam sömürü için de hazırdır. Öyleyse fazla mesai yaptırıp, fazla mesai ücreti ödememek gerekir. "Yoo, AB'ye üyelik sürecinde artık bu kadarı da olmaz" diyorsanız, hep birlikte 41, 63 ve 64. maddelere bakmak gerekecektir. 41. maddeye göre "Ülkenin genel yararları yahut işin niteliği veya üretimin artırılması gibi nedenlerle fazla çalışma yapılabilir. Fazla çalışma, Kanunda yazılı koşullar çerçevesinde, haftalık 45 saati aşan çalışmalardır. 63'üncü madde hükmüne göre denkleştirme esasının uygulandığı hallerde *(ayda üç hafta, haftanın beş günü çalışılan yerlerde 55 saat, haftanın altı günü çalışılan yerlerde 66 saat yoğun çalışıp, daha sonra dördüncü hafta az çalışma durumu Y.A.)* işçinin haftalık ortalama çalışma süresi, normal haftalık iş süresini aşmamak koşulu ile, bazı haftalarda toplam 45 saati aşsa dahi *(yani 55 saat ya da 66 saat olsa dahi Y.A.)* bu çalışmalar fazla çalışma sayılmaz". Doğal olarak, fazla çalışma sayılmayıp, normal çalışmadan sayıldığı için de ücret ödenmez. Evet AB'ye uygun, çağdaş iş yasamız 3 hafta arka arkaya takat bırakmayacak şekilde günde 11 saatlik çalışmayı uygun buluyor, üstelik buna ücret ödenmemesini öngörüyor. Yılda 4 ay kadar bu türden uygulamaya gidilebileceğini de düzenliyor. Bu durumda bir

işçi, böyle uygulamaların olduğu yerlerde 4 ay boyunca, her ay üç hafta günde 11 saat çalışacaktır. Peki böyle bir işçinin ailesine, sosyal yaşama ayıracak boş zamanı olabilir mi?

Sosyal yaşamdan, aileden uzak, günde 11 saat çalışan bir işçiye "insan" gözüyle bakabilir miyiz? Yoksa bu işçiyi çalıştığı işin, üretim aracının bir parçası olarak mı görmek gerekir? Peki bu işçiyi işyerine hapsetmek değil de nedir? Bu uygulama ile işyerleri de birer F tipi fabrikaya dönüyor. İşyeri işçinin bütün dünyası oluyor, tıpkı bir odanın tutuklunun tüm dünyası olması gibi. Bu çağdaş iş yasası, fazla çalışma için işçinin rızasını aramıyor mu? Tabii ki arıyor: "Fazla saatlerle çalışmak için işçinin onayının alınması gerekir". Ama, artık daha önceki değerlendirmelerden biliyoruz ki, işçinin onayının alınması zevahiri kurtarmak içindir. Hiçbir işçi işten çıkarılma korkusu ve kaygısı ile işverenin böyle bir isteğine hayır diyemez. Öyle olduğu için de yasanın bu hükmü ölü doğmuş, anlamsız bir hükümdür. Uygulamada göz boyamaktan başka bir anlam taşımamaktadır.

Bu kadarı yeter mi? Yetmez! İşçi hangi gün tatil yapacak? Sosyal hayata katılmak için herkesin tatil yaptığı cumartesi ya da pazar günü mü? Hafta tatili yasasına rağmen, yasa işçinin hafta tatilini de belirsizleştirmektedir. Hafta tatilini düzenleyen 46. maddeye göre "Bu Kanun kapsamına giren işyerlerinde, işçilere tatil gününden önce 63'üncü maddeye göre belirlenen iş günlerinde çalışmış olmaları koşulu ile 7 günlük bir zaman dilimi içinde kesintisiz en az 24 saat dinlenme (hafta tatili) verilir". Yani, cumartesi veya Pazar değil, haftanın herhangi bir günü. Bu düzenleme ailenin hafta sonunun ortadan kalkmasından başka anlama gelmez. Örneğin üç kişilik bir ailede anne ve babanın çalıştığı, çocuğun da okula gittiğini düşünelim. Çocuk cumartesi ve pazar günleri tatil olduğu için evde olacak. Babanın işyerinde hafta tatili salı günü, annenin hafta tatili perşembe günü olarak işverenlerce belirlenmişse, artık buradan bir aileden, ailenin yaşamından söz etmek olanaksızlaşmaktadır. Hafta tatili günü herkes

evde tek başına. Tüm yaşantının hafta sonu olarak cumartesi ve cazara göre ayarlandığı bir toplumda çalışanların hafta tatilini hafta içi günlerden birine kaydırmak sosyal yaşantının da sonu olmasa bile altüst oluşudur.

İşçilerine karşı bu kadar "sevecen" olan çağdaş, AB'ye uygun bir iş yasasının çocukları da göz ardı etmesi beklenemezdi. Yasa 71. maddede "Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde 7 ve haftada 35 saatten fazla olamaz. Ancak, 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde 8 ve haftada 40 saate kadar artırılabilir" diyerek büyük bir kadirşinaslık gösteriyor. 15 yaşını doldurmuş bir çocuğun yetişkin bir işçiden daha az çalıştığı toplam süre haftada sadece 5 saattir, yani günde 1 saat. Ne lütuf! Çocuk emeğinin ucuz işgücü olarak değerlendirilip, yetişkinlerin yerine ikame edildiği bir zaman diliminde, bu düzenleme işverenlere "işte size memleketin çocukları, yiyin, sömürün, aksırıncaya kadar, tıksırıncaya kadar, servetinize servet katın"dan başka anlama gelmemektedir. Gelişme çağında sağlıklı büyümesi, toplumsallaşması gereken, kültürden sanattan nasibini alması gereken bir çocuğa AB'ye üyelik sürecinde uyum adı altında hazırlanmış olan çağdaş yasamız 40 saat çalışmayı reva görerek, omuzlarına ağır bir yük yüklemektedir. Oysa bütün araştırmalar, gelişme çağında çalışan çocukların fiziksel, ruhsal ve zihinsel olarak önemli bozulmalara uğradığını göstermektedir.

Çağdaş, AB'ye uyum çerçevesinde hazırlanıp, kabul edilmiş İş Yasası'nın sakıncaları sadece yukarıdakiler ile sınırlı değil. Yasa, artık sadece işyerinde işçi üzerinde bir egemenlik peşinde değil, egemenliğin çeperi genişletilmekte, eve, kahveye, sokağa taşınmaktadır. İşçi yaşamının her anında, ister çalışsın, ister çalışmasın sermayenin denetimi, gözetimi altındadır. İşçi artık insani gereksinimleri olan, bunu tüm veçheleri ile yaşayan bir özne değil, işveren için sürekli denetim altında tutulacak işin, üretim aracının bir parçasıdır, bir nesnedir. Yeni yasa işçiyi tüm insani gereksinimlerinden koparmaktadır şeklindeki bir değerlendirme hiç de abartı ol-

mayacaktır. İşçi artık özgürlüğünü kaybetmiş, sermayenin her an kullanıp atabileceği bir köle olmuştur. Kuşkusuz, çağdaş iş yasasına uygun olarak, çağdaş bir köle!

Bir ülkenin çalışma ilişkilerini düzenleyen mevzuatını o dönemin iktisadi düşüncesi ve bu düşünceye temel teşkil eden siyasal yaklaşımını göz önünde tutmadan değerlendirmek anlamsız ve olanaksızdır. Yeni yasanın ruhunun ve özünün iktisadi düşünceye çok uygun olduğu görülmektedir. Sermaye birikiminin önündeki engelleri mümkün olduğunca kaldırmayı, kâr oranlarını artırmanın olanaklarını kolaylaştırmayı amaçlayan yeni iktisadi düşünceye ve onun ideolojisine uygun, işçiyi daha verimli olmaya zorlayacak, iş denetimini kolaylaştıracak bir yasal düzenleme yapılmıştır. Böylece, Marx'ın iktisat yazıları nedeni ile ağır bir dille eleştirdiği, J. Bentham'ın panoptikon hapishane ile sağlamak istediği denetim ihtiyacı da giderilmiştir. Yani her işyeri artık bir panoptikon hapishaneye dönmüştür. Bu hapishanede gözetim için, iktidarın varlığını hissettirmek için çok sayıda denetçiye gerek yoktur. Burada mahkumlar, aynı anlama gelmek üzere işçiler kendi kendilerini denetleyecek bir özelliğe kavuşturulmaktadır.

Panoptikon hapishanenin en büyük etkisi tutukluda, aynı anlama gelmek üzere işçide, iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmaktır. Gözetim altında tutmanın, eylemi itibariyle kesintili olsa bile, sonuçları itibariyle sürekli olmasını sağlamak; bu mimari aygıtın, iktidarı icra edeninkinden bağımsız bir iktidar ilişkisini yaratan ve destekleyen bir makine olmasını sağlamak; kısacası tutukluların, yani işçilerin, bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun içine alınmalarını sağlamak. Bunu sağlamak için, mekanizmanın sürekli gözetim altında tutulması aynı anda hem çok fazla, hem de çok azdır: Çok azdır, çünkü esas olan gözetim altında olduğunu bilmesidir; çok fazladır, çünkü fiili durumda böyle olması gereksizdir. Bu nedenden ötürü Bentham, iktidarın görünür oluşu fakat varlığının kanıtlanamaz oluşu ilkesini koymuştur. Görünür: tutuklu,

yani işçi, gözünün önünde sürekli olarak, gözlendiğini varsayar. Varlığının kanıtlanamaz olması: Tutuklu, yani işçi, o anda kendine bakılıp bakılmadığını asla bilmemeli, ama bunun her an olabileceğinden hiçbir kuşkusu bulunmamalıdır.[7] Bu duygunun yaşanabilmesi için, sürekli gözetim ve denetim duygusunun içselleştirilmesi önemlidir, ama yetme; panoptikonun felsefesine uygun olarak, bir de işçilerde her yoldaş, her işçi bir gözetmendir, iktidarın gözüdür duygusunu yaratmak gerekir.[8] Yeni iş yasasının mimari kurgusu ve dili tam da bunu gerçekleştiren bir özellik taşımaktadır. İşçilerde yaratılacak olan işsiz kalma kaygısı, korkusu, panoptikon hapishanenin görünmeyen iktidarının ve gözetim duygusunun işçilere içselleştirilmesi yeni iş yasasının en önemli kurgusudur. Kendine olan güvenini kaybetmiş, geleceğe yönelik olarak sürekli kaygılı olan bir işçi artık kendi kendini denetleyecek, dışsal bir baskı olmadan, bir emir verilmeden daha yoğun çalışacak, dayanışmadan uzak, sadece kendisini düşünen bencil bir kimliğe de kavuşturulmuş olacaktır. Yeni yasanın istediği budur. Çünkü panoptikon felsefesinde aslolan sürekli gözetlenme ve güvensizlik duygusunu yaşamaktır.[9] Bu düzenek, önemli bir düzenektir, iktidarı otomotikleştirmekte ve bireysellikten çıkarmaktadır. Bu iktidar, ilkesini bir işçiden çok, bedenlerin, yüzeylerin, bakışların hesaplı kitaplı bir dağılımından; iç mekanizmaları işçiyi içine alan ilişkiyi üreten bir aygıttan almaktadır.[10] Yasa mimarisi ve dili ile bu korkuya dayalı kurguyu sürekli üreten aygıtı ve ilişkisini oldukça yetkin bir şekilde yaratmış bulunmaktadır.

Sonuç olarak, AB'ye üyelik sürecinde onun mevzuatına uyum adı altında düzenlenen yasalar, çalışma hayatını sömürü oranını yükseltecek, kâr oranlarını artıracak esnek bir emek piyasasına kavuştururken, işçileri de kimlik ve kişilik açısından derinden etkilemektedir. Bu yasal değişikliklerle getirilmiş bazı olumlu düzenlemeler ile bu olumsuz düzenlemeler karşılaştırıldığında kaybedilenlerin oldukça büyük olduğu daha iyi anlaşılmış olacaktır. Kuşkusuz, bu da hiçbir şeyin kendiliğinden olmayacağını,

şu ya da bu yere üye olunarak daha iyi haklar elde edilemeyeceğini, tam tersine bu uğurda büyük bir mücadele verilmesi gerektiğini gösterir. Tıpkı Avrupa'da işçi sınıfının iki yüz yıllık mücadelesinde olduğu gibi.

Kaynakça:

ÇSGB, (2002), *Çalışma Hayatı İstatistikleri 2001*,Ankara.

Güzel, A.-Okur, A. R., (1999), *Sosyal Güvenlik Hukuku*, Beta Basım Yayın: İstanbul.

Kenar, N., (2000), "Metin Kutal'ın 'Türkiye'de İşsizlik Sigortası: Uygulamada Doğabilecek Sorunlar ve Çözüm Önerileri' Sunuş'una Yönelik Değerlendirme", TİSK, *İşsizlik Sigortası Uluslararası Semineri*, Ankara.

Mandel, E., (1991), *Marksist Ekonomi Kuramına Giriş*,(Çeviren: Ali Ünlü), Ünlü Yayıncılık, İstanbul.

Marx, (1992), *Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kar*, (Çeviren: Sevim Belli), Sol Yayınları: Ankara.

Özkaplan, N., (1994), "İşsizlik Sigortası Ödeneği İşsiz Kalma Süresini Nasıl Etkiler", *1993 İstihdam Araştırmaları Yıllığı*, İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını.

Özşuca Türcan, Ş., (1998), *İşsizlik Sigortası ve Emek Piyasası*, İmaj Yayıncılık: Ankara.

Polanyi, K., (2000), *Büyük Dönüşüm Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, (Çeviren: Ayşe Buğra), İletişim Yayınları: İstanbul.

Resmi Gazete, 7.9.1999.

Türkiye İş Kurumu, *Ekim Ayı İşsizlik Sigortası Bülteni*, http://www.iskur.gov.tr/mydocu/basin_bulteni.html (Erişim tarihi 17 Ekim 2002).

Türkiye İş Kurumu, *Kasım Ayı İşsizlik Sigortası Bülteni*, http://www.iskur.gov.tr/mydocu/basin_bulteni.html (Erişim tarihi 26 Kasım 2004).

TİSK, (2000), *İşsizlik Sigortası Uluslararası Semineri*, Ankara.

Türk Harb-İş, (1998), *Avrupa'da Sosyal Koruma "Değişim ve Sorunlar" ETUC-ETUI Konferansı*, (Çeviri: Başak Çalı, Bülent Piyal, Evren Balta), Ankara.

Dipnotlar:

[1] Mandel (1991: 70-75), işsizlik sigortasının, bunalım durumunda, ulusal gelirin ansızın ve hızlı düşüşünü engelleyen bir "yatıştırıcı yastık" görevi gördüğünü, işsizlik sigortasının kurulmasından beri toplam talepteki hızlı düşüşleri azalttığı için bunalımın etkilerini hafiflettiğini belirtmektedir.

[2] Mandel (1991: 72), prim esasına dayalı işsizlik sigortasının sınıf daya-

nışması açısından önemine değindikten sonra, işsizlik sigortasının olmaması halinde lümpen proletaryanın ortaya çıkacağını, bunun da çalışan kitlelerin mücadele gücünü azaltacağını, emek pazarında rekabete yol açarak ücretleri düşüreceğine dikkat çeker.

[3] İşsizliğin ve işçi devir hızının yüksek olduğu bir çalışma hayatında düzenlemenin prim esasına dayalı olarak yapılması yasayı etkisiz kılmaktadır.

[4] Ekim Ayı İşsizlik Sigortası Bülteni,
http://www.iskur.gov.tr/mydocu/basin_bulteni.html (Erişim tarihi 17 Ekim 2002; 26 Kasım 2004).

[5] 4857 sayılı İş Kanunu ile işçi sayısı 10'dan 30'a çıkarılarak, bu haktan yararlanacak olan işçilerin sayısı daha da sınırlandırıldı.

[6] Yeni İş Kanunu'nda bu madde 25/II'ye denk gelmektedir.

[7] M. Foucault, **Hapishanenin Doğuşu,** (Çeviren: M.A. Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 297.

[8] M. Foucault, **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü,** (Çeviren: I. Ergüden), Ayrıntı Yayınları,İstanbul, 2003, s.92.

[9] **A.g.e.**, s. 98.

[10] M. Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, (Çeviren: M.A. Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 298.

Avrupa Birliği (AB) yanlıları, işçi sınıfının uzun yıllar mücadele ederek elde ettiği kazanımları, AB'nin sunduğu bir nimet gibi algılamakta, böyle algıladığı için de Avrupa kapitalizminin sosyal politika açısından "övgüsünü" yapmakta, kapitalizmin aslına rücu ettiği bir dönemde bile Avrupa kapitalizminin sosyal politika açısından önemli açılımlar yapabileceğini kanıtlamaya çalışmaktadır.

Baştan, bazı yanlış algılamaları ortadan kaldırmak için bir ön bilgi vermekte yarar var. AB sürecinde hiçbir olumlu düzenlemenin yapılmayacağı, üstüne üstlük, var olan **bütün** hakların da geri çekileceğini ileri sürmek gibi akıldışı bir önermede bulunmayacağız. Bu temel önermeye rağmen, bazı gerçekleri de göz ardı etmeyerek, yıkıcı bir rekabetin yaşandığı, kapitalizmin aslına rücu ettiği bir dönemde sosyal politika alanında ciddi geriye çekilişlerin yaşanacağı, bu nedenle imrenilen AB sosyal politikasına ulaşmak için dün olduğu gibi bugün de ciddi bir mücadelenin verilmesi gerektiğinin altını çizmek gerekiyor. Bu da kapitalizmin işleyiş mekanizmalarına ve yasalarına uygundur.

Sosyalist sistemin baskısının ortadan kalktığı, işçi hareketlerinin etkin olamadığı her zaman diliminde sosyal politikanın konusunun ve kapsamının daraltılması yönünde önemli çabalar sarfedileceğini belirtmek istiyoruz, ki bu teorik bir bakıştır, somuta indirgenerek pratikte de sorgulanması gerekir. O nedenle önce teorik bakışı, sonra da pratikteki yansımalarına bakarak AB'yi ve AB'ye üyelik süreçlerini değerlendirmek gerekir.

Bugün pek imrenilen ama her geçen gün biraz daha geriye çekilmek istenen, AB sosyal politikası, kapitalist sistemi korumak kaygısı ile önce sosyalist hareketlerin etkisini kırmak, sonra da işçi sınıfını kapitalist düzen içinde tutmak için oluşturulmaya başlanmış, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra ortaya çıkan sosyalist sistemin baskısını kırmak için geliştirilmiştir; AB yandaşlarının ileri sürdüğü gibi Avrupa kapitalizmi ile Anglo-Amerikan kapitalizmi arasındaki farktan, dolayısıyla Avrupa kapitalizminin sosyal politikaya daha "yatkın" olması nedeniyle oluşmamıştır. Kapitalizm her yerde kapitalizmdir, üzerinde bir baskı, kendisini frenleyecek bir güç görmedikçe aslına uygun olarak kâr oranlarını artırmak, sömürü oranını yükseltmek, kâr oranlarının kapsam ve konusunu genişletmek için her şeyi yapar, "iyi" kapitalizm" olarak "aman sosyal politika meselesi ne olacak" diye karalar bağlamaz! Avrupa işçi hareketinin tarihi aynı zamanda Avrupa sosyal politikasının oluşum tarihidir, ikisini birlikte okumak gerekir. İkisi birlikte okunmadığında "aynı kapitalizmin Atlantik'in iki yakasında nasıl bu kadar farklı işlediği" de anlaşılmaz. Anlaşılmadığı için de mesele bir "atlama" olarak değerlendirilir, ki bu da kapitalizmi anlamamaktır. Bugün, AB'ye üye ülkelerdeki işçi sınıfının direnci olmasa, bu ülkelerdeki hükümetler halkın büyük tepkisinden çekinmese, Atlantik'in öte yakasındaki uygulamaları çoktan hayata geçirmiş olacaklardı. Sosyal politika alanında geriye yönelik düzenlemeler yapma çabası Fransa, Almanya, Hollanda, İspanya, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerde çok büyük tepkiler almaktadır. Bütün bu tepkilere rağmen başta sosyal güvenlik olmak üzere sosyal politika alanında pek çok geri

düzenlemeler yapıldığı aşikardır.

"Sosyal koruma için yapılan harcamalar hâlâ AB ülkeleri içinde ekonominin en büyük alanını oluşturuyor" (Çelik, 2004: 46) diyerek bu durumu da somut verilerle pekiştirdiklerini düşünüyorlar. Bu mümtaz yazar çizer ve de fikir sahibi olduğunu ileri sürenlere göre AB'de sosyal koruma için kamu harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla'ya oranı 1980'de yüzde 20.6 iken bu oran 1998'de yüzde 24.5'e yükselmiştir. Basit bir aritmetik bilgisine göre 24.5, 20.6'dan büyüktür, dolayısı ile önerme de doğrudur! Ancak, bilim bu kadar basit aritmetik bir işlemden ibaret değildir, soru sormayı gerektirir. Bu sorular da bu verilerin hem çok şey ifade ettiğini, hem de hiçbir şey ifade etmediğini gösterir. Başka bir ifade ile bu veriden hareketle AB'de sosyal politika alanında ileri düzenlemeler yapıldığı, bunun sonucunda sosyal koruma harcamalarının arttığı ileri sürülebilir. Ancak, bilimin işi de burada başlar. Kapitalizmin aslına rücu ettiği bir dönemde, teorik açıdan bu bir sapma ise, "neden?" sorusunu sormak gerekir. Bu soru sorulduğunda ortaya çıkan sonuç hiç de şaşırtıcı değildir. Zira, bu veriler ayrıntılı olarak analiz edildiğinde artışın en önemli kalemlerini yaşlılar, yaşlıların sağlık harcamaları ile işsizlere yapılan ödemelerin oluşturduğu görülüyor. Öyle olduğu için de burada bir sürpriz yok! 18 yıllık bir dönemde yaşlanan AB nüfusunda ve artan işsizlik oranında sosyal koruma harcamalarının bu minik artışı açınılmazdır, ama bu artış sosyal politika alanında daha ileri adımlar atıldığını göstermez, hatta, tersine geri adımlar atıldığını gösteri! Zira, bu artışın yaşlı nüfus, onların sağlık harcamaları ve işsiz sayısına bölümü ödeneklerin arttığını değil düştüğünü bile gösterebilir. Çünkü, aslolan toplam artış değil, kişi başına yapılan harcamalardaki artıştır. Örneğin, AB üyesi bir ülkede bu türden toplam harcamalar 100 iken beş yıl sonra 105'e çıkmış olabilir. Ama, bu harcamalardan yararlanan sayısı da 100'den 110'a çıktığı için kişi başına yapılan harcamalarda bir düşüş olmuştur, dolayısı ile burada sosyal politika açısında geri bir düzenleme söz konusudur. Sorun bu kadar basittir!... Yine, iş-

sizlik sigortası açısından bakıldığında, toplam ödenek miktarının hem miktar olarak hem de oransal olarak artışı hiçbir şey ifade etmeyebilir. Burada kişi başına ne kadar ödenti yapıldığına ve ne kadar süre yapıldığına bakmak gerekir. AB ülkelerinde, son on yılda kişi başına ödeneklerde ve sürede düşüş yaşanmasına rağmen toplam ödentide bir artış yaşanmış olması AB'de sosyal politika açısından olumlu düzenlemeler yapıldığını değil olumsuz düzenlemeler yapıldığını da gösterir. Örneğin toplam işsizlik ödentileri 100 işsiz için 100 lira iken, bir sonraki dönem için toplam işsizlik ödentileri 120 işsiz için 110 lira olabilir. Bu durumda işsizlik ödentisindeki artış % 10 iken kişi başına ödenti 91 lira düştüğü için ödentideki azalış oranı da % 9 olur! Burada sosyal politika anlamında toplam harcama artmasına rağmen, kişi başına da düşmüştür, böyle olduğu için de ileri değil geri bir düzenleme söz konusudur! Aslında yapılan projeksiyonlar da ilerleyen yıllarda sosyal harcamaların azalacağı yönündedir.[1]

AB yandaşları, bir başka göstergeye dikkat çekerek, sendikalaşma oranlarına ve toplu iş sözleşmesi kapsamına bakılmasını öneriyorlar. Hatta zekice bir iş yapıp, sendikalaşma oranı ile toplu iş sözleşmesi kapsamını somut veriler olarak ortaya koyarak, haklılıklarını ispatlamaya çalışıyorlar. Beyhude bir yaklaşım olan bu alana da bakmakta, onu analitik olarak sorgulamakta bir sakınca yok. Evet, AB yandaşlarının belirttiği gibi sendikalaşma oranı düşük, ama toplu iş sözleşmesi kapsamı geniş. Ama asıl sorgulanması gereken de bu değil mi? Niye toplu iş sözleşmesi kapsamındakiler sendikalı işçi sayısından fazla? Bu sendikalaşmayı zayıflatmaz mı? Örgütlülüğü baltalamak isteyen bir çabanın ürünü olamaz mı? Kısacası, bu durumda işçi sınıfının örgütlülüğü açısından bir sorun yok mu? Daha doğrusu, toplu iş sözleşmesi kapsamına sendikalı olmayan işçilerin de alınmış olması ve bunların oranlarının da çok yüksek olması sendikal örgütlenmenin önündeki en önemli engeli oluşturmaz ımı? Bir başka ifade ile örgütlülüğü değil örgütsüzlüğü desteklemez mi? Bir başka soru da, toplu iş sözleşmeleri-

nin düzeyinde merkezilikten işyerlerine bir kayış olmuş mudur? Böyle bir kayış varsa bu düzenlemeler sendikalara rağmen mi sağlanmış ve bu yönde düzenlemelere gidilmiştir? Bu soruların yanıtı, bu alanın da sorunlu olduğunu göstermektedir. Öte yandan Dünya Bankası'nın önerisini de hatırlamakta yarar var: Artık sendikaları koruyun! Zira, sendikaların olmadığı işyerlerinde uyuşmazlıklar daha uzun sürmekte, çatışmalar daha şiddetli yaşanmaktadır. Üstelik sendikalı işçi ile sendikasız işçi arasındaki ücret farkları ihmal edilebilecek düzeydedir. Bu nedenle de daha barışçıl ve istikrarlı çalışma yaşamı için uyumlu sendikalar ile çalışın.[2]

AB yandaşlarının AB üyesi ülkelerde sendikalaşma oranının yüksek olduğu, dolayısı ile buraya üyeliğin sendikalaşma oranını da artıracağı yönündeki öngörüleri gerçekle örtüşmeyen koca bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Böyle olduğu için de onların tercih etmediği bir tabloyu düzenlemek ve gerçeği göstermek bilimin temel görevi olmalıdır. Aşağıdaki tablo bu gerçeğin kendisini açıkça ortaya koymaktadır. *(Bkz: Tablo 1)*

Tablodan da açıkça görüleceği gibi AB'ye üyelik sürecinde, yeni üye olan Türkiye gibi ülkelerde sendikalar çok ciddi üye kaybına uğramıştır. Bu da AB'ye üyelik sürecinin, sendikal hakları ve sendikacılığı kendiliğinden geliştirmeyeceğini çok iyi gösterir. Tersine, rekabet ve yabancı sermaye çekimi adına bu alanlarda ciddi sıkıntılar yaşanacağını gösterir.

Gelir dağılımı ve yoksulluk açısından bir değerlendirmeyi yapanlar nedense AB'ye üye ülkelerle Anglo-Amerikan ülkeler arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Oysa biz, AB sürecinde, kapitalizmin aslına rücu ettiği bir dönemde, yani 1974-2004 arasında AB'ye üyeülkelerde gelir dağılımının ne yönde seyrettiğini, bu dönemde yoksullaşan nüfusta bir artış olup olmadığı sorularını yanıtladığımızda daha anlamlı ve doğru bir değerlendirme yapma olanağına kavuşmuş olacağız. Ne yazık ki, son otuz yıllık bu döneme bakıldığında durum AB'ye üye ülkeler açısından pek de parlak değildir. Böyle olduğu için de A. Çelik böyle bir değerlendirmeden

Ülke	1985	1993	1995	1998	2003
Avusturya	1.404.000	1.616.000	1.287.000	1.480.000	1.307.000
Belçika	1.499.000	2.865.000	1.585.000	3.013.000	3.061.000
Bulgaristan	**2.200.000 (1991)**	**1.810.000**		**778.000**	**515.000**
Kıbrıs	145.000	159.000	161.000	167.000	175.000
Danimarka	1.730.000	2.116.000	1.808.000 (1994)	2.170.000	2.151.000
Estonya	**580.000**	**397.000**	**167.000**	**105.000**	**93.00**
Finlandiya	1.411.000	2.069.000	1.377.000	2.084.000	2.122.000
Fransa	*2.555.000*	*1.256.000*	*1.758.000*	*1.425.000*	
Almanya	*11.676.000 (1991)*	*11.680.000*	*9.300.000*	*9.798.000*	*8.894.000*
Yunanistan	650.000	721.000	500.000	656.000	639.000
Macaristan	**3.000.000**		**1.860.000**		**936.000**
Irlanda	449.000	432.000	437.000	463.000	515.000
İtalya[2][3]	6.860.	10.594.000	6.392.000	10.763.000	11.266.000
Litvanya				**252.000**	**180.000**
Lüksemburg	75.000 (1987)	97.000	85.000	112.000	139.000
Malta	53.000	74.000	77.000 (1994)	82.000	87.000
Hollanda	1.290.000	1.810.000	1.540.000	1.936.000	1.941.000
Norveç	971.000	1.325.000	1.068.000	1.489.000	1.498.000
Polonya	**6.300.000**	**6.500.000**	**3.420.000**	**3.200.000**	**1.900.000**
Portekiz	*1.431.000 (1986)*	*1.150.000*	*800.000*		*1.165.000*
Romanya	4.000.000 (1991)	3.700.000	...	4.399.000	
Slovakya	**1.920.000 (1990)**	**1.583.000**	**1.150.000**	**854.000**	**576.000**
Slovenya	...			360.000	
İspanya	835.000		1.606.000	2.108.000	
İsveç	3.341.000	3.712.000	3.180.000 (1994)	3.562.000	3.446.000
İngiltere	9.739.000	8.804.000	7.280.000	7.852.000	7.751.000

Tablo 1: AB üyesi ülkelerde sendikalılık

Kaynak: ILO, World Labour Report, Geneva, 1997; EIROLINE, Trade union membership 1993-2003.

kaçınmaktadır. Zira, OECD'nin yayınladığı verilere göre AB'ye üye ülkelerde son otuz yılda hem gelir dağılımı bozulmuş, hem yoksul sayısı artmış hem de evsiz barksızların sayısı yüzbinlerle ifade edilir hale gelmiştir.[3]

Çalışma süreleri meselesine gelince. Burada söylenecek çok şey var. İş öyle, " en kısa çalışma sürelerinin yine AB ülkelerine ait olduğunu vurgula"yacak kadar basit değildir (Çelik, 2004: 47). 1960 yılından 1980 yılına kadar Japonya, ABD dahil pek çok ülkede çalışma süreleri hatırı sayılır bir şekilde düşmüştür. Ancak, 1980'den itibaren Japonya ve ABD'de olduğu gibi kimi AB üyesi ülkelerde

Ülke	A. Haftalık çalışma süresi	B. Yıllık çalışma süresi (Ax52)	C.Yıllık çalışılmayan gün	D. Tatil Günleri	E. Yıllık çalışılmayan saat(C+D)	F. Yıllık çalışma süresi (B-E)
Estonya	40.0	2.080.0	20.0*	10.0	240.0	1.840.0
Macaristan	40.0	2.080.0	20.0*	10.0	240.0	1.840.0
Litvanya	40.0	2.080.0	20.0*	10.0	240.0	1.840.0
Polanya	40.0	2.080.0	20.0*	10.0	240.0	1.840.0
Romanya	40.0	2.080.0	24.0	7.0	264.0	1.832.0
Bulgaristan	40.0	2.080.0	20.0*	13.0	264.0	1.816.0
Slovenya	40.0	2.080.0	20.0*	13.0	264.0	1.816.0
Irlanda	39.0	2.028.0	20.0	9.0	226.2	1.801.8
Yunanistan	40.0	2.080.0	23.0	12.0	280.0	1.800.0
Malta	40.0	2.080.0	24.0*	14.0	304.0	1.776.0
Belçika	38.0	1.976.0	20.0*	10.0	228.0	1.748.0
Slovakya	38.5	2.002.0	20.0*	13.0	254.1	1.747.9
Portekiz	39.0	2.028.0	24.5	11.0	280.5	1.747.5
İspanya	38.6	2.007.2	22.0*	14.0	277.9	1.729.3
Luxemburg	39.0	2.028.0	28.0	10.0	300.2	1.727.8
Avusturya	38.5	2.002.0	25.0	12.0	284.9	1.717.1
Kıbrıs	38.0	1.976.0	20.0	15.0	266.0	1.710.0
İngiltere	37.2	1.934.4	24.5	8.0	241.8	1.692.6
Norveç	37.5	1.950.0	25.0	10.0	262.5	1.687.5
İsveç	38.8	2.017.6	33.0	11.0	341.4	1.676.2
Finlandiya	37.5	1.950.0	25.0	12.0	277.5	1.672.5
İtalya	38.0	1.976.0	28.0	12.0	304.0	1.672.0
Almanya	37.7	1.960.4	29.1	10.5	298.6	1.661.8
Hollanda	37.0	1.924.0	31.3	8.0	290.8	1.633.2
Danimarka	37.0	1.924.0	30.0	12.0	310.8	1.613.2
Fransa	35.0	1.820.0	25.0	11.0	252.0	1.568.0
AB Ortalaması ve Norveç	38.0	1.975.4	25.8	10.8	278.6	1.696.8
Üye ve Aday Ülkeler ortalaması	39.7	2.061.8	20.8	11.5	256.0	1.805.8
Tüm Ülkeler ortalaması	38.6	2.008.6	23.9	11.1	269.9	1.738.7

Tablo 2: Haftalık ve yıllık çalışma süresi, 2003
*Source: EIRO. * Statutory annual leave figure.*

de dalgalı bir şekilde de olsa çalışma süreleri yeniden artmıştır (örneğin İsveç). Öte yandan, farklı faktörlerin katkısını da göz ardı etmeden, OECD uzmanı A. Maddison'un 16 ülkeyi baz alarak yaptığı bir araştırmaya göre, 1870-1979 döneminde çalışma sürelerinin

	2002			2003		
Ülke	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
Fransa	36.3	33.4	38.9	38.8	nd	Nd
Macaristan*	39.5	37.1	41.4	nd	nd	Nd
Irlanda	37.8	32.8	41.9	37.4	32.5	41.4
Italya	37.0	33.0	39.0	nd	nd	Nd
Polanya	42.9	39.8	45.4	43.0	39.7	45.5
İsveç	30.4	26.6	33.9	nd	nd	Nd

Tablo 3: Fiili haftalık çalışma süresi, 2002 ve 2003
*Kaynak: EIRO. *2000 yılı*

düşüşü ile emek verimliliğinin artışının genellikle birlikte seyrettiği görülmektedir.[4] İşçi hareketinin çalışma sürelerinin kısaltılmasına yönelik büyük mücadelesi ile bu gerçek de üst üste konduğunda çalışma sürelerinin 1980'e kadar azalışının nedenleri de anlaşılır. Ancak, kapitalizmin aslına rücu ettiği bu dönemde Almanya ve Fransa'da çalışma sürelerinin yeniden uzatılmasına yönelik girişilen çabalar hatırlandığında, sürecin yeniden tersine çevrilmek istendiği de görülecektir. Kuşkusuz çalışma sürelerini bir de çalışılan yıl ve yaş itibari ile değerlendirmek gerekir. Sosyal güvenlik "reformları" adı altında bu alanda daha ileri yaşlarda emeklilik yönünde düzenlemelerin yapılması, toplam yaşam süresince çalışma sürelerinin de artmasından başka bir anlama gelmese gerek.

Tablodan da görüleceği gibi AB üyesi ülkelerde haftalık çalış süreleri ülkeden ülkeye değişmektedir ve sonradan üye olan bütün ülkelerde süreler uzundur! Aslında, bu süreler asgari süreyi gösterir ve yasal sınırlardır. Uygulama ve yaşamın kendisi çok daha farklıdır. Bunun için de yıllık çalışma sürelerine bakmakta yarar var. *(Bkz: Tablo 2)*

Yukarıdaki tablo, sonradan üye olan ülkelerde çalışma sürelerinin hâlâ uzun olduğunu göstermektedir. Bu tabloya fiili fazla çalışma süreleri dahil değildir. Aşağıdaki tablodan da görüleceği

Ülke	2002			2003		
	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
Avusturya*	40.1	39.9	40.2	nd	nd	Nd
Belçika	39.2	38.0	39.8	nd	nd	Nd
Bulgaristan	40.9	40.7	40.2	40.7	40.6	41.0
Kıbrıs	40.0	39.6	40.4	nd	nd	Nd
Estonya	42.4	41.5	43.1	nd	nd	nd
Finlandiya	40.7	39.1	42.0	nd	nd	nd
Irlanda	37.8	32.8	41.9	37.4	32.5	41.4
Litvanya*	43.5	42.0	44.9	nd	nd	nd
Malta	40.0	38.3	40.7	39.9	38.2	40.6
Hollanda*	39.1	38.1	39.4	nd	nd	nd
Norveç	39.0	36.6	40.2	39.6	37.4	40.8
Romanya	41.6	40.5	42.3	41.3	40.6	42.0
Slovakya	40.8	40.5	41.1	40.5	40.0	40.9
Slovenya	41.5	40.3	42.4	41.1	39.8	42.1
İspanya	nd	37.3	39.8	nd	nd	nd
İngiltere	37.8	34.4	39.6	37.5	34.2	39.3

Tablo 4: Haftalık çalışma süresi 2002 , 2003
*Kaynak: EIRO. * 2001 yılı.*

gibi fiili çalışma süreleri yasal sürelerin üzerindedir. *(Bkz: Tablo 3)*

Eşitlik konusunda oldukça duyarlı olduğunu her fırsatta göstermeye çalışan AB, uygulamaya bakıldığına bunu başarmış görünmemektedir. Yukarıdaki tablodan da açıkça görüleceği gibi kadın ve erkekler arasındaki çalışma süreleri, part-time çalışmaya bağlı olarak, eşitsizliğini sürdürmektedir. Bu eşitsizlik ise kuşkusuz ücretlere olumsuz yansımaktadır. *(Bkz: Tablo 4)*

Tablolar incelendiğinde, kadınların haftalık ortalama çalışma süresini aşağıya çektiği görülmekteyse de, erkeklerin fiili çalışma süresi işlerin hiç de sanıldığı gibi gitmediğini, fiili çalışma sürelerinin yasal sınırı aştığını göstermektedir. Aslında bu tabloyu daha net ortaya koymak için AB'de haftalık çalışma üst sınırının ne olduğuna bakmak gerekmektedir. *(Bkz: Tablo 5)*

Kıbrıs	48	Malta	48	Litvanya	40
Danimarka	48	Hollanda	48	Norveç	40
Fransa	48	Portekiz	48	Polanya	40
Almanya	48	Romanya	48	Slovakya	40
Yunanistan	48	İngiltere	48	Slovenya	40
Macaristan	48	Avusturya	40	İspanya	40
İrlanda	48	Estonya	40	İsveç	40
İtalya	48	Finlandiya	40	Belçika	38
Luxemburg	48				

Tablo 5: Yasal haftalık çalışma üst sınır süresi (saat), 2003
Kaynak: EIRO.

Tablodaki veriler, AB üyesi ülkelerde işverenlerin istediklerinde işçileri haftada 48 saate varan çalışma sürelerine tabi tutacaklarını göstermektedir. Aslında, AB yönergelerinden biri bu süreleri de aşacak bazı düzenlemeler yapmaktadır.

AB yandaşlarını, bu gerçekleri görmezden gelerek, AB sürecinde çıkarılan iş yasaları ile ilgili yorumlarını anlamak ise mümkün değil. Zira, bunlar hükümetlerin yaptığı kimi düzenlemeleri AB sürecinin bir parçası olarak kabul ederken İş Yasası'ndaki düzenlemelerin bunun bir parçası olmadığını, hükümetlerin bireysel iş hukuku alanındaki düzenlemeler ile işçi haklarını sınırlandırmasını AB'ye uyum bahanesi ile yaptıklarını ileri sürmektedir (2004: 51). Yasayı hazırlayanlar, genel gerekçede düzenlemelerin temel nedeni olarak AB'ye üyelik sürecini gösterirken, çağrı üzerine çalışma dahil pek çok çalışma türünü AB yönergelerine göre düzenlerken bunların AB'ye üyelik süreci ile ilişkisi olmadığını, hükümetlerin bir AB'ye uyum bahanesi olduğunu ileri sürmek gerçekle örtüşmez. İşimize geldiğinde "Yeni İş Yasası'nda sınırlı ölçüde yer verilen işçiyi koruyucu düzenlemeler, AB yönergelerinde yer alan düzenlemelerdir" diyeceğiz (Çelik, 2004: 51), işimize gelmediğinde bazı ayrıntıları es geçerek, yapılan düzenlemenin AB Yönergesine uygun olmadığını söyleyeceğiz. AB yandaşları 93/104 sayılı Çalışma Süresinin Belirli Yönlerinin Düzenlenmesi Hakkında Yönerge'ye gön-

derme yaparken, İş Yasası'nın en fazla uyumsuzluk gösterdiği ve aykırılık taşıdığı AB düzenlemesinin de bu yönerge olduğunu belirtiyorlar. Bu yönergeye göre haftalık çalışma süresinin fazla çalışmalar dahil 48 saati aşamayacağının hükme bağlandığını, bunun da uyulması gereken zorunlu kural olduğunu belirtiyor (Çelik, 2004: 52). Ne yazık ki, AB yandaşları, işlerine gelmediği için burada da yönergenin hükme bağladığı bir düzenlemeyi es geçiyor. Zira bu yönergeye göre haftada ortalama olarak 48 saatten fazla çalışılamayacaktır, **ancak işçilerin rızası veya bu sistem dışında daha uzun süreli çalışabileceklerini beyan ederek imzalamaları 'opt-out' durumunda 48 saati aşabilecekleri de hükme bağlanmıştır.** Yeni İş Kanunu'nun 63. maddesi de bu Yönergeye uygun olarak tarafların anlaşması halinde haftalık çalışma sürelerinin uzatılabileceğini düzenliyor. Sanırım, AB'ye uyum sürecinde AB hukukuna en uyumsuz olduğu ileri sürülen düzenlemenin Yönergeye oldukça uygun olduğunu gösteren bu örnek gerçeği göstermek açısından yeterlidir. Bu düzenlemenin ise mevcut düzenlemelerden geri olduğu, AB'ye üyelik sürecinde işçi haklarında lehte değil, aleyhte bir değişikliğe yol açtığının en önemli kanıtlarından biridir, ki bu düzenleme sıradan bir düzenleme de değildir. Öyle olduğu için de AB yandaşlarının ileri sürdükleri "AB sürecinin, *'lehte düzenlemeler bir yana var olan hakları da geriye götüreceği'* kaygısı ve saptaması yersizdir ve somut gelişmelerle uyuşmamaktadır" (2004: 54) tespiti **yersizdir, somut gelişmelerle uyuşmamaktadır, bu nedenle işçi sınıfı adına kaygı vericidir.**

Belçika, Fransa , Almanya (Siemens haftalık çalışma süresini 35 saatten 40 saate çıkarmıştır ve elli kadar şirket bu yönde girişimde bulunmuştur. Benzeri bir durum Daimler Chrysler, Bosch, Opel, General Motors, MAN için de geçerlidir), Slovenya (ki bu ülkede 120 saatlik daha fazla çalışmanın yarısının ücretlendirilmesi diğer yarısının ücretsiz olması konusunda işverenlerin ciddi baskıları bulunmaktadır) gibi ülkelerde çok ülkeli şirketlerin çalışma sürelerini, yasal sınırların üzerine çıkarma çabalarının sendikalarca

da istihdamı korumak adına kabul edilmesi, AB'de çalışma sürelerinin de çok sorunlu bir alan olduğunu ve geriye yönelik düzenlemeler yapıldığını gösteren en somut örneklerdir.

ILO normları ile AB normları karşılaştırıldığında ILO normlarının AB normlarından daha ileri olduğunu belirtmiş, bu nedenle de daha ileri sosyal politika önlemleri için mutlaka AB'ye üye olmanın gerekmediğini, ILO normlarının uygulanması için gösterilecek çabanın daha etkili sonuçlar vereceğini belirtmiştim. Ancak, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da A. Çelik AB'ye sığınıyor. AB sürecinin baskısı ile ILO sözleşmelerinin uygulanmasının etkinleştirildiğini belirtiyor. Bizim de itirazımız buraya. Bu ülkenin emekçilerinin kendi gücü yerine işi AB'ye havale etme kolaycılığını anlamak mümkün değil.

AB'nin sendikal haklar konusunda yetkisi olmadığına ilişkin görüşümüzü değerlendiren AB yandaşları "AB'nin örgütlenme, toplu iş sözleşmesi ve grev konusunda yetkisi olmadığı konusunda"ki vurgumuzu "doğrudur" diye kabul ediyor. Ancak, bir temenni olarak dile getirilen, dar değil geniş yorumun benimsenmesi gerektiği görüşünden yola çıkarak bu alanda da AB'nin bir şeyler yapabileceği düşünülüyor (Çelik, 2004: 48-49). Ancak kendileri de somut bir dayanak bulamadığı için çeşitli sözleşmelere gönderme yaparak "yapılması gereklidir" temennisinde bulunuyor. Kuşkusuz, bu temenni buradaki açmazdan kaynaklanıyor. Böyle olduğu için de bu temenninin AB'ce kabulünden başka dileyecek bir şeyimiz yok. Zamanla bunun ne kadar kabul gördüğünü de öğreneceğiz.

Öz ile görünüş arasında fark olduğu için bilime ihtiyaç vardır. Bilimin temel işlevi, görünüşün arkasındaki özü ortaya koymaktır. Avrupa Birliği (AB) Anayasası görünüş ile öz arasındaki ilişkiyi sorgulatmayı gerektiren bir metindir. Böyle olduğu için görünüş bazen ezberi zayıf olanlar için şaşırtıcı açılımlar içerir. Ancak, niyetin ve asıl amacın ne olduğunu görmek istemeyenler için burada görünüş esas, öz görülmemesi gereken, tali bile olmayan, bir "şey"dir. Öyleyse, özü göstermek gerekmektedir.

AB, kapitalist bir oluşumdur. Ancak, kapitalist bir sistem içinde yaşayarak, onu reddetmeyenler için AB önemli bir proje olabilir. Böyle olduğu için de AB Anayasası'nda sosyal politika açısından olumlu düzenlemeler görülebilir. Ancak, öze bakıldığında, bu düzenlemeler sorunludur ve daha çok işçi sınıfına yönelik teklif edilmiş bir rüşvettir, ama maddi hayatta karşılığını bulamayacak bir rüşvet! Bir benzetme yapmak gerekirse, bu biraz 1880'li yıllarda Almanya'da Bismarck'ın işçi sınıfını devrim düşüncesinden uzaklaştırıp, sosyalizme olan yönelimini önlemek, kapitalist düzen ve sistemle bütünleştirmek için çıkardığı sosyal güvenlik düzenlemelerine benzer. Zira, o düzenlemeler de kapitalist bir toplum için çok ileri düzenlemelerdi. Lassalle gibi "sosyalistler" için de kabul görür şeylerdi. Şimdi de AB Anayasa'sı benzeri bir işlev üstleniyor. "Neo-lassalcılar" da kapitalizmin temel taşı olacak, kapitalizmin tahkimini sağlayacak AB Anayasası'na "sosyal Avrupa", "emeğin Avrupası" adına destek vererek, bu düzenlemeleri benimsemektedirler.

Bu "neo-lassalcılar" AB Anayasası'nı farklı okurlar. Bu farklı okuma olumlamaya yönelik olduğu için, görüntüye bakıp, özü saklamayı içerir. Örneğin şöyle bir ifade için kırk takla atıp, alıntıyı düz yapmak istemezler: " AB'nin ekonomik ve sosyal ilkeleri, 'dengeli bir ekonomik büyümeye ve **sosyal piyasa** ekonomisine dayalı **tam istihdam'** ve 'sosyal ilerlemeyi amaçlayan **sürdürülebilir bir kalkınma'** olarak belirtilmekte". Oysa, AB'nin "ekonomik ve sosyal ilkeleri"ni ifade ettiği ileri sürülen Anayasa'nın 3.1. maddesi şöyledir: " Birlik, tam istihdam ve toplumsal ilerleme hedefine sahip rekabet gücü yüksek bir sosyal piyasa ekonomisi, dengeli ekonomik büyümeye dayanan, sürdürülebilir şekilde Avrupa'nın kalkınması için çalışır".

"Rekabet gücü yüksek" dendiğinde aslında her şey bitmiştir. Örneğin Almanya, 1980 yılına kadar sosyal piyasa ekonomisini uygulayan bir ülke idi. Daha sonra rekabet gücü yüksek bir sosyal piyasa ekonomisi olmaya karar verdiğinde pek çok sosyal hakkı

gasp ettiği gibi, çalışma ilişkilerini sermaye lehine bozarken, toplumun geniş kesimini huzursuz edip sokağa dökecek olumsuz düzenlemelere gitti. Demek ki, bu "rekabet gücü yüksek" ifadesi, isteği o kadar anlamsız değildir ve paşa gönül istediği için gerçeğin üstünü örtmek amacı ile yok sayılamaz!

AB Anayasası'na evet diyenlerin bilmesi gereken en önemli şeylerden biri, bu "rekabet gücü yüksek" ekonomi oluşturmak isteyenlerin kapitalizmin kalelerini tahkim ettikleridir. Bu tahkim, ne "emeğin Avrupası"nın ne de "sosyal Avrupa"nın yolunu açar. Tersine, mevcut olanları, tüm güzel söylemlere rağmen, ilk fırsatta ortadan kaldırmayı amaçlar. Çünkü, daha sonraki pek çok düzenleme için de bu fıkraya göndermeler yapılır. Burada da şaşılacak bir şey yoktur, zira kapitalizmin kendisi bundan başka bir şey değildir.

"Avrupa Birliği Anayasa"sına yönelik olarak düşüncelerini dile getirip, bu Anayasa'nın temel felsefesinin emekçilerin ve halkın lehine olmayıp, kapitalistlerin mevcut konumunu daha ileri düzeyde tahkim ettiğini ileri sürenlere karşı görüş bildirenler, ne yazık ki, liberalizmin has savunucusu, Avrupa Komisyonu üyesi Hollandalı liberal F. Bolkestein'in hazırlamış olduğu için onun adı ile anılan Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin İç Pazarda Hizmetlere İlişkin Yönergesi'nin arka planını da tam olarak anlamış değiller.

Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin bir yönergesi olan ve iç pazarda hizmetleri düzenleyen bu yönergeyi F. Bolkestein'in bir fantezisi olarak ele almak, çocukluktan ve çocuksuluktan başka anlamlar taşır. O nedenle, bu yönergenin arka planını ve AB Anayasası'nın temel felsefesine uygun olduğunu görmek gerekir. Zira, AB Anayasa'sının temel felsefesi kapitalizmi yeniden tahkim etmektir, bunun için de kapitalizmin restorasyonunu ön planda tutar, sosyal politikanın konusu olan şeyler ise vitrinin süsleri olup, halkı "ikna" edecek ama hayata geçirilmede en son göz önünde tutulacak düzenlemelerdir. Nitekim, Bolkestein Yönergesi olarak bilinen hukuksal düzenleme de bunun açık kanıtından başka bir şey de-

ğildir. Böyle olduğu için de AB sevdalısı aymazlar için iyi bir uyarıdır. Ne var ki, aymazlıkla arsızlık arasındaki sınır ince olduğundan uyarının kimin için, neden yapıldığı da "kim vurduya" gitmektedir. Biz, arsızları bir kenara bırakıp, aymazlardan umudumuzu kesmeden bir kez daha AB Anayasası temelinde bu yönergeyi bir köşe yazısına sığacak şekilde temel felsefesi itibari ile ortaya koyalım.

Bolkestein Yönergesi'ne karşı çıkanlar İki Avrupa Birliği'nin zengin olan kısmı, dolayısı ile emperyalist olan kısmıdır! Zira, bu yönerge, AB içinde hizmet sunumunu tamamen serbestleştirmeyi hedeflemektedir. Bu yönerge, Avrupa Birliği'nde hizmet sunacak şirketlerin kuruldukları ülkenin yasalarına tabi olmayı öngörmektedir. Yani, AB Anayasası'nda hayır görenleri düş kırıklığına uğratmakta, Anayasa'nın özüne uygun olarak kapitalizmin gereklerinin yerine getirilmesi için düzenlemeler yapmaktadır. Bizim aymaz AB yandaşlarımız da bunu fark etmiş olmalılar ki, başka bir telden "çalarak", "Bu girişim yasalaşırsa sosyal standartların ve vergilerin düşük olduğu ülkelerde (özellikle yeni üye olan 10 ülkede) kurulacak ya da diğer ülkelerden bu ülkelere kaydırılacak şirketler, AB'nin neresinde faaliyet gösterirlerse göstersinler kuruldukları ülkenin yasalarına tabi olacaklar" demektedirler. Bu durumdan da en büyük zararı sosyal politikalar görecektir.

Biz, yönergenin neden AB Anayasası ile uyumlu olduğunu gösteren hedefini yönergenin "Özet"inin 1. maddesine dayanarak gösterip, aymaz ve arsızlarımızı bir kez daha uyarmak görevimizi yerine getirelim: Bu yönerge, Avrupa Konseyi'nin Lizbon'da alınan kararlar çerçevesinde ekonomik reformları hayata geçirerek AB'yi 2010 yılında dünyanın en dinamik ve en rekabet edilebilir ekonomisi yapmayı hedefliyor. Bu hedefe ulaşmak için liberalizmin önündeki tüm engellerin kaldırılmasını ve bunun hukukunun oluşturulmasını öngörüyor. Kuşkusuz, bu hedef ve öngörülerde ne emeğin Avrupası, ne sosyal Avrupa var. Kurulacak olan, bütün bunlara düşman "dünyanın rekabet gücü yüksek, dinamik ekono-

misi"dir. ABD ve Japonya'nın kıskacındaki AB'nin rekabet gücü yüksek bir ekonomiye kavuşması demek sosyal politikanın sınırlarının daha da daraltılmasından, çalışma mevzuatının sermaye lehine değiştirilmesinden başka anlama gelmez. (Ekteki tablolar nasıl zorlu bir rekabet yaşanacağını göstermektedir)

Yazıyı bitirirken yanıtlanması gereken soruları sıralamakta yarar var: Son çeyrek yüzyılda, birçok işçi sendikası üye kaybetmeye başladı mı; toplu iş sözleşmesi sistemlerinde merkezilikten kaçış eğilimleri arttı mı; işyerlerinde esneklik istemleri ile çalışma ilişkilerinde esneklik gündeme getirildi mi (esnek çalışma saatleri düzenlemeleri, performansa dayalı ücret sistemleri, direkt iletişimin çalışanlar ile sağlanması vb); işler esnek üretim yöntemlerine paralel olarak yeniden yapılandırıldı mı; grevlerde azalma meydana geldi mi; atipik standart olmayan istihdam biçimi yaygınlaştı mı; kamu kesiminde yaygın özelleştirmelere gidildi mi; toplumsal sorumluluk ve kolektif kimlik yerine bireysel beklentiler ve bireyselcilik teşvik edildi mi; bireyin ve emekçinin yabancılaşması, kendine güvenini yitirmesi için önemli çabalarda bulunuldu mu; sosyal diyalog adı altında mikro, makro ve uluslararası düzeyde korporatist ilişkiler teşvik edilerek işçi sınıfı uyumlu, uzlaşmacı bir yapıya büründürüldü mü; sosyal güvenlik alanında işçiler aleyhine düzenlemelere gidildi mi; emeklilik yaşı yükseltildi mi; işsizlik sigortasında kısıtlayıcı düzenlemelere yönelindi mi?

Bu sorulara verilecek yanıtlar, uzaktan oldukça heybetli görülen AB sosyal politika kalesinin burçlarının yıkıldığını, duvarlarının aşındığını gösterir. Ne yazık ki, süreç bu burçların ve duvarların onarılması yönünde değil, daha da yıkılması yönünde işlemektedir.

Kaynaklar:

Akkaya, Y. (2003), "Avrupa Birliği ve Sendikacılık", (Ed. Mehmet Türkay), AB, Türkiye Gerçekler, Olasılıklar, YeniHayat Kütüphanesi, İstanbul.

Çelik, A. (2004), "AB Emeğe Zararlı mı?", Birikim, Sayı: 187.

Ek:

	AB25		Japonya		ABD	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
GSMH	0.8	2.0	2.5	3.4	3.1	4.2
Enflasyon	2.0	1.9	-0.3	0.0	2.3	1.4
İstihdam oranı	62.9	-	68.4	-	71.2	-
İstihdam artışı	0.2	-	-0.2	-	0.9	-
İşsizlik oranı	9.1	9.1	5.3	4.8	6.0	5.5
Emek üretkenliği	0.9	1.7	2.7	3.0	2.2	3.3
Nominal emek maliyeti	2.2	1.3	-3.3	-1.8	0.1	0.0
Reel emek maliyeti	0.0	-0.8	-0.8	-0.8	-1.6	-1.0

Ek Tablo 1. Ekonomik ve istihdam verileri, AB, Japonya ve ABD, 2003-4

Kaynak: European Commission - Employment in Europe 2004 ve Statistical Annex to European Economy, Güz 2004.

Tablo 2. Ücret ödemelerindeki artış AB, Japonya, ABD, 2002-4 (%)

	AB(25)			AB(15)			Japonya			ABD		
	2002	2003	200	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Nominal ödemelerdeki artış	4.4	4.0		3.3	3.0		1.7	1.6	1.7	3.9	3.4	3.5
Reel ödemelerdeki artış	1.6	1.4		0.7	1.1		2.6	1.9	1.7	2.3	1.1	2.1

Ek Tablo 2. Ücret ödemelerindeki artış AB, Japonya, ABD, 2002-4 (%)

Kaynak: EIRO, Eurostat, JILPT, Bureau of National Affairs. See main text for definitions.

	Yıllık ortalama 1993-7	Yıllık ortlama 1998-2002	Yıllık ortalama 1993-2002	% değişim, 1993-7 den 1998-2002 ye
Avusturya	2	1	1	-50
Belçika	27	-	-	-
Danimarka	49	299	177	510
Finlandiya	174	54	110	-69
Fransa	98	-	-	-
Almanya	8	3	5	-63
Irlanda	82	73	77	-11
Italya	152	110	131	-28
Luxemburg	12	-	-	-
Hollanda	27	12	19	-56
Portekiz	23	20	22	-13
İspanya	283	221	248	-22
İsveç	54	5	29	-91
İngiltere	25	23	24	-8
AB ortalaması*	70	59	64	-16
Japonya	2	1	1	-50
ABD	42	47	45	12
OECD ortalaması**	56	49	52	-13

Ek Tablo 3. Uzlaşmazlık nedeni ile çalışılmayan günler, (1,000 işçi başına sanayi ve hizmet sektörü) , 1993-2002

Kaynak: Labour Market Trends, April 2004, UK Office for National Statistics (ILO ve OECD verileri temelinde).

Dipnotlar:

[1] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Avrupa'da Sosyal Koruma "Değişim ve sorunlar", Türk Harb-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1998, s.96'daki tablolar.

[2] WB, Unions and Collective Bargaining (Economic Effects in a Global Environment), Washington, 2002. Kristal-İş'in ACS ile yaşadığı sorunlar, Kristal-İş üyelerinin Çimse-İş'e geçirilme çabaları bu rapor çerçevesinde değerlendirdiğinde sorun daha iyi anlaşılmış olacaktır.

[3] OECD, Family, Market and Community (Equity and Efficiency in Social Policy), Social Policy Studies, No: 21, Paris, 1997.

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz: J. Rigaudiat, Reduire le temps de travail, Syros, Paris, 1993, s. 64-68, 84.

Avrupa Birliği, işçi sınıfı ve sosyal güvenlik

Avrupa Birliği'ne (AB) güzelleme yapanlar daha çok Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile bir karşılaştırma yapmakta, AB'nin sosyal politika açısından daha iyi düzenlemelere sahip olduğunu belirtmektedirler. Kuşkusuz, böylesi bir tespit doğrudur. Ancak, bu tespit eksiktir. Zira AB de son çeyrek yüzyıldır sosyal politika alanında ABD'ye özenmekte, rekabet edebilirlik adına sosyal politika alanında, özellikle işçi sınıfı aleyhine, önemli ve köklü olumsuz değişikliklere gitmekte, kapitalizmin özüne özgü yasal düzenlemeler yapmaktadır. AB'deki sosyal politikaya özenenler ise bu gerçeği mümkün olduğunca görmezden gelmekte, ABD ile bir basit karşılaştırma yapıp, AB'ye girişin üye ülkelere sosyal politika alanında önemli kazanımlar sağlayacağını ileri sürmektedirler. Sosyal güvenlik de bu sosyal politika araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki, mistifiye edilmiş AB ve üyeliği, gerçeğin üzerini örtmekte, görüntü ile öz arasındaki farkı bulanıklaştırmaya çalışmaktadır.

Mistifiye edilmiş, gerçek ile gerçek olmayanın birbirine karıştırıldığı bir dönemde AB'yi ve AB'ye üyeliği işçi sınıfı açısından sağlıklı bir şekilde tartışmak için sosyal güvenlik gibi somut olgulara bakmak anlamlı olacaktır. Ancak, bu değerlendirmelerin tam karşılığını bulması için sosyal güvenliğin oluşum sürecine ve nedenlerine tarihsel açıdan bir göz atmak gerekmektedir.

Sosyal güvenlik: İşçi sınıfı için bir hak mı, bir "rüşvet" mi?[1]

Bazı riskler nedeniyle bireyin gelirinin azalmasına veya gelirinin kesilmesine karşı bir önlem olarak tanımlanan ve devlet tarafından kapitalist sistemi sürdürme olanağı yaratan sosyal politikanın önemli bir aracı olarak başvurulan sosyal güvenlik olgusunun ortaya çıkışını hazırlayan süreç sanayileşmeden çok, onun bir ürünü olan işçi sınıfının taşıdığı potansiyel başkaldırı tehlikesidir. Öyle olduğu için de modern anlamda sosyal güvenliğin klasik dönemi kabul edilen dönem XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarıdır. Bu dönemin temel özelliği, işçilerin iş kazaları, meslek hastalıkları nedeniyle büyük gelir kayıplarına uğrayarak, sistem için sorunlu bir grubu oluşturmasıdır. Çalışma sürelerinin oldukça uzun, ücretlerin düşük olduğu bu dönem işçi sınıfının huzursuzluğunu açıkça ortaya koyduğu, sosyalist hareketlere yöneldiği dönemdir de. 1848 devrimleri, ütopik sosyalizmden bilimsel sosyalizme geçiş, sosyalistlerin işçi sınıfı içinde artan gücü mevcut düzeni, sistemi tehdit etmeye başlamıştı. Gelecek güvencesi kalmayan, huzursuz, sosyalistlerle bağını her geçen gün daha da artıran işçi sınıfını sistemle bütünleştirmek için bir sosyal politika aracına ihtiyaç vardı: sosyal güvenlik. Böyle olduğu için de sosyal güvenliğin gelişim tarihi biraz da işçi sınıfının mücadelesi, bu mücadelenin yarattığı tehlike, kaygı ve korku ile de ilgilidir. Tehlikenin büyüklüğü, sosyal güvenlik açısından sermayeyi daha büyük tavizler vermeye itmiş, düzeni, bir uzlaşma önerisi olarak sosyal güvenlik aracını kullanmaya zorlamıştır. Böyle olduğu için

de zamanla, kendisini "hukuk devleti", "sosyal hukuk devleti", "refah devleti", "sosyal refah devleti" olarak sıfatlandıran ülkeler, ki bunların çoğu bugün AB'yi oluşturan ülkelerdir, bunun bir gereği olarak sosyal güvenliği bu sıfatlandırmanın içinde yer alan ve temel ilkeleri oluşturan haklardan biri olarak kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Sosyal güvenlik olgusu, özde, bireyin karşılaşacağı ve yaşamı için tehlike oluşturan olaylara karşı bir güvence olup, tehlikeyle karşılaşan ve yoksulluğa düşen bireye asgari bir güvence sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle de sosyal güvenlik politikalarının temelini ekonomik ve sosyal risklerin bireyler üzerindeki etkilerini giderme çabaları oluşturmaktadır. Çalışma gücünü olumsuz yönde etkileyen hastalık, yaşlılık ve sakatlık gibi bedensel riskler; çalışma gücünü etkilememekle birlikte onun kullanımını önleyen işsizlik bu türden riskleri oluşturmaktadır. Bu risklerle karşılaşan birey geçici ya da sürekli olarak gelirden yoksun kalmakta, ekonomik güvensizlik ortamına itilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ/ILO), 1952 yılında, "Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin 102 Sayılı Sözleşme" ile bu riskleri dokuz ana başlık altında toplamıştır. Bunlar, hastalık (sağlık yardımı), hastalık (gelir kaybını karşılayan ödenekler), işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, analık, sakatlık, ölüm ve aile yükleridir. Sözleşmeyi onaylayan ülke bu risklerden en az üçüne karşı koruma sağlamak zorundadır. Ancak kabul edilecek bu üç riskten birinin, işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, sakatlık veya ölüm risklerinden biri olması gerekir. Sözleşmenin bağlayıcılığı çerçevesinde bakıldığında, asgari sınırın ne kadar düşük tutulduğu açıkça görülmektedir. Kuşkusuz bu sözleşmenin hayata geçirilmesi de işçi sınıfının mücadelesinin yaratacağı korku ve kaygıya bağlı olarak değişecektir. Güçlü mücadelenin olduğu yerlerde "demokratik uzlaşma"nın gereği olarak "hak" ya da "rüşvet" olarak teklif edilecek korporatist takas unsurlarının kapsamı da değişecektir. Kısacası sosyal güvenliğin kapsamı ve düzeyini belirleyecek olan işçi sını-

fının sahip olduğu güç ve potansiyel tehlikedir, yoksa AB'yi mistifiye edenlerin ileri sürdüğü gibi AB'ye üye ülkelerin sosyal haklara verdiği önem vb. değildir. Zira, gelecekten umudu olmayanların, kaygı içinde yaşayanların içinde bulundukları düzeni, sistemi benimseyerek, hiç tepki göstermeden yaşamaları mümkün değil. Bu durum, kapitalizmin sivriliklerini törpüleme araçlarından biri olan sosyal politika uygulamalarını gerektirmektedir. Sosyal güvenlik de bunu sağlayan en önemli sosyal politika aracı olmaktadır. Sosyal politika uygulamalarının genişliği ile sistemin daha "demokratik" oluşu arasında kaba bir doğrusal ilişki olduğu düşünülebilir. Sorun, daha çok düzenin, sistemin işçi sınıfı ile kurmak istediği ilişkinin türüne bağlı bulunmaktadır. İşçi sınıfı ile "bütünleşmeyi", daha çok "gönüllülük" ve "uzlaşma" temelinde arayan düzenler, daha "demokratik" bir görünüm veren bu yaklaşımda işçi sınıfının iktidarı istemekten vaz geçmesi, düzeni tehdit etmekten kaçınması gibi bazı "ödünler" karşılığında, sosyal güvenlik gibi bazı ödüller de sunabilmektedir. Tipik bir korporatist takas olarak değerlendirilebilecek olan bu yaklaşım, kuşkusuz, sistemce de "demokratik uzlaşma" olarak algılatılmak istenecek, böylece sosyal haklara, sosyal politikaya ne kadar saygılı olunduğu gösterilecek, bütün bunların sosyal devlet, refah devleti uğruna yapıldığı ileri sürülecektir. Ancak, bu bir illüzyondan başka bir şey değildir. Bugün gelinen nokta, bu illüzyonun üzerindeki tülü çekip atmaktadır.

Sosyal devlet ya da refah devleti uygulamaları adı altında yukarıda belirtilen işlev ve anlamı ile de istenirse sosyal güvenlik işçi sınıfı için bir "hak" olarak ya da bir "rüşvet" olarak algılanıp, değerlendirilebilir. Kukusuz bu durumda, düzene, sisteme yönelik bir çatışmaya girmemek koşulu ile sistem içinde yerini alan, onunla bütünleşen işçi sınıfı için bu bir "demokratik", "sosyal adalet"in, "sosyal hukuk devleti"nin gereği olan "hak" olacaktır. Teklif edilen bir "rüşvet" olması ise, işçi sınıfının düzen ve sistemle çatışmaya giriş amacının sadece rahatsızlığını dile getirilmesi ile ilgi-

lidir. Düzeni ve sistemi dönüştürmeyi amaçlamayan bir çatışma, sadece bir tepkiyi ve huzursuzluğu dile getirdiği için, bu dönem açısından bir yatıştırıcı "rüşvet" olarak karşımıza sosyal güvenlik çıkmaktadır. Sosyal güvenliğin, "demokratik uzlaşma" aracı olarak demokrasiye katkısı bu takas sürecindeki ilişkilere ve mücadeleye bağlı bulunmaktadır. Böyle olduğu için bu sürecin de iyi anlaşılması gerekir. Almanya bunun için iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Sanayileşme sürecine diğer ülkelere göre biraz daha geç giren Almanya, sosyal güvenliğin en çok geliştiği ülkelerden biridir. Henüz devletin sosyal güvenliğe merkezi olarak kurumsal düzeyde müdahale etmediği başlangıç dönemlerinde madencilik ve diğer sektörlerde oldukça yaygın "yardımlaşma ve dayanışma sandıkları" bulunuyordu. Bu sandıkların sayısı on bine, kapsadığı işçi sayısı da iki milyona yaklaşıyordu, ki bu sayı toplam işçilerin dörtte birini oluşturuyordu. Buna rağmen, bilinen ilk sistematik, kurumsal düzenlemeye devlet tarafından Almanya'da başvurulmuştur. Kuşkusuz Bismarck Almanya'sında yaşanan bu durum tesadüfi bir şey değildir. XIX yüzyılın sonunda hızla sanayileşen, işçi sınıfının tepkileri ve sosyalistlerin gelişimi ile karşı karşıya kalan Almanya'da Bismarck, işçileri sistemle bütünleştirip, sosyalistlerden koparmak için sosyal güvenliğe önemli bir sosyal politika aracı olarak başvurdu. Böylece bir yandan emek gücünün yeniden üretimine olanak tanıyan, diğer yandan da işçileri sistemle bütünleştirmeyi kolaylaştıran sosyal sigorta modeli oluşturulmaya başlandı. Sistem 1883-1889 arasında çıkarılan temel yasalar ile biçimlendirildi.

Bismarck Almanya'sında işçilere tanınan bu "hak", verilen "rüşvet" başlangıçta diğer ülkeler tarafından soğuk karşılandı. Ancak, Almanya'da yaşananlar, sistemin güvencesi olarak bu türden "yumuşatıcıya" ihtiyaç olduğunu gösterdi. Almanya'nın sosyal güvenlik yaklaşımı zamanla benimsenerek yaygınlaşmaya başladı. Bir yumuşatıcı olarak sosyal güvenlik yaygınlaştıkça, işçi sınıfının mücadelesi de yumuşamaya başladı, sistemle bir arada yaşamaya dönük olarak biçimlenmeye başladı. Kuşkusuz bu süreç

"demokratikleşme" sürecinin yaşandığı bir zaman dilimidir de. Yine de bir hızlandırıcı gerekiyordu. Rusya'daki Ekim Devrimi 1917 yılında bu görevi üstlendi. İşçi sınıfı adına bir devrim gerçekleştirilmiş olması, ve onun adına bir iktidarın kurulması, kapitalist dünyayı daha dikkatli ve özenli davranmaya itti. Artık, sosyal güvenlik gibi yumuşatıcı "hak" ve "rüşvet"e başvurularak rejimler daha kolay "demokratikleştirilebilirdi". Kuşkusuz, krizlerin elverdiği ölçüde... Bu nedenle de önce, 1929 bunalımını, ardından faşizmi yaşamak gerekiyordu.

Faşizmin yenildiği, sosyalist sistemin oldukça prestijli çıktığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra hem "demokratikleşme", hem de bunu sağlayan araçlardan biri olan sosyal güvenlik alanında yeni atılımlar yapmak kaçınılmaz olacaktı. Bu nedenle, 1944 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 28. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda ilk adım atılacaktı. Bunu 1948 yılında, Birleşmiş Milletler'in İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 22. maddesindeki "her kişinin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu" ilkesi izleyecekti. Ardından, 1952 yılında, yukarıda sözünü ettiğimiz, UÇÖ'nün 152 sayılı sözleşmesi ile daha büyük bir adım atılacaktı. Daha geri düzenlemeler içermekle birlikte, daha sonra 1961 yılında imzalanan, ama ancak 1965 yılında yürürlüğe girebilen Avrupa Sosyal Şartı'nda da sosyal güvenliğe gereken değer verilecekti, önemi göz önünde tutularak.

1980'lere kadar "demokratik uzlaşma"nın bir aracı olarak işçi sınıfına korporatist bir takas unsuru olarak tanınan sosyal güvenlik "hakkı" sermaye birikimi üzerinde de olumsuz bir etkide bulunmadığından genişletilerek uygulanmaya çalışıldı. Bu hakkın yaygınlaşmasına bağlı olarak daha demokratik bir düzende yaşadığını düşünen işçi sınıfı, sermaye birikiminde sorunların yaşanmaya başladığı, kârların sıkıştığı, reel ücretlerin verimliliği aştığı bir ortamda ise tam tersi bir durum ile karşılaştı. Kapitalist sistemin ideologları acı gerçeği dile getiriyordu: Sosyal güvenlik ekonomi üzerinde önemli bir yük oluşturuyordu; işçi sınıfı da zaten sis-

tem için tehlike oluşturmuyordu; öyleyse sosyal hukuk devletinin bir uygulaması olan sosyal güvenlikte bazı şeyleri hak olmaktan çıkarmakta hiçbir sakınca yoktu. Bir yumuşatıcı olarak "hak" ve "rüşvet"e gerek duyulmaması, aslında demokrasiye de fazla gerek olmadığının dolaylı bir anlatımı idi. Bu nedenle, 1980 sonrası neo-liberal politikaların antidemokratik özellikler taşımasında yadırganacak bir yan yok. Öyle olduğu için de sosyal devlet, hukuk devleti gibi kavramları geri plana çekmekte bir sakınca yoktu.

Rakipsiz kaldığını düşünen kapitalist sistem, işçi sınıfının sistemle bütünleştirildiği bir dönemde "demokratik uzlaşma" aracı olan sosyal güvenliğe de bir araç olarak ihtiyaç duymayacaktı. Başta emeklilik hakkı gibi pek çok sosyal güvenlik hakkına yönelik "yeniden gözden" geçirişlerin arkasında yatan temel düşünce de budur. Kuşkusuz, her sınıf kendi çıkarını ön planda tutar. Kapitalist sistemdeki demokrasi de sınıflar arasındaki çıkarların bir tahterevallide dengeye gelmesi ise, bugün işçi sınıfının bu dengeyi sağlamak için örgütlü olarak daha fazla mücadele etmesi gerekmektedir. Dengenin ötesinde bir talebinin olup olmaması ise mücadelenin boyutlarının kapsamını da belirleyecektir. Bu ise, dün olduğu gibi yarın da bu sistem içinde kalarak, birlikte yaşamayı benimseyip benimsememesi ile doğrudan ilgilidir.

Avrupa Birliği, sosyal güvenlik, normlar ve Türkiye

AB'nin sosyal güvenliği de kapsayan sosyal politikaya yönelik en önemli düzenlemesi 18 Kasım 1961'de hazırlanabilen, AK üyesi 16 devlet temsilcisi tarafından Torino'da imzalanan, 26 Şubat 1965'te yürürlüğe giren, Avrupa Sosyal Şartı'dır (ASŞ), (Akıllıoğlu, 1995). ASŞ'nı, Türkiye 14 Ekim 1989 tarihinde onayladı. Onay, 24 Aralık 1989'da yürürlüğe girdi. ASŞ'nın, Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu'na gönderme yapan 12. maddesine göre, taraf devletler, sosyal güvenliğin tam anlamıyla sağlanması için bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmak veya mevcut sistemi korumak; en

azından Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ/ILO) 102 sayılı sözleşmesindeki normlara eşit bir sosyal güvenlik sistemini devam ettirmek ve aşamalı olarak sosyal güvenlik sistemlerini daha da üst düzeye çıkarmak yönünde çaba göstermekle yükümlüdürler.

Çalışma hayatına yönelik önemli düzenlemelerden bir kısmı 18 Ekim 1961'de, ASŞ'nın koruma altına aldığı haklar arasında yukarıda da belirtildiği gibi sosyal güvenlik hakkı da bulunmaktadır. Ancak, AK'ne üye ülkeler ASŞ'nın hükümlerinin tümünü onaylamak zorunda değildir, nitekim Türkiye, kuruluşunda üye olduğu AK'nin 1961 yılında kabul ettiği bu önemli belgeyi, 28 yıl sonra, listeden seçmeli onay sisteminin verdiği olanaktan yararlanarak, onay için zorunlu olan alt sınırı yalnızca bir madde ya da bir fıkra (paragraf) seçerek onaylamış, toplam 11 madde ya da yarısı zorunlu çekirdek olan 46 fıkra ile kendini bağlı tutmuştur. Türkiye, ASŞ'nın adil çalışma koşullarını düzenleyen 2., güvenlik ve sağlıklı çalışma koşulları hakkını düzenleyen 3., çalışan kadınların korunması hakkını düzenleyen 8., bedensel yada zihinsel özürlülerin mesleksel eğitim hakkı ve mesleksel ve yeniden uyum hakkını düzenleyen 15. maddeleri ile zorunlu çekirdek sayılan maddelerden, örgütlenme hakkını düzenleyen 5. madde ve toplu pazarlık hakkını düzenleyen 6. maddeye çekince koymuştur. Bu en temel hakların yanı sıra, çalışma hayatı ile ilgili temel hakların kapsamını bir ölçüde genişleten 5 Mayıs 1988 tarihli ASŞ'na Ek Protokolü onaylamadığı gibi 2 Nisan 1996 tarihinde kabul edilip, 1 Temmuz 1999'da yürürlüğe giren Gözden Geçirilmiş ASŞ'nı da imzalamamıştır. Oysa, 2 Nisan 1996 tarihinde Bakanlar Komitesi'nce kabul edilen, 1 Temmuz 1999'da yürürlüğe giren Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ) sosyal güvenliği de içeren yeni haklar düzenlemiştir. Öte yandan, 17 Aralık 2004'te AB'den "müzakere tarihi" almış olan Türkiye, Ekim 2004'te onaylanan GGASŞ Anlaşması'nın asker ve polislere sendikal hak verilmesi, çalışanların kendilerine ve ailelerine iyi bir yaşam düzeyi sağlayacak ücret hakkının tanınması gibi önemli maddelere muhalefet şerhi koyarak, AB'yi mistifiye

edenleri düş kırıklığına uğratmıştır. Zira, Türkiye'nin uygulamayacağını belirttiği hükümlerin arasında verimlilik artışına bağlı olarak iş saatlerinin azaltılması, çalışanlara en az dört hafta ücretli tatil izni verilmesi de bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin AB mevzuatındaki ileri normları ne kadar kendi iç hukukuna taşımak istediğinde ortaya koyan önemli bir göstergedir. AB'ye üyelik sürecinin bazı temel hakların kendiliğinden tanınmayacağını ortaya koymaktadır.

Oysa ASŞ'nı onaylamanın temel nedenlerinden biri de AB'ye giriş başvurusunun yapılmış olması, bu nedenle de sosyal normlarımızın Batı Avrupa sosyal normlarına uygunluk sağlaması zorunluluğu idi. Türkiye, AB'ye giriş aşamasında ASŞ'nı onaylamış görünmektedir, ama çok önemli kimi temel haklar ile ilgili madde ve fıkralara çekince koyarak. Yine, Türkiye, "müzakere tarihi" almasına rağmen, şerhlerini kaldırmamakta, buradaki katı tutumunu sürdürmektedir. Bu yaklaşım da Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde sosyal politika, daha dar anlamada sosyal güvenlik alanında işçi sınıfı lehine ne denli olumlu düzenlemeler yapmaya istekli olup olmadığını gösteren en önemli tutumdur.

Hukuki yapısı gereği ASŞ, kişilere bir bireysel koruma sağlamamakta, sadece onaycı devletlerin nesnel yükümlülüğünü düzenlemektedir. Türkiye de yukarıda belirtilen maddelerle ile ilgili onayın devletlere herhangi bir borç yüklemediğini düşünerek ASŞ'nı onaylamıştır. Bağlayıcılık iki yılda bir rapor sunmaktan ibarettir. Rapor değerlendirmeleri sonucunda ise bir yaptırım yoktur. ASŞ'nın 21-29. maddelerinde düzenlenen denetim mekanizması, rapor sunma temeline dayanmaktadır. Buna göre, her sözleşmeci taraf, ASŞ'nın ikinci bölümündeki kurallardan kabul ettiklerinin uygulanmasına ilişkin bir raporu iki yılda bir Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne göndermekle yükümlüdür. İki yılda bir rapor sunma sistemi 1992'ye değin uygulandı. 1992-1997 arasındaki bir deneme dönemi boyunca , ASŞ'nın belirli maddeleriyle ilgili kısmi rapor sunma yöntemi uygulandı.

Türkiye, ASŞ'nı onaylamasını izleyen on yıl içinde, dönemsel raporlara dayalı sistem çerçevesinde Bağımsız Uzmanlar Komitesi'nce XIII. ve XIV. denetim dönemlerinde beş kez denetlenmiştir. Türkiye'nin 1992, 1994, 1995 ve 1997 yıllarında ASŞ'nın onayladığı madde ve fıkralara ilişkin raporları Komitece incelenmiştir. ***Yetersiz bulunan konularda, Komitece sürekli olarak "aşamalı olarak (giderek) daha yüksek (ileri) bir düzeye taşımak için çaba göstermek" önerisi dile getirilmiştir.*** Bakanlar Komitesi'nin 9-11 Eylül 1996 tarihli toplantısında kabul edilen ve XIV. Denetim Dönemi'nden (30 Haziran 1997) başlayarak yürürlüğe giren yeni rapor sunma yöntemine göre ise, tüm devletlerin aynı kurallar konusunda ve aynı referans dönemleri için raporlarını sunması öngörüldü. Sosyal güvenlik hakkını da düzenleyen 12. maddenin içinde yer aldığı zorunlu çekirdek maddelere ilişkin raporlar, son iki yıllık referans dönemi için tek sayılı yılların 30 Haziran'ında sunulacaktır (Gülmez, 1999).

Türkiye, ASŞ'nı onaylamasını izleyen on yıl içinde, dönemsel raporlara dayalı sistem çerçevesinde Bağımsız Uzmanlar Komitesi'nce (BUK) XII. ve XV. denetim dönemlerinde beş kez denetlenmiştir. Türkiye'nin sunduğu raporlar incelenmiş, denetlemeler sonucunda sosyal güvenliği düzenleyen 12. maddeye ilişkin olarak hem "Olumlu sonuçlar" hem de "Erteleme kararları" başlıkları altında yer verilmiştir. 1994 yılında sunulan rapora yönelik değerlendirmeler önemli olduğu için biraz daha ayrıntılı olarak ele almakta yarar var. Sunulan Rapor BUK'ca değerlendirilmiş, sosyal güvenlik hakkını düzenleyen ilgili madde 12/1 (geçici olarak) sosyal güvenlik sistemini kurma ya da sürdürme; 12/2 (geçici olarak) en azından 102 sayılı UÇÖ sözleşmesinin onaylanması için gerekli olana eşit düzeyde bir sosyal güvenlik rejimini sürdürme "Olumlu sonuçlar" başlığı altında; 12/3 sosyal güvenlik rejimini aşamalı biçimde (giderek) daha yüksek (ileri) bir düzeye taşımak için çaba gösterme "Erteleme kararları" başlığı altında yer almıştır. Denetimin yapıldığı bu dönemde, Türkiye, UÇÖ'nün 102 sayılı sözleş-

mesinin sosyal güvenlik olarak kabul ettiği 9 normdan 7'sini yerine getirmiş, işsizlik sigortası ve aile yardımını benimsememiştir. 1999 yılında işsizlik sigortasının kabulü ile asgari normlardan geriye sadece aile yardımı kalmıştır. Ancak kapsam ve işsizlik ödeneği açısından oldukça yetersiz olan işsizlik sigortasının BUK denetimlerinde eleştiri konusu olmaya aday olduğunu belirtmek gerekir. Aile yardımının hâlâ çıkarılmamış olması ise 16 Nisan 1964 tarihli, 17 Mart 1968'de yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu (ASGK) bakımından sorunlu görünmektedir. Türkiye'nin de 7.11.1980'de onayladığı bu Koda göre güvence sağlanacak olan sosyal güvenliği kapsayan sosyal risklerin sayısı, UÇÖ'nün 102 sayılı sözleşmesinde olduğu gibi 9'dur. ASGK'yı onaylamış devletler bu 9 riskten en az 6'sı için bir sosyal koruma mekanizması oluşturmak zorundadır. Türkiye, UÇÖ'de olduğu gibi ASGK'nda da güvence sağlanacak alanlardan biri olarak aile yardımını hâlâ hayata geçirmiş değildir. AB'ye üyelik sürecinde ise bu konu ne yazık ki hiç tartışma konusu yapılmamaktadır. Oysa gelir düzeyinin oldukça düşük olduğu, asgari ücretin açlık sınırının çok altında kaldığı Türkiye'de sosyal güvenliğin bir parçası olarak aile yardımının bir an önce hayata geçirilmesi gerekmektedir.

ASŞ, insan hakları alanında uluslararasılaşan sosyal hakları bölgesel düzeyde güvenceye bağlamak isteyen, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ertelediği sosyal haklar alanındaki boşluğu tamamlamak amacıyla kabul edilen, ancak kendinden önceki belgelere oranla ileri kurallar getirmeyen, yalnızca içerik yönünden değil yapısı ve denetim sistemi yönlerinden de yetersiz bir sözleşme olup, sosyal hakları hem daha gecikmeli olarak hem de daha etkisiz bir koruma sistemi ile güvenceye bağlamıştır (Gülmez, 1999). Bu durum ise, AB'ye üyelik ile oradaki ileri normların doğrudan Türkiye'ye de yansıyacağını ileri sürenler için önemli bir uyarıdır.

AB'nin hukuk normlarını bilmeden, AB'ye üyelik ile Türkiye'de çok şeyin değişip değişmeyeceğini anlamak zordur. Bu ne-

denle, kısaca da olsa AB'nin hukuk normları üzerinde durmak gerekmektedir ki, AB'ne üyeliğin sosyal güvenliğe nasıl yansıyacağı daha iyi anlaşılmış olsun. AB'nin anayasası olarak da nitelendirilen ***asli hukuk kuralları içinde sosyal politikayla ilgili konular nadiren düzenlenmiştir.*** Düzenlemeler daha çok bireysel iş hukukuna yönelik olup, serbest dolaşım hakkı ve ücrette eşitlik gibi konularla ilgilidir (Heper, 1997). Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) asli hukuk kurallarını oluşturan antlaşmadır. ***Sosyal politika kavramı içine girmesine rağmen sosyal güvenlik ile ilgili konulara ilişkin düzenlemeler dışarıda tutulmakta, AB'nin bu konularda düzenleme getirme yetkisi olmadığı kabul edilmektedir.*** Üye devletin yetkileri öncelikli olmakta, fakat ***doğrudan zorlayıcı olamamaktadır.*** Bu durum önemlidir. Zira, sosyal güvenlik ve işçilerin sosyal açıdan korunması oybirliğini gerektiren alanlardan biridir. Bu durum ise, üye devletlerin bu konuda genel anlamda bir birlikteliğini sağlamayı amaçlasa da, uygulama alanını sınırlamaktadır. Çünkü, üye devletler sosyal güvenlik alanında ulusal düzenin kurulması ve sürdürülmesinde serbesttirler. Yani, üye devletlerin sosyal güvenlik alanındaki yetkileri öncelikli olmakta, AB'nin zorlayıcılığı olmamaktadır. ABA, sosyal politika veya iş hukuku konusunda genel geçer, kapsamlı bir yetki içermemektedir. ABA'da iş hukuku düzenlemelerinin dayanağı olan yetki kuralları, doğrudan doğruya iş hukukunu düzenlemeye yönelmemiştir.

Asli hukuk kurallarının yanı sıra bir de tali hukuk kuralları bulunmaktadır. Bunlar tüzük, yönerge, karar, tavsiye ve görüşten oluşmaktadır. **Tüzükler,** bütün üye ülkeler için ***bağlayıcıdır*** ve yasa gücünde olması nedeniyle üye devletler tarafından doğrudan doğruya ***uygulanması zorunluluğu*** vardır. İç hukuktan önce gelir ve bir tüzüğe aykırı iç hukuk kuralı geçersizdir. Tüzükler biçim olarak yasa hükmünde ve genel geçerlilik taşıdıklarından üye ülkelerce ayrıca iç hukuka herhangi bir aktarma gerektirmezler, yani iç hukukta yeni bir yasaya ihtiyaç duyulmaz. **Yönerge,** bütün ülkeleri varılmak istenen sonuç bakımından bağlar, fakat uygulama

araç, biçim ve yöntemin saptanması aşamalarında üye devlet serbest seçim yapma yetkisine sahiptir. Bazı konularda yönergeler oybirliği ile çıkarılırken, bazı konularda nitelikli oy çokluğu ile çıkarılır. Kuşkusuz bu konuların işçiler açısından önem derecesi göz önüne alındığında oybirliği ya da nitelikli oy çokluğu ile çıkarılan yönergelerin hangi konuları içerdiği de önemli olmaktadır. **Karar,** yöneldiği kişileri tüm yönleri ile bağlayıcı bir niteliğe sahiptir. **Tavsiye ve görüşler,** komisyon ya da konsey tarafından yapılabilir, hiçbir bağlayıcı yönleri yoktur.

Sosyal güvenlik ile ilgili düzenlemeler kısaca KOBİ olarak da adlandırılmış olan küçük ve orta ölçekli işletmelerde uygulanmayabilecektir. Böylece sosyal güvenliğin uygulama alanı *daraltılmaktadır*. Örneğin, Türkiye'de bu türden işyerlerinden sayılan özel sektöre ait küçük ve orta ölçekli işyerlerinde çalışanların Çalışma Bakanlığı kayıtlarındaki işçilere oranı yaklaşık dörtte üçtür, ki bu oran Türkiye geneli için de geçerli sayılabilir. ***En çok ezilen ve en çok korunmaya muhtaç olan işçiler, AB normları açısından hukuksal koruma olanağından yoksun bırakılmaktadır, kuşkusuz sosyal güvenliğin tamamından olmasa bile önemli bir kısmından da yoksun bırakılmaktadırlar.***

AB'ye üyelik sürecinin Türkiye'ye olumlu etkileri olacağını ileri sürenlerin yanıt vermesi gereken sorulardan biri de "sosyal güvenlik reformu"na ilişkin düzenlemelerin ileri mi, yoksa geri düzenlemeler mi olduğudur. 1999 yılında çalışanların taleplerini gözardı edip, depremi de fırsat bilerek sosyal güvenlikte yapılan yeni düzenleme ilerlemeden çok gerilemeyi göstermektedir. AB'ye üyelik yeni haklar getirip yaşama koşullarını iyileştirecekken, sosyal güvenlikteki yeni düzenleme ile tam tersine neredeyse emekçilerin emekli olma hakları ellerinden alınmış, sağlık olanaklarından yararlanmaları zorlaştırılmıştır. Emeklilik hakkının ediniminde belirleyici olan emeklilik yaşı Türkiye'nin koşulları göz önüne alınmadan, SSK'nın finansman sorununu çözmek ve AB'ye giriş sürecini kolaylaştırmak için yükseltilmiş, böylece emeklilik hakkı ne-

redeyse ortadan kaldırılmıştır.

Hangi yaşın emeklilik yaşı olarak kabul edilmesi gerektiği, insandan insana olduğu kadar, ülkelerin demografik ve sosyal yapılarına, mali güçlerine ve istihdam kaynaklarına göre de değişmektedir. Emeklilik yaşının tespitinde, sigorta sisteminin gerektirdiği kronolojik yöntem benimsenmektedir. Kronolojik yöntemde, emeklilik yaşının belirlenmesinde dikkate alınan en önemli faktör, genellikle, "doğuştan yaşam umudu" olmaktadır. Ölüm ve yaşama olasılıkları dikkate alınarak hesaplanan ortalama yaşam umudu sağlıklı istatistiki verilere dayandırılırsa anlam kazanmaktadır. Ne var ki, Türkiye, pek çok istatistiki veride olduğu gibi, doğuştan yaşam umudu istatistiklerinde de tartışmalı bir konumda bulunmaktadır. Emeklilik yaşı tartışmaları başlamadan önce DPT tarafından Türkiye'deki doğuştan yaşam umudu ortalama olarak kadınlar için 69, erkekler için 65 olarak tespit edilmişken, tartışmalardan sonra 1998 yılı için kadınlarda 71, erkeklerde 66.5 olarak belirlenmiştir (DPT, 1998). Kuşkusuz, bu veriler de tek başına önemli olmamaktadır. Önemli olan, emekli olanların ortalama yaşam süresidir. Türkiye'de yaşlılık aylığı almakta iken ölenlerin ortalama yaşı 65'tir (Dokuzoğlu, 1995). Bu nedenle de, emeklilik hakkından yararlanmak açısından emekli olma yaşı çok büyük önem taşımaktadır.

Reform adı altında yapılan düzenlemelere göre, teorik olarak var olan ve kağıt üzerinde kalan emeklilik hakkı, bu son yasal düzenlemeyle ortadan kaldırıldığı gibi, yaşlanan kişilerin çalışma sonrasında dinlenme ve huzurlu bir yaşam sürme hakları da ellerinden alınmıştır. Üstelik, çalışmaya başlama yaşının oldukça düşük olduğu, çocuk yaşta çalışma hayatına katılımın yüksek olduğu bir ülkede, bu, çocukluğu yaşayamamanın yanı sıra, yaşlılığı da yaşayamamak anlamına gelmektedir. Bunların ötesinde çok daha önemli bir şey gerçekleştirilmiştir: İnsanın geleceğe olan güveni elinden alınmıştır. Oysa sosyal güvenliğin en önemli amacı bugüne ve geleceğe güvenle bakma olanağını yaratmaktır.

Bugün Genel Sağlık Sigortası adı altında yapılmak istenen düzenlemelerin temel amacı herkese sağlık sigortası sağlamaktan çok, emeklilik hakkını edinmeyi zorlaştırmak ve emeklilik ödentilerini azaltmaktır. Ekteki tablolarda Türkiye'de çalışanların emekliliği hak etmek için çalışma süreleri ve emeklilik sonrası her yıl için çalışmış olduğu sürelere ilişkin veriler değerlendirildiğinde, AB'ye üyelik sürecinde, sosyal güvenlikte, 1999 yılındaki "reform"dan sonra, yapılacak olan bu "reform" ile de pek çok emekçinin emeklilik haklarının budanmaya devam edildiği, adeta "mezarda emekliliğe" davetiye çıkarıldığı anlaşılacaktır.

Sistem, sosyal güvenlik anlayışının tersine, belirli bir süre çalıştıktan sonra, yaşamın geri kalanını dinlenerek, insanca yaşamak isteyenlerin bu istemlerini kırmayı, onları daha uzun süre çalıştırmayı hedeflemektedir. Ne kadar çok çalışırsan, emekli olunca da o kadar çok emekli ödentisi alırsın üzerine kurulacak bir sistem, insanı insan olarak görmekten çok, iktisadi mekanizmanın bir nesnesi olarak görmekten başka bir şey değildir. Böyle olduğu için bu yeni düzenleme ve sistemde insana yer yoktur. Bu sistemde "İyice güçten düşünceye kadar çalışmazsan, emeklilik ödentin de düşük olacaktır, dolayısı ile yaşam standardın da düşecektir" yaklaşımı vardır. Bu da ölünceye kadar, iyice çalışamaz hale gelinceye kadar çalışmazsan yoksullaşacaksın tehdidinden başka bir şey değildir. Herkese sağlık sigortası sağlayacağız illüzyonunun arkasındaki gerçek, emekçileri posası çıkıncaya kadar çalıştırmaktır. Kuşkusuz, AB'ye uyum adına! Öte yandan sağlık hizmetlerinin piyasadan alınmasının öngörülmesi sosyal güvenliğin düpedüz piyasalaştırılıp, kâr elde edilecek bir alana dönüştürülmesinden başka bir anlama gelememektedir. "Ne kadar para o kadar hizmet" yaklaşımının sosyal güvenlik anlayışına oldukça uzak olduğunu belirtmeye gerek var mı? AB'nin oluşum ve Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci, sosyal güvenlik açısından, sosyal güvenliğin felsefesinden uzaklaşmaktan başka bir şey değildir. Kuşkusuz bu, işçi sınıfına bir dönem sistemi korumak, düzeni sürdürmek adına teklif edilmiş bir

ödüle de artık ihtiyaç duyulmadığı anlamına gelmektedir. Yani, artık AB'nin demokrasicilik oyununa da ihtiyacı kalmamıştır, bu nedenle taraflardan biri olan emekçiler aleyhine düzenlemeler yapmaktan geri kalınmamaktadır.

AB'ye üyelik sürecinde gerçekleştirilmesi zorunlu olduğu belirtilen sosyal güvenlik "reformu" ile sosyal sigortaların finansman sorununun çözülmesi amaçlanırken, çalışanların emekli olma hakkı da elinden alınmıştır. UÇÖ'nün hazırladığı "Sosyal Güvenlik Nihai Rapor"unda bile emeklilik yaşı başlangıç için kadınlarda 53, erkeklerde 55 olarak önerilmesine rağmen (UÇÖ, 1996), emeklilik yaşı kadınlarda 58, erkeklerde 60 olarak belirlenmiştir. Yeni yasal düzenleme ile emekli olma neredeyse imkansızlaştırılırken, emekli olanlar içinse çok kısa bir süre yaşama hakkı tanınmaktadır. Bu haliyle, sosyal güvenlik "reformu", çalışanların emekli olma hakkını elinden alarak sosyal güvenlik politikalarının amacına, felsefesine de ters bir düzenlemeye gitmiş olmaktadır. Bu ise, AB'ye üyeliğin getireceği haklar ile ilgili düzenlemelerin, hedeflerin tam tersi bir şey olup, pek çok belge ile kabul edilmiş bir hakkın, emekli olma hakkının yok edilmesi anlamına gelmektedir. Peki AB'deki yeni gelişmeler sosyal güvenlik alanında ileri düzenlemeler mi içerecektir?

Maastricht Antlaşması'na ek "Sosyal Politikaya İlişkin Protokol" ile İngiltere dışında kalan üye ülkelere sosyal entegrasyon bakımından gelişme yolu açılmaya çalışılmıştır. Sosyal güvenlik ve işçilerin sosyal açıdan korunmasını da düzenleyen bu protokol ile ilgili direktiflerin çıkarılması için oybirliği gerekmektedir. Yani tek bir ülkenin karşı çıkması bile hiçbir düzenlemenin yapılmaması için yeterli olmaktadır. Üstelik, bu türden düzenlemeler ile yeni kurallar getirilse bile bunlar ikinci derecede kurallar olmaktadır. Bir başka ifadeyle, antlaşma ve protokol, Avrupa Birliği'ne sosyal güvenliği de içeren sosyal politika ile ilgili düzenleme getirme konusunda geniş bir yetki tanısa da, bu yetki üye ülkelerde doğrudan uygulanabilir nitelikte değildir ve bu anlamda zorlayıcı yönleri de

yoktur. Bakanlar Konseyi'nin 1992 yılındaki tavsiyelerinin amacı ise sosyal koruma politika ve hedeflerinde ulusal sistemlerin birbirine yakınlaştırılmasıdır. Bunu başarmak ise oldukça zor görünmektedir. Çünkü, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin sosyal güvenlik sistemleri birbirinden kesin çizgilerle ayrılan iki farklı anlayışa ve modele yaslanmaktadır (finansmanı sosyal sigorta tekniğine dayalı sistem ile finansmanı vergi gelirleriyle sağlanan sistem). Bu durumda, ulusal sosyal güvenlik sistemlerini ortadan kaldırıp, yeni bir sistemin oluşturulması mümkün değildir. Zaten, bu yönde bir çabada bulunulmamakta, çabalar daha çok sosyal güvenlik rejimleri arasında koordinasyonun sağlanmasına yönelik olmaktadır. Üye devletler, ulusal sosyal güvenlik rejimlerini düzenlemekte tümüyle özgürdürler. Sosyal güvenlik sistemleri oldukça gelişmiş olan Fransa ve Almanya'nın sosyal damping endişesi ve rekabet dengesinin sağlanması amacıyla sosyal güvenlik sistemlerinin uyumunu talep etmeleri de bu özgürlüğü kaldırmaya yeterli olmamaktadır.

Avrupa Birliği, sosyal güvenlik açısından tek bir sisteme, tek bir rejime sahip olmamakla birlikte, koordinasyonun sağlanabilmesi, üye ülkelerin ve üye olacak ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin belirli standartlara ulaşmış olması gerekmektedir. Bu durumda her ülke, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ)102 sayılı sözleşmesinde öngörülen tüm sosyal riskleri ve ülke nüfusunun tamamını sosyal güvenlik kapsamına almış olmaları gerekmektedir. Türkiye UÇÖ'nün öngördüğü sosyal risklerden aile yardımları alanında herhangi bir güvence sağlamamışken, işsizlik sigortasını yeni yeni hayata geçirmeye çalışmaktadır. Öte yandan nüfusun azımsanmayacak bir bölümü (sosyal sigorta açısından yüzde 22'si, sağlık açısından yüzde 40'ı) sosyal güvenlik kapsamının dışındadır. Peki, Avrupa Birliği'ne üyelik kendiliğinden bu eksikliklerin giderilmesine yol açacak mıdır? Yukarıda da belirtildiği gibi, sosyal güvenlik sistemleri açısından üye ülkelerin ve üye olacak ülkelerin bu konuda özgür olmaları, kendiliğinden böyle bir geliş-

meye neden olmayacaktır. Bu hakların edinimi ve geliştirilmesi, dün olduğu gibi bugün de emekçilerin mücadelesine bağlıdır, Avrupa Birliği'nc üye olmaya değil.

Avrupa Birliği, sosyal güvenlik ve yeni eğilimler

Daha önce de belirtildiği gibi AB'ye üye ülkelerde sosyal güvenliğin en önemli konularından biri olan emeklilik ve emeklilik fonlarıyla ilgili uygulamalar ülkeden ülkeye geleneksel farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, son dönemde AB'de sosyal güvenlik sisteminin "geliştirilmesi" ve "modernizasyonu" konusunda çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır. Belirlenmiş olan temel konular ise şöyledir (EC Report, 1999): 1) Sosyal güvenliğin bir üretken etken olarak görülmesi, 2) Sosyal güvenlik sisteminin istihdama katkısı olacak şekilde işletilmesi, 3) AB'de sosyal güvenlik sisteminin yaşanan değişimlere göre adapte edilmesi, 4) Sosyal güvenliğin aile yaşantısını olumlu anlamda etkileyecek şekilde olması, 5) Sosyal güvenliğin, vatandaşların Birlik içinde serbest dolaşımına yardımcı olacak şekilde geliştirilmesi.

"Modernizasyon"dan kasıt yukarıda belirtilen konular itibari ile bakıldığında tam anlaşılmamaktadır. Oysa, kimi yaklaşımlara biraz daha ayrıntılı bakıldığında asıl gerçek de daha iyi anlaşılmaktadır. AB sosyal güvenliğin "özelleştirilmesi"nin kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmekte, bu nedenle, zorunlu emeklilik fonlarının yanı sıra ikinci ve üçüncü ayak olarak özel sektöre davetiye çıkarmaktadır. Bu yaklaşım sonucunda, AB'de sosyal güvenlikte birinci ayak olan sosyal güvenliğin payı giderek azalmakta, özel sektörün payı da giderek artmaktadır. Örneğin 1994 yılında Birlik içinde % 88.8 olan birinci ayak sosyal güvenliğin payı, bir yıl içinde azalarak, 1995'te % 85.8'e gerilemiştir (Chernof, 1996). 1998 yılında ise bu oran % 83.5'e düşmüştür. Hedef ise % 64'tü (EC, 1999)! Hedef ile gerçekleşene bakıldığında, şimdilik sosyal güvenliğin ikinci ve üçüncü ayak emeklilik sistemi açısından is-

tenilen düzeye ulaştırılamadığı anlaşılmaktadır. Ancak, hedefler AB'nin sosyal güvenlikte özelleştirmeyi açıkça tercih ettiğini göstermektedir. AB'nin yönü bellidir: özelleştirme. 1985 yılından itibaren Danimarka ve Hollanda dışındaki tüm AB ülkelerinin özelleştirme yönünde emeklilik "reformu" gerçekleştirmiş olmaları ise bu gerçeği daha da pekiştirmektedir. Bu "reformlar", temel olarak emeklilik sisteminde kamunun payını ve ağırlığını azaltmayı amaçlamakta, özel emeklilik fonlarını teşvik etmektedir. Sosyal güvenliğin bu alanda özelleştirilmesinin sakıncası var mıdır? Evet. Bu sakıncalar kısaca şöyle özetlenebilir: 1) Hak kazanma süresi oldukça uzundur, 2) Sigorta miktarı ülkeden ülkeye değişmekte ve genellikle yüksek olmaktadır, 3) Kadın erkek arasında eşitliği tehdit etmektedir, 4) Yatırım riski yüksektir, 5) Enflasyondan etkilenme riski oldukça yüksektir ve enflasyonun olumsuz etkilerine karşı bir garanti yoktur, 6) Yatırım getirileri önerilenin gerisinde kalabilmekte, beklentileri karşılayamamaktadır.

İkinci ayak emeklilik olarak dillendirilen bu sosyal güvenlik anlayışının neden tercih edildiğini anlamak için, burada biriken fonların nasıl değerlendirildiğine bakmak gerekir. Varlıklar itibari ile bakıldığında hisse senedine yatırılan pay Belçika'da % 36, Danimarka'da % 22, İrlanda'da % 55, İtalya ve Fransa'da % 14, Hollanda'da % 30, İngiltere'de % 80, İsveç'te %32'dir. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte yabancı varlıkların oranı da göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir: İngiltere'de % 30, İsveç'te % 12, Hollanda'da % 25 (EC, 1997).

İkinci ayak emeklilik fonlarının yanı sıra bir de üçüncü ayak emeklilik fonları AB'ce teşvik edilmektedir, gelişen pazarın önemli bir bölümü olarak. İngiltere, Hollanda, Danimarka ve İrlanda gibi ülkelerde oldukça gelişmiş olan üçüncü ayak emeklilik Fransa'da da yeni düzenlemeler ile kendine pazar payı edinmeye çalışmaktadır. İkinci ve üçüncü ayak emeklilik adı altında AB'de teşvik edilen ve giderek yaygınlaşan sosyal güvenlik, artık parası olanın bu haklardan yararlanabileceği alanlara dönüştürülmektedir. Türki-

ye'de de 2003 yılında Bireysel Emeklilik Sistemi'nin (BES) yasalaştırılması AB'ye üyelik sürecinin bir parçasıdır. AB'de olduğu gibi, Türkiye'de de BES türü düzenlemeler özel sigortayı teşvik etmektedir. Peki niçin? Bu sorunun yanıtını da, son söz olarak, bu kitapta tekrar olmasına rağmen bir kez daha, bu türden "tasarruf sandıklarını" değerlendiren Marx'a bırakalım: "Tasarruf sandığı, öyle bir altın zincirdir ki, hükümet, onunla, işçilerin büyük bir bölümünü elinde tutar. İşçiler bu yolla yalnızca koşulların sürdürülmesinde yarar bulmazlar. Yalnızca, işçi sınıfının tasarruf sandıklarına katılan bölümü ile bu sandıklara katılmayan bölümü arasında bir bölünme meydana gelmekle kalmaz. İşçiler böylece, kendilerini ezen varolan toplumsal düzenin korunmasına yarayacak silahları, kendi düşmanlarının eline teslim etmiş olurlar. Para, ulusal bankaya geri akar, banka parayı yeniden kapitalistlere ödünç verir ve her ikisi karı paylaşırlar, ve böylece, halkın kendilerine düşük bir faiz ile verdiği -ve ancak bu merkezileşme sayesinde güçlü bir sanayi kaldıracı olabilen- paranın yardımıyla sermayelerini ve halk üzerindeki doğrudan egemenliklerini artırırlar" (Marx, 1992).

Ek:

Ülke	Yıllık Normal Çalışma Süresi (saat)	Ortalama Çalışma Süresi (Yıl) Emeklilik Yaşı-İşe Başlama Yaşı	Emekli Olunceaya Kadar Çalışılan Toplam Süre (saat)
ABD	1.952	65-18= 47	91.744
İsveç	1.544	65-18= 47	72.568
İngiltere*	1.735	65-18= 47	81.545
Almanya	1.559	65-18= 47	73.273
Fransa	1.631	60-18= 42	68.502
İtalya*	1.764	60-18= 42	74.088
Türkiye*	2.250	60-18= 42	94.500

Ek Tablo 1: Seçilmiş ülkelere göre emekli olmak için çalışılan toplam süre (1995 Yılı)

KAYNAK: OECD, Employment Outlook June 1996, Paris, 1996; Oğuz OYAN, "Emeklilik Yaşında Dayatmalar", Türk-İş Dergisi, Sayı 333, Mart-Haziran 1999'daki Tablo 3'ten yararlanılarak düzenlenmiştir.

** Emeklilik yaşında sadece en yüksek olan erkek yaşı dikkate alınmıştır.*

Ülke	Doğuştan Yaşam Umudu (yıl)	Emeklilik Yaşı Sınırı	Emeklilik Sonrası Yaşam Süresi (yıl)	Emeklilik İçin Toplam Çalışma Süresi (saat)	Her Emeklilik Sonrası Yıl İçin Çalışılan Süre (saat)
İngiltere	76	65	11	81.544	7.413
Almanya	77	65	12	73.273	6.106
Fransa	78	60	18	68.502	3.805
Türkiye	67	60	7	94.500	13.500

Ek Tablo 2: Emeklilik sonrası her yıl için çalışılan süre (Saat)
KAYNAK: Dünya Bankası, World Development Report 1996 ve Tablo 1'deki verilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Kaynakça:

Akad, M., **Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı,** İstanbul, 1992.

Akıllıoğlu, T., (1995), **İnsan Hakları I-Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayını, Ankara.

Akkaya, Yüksel, "Dün'den Bugün'e Sosyal Güvenlik", **Sağlık Toplum Siyaset,** Sayı: 1, 1999.

Akkaya, Yüksel, "Emeklilik Yaşı ve Çalışanların Emeklilik Hakkı", **İnsan Hakları Yıllığı,** Cilt: 21-22, 1999-2000.

Chernof, J., (1996) "Countries' Pension Limits Challenged", **Pension and Investments,** Vol: 24, Issues: 13.

Dokuzoğlu, N., (1995), "Türkiye Sosyal Sigorta Uygulamasında Emeklilik Yaşı ve Dünya Uygulamaları ile Mukayesesi", **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bülteni,** Sayı 14.

DPT, (1997), **1998 Yılı Programı,** Ankara.

EC Report, "Modernising and Improving Social Protection in the European Union", 1999, http:// european.eu..int/comm/dg05/jobs/forum98/en/texts/socprot.htm

EC, (1997) "Supplementary Pensions in the Single Market a Green Paper", COM (97) 283.

EC, (1999), "Rebulding Pensions, Security, Efficancy, Affordability for a European Code of Best Practice for Second Pensions Funds", **Research Report from Pragma Consulting.**

Gülmez, M. (1999) "Avrupa Sosyal Şartı Koruma Sistemi ve Türkiye", **Türk-İş Yıllığı '99,** Cilt 2, Ankara.

Güzel, A., - Okur, A.R., **Sosyal Güvenlik Hukuku,** Beta Yayını, İstanbul, 1999.

Heper, A. (1997), **Avrupa İş Hukuku ve Türkiye,** Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Marx, K., (1992), **Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kar,** (Çeviren: Sevim Belli), Sol Yayınları: Ankara, 1992.

Pensions reform Challenges Faces European Governments, European Dialogue: January-February 1998, issue: 1, http:// europa.eu.int/en/comm/dg10/infcom/eur_dial/98ila5s0.html.

UÇÖ/ILO, (1996), **Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik ve Sağlık Sigortası Reform Projesi Sosyal Güvenlik Nihai Rapor,** Cenevre.

Dipnotlar:

[1] Bu başlık altındaki bölüm daha önce Evrensel Kültür'ür: 130. sayısında yayınlanmış olan " SOSYAL GÜVENLİK VERSUS 'DEMOKRATİK UZLAŞMA' yazımızın gözden geçirilerek, bu yazı için uyarlanmış halidir.

"Küreselleşme", sendikasızlaştırma ve yoksullaştırma

"Kimsesiz bir memlekete; yahut, yerlilerin yeni tavattun edenlere kolay yer verdiği seyrek nüfuslu bir memlekete elkoyan medeni bir milletin sömürgecileri, zenginliğe ve ikbale doğru, herhangi bir diğer insan topluluğundan daha tez yol alır".[1]

"Sürekli genişleyen sürüm ihtiyacını karşılamak için burjuvazi, yeryuvarlağının bütününe el atmakta. Her yerde yerleşmesi, her yerde yapılaşması, her yerde bağ kurması gerekiyor. Burjuvazi, dünya pazarını sömürmek yoluyla tüm ülkelerin üretim ve tüketimini kozmopolitleştirdi. Gericilerin çok üzülecekleri biçimde ulusal zemini sanayinin ayağının altından çekiverdi. En eski ulusal sanayiler yok edildi ve hâlâ yok ediliyor".[2]

Küreselleşme: Yeni bir olgu mu?

Her yeni süreç beraberinde yeni kavramları da gündeme getirmektedir. Yirminci yüzyılın son yirmi yılına damgasını vuran "küreselleşme" kavramı da bunlardan biridir. Üretim ve emek süreçlerinden çok sermaye ve finans hareketleri ile ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin dikkate alınarak yeni bir sürece girildiği dile getirilmektedir. Belirtilen faktörlerdeki gelişmelere

bağlı olarak da kapitalizmin küreselleşmekte olduğu ifade edilmektedir. Oysa, burada yeni olan bir şey yoktur. Çünkü, kapitalizm doğası gereği dünya pazarlarına yayılmak, sürekli genişlemek, yeni kâr alanları bulmak zorundadır. Bu durum kapitalizm için olmazsa olmazdır, *sine qua non*dur. Giriş babından A.Smith'in 1776'da, K.Marx-F.Engels'in 1848'de yazmış oldukları eserlerden yapılan alıntılar, bugün olduğu kadar dün de "küreselleşme" olarak ifade edilen sürecin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü, kapitalizm "üretim araçlarında, dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve dolyasıyla tüm toplumsal ilişkilerde sürekli devrim yapmaksızın var olamaz".[3] Bu durum kapitalizmin ayırt edici özelliklerinden olup, üretimde sürekli dönüşümü, tüm toplumsal kesimlerin aralıksız sarsıntıya uğratılmasını, sonsuz güvensizliği oluşturmasını gerekli kılmaktadır. Öyle ki, bu süreçte "Tüm yerleşmiş ilişkiler, doğurdukları eski değer yargıları ve görüşlerle birlikte çözülüp dağılmakta, yeni oluşanlarsa daha kemikleşmeden eskimektedir. Kalıcı ve duran ne varsa buharlaşıyor, kutsal diye ne varsa kutsallıktan düşüyor ve insanlar nihayet yaşam tavırlarına, karşılıklı ilişkilerine, ayılmış gözlerle bakmak zorunda kalıyor".[4] Kapitalizmin dünya pazarına yayılması bu nedenle kaçınılmazlaşıyor. Çünkü, artık sadece yerli hammadeyi değil, aynı zamanda en uzak bölgelerin hammaddelerinin de işlenip, ürününün de yalnız kendi ülkesinde değil, dünyanın her yerinde birden tüketildiği yeni sanayiler ortaya çıkmaktadır. "Yerli imalatla karşılanan eski ihtiyaçların yerini de, en uzak ülke ve iklimlerin ürünleriyle ancak giderebilecek ihtiyaçlar alıyor. Eski yerel ve ulusal kapalılık ve kendine yeterlilik yerine de, ulusların her yönde hareketliliği ve her yönde birbirine bağımlılığı geçmekte"dir. Bunun en önemli araçları olarak ise karşımıza tüm üretim araçlarının hızla geliştirilmesi, ulaşım ve iletişimin sonsuz kolaylaştırılması çıkmaktadır.[5] Kapitalizm bu özelliği ile "tüm ulusları, eğer yerle bir olmak istemiyorlarsa burjuva üretim tarzına uymaya zorluyor; uygarlık diye kendi uygarlığını ithal etmeye" zorluyor.[6] Dün olduğu gibi bugün

de. Dün, burjuvazi, kapitalizm, emperyalizm olarak nitelendirilen bu süreç, bugün küreselleşme olarak nitelendiriliyor. Sıfatlandırmalar değişse de, sürecin özünde bir değişiklik yok. Öz, üretimin ve tüketimin dünyaya yayılması, tüm dünyanın sınırsız bir üretim ve tüketim alanına dönüştürülmesinden başka bir şey değildir. Kuşkusuz ulaşılan her aşamaya bağlı olarak daha yetkinleşmiş üretim güçleri ve üretim ilişkileri ile. Eğer, "Tarih, her biri kendinden önce gelen kuşaklar tarafından kendisine aktarılmış olan malzemeleri, sermayeleri, üretici güçleri kullanan farklı kuşakların ard arda gelişinden başka bir şey" değilse,[7] bundan daha doğal ne olabilir ki? Öyle olduğu için de, bireylerin "gittikçe kocamanlaşan ve son kertede kendini **dünya pazarı** olarak açığa vuran bir gücün kölesi haline gelmeleri de tamamen ampirik bir olgudur".[8]

Ulaşılan "yeni" aşamayı ifade etmek için, 1960'lara doğru Harvard, Stanford, Columbia gibi prestijli Amerikan işletme okullarında kullanılmaya başlanan, yine bu çevrelerden çıkmış bazı iktisatçılar tarafından popülarize edilen ve son yılların "gözde" kavramlarından biri haline gelen "küreselleşme" kendine bir yandan "tutkulu" yandaşlar öte yandan "alerjik" karşıtlar yarattı. Belirleyici yönü iktisadi olmakla birlikte "küreselleşme" olgusu siyasal, kültürel yönleriyle de gündeme getirildi.[9] İktisadi gelişmeleri anlatırken başvurulan temel referans noktalarından biri haline gelen küreselleşme yeni yatırım araçlarının yaratılması, bunların etkinliğini artıran ve yaygınlaştıran bir haberleşme ve bilgi işlem teknolojisinin hızla gelişmesi, sermayenin dolaşımının serbestleşmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu türden salt iktisadi bir açıdan bakıldığında küreselleşme gerçekte sermayenin uluslararasılaşmasındaki hızlanmanın ve genişlemenin artık uluslararasılaşma kavramına sığmayan bir düzeye ulaştığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Burada söz konusu olan artık uluslararası, doğrusal bir boyut değil, global çok yönlü ve karmaşık bir boyuttur.[10]

Küreselleşme kavramıyla ifade edilen bu sürecin iki bileşeni var. Sermaye birikim süreci ile ilgili. Burada esas olan sermaye do-

laşımının serbestleşmesi, hacminin artması, hızlanması, yaygınlaşması ve yeni yatırım araçlarının devreye girmesinden söz edilmektedir. İkincisi ise teknolojik gelişmelerle ilgili. Burada da bilgisayarların yaygınlaşmasından, haberleşme ve bilgi işlemin hızlanmasından ve büyük bir hızla ucuzlamasından, ucuzlamasına yol açan gelişmelerden söz edilmektedir. Örneğin, sabit fiyatlar üzerinden hesaplandığında, 1920'den 1990'a kadar ortalama maliyetler deniz taşımacılığında yaklaşık yüzde 70, hava taşımacılığında yaklaşık yüzde 80, uydu kullanımında yaklaşık yüzde 90, uluslararası telefon kullanımında ise yüzde 99 düşmüştür.[11] Öte yandan, bilgisayarlı sistemlerin uygulamaya konulması, üretim sürecinin planlama ve tasarım aşamasından nihai montaj aşamasına kadar farklı alt bölümlere bölünerek uzak mesafelerden eşgüdümle yürütülebilmesini olanaklı kılarak, aynı ürünün üretiminin farklı aşamalarının yeryüzünün çok farklı noktalarında sürdürülebilmesini ekonomik olarak anlamlı hale getirmiştir.

Teknolojik devrimle el ele gelişen ve sermayenin, yeni coğrafyaları hızla etki alanına almasıyla ilerleyen ve küreselleşme olarak ifade edilen bu sürecin, bu gelişmelerin dünya ekonomisinin 1870-1911 arasında yaşadığı "belle époque"a, kapitalizmin hızlı bir yayılma ve gelişme dönemine, büyük ölçüde benzediği görülmektedir. Sermayenin serbest dolaşımı; doğrudan veya portföy yatırımlar ile sermaye ihracı ve böylece sermayenin uluslararasılaşması; demiryolu ve buharlı gemilerin yaygınlaşması; iç patlamalı motorun icadı, telgraf, deniz altı telgraf hatları, nihayet telefon gibi bir teknolojik devrim ile taşımacılığın ve haberleşmenin ucuzlaması; Kanada, Arjantin, Avustralya, Yeni Zelanda, Rusya, Çin gibi pazarların açılmaya başlamasıyla, dünya ekonomisinin zincirden boşanırcasına gelişmesi ve yaygınlaşması, uluslararası ticari rekabetin şiddetlenmesi, ülkelerin uluslararası işbölümü içindeki yerlerinin altüst olması, devletlerarası düzlemde siyasi konumların değişmesi bu türden benzerlikler olarak sayılabilir. Örneğin 1870-1915 döneminde uluslararası yatırımlarda yapılan üretim

toplam global üretimin yaklaşık yüzde 9'una ulaşmışken, 1991'de bu oran ancak yüzde 8.5 olarak gerçekleşmiştir.[12] Uluslararası ticaretin toplam dünya üretimi içindeki payı 1913'te yüzde 33 iken bu oran 1970'li yıllarda yüzde 25'e, 1990'ların ortasında da yüzde 45'e ulaşmıştır. Yani 1913'lerin düzeyini yeni yeni aşmıştır.[13] Bu açıdan da bakıldığında dünya ekonomisinin yüzyılın başındaki bütünleşikliğe yeni yeni ulaştığı görülmektedir. Ancak, dünya ekonomisindeki bütünleşmenin son yıllarda artan bir hızla gerçekleştiği de unutulmaması gereken bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışanlar açısından bakıldığında, özellikle örgütlülük düzeyi açısından durumun ne olduğu küreselleşme açısından önem taşımaktadır. Örneğin, sendikalaşmanın güç kaybettiği ülkelerden olan İngiltere'de 1913'te sendikalaşma oranının yüzde 23, 1989'da yüzde 41 olması; Fransa'da 1912 yılında yüzde 8 olan sendikalaşma oranının 1989'da yüzde 10.2 olması bu açıdan anlamlı veriler olarak değerlendirilebilir.[14] Dünya ekonomisinin bütünleşmesi açısından bakıldığında günümüzdeki gelişmeler ile 1870-1911 dönemi arasında önemli benzerlikler görülürken, sendikalaşma açısından bakıldığında İngiltere ve Fransa gibi sendikalaşma düzeyinde büyük düşüşlerin gerçekleştiği ülkelerde bir önceki döneme göre daha olumlu bir durumun olduğu anlaşılmaktadır. Bir önceki dönem, sosyal patlamaların sık yaşandığı, işçilerin eylemlilik açısından oldukça hareketli olduğu, nihayet 1917 yılında işçi sınıfı adına Rusya'da bir devrimin gerçekleştirildiği bir dönem özelliği taşımaktadır. Bir yandan dünya ekonomisi bütünleşirken öte yandan ulus-devletlerde işsizliğin artması, çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi, maliyeti düşürmek amacıyla ücretlerin bastırılıp, reel olarak düşürülmesi, işçileri örgütsüzleştirme çabaları, üretimden yeterince pay almayan bu büyük kitleyi uzun yıllar bu koşullar altında çalıştırmayı, yaratılacak olan bu yeni durumu kabullenmeyi olanaklı kılacak mıdır? Tarih bu açıdan oldukça öğretici örneklerle dolu, geriye dönüp bakmak yeniden düşünmeyi gerekli

kılmaktadır.

Kendiliğinden bir gelişmeyi işaret ettiğinden küreselleşme kavramının öznesi yok. Öznesi olmadığı için de yönü yok; global. Bu nedenle de küreselleşme, kendiliğinden ve adeta doğal ve homojen bir süreç olarak karşımıza çıkıyor ve hiçbir direniş olanağını içermiyor. Bu özelliği nedeniyle sihirli bir kavrama dönüştürülen küreselleşme çalışanların lehine/yararına bir politika önerisi geldiğinde aşılmaz bir engel olarak çıkarılmakta; çalışanların yaşam koşullarını olumsuz etkileyecek politikalar söz konusu olduğunda ise haklı bir mazeret olarak kullanılmaktadır.

Öznesine işaret edilmeyen "küreselleşme" söyleminde temel hedef ve amaç olarak dünyaya açılma, rekabet gücü gibi kavramlar önemli yer tutarken 1980 öncesinin kalkınma, sanayileşme, sosyal adalet, sosyal refah gibi kavramlar ya tamamen unutulmuş ya da tozlanmak üzere rafa kaldırılmıştır. "Küresel ekonominin" gereklerine uyum sağlamak içinse şirketlerin esnek olması gerektiği sık sık dile getirilmektedir. Buradaki esneklik hem üretim süreçlerini hem de emek süreçlerini kapsamaktadır. Öznesine işaret edilmeyen küreselleşme sürecinin aktörleri olarak karşımıza Dünya Bankası ve IMF'nin çıkması tesadüfi değildir. Çünkü, küreselleşme ekonomik bir süreç olduğu kadar esas itibariyle bir siyasal süreçtir de.[15] Bu sürecin iki tarafında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin devletleri olmakla birlikte, ülke içindeki sınıflar da bu gelişmelerden etkilenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin yeniden yapılandırılmasından en çok etkilenenler ise ücretli çalışanlar olmaktadır. Rekabet ve uyum adına emek piyasalarının esnekleştirilmesi, kuralsızlaştırılması, örgütsüz kılınması çalışanları hem güçsüz kılmakta hem de geleceğe yönelik güvenini kırmakta, kaygılı ve korkulu bir ortama sürüklemektedir. Bütün bunlar ise çalışanlara, kır ve kent emekçilerine, işsizlere yoksulluk olarak yansımaktadır. Aslında son yirmi yılda küreselleşme olarak sıfatlandırılan süreç işçi sınıfını örgütsüzleştirme, bu örgütsüzleştirmeye bağlı olarak önce çalışanların sonra toplumun diğer ke-

simlerinin yoksullaştırılmasmdan başka bir şey değildir. Çünkü, küreselleşme olarak efsaneleştirilen bu süreç aslında J. E. Stiglitz'in ifadesi ile "büyük hayal kırıklığı"ndan başka bir şey değildir.[16] Hayal kırıklığının ötesinde F. Şenses'in ifadesiyle "küreselleşmenin öteki yüzü yoksulluk"tur.[17] Yoksullaştırmanın en önemli aracı ise toplumun emek ile sermaye arasındaki bölüşüm sürecinde, toplumun sosyal refah harcamalarından aldığı payın artırılması mücadelesinde işlevi olan sendikaların etkisizleştirilmesidir. Küreselleşme adı altında son çeyrek yüzyılda yapılan bundan başka bir şey değildir. Örgütsüz kapitalizm olmasa bile, etkisiz örgütlü kapitalizm tercih edilmiştir.[18]

Küreselleştir, kimliksizleştir, sendikasızlaştır, yoksullaştır

İdeolojilerin, tarihin sonunun geldiğinin ilan edildiği bir dönemde, çalışmanın da sonunun geldiğini ilan etmemek olmazdı. Çok gecikmeden, çalışmanında sonu ilan edildi. Kuşkusuz bunu işçi sınıfının da önemini kaybettiği söylemi izlemeliydi. Öyle de oldu. Artık işçi sınıfı önemini yitirmiş, arkaik toplumun arkaik kesimini oluşturmaktaydı; tarihçilerin, antropologların üzerinde çalışması gereken bir konudan ibaretti. Ne var ki, ne ideolojilerin ve tarihin sonu gelmişti, ne de çalışmanın ve işçi sınıfının. Olan bir değişimdi. Dün olduğu gibi bugün de. İşçi sınıfı da çalışma da değişmişti, tarihsel sürecin akışı içinde gelişmelere bağlı olarak, ama bu bir son değildi. Neo-liberal ideolojik kampanyanın bir süre için bulandırdığı kafalar zamanla yeniden netleşmeye başlamış, şaşkınlık kısa sürede aşılarak işçi sınıfının değişen yapısı üzerindeki araştırmalar ile ideolojik mücadele yeni boyutlar kazanmıştır.

İdeolojik mücadelenin sürdüğü alanlardan biri olarak da karşımıza sınıf kavramı çıkmaktadır. "Sınıf" kavramı ne kadar muğlaklaştırılıp, belirsizleştirilirse, sınıf mücadelesi sorunu da o kadar arka plana itilip, önemsizleştirileceğinden önemlidir. Son çeyrek

yüzyılda sınıfa ilişkin tartışmaların daha çok liberaller tarafından yapılmaya çalışılmasının temel nedenlerinden biri de budur. Çünkü, sınıf kavramının tanımı belirsizleştirildikçe kapitalist toplumun dinamiklerinin anlaşılmasındaki önemi de o derecede azalacaktır. Kavram kadar, sınıfın kapsamının daraltılmaya çalışılması da bu ideolojik yaklaşımın bir parçasıdır. İşçi sınıfının toplumda önemsiz bir nüfusa tekabül ettiğinin ortaya konması hem mücadele dinamiklerini hem de sınıfın kendine olan güveni ve önemini azaltacaktır. Son yıllarda işçi sınıfının eski önemini kaybettiğinin sıkça ileriye sürülmesinin arkasında yatan temel neden de budur. Böylece kendine güvenini kaybetmiş, mücadele azmini yitirmiş, kendisini önemsiz ve değersiz gören bir sınıf yaratılarak sistem ve düzene yönelik potansiyel bir tehlike olması önlenmek istenmektedir. Sınıf kavramı muğlaklaştırıldıkça, sınıfın kapsamı daraltıldıkça üretim, dağıtım ve bölüşüm süreçlerinin arkasındaki gerçek de gizlenmiş olacak, artı değer, sömürü, üretim araçlarının mülkiyeti, antagonistik üretim ilişkileri de tartışma dışı bırakılacaktır. Çünkü, sınıf ilişkileri aynı zamanda bize bir üretim tarzındaki mülkiyet ve kontrol biçimlerini de göstermektedir. Sosyal diyaloğun, toplumsal uzlaşmanın hayata geçirilmesi için, sınıflararası çelişkilerin, çatışmaların yumuşatılması, mücadelenin ortadan kaldırılması için bu türden bir ideolojik yaklaşım kaçınılmazdır. Bu yaklaşım, emekçilerin toplum içindeki konumlarını fark etmelerini önlemeye yöneliktir. Oysa sınıf bilinci ve bu bilincin gereğini yerine getirmek için üretim sürecinde ve ilişkilerinde bulunulan konumun fark edilmesi gerekmektedir. Sadece "kendinde sınıf" için değil, "kendi için sınıf" olabilmek için de bu zorunludur. Bunun önemini çok iyi bilen kapitalistler, üretim ve emek süreçlerinde geliştirdikleri yöntem ve tekniklerle mümkün olduğunca fark edilmeyi önlemeye çalışmışlardır. Örneğin, kapitalistler kontrol fonksiyonlarını yönetici ve teknik uzmanlar aracılığıyla bürokratikleştirerek aynı zamanda sınıf antagonizmasının belirgin özelliklerinin saklanmasını sağlamışlardır. Sınıf ilişkilerinin zorunlu dikotomik doğasının, bürokratik sürecin yarattığı otorite ilişkilerinin

hiyerarşik yapısı içinde gizlenebilmesi, sınıf sömürüsünün özne anlaşılırlığının sınırlanmasına da hizmet etmiştir.[19] Son dönemlerde ise emek süreçlerindeki değişim ile birlikte işçi sınıfında ciddi bir karakter aşınmasını gerçekleşmiştir. Gelecek kaygısı ve korkusu içinde güvenini kaybetmiş bir sınıf oluşturmak kapitalistlerin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Bunun en önemli aracı ise çalışma sürelerinin belirsizleştirilmesi ve işgüvencesinin kaldırılması olmuştur. Her alanda egemenliğini kuran esneklik aslında bizatihi sınıfın kimliğine yönelik bir saldırıdır.

Kapitalistlerin tüm bu çabalarına rağmen, iş ilişkilerini hiyerarşik bir biçimde düzenlenseler bile, altta yatan dikomotik ve çatışkılı doğanın ayırdına varmak mümkündür. Çünkü bazı görevler sermayenin fonksiyonları ile ilişkiliyken, diğerleri emeğin faaliyetine ilişkindir. Bu nedenle kâr temelli çalışan her firmada sınıf ilişkileri de hüküm sürer. Öte yandan gelecek kaygısı ve korkusu ile meydana gelen karakter aşınması, emek süreçlerindeki yoğunluğun ve sömürünün boyutuna ve işyeri ile olan ilişkilere bağlı olarak aşılabilir. Çünkü, çalışanların çoğu sömürüldüklerini fark ederler. Sorun, bu sömürünün, yaşananların çalışma ilişkilerinin kaçınılmaz bir gerçeği olup olmadığının görülmesindedir.[20]

Günümüzde "küreselleşme" olarak adlandırılan yeni süreç emeğin sömürüsünün yoğunlaştırıldığı ve işçi sınıfının etkisizleştirilmeğe çalışıldığı, kendisine olan güveninin kırılmaya çalışıldığı bir olgu olarak etkisini girdiği her alanda duyurmuştur. Türkiye de bu süreçten farklı boyutlarda etkilenmiş, işçi sınıfının yapısı üzerinde gözlemlenebilir değişimler meydana gelmiştir. Dün olduğu gibi bugün de üretim ve emek süreçlerine bağlı olarak işçi sınıfının yapısı değişmektedir. Yapılması gereken sınıfın sonunu ilan etmek değil, bu değişimin boyutlarını nicel ve nitel açıdan ortaya koyarak, sonuçlarını değerlendirmek ve bu sonuçlara yönelik politikalar belirlemektir.

Dün olduğu gibi bugün de iktisadi yapının, sanayileşmenin, üretim ve emek süreçlerinin değişimine bağlı olarak işçi sınıfının yapısı ve özellikleri de değişmektedir. Çünkü sanayileşmenin, üre-

tim ve emek süreçlerinin niteliğinin değişmesi ve yeni boyutlar kazanması, toplumlarm işgücü yapısının nitelik ve bileşiminde köklü değişikliklere yol açmaktadır. Günümüzde üretim teknolojilerindeki hızlı değişim, işgücü talebinin biçimini değiştirmekte, niteliksiz işgücünün yerini bilgi ve beceri düzeyi yüksek, eğitilmiş işgücü almaktadır. İleri teknolojilerin sermaye yoğun oluşu gelişen teknolojiye bağlı işsizlik gibi istihdam sorunlarına, neden olurken, endüstri ilişkilerini de etkilemekte, işgücü piyasası ve geleneksel çalışma biçimleri daha esnek bir görünüm kazanmaya başlamaktadır. Sanayileşmenin ulaştığı düzey, aldığı biçim ve ileri imalat teknolojilerine geçiş ile birlikte, göreli önemi azalan sektörlerde teknolojik yenilenme işsizliğe yol açarken, yeni teknolojilerin devreye girmesi ile nitelikli işgücüne olan talep yükselmekte, yeni çalışma türleri (esnek zamanlı, kısmi zamanlı çalışma gibi) ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme sürecinin ideolojisini yapanların çok iyi bildikleri bir şey var. Dünden kalan bir deneyim olarak. Toplumda sınıflar varsa, işçiler hareketlenmişse, işçiler "kendi için sınıf" olma kimliğine kavuşmuşsa, daha yüksek ücret ve daha iyi yaşam istemeyi öğrenmişlerse, artık siyasal iktisadı da biliyorlardır, taleplerini buna göre biçimlendiriyorlardır. O zaman bu bilinci ve bu bilincin kaynağı örgütleri yok etmek ya da en azından zayıflatarak dumura uğratmak gerekir. Bunun için bir terbiye edici büyük korku gerekir. Kapitalizmde işsizlikten, bir gelirden yoksun kalmaktan daha büyük korku olmaz. Esneklik, rekabet bu korkunun oluşturulduğu ve hayata geçirildiği önemli araçlar olmuştur. Esneklik, rekabet ve işsizlik baskısı önce sendikaları zayıflatmış, ardından sendikaya üye olmanın "sakıncalarını" göstermiştir. Öyle olduğu için de 1980 sonrası dönem sendikasızlaştırma dönemi olmuştur. Çünkü, sendikanın güçlü olduğu yerde kapitalistler maliyeti azaltarak rekabette üstünlük sağlamak için ücretleri istedikleri düzeye indiremez. Dünya ekonomisi ile bütünleşmek için, ihracatta rekabet üstünlüğü elde etmek için işçileri uysallaştırmak gerekir. İşçileri

uysallaştırmak için onların örgütlerini zayıflatıp, etkisizleştirmek gerekir. Çünkü, ücretleri kontrol etmek için, işçileri kontrol etmek gerekir, işçileri kontrol etmek için örgütleri olan sendikaları zayıflatıp, etkisizleştirmek gerekir, işçileri korkutmak gerekir.[21] Uluslararası alanda rekabet ve dünya ekonomisi ile bütünleşmek için bu kaçınılmaz oluyor. Sonuçları? Sonuçları işçiler, kır ve kent yoksulları için daha da yoksullaşmak oluyor. Aşağıdaki tablo bu durumu oldukça net olarak ortaya koyuyor. *(Bkz: Tablo 1)*

Tablodaki veriler, bazı istisnaları bulunmakla birlikte, küreselleşme süreci olarak ifade edilen dönemde genellikle sendikasızlaşma ile birlikte yoksullaşmanın da koşut gittiğini göstermektedir. Kuşkusuz bu durum tüm sendikalı ya da sendikasız işçilerin mutlak anlamda yoksullaştığı anlamına gelmiyor. Ancak, bir ülkede ücretler üzerinde önemli bir koruma işlevi gören sendikaların güç kaybetmesi ile birlikte reel ücretlerdeki düşüşün hem işçilere hem de toplumun geri kalan kesimine bir olumsuzluk olarak, bir yoksullaşma süreci olarak da yansıdığı çok açıktır.

1980'li yıllarda bazı sanayileşmiş ülkelerde sendikaların üye sayısının azalışı, sendikalaşma oranlarının düşüşü, güç ve temsil yeteneklerinin zayıflayışı kimilerince sendikaların sonu, sendikasız çalışma ilişkilerinin doğuşu olarak değerlendirildi. Evet, bazı ülkelerde bireyin ön plana çıkarıldığı, örgütlülüğün dışlandığı bir dönemde sendikal hareket ciddi boyutta bir kriz ve önemli miktarda üye kaybı ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu doğru, ama sadece bir sonuç. Bu sonuca ulaşmada sermayenin saldırısı, sendikasızlaştırma çabaları kadar, mevcut sendikal yapı, politika ve sendika liderlerinin de payı vardır. İşbirlikçi, işyeri ve ücretle sınırlı, bencil bir sendikacılık ve bürokratik yönetimle bir de sosyal kontrol işlevi yerine getirilmişse, ilk ekonomik krizde başka bir şey de beklememek gerekmektedir. Sermaye birikimi ve kârları rahatsız etmedikçe bu türden bir sendikacılığın sermayeye zarardan çok yararı olmaktadır. Ancak, sermaye birikiminde sorunlar, karlarda düşüş meydana geldiğinde, yani kriz ile karşı karşıya kalındığında

Ülke	Tarım dışı işgücünde sendikalılaşmada değişim oranı 1985-1995 (%)	Ücret ve maaşlılarda sendikalılaşmada değişim oranı 1985-1995 (%)	Kentsel Yoksulluk Nüfusun (%)		Kırsal Yoksulluk Nüfusun (%)	
			1980	1990	1980	1990
Mısır	-23.9	-9.1	26	29	19	21
Kenya	-59.6	...	10	29	55	46
G. Afrika	40.7	130.7	...	...	...	...
Uganda	-49.9	...	...	16	...	24
Zambiya	-33.3	...	26	45	80	87
Arjantin	-47.9	-42.6	7	15	10	20
Kanada	-0.6	1.8	...	...	...	...
Şili	37.2	...	12	32	25	34
Kolombiya	-37.3	...	36	38	45	68
El Salvador	-8.0	...	...	43	76	56
Meksika	-42.7	-28.2	36	37	54	55
ABD	-15.2	-21.2	...	...	...	...
Uruguay	-41.4	...	9	10	21	23
Venezuella	-42.5	-42.6	15	31	26	53
Avustralya	-29.6	-29.6	...	...	...	...
Bangladeş	-71.9	...	66	34	74	53
Çin	-7.8	...	2	0	24	12
Hindistan	-18.2	...	40	4	51	48
Japonya	-17.7	-16.7	...	...	...	...
Malezya	-13.4	...	13	7	37	19
Yeni Zelanda	-50.7	-55.1	...	...	...	...
Pakistan	-13.4	...	23	...	30	...
Filipinler	24.1	84.9	45	37	59	52
Singapur	-20.4	-18.1	...	...	...	...
Tayland	-7.4	-2.5	22	15	33	34
Avusturya	-29.2	-19.2	...	...	...	...
Belçika	-9.2	-0.2	...	...	...	...
Çek Cumh.	-52.8	-44.3	...	...	...	...
Danimarka	1.2	2.3	...	...	...	...
Finlandiya	-2.8	16.1	...	...	...	...
Fransa	-47.4	-37.2	...	...	...	...
Almanya (Bir)	-3.5	-17.6	...	...	...	...
Yunanistan	-34.5	-33.8	15	...	34	...
Macaristan	-29.2	-25.2	...	...	...	...
Irlanda	-12.5	-12.6	...	...	...	...
İsrail	-76.9	-77.0	...	...	...	...
İtalya	-7.0	-7.4	...	...	...	...
Hollanda	-6.7	-11.0	...	...	...	...
Polonya	-42.6	-42.5	...	...	...	...
Portekiz	-53.7	-50.2	...	...	...	...
Romanya	-19.8	...	...	...	...	...
Slovakya	-31.9	-19.8	...	...	...	...
İspanya	56.2	62.1	...	...	...	...
İsveç	-2.7	8.7	...	...	...	...
İsviçre	-21.2	-21.7	...	...	...	...
İngiltere	-27.2	27.7	...	...	...	...

Tablo 1: Sendikasızlaştırma ve bu süreçte yoksullaşma: 1985-1995 (%)

Kaynak: ILO. World Labour Report 1997-98, Geneva, 1997'den yararlanılarak düzenlemiştir.

sendikalar sermaye için artık bir tehlikeden başka bir şey değildir. Bu dönemde sendikasızlaştırma çabaları yoğunlaşır, işçiler ile işsizler arasındaki rekabet ücret artışlarını düşürür, düşük ücretlerle çalışmaya razı olunur. Bu durum, bugüne özgü değildir, sanayileşmenin tarihi kadar eskidir. Çünkü, Engels'in (1997), daha 1845'te belirttiği gibi, "rekabet, modern sivil toplumda egemen olan herkesin herkesle savaşının en tam ifadesidir. Bu savaş, yaşam savaşı, varolma savaşı, yalnızca toplumun farklı sınıfları arasında verilmekle kalmaz, bu sınıfların tek tek üyeleri arasında da verilir. Herkes bir başkasının önünde engeldir, ve herkes kendi önündeki engeli bir kenara itmenin ve onun yerine geçmenin yolunu aramaktadır. Nasıl burjuvazinin üyeleri kendi aralarında rekabet halindeyseler, işçiler de kendi aralarında sürekli rekabet halindedirler". İşçilerin işçilerle, işçilerin işsizlerle de rekabet halinde olduğu bu durumda, "her biri ötekinin ayağını kaydırıp yerine geçmeye çalışır. Ne var ki, işçilerin kendi aralarındaki bu rekabet, işçi üzerindeki etkisiyle, bugünkü durumun en kötü yanıdır; burjuvazinin elinde proletaryaya karşı en keskin silahtır. İşçilerin bu rekabeti birlikler [sendikalar] yoluyla ortadan kaldırma çabaları, burjuvazinin bu birliklere [sendikalara] karşı duyduğu nefret, ve bu birliklerin [sendikaların] başına çöken her yenilginin burjuvazinin utkusu olması bu nedenledir".

Tarihe dönüp ekonomik krizler ile sendikal politikalar ve yapılar arasında bir ilişki aradığımızda, karşımıza birbirinin benzeri sonuçlar çıkmaktadır: Sendikalar üye kaybetmekte, yeni sendikal yapı ve politikalara yönelerek bu krizden çıkmaya çalışılmaktadır.

1873-1874 krizi, İngiltere'de, Almanya'da, Avusturya'da, ABD'de, Kanada'da sendikalarda önemli üye kayıplarına neden olmuştur. Örneğin, İngiltere'de 1869 yılında 250 bin olan sendikalı işçi sayısı 1873'te 1 milyona ulaştıktan sonra, krizle birlikte 1875'te 500 bine düşmüştür (Sagnes, 1994). Benzeri bir süreç 1929 Bunalımı'nda da yaşanmıştır. Bunalım öncesinde, İngiltere'de 6 milyona yaklaşan sendikalı sayısı 1933'te 4 milyon 400 bini Alman-

ya'da 8 milyona yaklaşan sendikalı sayısı 5 milyona düşmüştür (Sagnes, 1994). Belçika, ABD gibi ülkeler de benzeri bir süreç yaşamışlardır. 1974 krizi ve sonrasında yaşananlar da aynıdır. Pek çok ülkede sendikalar 1980'li yıllar boyunca önemli sayı ve oranda üye kaybetmişlerdir.[22]

Her üç krizden de sendikalar üye kaybederek çıkmışlardır. Ama daha sonra yeni sendikal politikalar izleyerek, yeniden yapılanarak güç kazanmaya başlamışlardır, üye sayısı ve üyelik oranları yeniden artmıştır.

Sendikalar 1873-1874 krizinden çıktıktan sonra, meslek sendikacılığından işkolu sendikacılığına yönelerek, toplumsal ve ekonomik hayat ile ilgili sorunları dile getirip, bunları sendikal politikalara katarak, reform taleplerinde, sosyal haklar talebinde bulunarak önemli sayıda üye ve güç kazanmışlardır (Sagnes, 1994). Sanayileşmeye, sanayi işçilerinin artışına bağlı olarak da üye potansiyelleri artmıştır.

1929 Bunalımı'ndan sonra ise, sendikalar özellikle II. Dünya Savaşı-1980 döneminde devlet ve işverenlerle işbirliği içine girerek, korporatist ilişkiler kurmuşlar, böylece verilen ödünler karşılığında üye sayılarını arttıracak hak ve düzenlemelere kavuşmuşlardır. Bu dönemde, sendikalar genellikle merkezi, otoriter, bürokratik, tekelci bir yapıya kavuşmaya başlamışlardır.[23] Bu nedenle, 1960-1974 dönemi korporatist ilişkilerin geliştiği ülkelerde 1960 sonrasının en az greve gidilen dönemi olmuştur.[24]

1974 sonrası dönemde ise, sendikalar önce bocalamış, sonra yeni politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Ücretli emek içinde sendikaların dayandığı sanayi işçilerinin payının azalıp, hizmet sektörünün payının artması, gençlerin ve kadınların işçiler içindeki oranının artması, sendikaları hizmet sektöründe çalışanlar ile kadınları üye yapmaya itmiştir. Hizmet sektöründe son yıllarda, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısında, gerçekleştirilen kimi başarılı grev ve mücadeleler bu sektörde sendikalaşma açısından önemli adımlar atılmasına yol açmıştır. 1980'li yılların başarısız grevlerinden

sonra bu başarılı grevler sendikalara olan güveni ve ihtiyacı artırmıştır. 1980'li yıllar boyunca sermaye grevlere direnmiş, devlet kurumlarını ve medyayı da arkasına alarak bu grevleri etkisiz kılmıştır. 1995 sonrasının başarılı grevleri ise hem grev eğilimini hem de sendikalara olan güveni artırmaya başlamıştır.

1990'lı yılların bazı grevleri ve sendikaların grev politikaları farklı özellikler taşımaktadır. Bu grevlerde, grevler bir işyerinin sorunu olmaktan çıkarılıp, bir toplumsal soruna dönüştürülmektedir. Cinsiyet ayrımından, etnik ve ırk ayrımcılığına; göçmen işçi sorunundan çalışan çocuk sorununa kadar pek çok konu bu türden grevler süresince tartışılmış, medyanın sansürü internet aracılığı ve web siteleri ile kırılarak aşılmaya çalışılmıştır. Toplumda yaratılan duyarlılık ile işverenler üzerinde bir baskı kurularak, taleplerin kabulüne zorlanmışlardır.[25] Örneğin, ABD'de "Hizmet Sektörü Çalışanları Uluslararası Sendikası" tarafından başlatılan "justice for janitors" kampanyası, Silikon Vadisi'nde, binaların bakım ve güvenliğinde çalışanları örgütlemede büyük bir başarı kazanmıştır. Bu kampanyada Oracle, Apple, Hewlett Packard gibi büyük kuruluşların çalışanlarının elektronik postalarına ulaşılarak, her gece binaların, büroların temizliğini yapıp, güvenliğini sağlamaya çalışanların içinde bulundukları olumsuz çalışma koşulları anlatılmış, burada çalışan mühendis ve teknik elemanlardan kendi şirketlerinde içerden baskı grupları oluşturmaları istenmiş ve bu sağlanmıştır. Böylece, yerel bir eylem internet aracılığıyla uluslararasılaşmakta, şirketlerin teknik elemanları ile sendikasız çalışanlarından baskı grupları oluşturmalarının yanı sıra, eylem toplumsallaştırılmaktadır. Öte yandan, bazı eylemlerde kimi sosyal araçlar da politik ve toplu pazarlık taleplerine dönüştürülebilmektedir (Alex, 1997).

Son çeyrek yüzyılda sendikaların kürselleşme sürecine uygun örgütlere dönüştürüldüğünü, yeterince ıslah edildiğini gösteren önemli dokümanlardan biri de Dünya Bankası'nın hazırlamış olduğu bir rapordur.[26] Bu rapora göre son yıllardaki sendikacılık, mevcut durum ve süreç ile uyum sağlamıştır. Sendikalar artık iş-

çilerin değil, sermayenin istediği örgütlere dönüşmüştür. Çünkü, sendikaların örgütlü olduğu alanlarda artık daha az greve gidilmekte ve grevler daha kısa sürmektedir. Üstelik sendikalı işçi ile sendikasız işçi arasında çok büyük bir ücret farkı bulunmamaktadır. ABD'de bu fark yüzde 15'e kadar sendikalı işçi lehine çıkarken, Avrupa'da bu fark yüzde 5-10 arasında değişmektedir. Gelişmiş sanayileşmiş ülkeler açısından bakıldığında, sendikacılığın yapılandırıldığı yeni haliyle, kapitalizm tarafından kabul göreceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle olsa gerek 2000'li yılların başında Avrupa'da pek çok sendika yeniden üye kazanmaya başlamıştır. Ancak, bu sendikaların ücretler üzerinde ciddi bir baskı oluşturmadığı da gözden kaçırılmamalıdır. Sendika üyeliğine göre, toplu pazarlık kapsamının geniş olduğu ülkelerde sendikaların ücretleri artırarak çalışanlar lehine gelir dağılımını yeniden düzenleme olanağı bulunmaktadır. Bilindiği gibi yoksulluk da ortalama gelir düzeyi, ekonomik büyüme ve gelir dağılımının eşitsizlik derecesiyle yakından ilişkilidir.[27]

Asgari geçim düzeyini temel alan mutlak yoksulluk yaklaşımına göre 1990'lı yılların başında ABD'de yoksulluk oranı yüzde 20'dir.[28] Daha yüksek gelire sahip olanlar ile yapılan karşılaştırmayı içeren göreli yoksulluğa göre AB'de yoksullarını oran yüzde 17'dir.[29] Sendikacılığın ABD'ye göre daha etkili olduğu ve toplu pazarlık kapsamının oldukça geniş olduğu AB'de yoksulluk oranının, dünyanın en gelişmiş ülkesi olan ABD'ye göre düşük olması hiç de sürpriz olarak değerlendirilmemelidir. Üyelik açısından zayıflasalar da sendikaların potansiyel etkisi yoksullaştırmaya yönelik politikaların hayata geçirilmesini daha da zorlaştırmaktadır. Reel ücretlerin düşürülmesinde etkisiz kalan sendikalar özellikle sosyal harcamaların artırılması yönünde önemli faaliyetler de bulunmuşlardır. Az gelişmiş ülkeler de ise durum daha vahimdir. Sendikasızlaştırma ile birlikte reel ücretler hızla düşmüştür. Örneğin, 1980-1991 döneminde asgari ücret Venezüela'da yüzde 53, Peru'da yüzde 83 oranında, Fiji'de 1990 yılında 1975'e göre yüzde 38 ora-

nında düşmüştür.[30] Üstelik bu ülkelerde sendikasızlaştırmalara bağlı olarak düşük ücretle çalışanların da oranı artmış, enformel istihdam yaygınlaşmıştır.

Küreselleşme olarak sıfatlandırılan bu yeni dönemin en temel yaklaşımı hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde sermayenin ödüllendirilerek emeğin cezalandırılması ve servetin toplumun tabanından tavanına aktarılması olmuştur. Kısacası, eğer gelir dağılımı tablosunun tepesinde yer alan yüzde yirminin içindeyseniz küreselleşmeden kazançlı çıkacaksınız demektir; merdivenin üstlerine tırmandıkça kazancınız da aynı oranda artacaktır. Tabandaki yüzde seksenin içinde yer alanlar ise yarışı baştan kaybedenlerdir; gelir tablosunda aşağı doğru indikçe zarara uğrama oranı da artar. K. Phillips[31] ,Reagan'ın neoliberal doktrininin ve politikalarının 1977 ile 1988 arasında Amerikan gelir dağılımını nasıl değiştirdiğini tartışmaya yer bırakmayacak şekilde gösteriyor. 1980'ler boyunca toplumun en varsıl yüzde 10'u içinde yer alan Amerikan aileleri ortalama aile gelirlerini yüzde 16, yüzde 5'inde yer alanlar yüzde 23 oranında artırmışlardır. Ancak, Reagan'a en çok dua edenler hiç kuşkusuz gelirlerini yüzde 50 oranında artıran en tepedeki yüzde birlik kesimdir. Tabandaki yüzde sekseni oluşturan yoksul Amerikalıların hepsi istisnasız bazı kayıplara uğramıştır. En aşağıda yer alan yüzde onluk kesim gelirinin yüzde 15'ini yitirmiştir. Yıllık gelirleri yoksulluk sınırı olan 4.113 dolardan insanlık dışı denilebilecek 3.504 dolara kadar düşmüştür. 1977'de en tepedeki yüzde birlik kesimin ortalama geliri en alttaki yüzde 10'dan 65 kat fazla iken, on yıl sonra bu oran yüzde 115'e fırlamıştır. Bu öylesine bir dönüşümdür ki, neoliberalizmin ateşli savunucularından Gray[32] bile itiraf etmek zorunda kalmıştır: "Amerika'daki azalan gelirler, çalışan çoğunluğu, özellikle de şu anda çalışmakta olan yoksul insanların çoğunu etkiliyor. ABD, son yirmi yılda verimliliği istikrarlı biçimde artarken, çoğunluğun gelirlerinin -onda sekizin- aynı kaldığı ya da düştüğü tek gelişmiş toplumdur. Ekonomik eşitsizlikte böylesi bir büyüme, tarihsel olarak benzersizdir. Bu durum,

hiçbir gelişmiş demokraside, hatta serbest piyasa politikalarının 1980'lerde en sistemli biçimde yerleştirildiği İngilizce konuşulan iki ülkede, İngiltere ve Yeni Zelanda'da bile kendini göstermedi. İngiltere ya da ABD'de IXX. yüzyıl serbest piyasalar çağında da ortaya çıkmadı". Öyle olduğu için de bugün ABD'de yoksul kesim arasında ortalama yaşam umudu süresi düşmektedir.

Kuşkusuz sorun sadece gelir kaybı ile sınırlı kalmamıştır. Yoksulluğun pençesinde kıvranan bu "gelişmiş" ülkelerde "suç" oranlarında patlamalar meydana gelmiştir. Öyle ki, artık kitlesel hapsetme politikası çare olarak benimsenmeye başlanmıştır. 1990'lı yılların ortasında her 193 Amerikalıdan biri hapishane ile tanışmıştır. Bu rakam, Kanada'nın 4, İngiltere'nin 5, Japonya'nın 14 katıdır. 1997 yılına gelindiğinde ise, 50 Amerikan erkeğinden yaklaşık biri demir parmaklıkların arkasına geçmiş, yaklaşık yirmide biri erteleme ya da şartlı tahliyeden yararlanmıştır. ABD'de hapishanelerdeki düşük ücret karşılığında fason üretim "çağdaş" köleliğin hayata geçirilmiş bir başka boyutu olmaktadır. Böyle bir ortamda, beş yıldızlı otel sayısı ile özel hapishane sayısının yarışmasında şaşılacak bir yan olmasa gerek! Sanayileşmiş ülkelerdeki çocuk cinayetlerinin yaklaşık dörtte üçünün ABD'de yaşanmış olması ise bir başka önemli sorunu oluşturmaktadır.[33]

Amerika, eşitsizliğin en fazla olduğu toplumlardan biri olma özelliğini korumakla beraber, yirmi yıldır uygulanan neoliberal politikalar sonucu eşitsizlik tüm ülkelerde ciddi biçimde artmıştır. Dünya Bankası raporuna göre günde 750 milyon kişi yoksulluktan aç kalıyor, yaklaşık 1.3 milyar insan bir dolardan daha düşük gelirle yaşamını sürdürmeye çalışıyor. Günde iki dolardan daha düşük bir gelirle yaşamını sürdürmeye çalışanların sayısı ise 2.7 milyara ulaşmıştır.[34] Gerek 1 dolar gerekse 2 dolar örnekleri dünyadaki yoksulluğun boyutunu tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü bu ölçüt sadece en yoksul ülkeler için anlamlı olur. Türkiye ve Doğu Avrupa ülkeleri için bu ölçüt 4 dolar, gelişmiş ülkeler için de 14 dolar olarak alındığında gerçek biraz daha açıkça ortaya konmuş

olur.[35]

UNCTAD'ın gelir eşitsizliği, yoksullaşma ve orta sınıfların eriyip gitmesi üzerine yapılan 2600 çalışmanın değerlendirilmesinden elde ettiği sonuçları yayımladığı 1997 Ticaret ve Kalkınma Raporu bu korkunç gerçeğin altını bir kez daha çizmektedir. Rapor'a göre, 1965 yılında G7 ülkelerinin kişi başına gelir düzeyi, en yoksul 7 ülkenin gelir düzeyinin 20 katı iken, 1995'te 39 katına çıkmıştır. Bir başka karşılaştırmaya göre ise 1820 yılında en zengin 20 ülkedeki kişi başına gelir en yoksul 20 ülkedeki kişi başına gelirin 3 katı iken, bu oran 1870 yılında 7 kata, 1913'te 11 kata, 1950'de 35 kata, 1973'te 44 kata, 1992'de de 72 kata çıkmıştır.[36] 150 yılda kat edilen mesafenin, küreselleşme adı verilen yirmi yıllık süreçte bir çırpıda yaşanmış olması yoksullaştırmanın boyutlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu durum yoksulluğun küreselleştirilmesinden başka bir şey değildir. Öyle olduğu için de bugün zenginliğin yüzde 85'i nüfusun yüzde 20'lik bir diliminin elinde toplanmışken, en yoksul yüzde 20'lik dilime zenginliğin ancak yüzde 1.3'ü ile yetinmek düşmüştür! 250 çok ülkeli şirketin gelirinin 2.5 milyar insanın toplam gelirine denk düşmesi ise yoksulluğun ve zenginliğin nasıl bir seyir izlediğini gösteren bir başka önemli gösterge olmaktadır.[37] Ülke içi gelir dağılımı açısından bakıldığında ise, nüfusun en zengin yüzde 20'sinin gelir dağılımından aldığı pay 1980'den beri hemen hemen her ülkede artmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin yarısından fazlasında, nüfusun bu kesiminin aldığı pay yüzde 50'nin üstündedir.[38] UNCTAD'ın raporunun bu eğilimlerin Çin, Rusya ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri gibi geniş bir yelpazede yer alan değişik ülkelerde de geçerli olduğunu işaret etmesi ilginçtir. 1990'lı yılların ortasında dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 10'u şiddetli beslenme sorunu ile, çocukların ise yüzde 10'undan fazlası beslenme yetersizliğinden kaynaklanan hastalıklar, sakatlıklar ve ölümler ile karşı karşıya idi.[39]

(Bkz: Tablo 2)

Ülke	Tarım dışı işgücünde sendikalılaşmada değişim oranı 1985-1995 (%)	İnsani Yoksulluk (%)	Yoksulluk Sınırı Altındaki Nüfus (%) (1983-2000)		Yoksulluk Sınırı Altındaki Nüfus (%) (1983-2000) Ulusal Yoksulluk Sınırı
			1 dolar	2 dolar	
Mısır	-23.9	31.2	3.1	52.7	22.9
Kenya	-59.6	31.9	26.5	62.5	42.0
G. Afrika	40.7	...	11.5	35.8	...
Uganda	-49.9	40.8	...	...	55.0
Zimbiya	-33.3	40.0	63.6	87.4	86.0
Arjantin	-47.9	...	...	...	17.6
Kanada	-0.6	12.3	7.4a	12.8b	
Şili	37.2	4.1	2	8.7	21.2
Kolombiya	-37.3	8.9	19.7	36.0	17.7
El Salvador	-8.0	18.1	21.0	44.5	48.3
Meksika	-42.7	9.4	15.9	37.7	10.1
ABD	-15.2	15.8	13.6a	16.9b	...
Uruguay	-41.4	3.9	2	6.6	...
Venezuella	-42.5	8.5	23.0	47.0	31.3
Avustralya	-29.6	12.9	17.6a	14.3b	...
Bangladeş	-71.9	42.4	29.1	77.8	35.6
Çin	-7.8	14.9	18.8	52.6	4.6
Hindistan	-18.2	33.1	44.2	86.2	35.0
Japonya	-17.7	11.2	...	11.8b	...
Malezya	-13.4	...	...	...	15.5
Yeni Zelanda	-50.7	...	...	...	...
Pakistan	-13.4	41.0	31.0	84.6	34.0
Filipinler	24.1	14.6	...	...	36.8
Singapur	-20.4	6.5	...	...	...
Tayland	-7.4	14.0	2	28.2	13.1
Avusturya	-29.2	...	...	10.6b	...
Belçika	-9.2	12.6	...	8.2b	...
Çek Cumh.	-52.8	...	...	4.9b	...
Danimarka	1.2	9.5	...	9.2b	...
Finlandiya	-2.8	8.8	4.8a	5.1a	...
Fransa	-47.4	11.1	9.9a	8.0b	...
Almanya (Bir)	-3.5	10.5	7.3a	7.5b	...
Yunanistan	-34.5	...	...	...	...
Macaristan	-29.2	...	...	10.1b	...
Irlanda	-12.5	15.3	...	11.1b	...
İsrail	-76.9	...	...	13.5b	...
İtalya	-7.0	12.2	...	14.2b	...
Hollanda	-6.7	8.5	7.1a	8.1a	...
Polonya	-42.6	...	10.0c	11.6b	...
Portekiz.	-53.7	...	...	...	...
Romanya	-19.8	...	23c	...	...
Slovakya	-31.9	...	8.0c	2.1b	...
İspanya	56.2	11.3	...	10.1	...
İsveç	-2.7	6.7	6.3a	6.6b	...
İsviçre	-21.2	...	...	9.3b	...
İngiltere	-27.2	15.1	15.7a	13.4b	...

Tablo 2: Sendikasızlaştırma ve yoksulluk oranları

Kaynak: ILO, World Labour Report 1997-98, Geneva, 1997; UN, Human Development Report 2002'den yararlanılarak düzenlemiştir.

a) günde 11 dolar (1994-1995); b) medyan gelirin yüzde 50'si (1987-1998); c) günde 4 dolar (1996-1999)

Farklı nedenleri olmakla birlikte, tarihsel süreç içinde hem reel ücretlerin artmasında hem de sosyal hakların geliştirilmesinde önemli rol oynayan sendikaların etkisizleştirilmesinin hem gelir dağılımının bozulmasında, hem de yoksullaştırmada önemli bir rolünün olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Sendikaların etkisizleştirilmesi ile birlikte reel ücretler düşürülmüş, emek piyasaları kuralsızlaştırılıp, esnekleştirilmiş, enformel istihdam yaygınlaşmış, kadın ve çocuk emeği ucuz emek gücü olarak yaygın olarak istihdam edilmeye başlanmıştır. İşsizliğin de yaygınlaşıp, yapısal bir özellik kazandığı örgütsüz kapitalizmde yoksullaştırmanın temel etkenleri olan bu süreçlere karşı çıkacak bir direnç, bir mücadele aracı olmadığı için de uygulamalar hızla toplumun geniş kesimi üzerinde etkili olmuştur. Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse az gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalar emek piyasalarındaki bu gelişmelerin, yoksulluğun nedenleri arasında ön planda olduğunu gösteren önemli bulgular ortaya koymuştur.[40] İşsizliğin arttığı, enformel istihdamın yaygınlaştığı, değişik ücret düzeylerinin ve verimliliğin olduğu, emek piyasalarının yeniden yapılandırıldığı, sosyal güvenliğe, sosyal harcamalara ayrılan payların azaltıldığı, sendikaların ılımlı ve uyumlu sosyal kontrol araçlarına dönüştürüldüğü, sendikasızlaştırmanın gerçekleştirildiği yerlerde yoksulluk da bu gelişmelerin düzeyine bağlı olarak hızlı ya da yavaş olarak artmaktadır. 1980 öncesinin örgütlü kapitalizminde sendikaların güçlü olduğu bir dönemde gelir dağılımının görece daha düzgün olması, yoksulluk oranlarının daha düşük olması 1980 sonrasındaki sendikasızlaştırma ile yoksullaştırma arasında bağ olduğunu destekleyen Tablo 1 ve 2'deki verilerle açıkça görülmektedir. Bu veriler, sendikaların yoksullukla mücadelede önemli işlevlerinin olacağının bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Kâr oranları açısından bakıldığında küreselleşme sürecinde sendikaların neden etkisiz hale getirilmeye çalışıldığı daha net bir şekilde anlaşılmış olacaktır. 1948-1980 gibi sendikaların güçlen-

diği, etkili olduğu bir dönemde ABD'de de kâr oranı % 30.8 düşmüştür. Kuşkusuz bu durum Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi yasasının somut ve yadsınamaz kanıtından başka bir şey değildir. Sendikaların güç kaybettiği, etkisiz olduğu 1980-1989 döneminde ise artık değer oranı hızla artarken, kâr oranı pozitif bir değer alarak, % 8.3 artmıştır. Dönemin temel özelliği ise, Reagan-Bush yönetimlerinin, çalışanların kazanımlarına ve hayat standartlarına çeşitli biçimlerde saldırılarının yaşanmış olmasıdır.[41] Kuşkusuz sendikasızlaştırma yönünde önemli çabalar sarf edilmiştir. Bu durum sadece ABD'ye özgü değildir, hemen tüm ülkeler, özellikle sendikacılığın güç kaybetmesi ile birlikte benzeri bir süreci yaşamıştır. Gelir dağılımının bozuluşunun, yoksullaştırmanın açık bir göstergesi olan bu durum somut olarak karşılığını hayatta da bulmuştur.

Asgari Geçim Devleti'nde eşitsizliğin artışı doğrultusundaki bu eğilimde hiç de şaşırtıcı bir yön yoktur aslında. Vergi kesintileri ve ücretlerin düşürülmesi gibi politikalar zengini daha zengin yapmak için tasarlanmıştır. Bu tür ölçütlerin kuramsal gerekçelendirilmesi ve teorisi de şöyle kurgulanmıştır: Zenginin yüksek gelir ve yüksek kâr ile daha zengin edilmesi yatırımı ve kaynakların daha iyi dağılımını özendirici olduğundan istihdam yaratıcı ve toplumun refahını artırıcı etkiye sahiptir. Gerçekte ise, parayı ekonomik merdivenin üst basamaklarına doğru itelemenin bir avuç azınlığın beyan edilmeyen kağıt üstü gelirlerini artırmaya, borsa oyunlarına ve mali krizlere yol açmaktan başka işe yaramadığı gün gibi açıktır. Gelirin, toplumun en alt basamaklarında yer alan yüzde seksene doğru kaydırılarak, yeniden paylaşımı sağlanabilse, bu gelir, tüketim için kullanılarak istihdamı özendirecektir. Oysa gelir, zaten gereksinme duyduğu şeylerin çoğuna sahip olan üst kesime doğru kaydırılacak olursa -ki, bugün yapılan budur- bu gelir yerel ya da ulusal ekonomiye döneceğine uluslararası borsaya akacaktır.

Dünyanın yoksul ve borçlandırılmış ülkelerinde, kapitalizmin silahşörleri IMF ve DB aracılığı ile yapısal uyum adı altında uy-

gulanan politikaları aslında neoliberalizmin makyajlı halinden başka bir şey değildir. Uluslararası düzeyde neoliberallerin tüm güçlerini yönlendirdikleri bellibaşlı alanlar ise şunlardan oluşmaktadır: Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı; sermayenin serbest dolaşımı; yatırım serbestisi.

Geçtiğimiz yirmi yılda kapitalizmin üç silahşöründen ikisi olan IMF ve DB inanılmaz şekilde güçlenmiştir. Borç krizine ve koşullara bağlılık mekanizmaları sayesinde, ödemeler dengesi desteğinden sözde "anlamlı" ekonomi politikalarının, özde ise neoliberal politikaların uluslararası jandarmalığına geçmiştir. IMF destekli "reformlar" çok sayıda ülkede emek maliyetlerinin düzenlenmesi, aynı anlama gelmek üzere en aza indirilmesi, konusundaki belirleyiciliği ile (Chossudovsky, 1999) Asgari Geçim Devleti'nin temel politikalarından biri olan emeğin yağmasını hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştır.

Uzun ve yorucu tartışmalar sonucu, neyi oyladıklarını tam olarak bilmeyen parlamentoların onayıyla 1995 Ocak ayında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuruldu. Neoliberal kuralların uluslararası alanda kesin hükümranlığı anlamına gelen ve bir yağma hukukundan başka hiçbir anlama gelmeyen MAI vari anlaşmalarla, tüm hakların şirketlere, tüm sorumlulukların hükümetlere verildiği, yurttaşlara kesinlikle hiçbir hakkın tanınmadığı yeni bir tarih sayfası açılmış olacak. Kuşkusuz bu tehlike hâlâ sürmektedir ve Asgari Geçim Devleti'nin önemli amaçlarından biri olarak hayata geçirilmek üzere önünde durmaktadır. Bu kurumların hepsinin ortak paydası, şeffaflıktan yoksun ve anti-demokratik oluşlarıdır. Bu ise, neoliberalizmin temel esprisi ve özüdür. Neoliberalizm için ekonomi, kurallarını topluma kabul ettirir, bunun tersi düşünülemez bile. Demokrasiyi ayakbağı olarak algılayan neoliberalizm hem kazananların hem de kaybedenlerin dahil olduğu geniş bir seçmen kitlesi için değil, sadece kazananlar için**dir**.

Fiilen hiçbir şeye sahip olmayan kaybedenlere ilişkin neoliberal tanımlamayı ve onun yapılandığı Asgari Geçim Devleti'ni çok

ciddiye almak gerekmektedir. Servetin toplumun alt kademelerinden üst katmanlarına aktarılması süreci gereği herkes yaşlanma, hastalık, hamilelik, başarısızlık ya da sadece ekonomik koşullar öyle gerektirdiği için, herhangi bir anda sistem dışına itilebilmektedir. Neoliberalizm ve yansıması olan Asgari Geçim Devleti, siyasetin temel doğasını değiştirmiştir. Siyasetin esas ilgi alanı kimin kime hükmettiği ve kimin pastadan ne kadar pay aldığı iken, günümüzde bu temel sorular hâlâ geçerliliğini korumakla beraber, günümüzde siyasetin odağındaki soru, artık "Kimin yaşamaya hakkı vardır, kimin yoktur?" olmuştur. Sistemden köktenci dışlamalar günümüzün tek geçerli kuralıdır.

Neoliberalizm ve yansıması olan Asgari Geçim Devleti'nin insanlığın var oluşuna uygun olmadığı, eksiklikleri ve aksaklıkları nedeniyle bu sisteme karşı mücadele etmenin bir zorunluluk haline geldiği ve neoliberalizme doğaüstü nitelikler yüklenmemesi gerektiği hususlarının altını tekrar tekrar çizmek gerekiyor. Bir yandan toplumu ve demokratik devletleri yeniden güçlendirmeyi, bir yandan da uluslararası düzeyde demokrasinin tesisi, hukukun üstünlüğü ve gelirin hakça dağılımı ilkeleri doğrultusunda sistemi yenilemeye hazırlıklı olmak gerekiyor. Uluslararası dolaşımdaki inanılmaz meblağlara ulaşan paranın 40 milyar ABD doları gibi gülünç denecek kadar küçük bir miktarı ile dünya nüfusunun tümü için insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlamak, evrensel sağlık ve eğitim standartlarını yakalamak, mümkün görünmektedir.

Vahşete çağrının kusursuz uygulayıcısı Asgari Geçim Devleti'nde yaşanan neoliberal politikaların sonuçları öylesine korkunç olmuştur ki, yeni sağın ateşli savunucusu J. Gray (1999) bile kapitalizmin toplumun birliğini korumaya yaramadığını; kendi haline bırakıldığında liberal uygarlığı pekala tahrip edebildiğini; kapitalizmin ehlileştirilmesinin zorunlu olduğunu; kapitalizmin dinamizmi ile toplumsal istikrarı uzlaştırmak için devlet müdahalesinin gerekli olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır. Çünkü, 1980'ler ve 1990'lar boyunca kitlesel işsizlik, reel ücretlerdeki dü-

şüş, sendikalılaşmaya sıcak bakmayan az sayıda çekirdek işgücü ile sendikalı olmayı bile düşünemeyen çok sayıdaki vasıfsız işçi arasındaki ücret uçurumu da iyice büyümüştür. Özellikle son yıllarda gelişmiş ülkelerde sendikalar ücretler üzerindeki olumlu işlevini büyük ölçüde kaybetmiştir, sendikalı işçi ile sendikasız işçi ücreti arasındaki fark yüzde 5 ile 10 arası gibi oldukça düşük bir oranda kalmıştır. Bu durum DB'nin sendikalara sahip çıkmaya itmiştir. Çünkü artık sendikalara bir sosyal kontrol aracı olarak ihtiyaç vardır. Sermayenin iktidarı gücünü ortaya koymuş, istediği zaman sendikaları etkisizleştireceğini, istediği zaman sahip çıkabileceğini göstermiştir. Tek koşul kar oranlarını düşürme eğilimi içine sokmaması, sermaye birikiminin önünde ciddi bir engel oluşturmamasıdır. 1980'lerin hikayesi de bir parça budur.

Ekler:

AB Dışı ve AB'ye Aday Üye Ülkeler	Artış/Azalış Oranı (%)	AB Üyesi Ülkeler	Artış/Azalış Oranı (%)
G. Afrika	+126.7	Hollanda	+19.3
Çin	+22.0	Portekiz	-44.2
Şili	+89.6	Fransa	-31.2
Tayland	+77.3	İngiltere	-25.2
Filipinler	+69.4	Almanya	-20.3
G.Kore	+60.8	İsveç	-4.8
Zimbabya	+54.4	Avusturya	-8.3
Bangladeş	+57.8	Danimarka	+4.5
Guatemala	+35.9	Finlandiya	-2.4
Estonya*	-71.2	Lüksemburg	+13.3
Çek Cumhuriyeti*	-50.6	İspanya	+92.3
Macaristan*	-38.0	Yunanistan	-23.1
Polanya*	-45.7	İrlanda	-2.6
Romanya*	-7.5	İtalya	-6.8
Slovakya*	-40.1	Belçika	+5.8

Ek 1: Seçilmiş ülkelere göre sendikalı sayısında artış ve azalış oranları (1985-1995)

KAYNAK: ILO, World Labour Report 1997-1998, Geneva, 1997'den yararlanılarak düzenlenmiştir. (*) Avrupa Birliği'ne aday üye ülkeler.

Ülke	Toplam 1980	1990	2000	Kadın (2000)	Erkek (2000
Danimarka	76.0	71.0	87.5	88.6	86.5
Finlandiya	70.0	72.0	79.0	83,0	75,0
İsveç	80.0	83.0	81.0	83,0	78,0
Belçika	56.0	51.0	69.2	-	-
Lüksemburg** (a)	-	43.4	50.0	-	-
İrlanda (b)	-	48.9	44.5	-	-
Avusturya	56.0	46.0	39.8	29.1	48.2
İtalya**	49.0	39.0	35.4	-	-
Yunanistan (a)	-	24.3	32.5	-	-
Portekiz*	61.0	32.0	30.0	-	-
Almanya**	36.0	33.0	29.7	20.5	37,1
İngiltere	50.0	39.0	29.5	28.0	31.0
Hollanda	35.0	26.0	27.0	20.0	32.0
İspanya	9.0	13.0	15.0	-	-
Fransa	18.0	10.0	9.1	-	-

Ek 2: AB'de sendikalaşma oranı (%)

Kaynak:www.eiro.eurofound.ie/2001/11/feature/tn0111148f.html www.eiro.eurofound.ie/2000/12/feature/TN0012299F.html; ILO, World Labour Report 1997-1998, Geneva, 1997; Y. Akkaya-M. Çetik, Türkiye'de Endüstri İlişkileri, FEV/Tarih Vakfı, İstanbul, 1999.

*2000 yılı sütunu için: * 1999, ** 1998, a 1990 yılı sütunundaki veriler 1995'e aittir; b 1990 yılı sütunundaki veriler 1993'e aittir.*

Kaynaklar:

AKKAYA, Y., (1996); **Neo-Korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı.

AKKAYA, Y., (1998); "Globalleşme: Neo-korporatizmin Sonu mu", **Prof. Dr. Metin KUTAL'a Armağan,** Ankara.

AKKAYA, Y., (1999); "1990'lı Yıllarda Endüstri İlişkileri", **Mülkiye,** Cilt: XXIII, Sayı: 215, Mart-Nisan .

AKKAYA, Y., (1999a); "1980 Sonrasında Belediyelerde İşçi Hareketleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** Cilt: 8, Sayı: 2.

ALEX, C., (1997); "Labor-Management Relations", **Industrial and Labor Relations Review,** Cilt: 50, Sayı: 4.

BELEDİYE-İŞ, (1999); **6. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu,** Ankara.

BEŞELİ, M-ÖZUĞURLU, M., (1995); "İşçi Sınıfı Hareketinde Yeni Uluslararası Eğilimler", **Mürekkep,** Sayı: 3-4.

BOURDIEU, P., (1999); "Pour un mouvement social Européen", **Le Monde Diplomatique,** (Haziran).

COSATU, (2000); "What kind of trade union movement do we want? A

programme for social unionism",http:// www. cosatu.org.za/congress/septch2.htm

ÇETIK, M- AKKAYA, Y. (1999); **Türkiye'de Endüstri İlişkileri**, FES/Tarih Vakfı Yayını, İstanbul

ÇIDAMLI, Ç., (1995); "Güney'in Yanıtı: Toplumsal Hareket Sendikacılığı", **Sınıf Hareketinde Yön.**

DPT, (2000); **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Sosyal Sektörlerde Gelişmeler (1996-2000),** Ankara.

EIMER, S., (1999); **"**From 'Business Unionism' to 'Social Movement Unionism': The Case of the AFL-CIO Milwaukee County Labor Council", **Labor Studies Journal,** Cilt: 24, Sayı: 2.

ENGELS, F., (1997); **İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu,** (Çev.: Y. Fincancı), Sol Yayınları, Ankara.

GENEL-İŞ, (2000); **12. Genel Kurul Çalışma Raporu,** Ankara.

GENEL-İŞ, (2000); **12. Genel Kurul Kararları,** Ankara.

GEORGE, S., (1999); "Pour la refonte du systeme financier international a la racine du mal", **Le Monde Diplomatique,** (Ocak).

HİZMET-İŞ, (1999); **8. Olağan Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu,** Ankara.

HİZMET-İŞ, (1999); **Genel Başkan Hüseyin Tanrıverdi'nin 8. Olağan Genel Kurulu Açış Konuşması,** Ankara.

HYMAN, R.FERNER, A.,(1994); **New Frontiers in European Industrial Relations,** Blackwell, Oxford.

JOHNSTON, P., (1995); **Success While Others Fail: Social Movement Unionism and the Public Workplace,** ILR Press, New York.

MARX, K., (1999); **Felsefe'nin Sefaleti,** Beşinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, K., (1992); **Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kâr,** Yedinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, K.- ENGELS, F. (1978), **Le Syndicalisme (I. Théorie, organization, activlté),** FM/Petite Collection Maspero, Paris.

MOODY, K., (1997a); "Towards an International Social-Movement Unionism", **New Left Review,** Sayı: 225.

MOODY, K., (1997b); **Workers in a Lean World: Unions in the International Economy,** Verso, London.

ÖZUĞURLU, M., (2000); **Sendikacılık Hareketinin Krizi ve Yeni Gelişmeler Üzerine Gözlemler,** AÜSBF Asistan Seminerleri, Ankara.

SAGNES, J., (1994); **Histoire du Syndicalisme Dans le Monde (Des origines a nos jours),** Editions Privat, Toulouse.

SCIPES, K., (1992); "Understanding the New Labour Movements in the 'Third World': The Emergens of Social Movement Unionism", **Critical Sociology,** Cilt: 19, Sayı: 2.

SEIDMAN, G., (1994); **Manufacturing Militance: Workers' Movements in Brazil and South Africa, 1970-1985,** Berkeley.

TODAİE, (1999); **Belediye Personel Sistemi,** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **İşçi Sendikacılığı (Belediye-İş Sendikası),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **İşçi Sendikacılığı (Genel-İş Sendikası),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **İşçi Sendikacılığı (Hizmet-İş Sendikası),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **Memur Sendikacılığı (Bem-Bir Sen),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **İşçi Sendikacılığı (Tüm-Bel-Sen),** Ankara.

TODAİE/YYAEM, (1998); **Sendika Şube Başkanları Soru Kağıdı Çalışması,** Ankara.

VIDAL-BENETO, J., (1999); "La Social-démocratie privatisée", **Le Monde Diplomatique,** (Temmuz).

WATERMAN, P., (1993); "Social Movement Unionism", **Fernand Braudel Center Review,** Sayı: 16.

WATERMAN, P., (1998); "The New Social Unionism: A New Union Model for a New World Order", R. Munck-P. Waterman (eds.), **Labour Worldwide in the Era of Globalisation: Alternative Union Models in the New World Order**, Macmillan, London.

WATERMAN, P., (1999a); **Globalization, Social Movements and the New Internationalism,** Mansell/Cassell, London.

WATERMAN, P., (1999b); "The New Social Unionism: A New Union Model for a New World Order",

Dipnotlar:

[1] Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği, Kitap III,** (Çev. H.Derin), Maarif Basımevi, Ankara, 1955, s.121.

[2] K. Mark-F.Engels, **Komünist Parti Manifestosu,** (Çev. Y. Onay), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1998, s.50.

[3] **A.g.e.,** s. 50.

[4] **A.g.e.,** s.50.

[5] **A.g.e.,** s.50-51.

[6] **A.g.e.,** s. 51.

[7] K. Marx-F.Engels, **Alman İdeolojisi (Feuerbach),** (Çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1999, s.63.

[8] **A.g.e.,** s. 64.

[9] Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.7-8.

[10] Ergin Yıldızoğlu, **Küreselleşme ve Kriz**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 14.

[11] Sungur Savran, "Küreslleşme mi, uluslararasılaşma mı (1)", **Sınıf Bilinci**, Sayı: 16, Kasım 1996, s.45.

[12] E. Yıldızoğlu,**a.g.e.**, s. 15.

[13] S. Savran, **a.g.e.**, s.43-44.

[14] Michael Salamon, **Industrial Relations**, London, 1992, s. 653-655; Jelle Visser, "Syndicalisme et désyndicalisation", **Le Mouvement Social**, sayı: 162, Ocak-Mart 1993, s.20; J. Bruhat ve M. Piolot, **Esquisse d'une Histoire de la CGT**, Paris, 1966, s. 56.

[15] İ. Üşür, "Küreselleşme ve Yoksulluk", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları,** TODAİE Yayını, Ankara, 2002, s. 48-49.

[16] J.E. Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı,** (Çev. A. Taşçıoğlu-D. Vural), Plan B Yayıncılık, İstanbul, 2002.

[17] F. Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

[18] Sendikaların tamamen tasfiye edilmemesinin nedenlerinden biri kapitalizmin işçi sınıfını kontrol altında tutacak bir örgütlenmeye sürekli duyduğu ihtiyaçtır. Dünya Bankası'nın 2003 yılında yayınlanan "Unions and Collective Bargaining" başlıklı raporu bu durumu oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır.

[19] R. Scase, **Sınıf (Yöneticiler, Mavi ve Beyaz Yakalılar),** Rastlantı Yayınları, Ankara, 2000, s.20-21.

[20] **A.g.e.**, s. 104.

[21] Korkunun ve etkilerinin yaratmak istediği ortam için bakınız Y. Küçük, **Quo Vadimus? Nereye Gidiyoruz?**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1985, s. 150-152.

[22] 1974 sonrasının sendikalardaki üye kaybı için metnin sonundaki tabloya bakılabilir. Ayrıca daha fazla bilgi için bakınız M. Çetik-Y. Akkaya, **Türkiye'de Endüstri İlişkileri**, FES/Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1999; Y. Akkaya, "1990'lı Yıllarda Endüstri İlişkileri", **Mülkiye**, Cilt: XXIII, Sayı: 215, Mart-Nisan 1999.

[23] Korporatist sendikacılık ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Yüksel Akkaya, **Neo-Korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, 1996; Yüksel Akkaya, "Globalleşme: Neo-korporatizmin Sonu mu", **Prof. Dr. Metin KUTAL'a Armağan**, Ankara, 1998.

[24] Grevlerle ilgili dönemsel bir değerlendirme için bkz: R. Hyman-A. Ferner, **New Frontiers in European Industrial Relations**, Blackwell, Oxford, 1994.

[25] Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Stuart Eimer, "From 'Business Unionism' to 'Social Movement Unionism': The Case of the AFL-CIO Milwaukee County Labor Council", **Labor Studies Journal,** Cilt: 24, Sayı: 2, 1999.

[26] T. Aidt-Z.Tzannatos, **Unlons and Collevtive Bargaining: Economic Effects in a Global Environment,**, The World Bank, Washington, D.C., 2002.

[27] F. Şenses, **a.g.e.,** s.149.

[28] M. Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, Çivi Yazıları Yayını, İstanbul, 1999, s.51.

[29] F. Şenses, **a.g.e.,** s.130.

[30] **A.g.e,** s. 191-192.

[31] K., Phillips, ***The Politics of Rich and Poor: Wealth and the Electorate in the Reagan Aftermath***, 1991, New York.

[32] J. Gray, **Sahte Şafak,** OM Yayıncılık, İstanbul, 1999.

[33] **A.g.e.**

[34] World Bank, **World Development Report 1995,** Washington, 1995; World Bank, **Global Economic Prospects 2000,** Washington, 2000.

[35] Ülkelere göre bu ölçütler için bakınız World Bank, **Global Economic Prospect and the Developping Countries,** Washington, 2000; DPT, **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele,**Ankara, 2001.

[36] UNDP, **Human Development In This Age of Globalization**, 1999, www.undp.org

[37] Y. Akkaya, **Türkiye'de Endüstri İlişkileri,** Tarih Vakfı/FEV Yayını, 1999, s. 52-53.

[38] UNCTAD, **Trade and Development Report 1997**, New York, 1997.

[39] Le Monde Diplomatique, 18 Avril 1995.

[40] F. Şenses, **a.g.e., s.164**.

[41] E. Ahmet Tonak, "İktisadi Büyüme, Ulusların Zenginliğinin Artması mı Demektir?", (Der., A.H.Köse-F.Şenses,-E.Yeldan), **İktisat Üzerine Yazılar 1, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.153.

Türkiye'de grevler, ücretler ve makro ekonomik göstergeler üzerine nicel ve nitel bir değerlendirme

Çalışma koşulları ve ilişkileri toplumsal sistemin bir parçası olduğu için, bu sistemi oluşturan ekonomik faktörlerden hem etkilenmekte, hem de bu faktörleri etkilemektedir. Bu nedenle ekonominin canlanma, genişleme ve kriz dönemlerinde emek ile sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesi de farklı özellikler taşımaktadır. Bugün emek ile sermaye arasındaki bölüşüm mücadelelerinde emeğin payının artışında, işçi sınıfının mücadelesi kadar ekonominin canlanma ve gelişme dönemlerinde sermayenin olumlu yaklaşımının da payı bulunmaktadır. Sermaye için ücret bir maliyet unsuru olduğu kadar bir talep unsuru olarak da görüldüğünden, ücret artışları verimlilik artışını aşmadıkça sendikalara ve taleplerine daha ılımlı bakılmaktadır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, gelişmiş kapitalist ülkelerin 1946-1973 arasında yaşadığı çıkış dönemini Türkiye 1962-1977 arasında yakalamıştır. Grevler ve ücretler açısından bakıldığında bu dönem daha yüksek ücret ve daha düşük yoğunlukta grevlere tekabül ettiği kadar, büyüme, istihdam gibi alanlarda da olumlu ge-

lişmeler yaşanmıştır.[1] 1970'li yılların sonunda kriz ile karşı karşıya kalan Türkiye ekonomisi, yeni iktisat politikaları izlemeye başlarken, bu politikaların gereği bölüşüm mücadelesi de yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. Bu yazıda bu bölüşüm mücadelesi, grevler, ücretler ve diğer makro ekonomik göstergeler göz önünde tutularak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. Ücretli emek ve sendikalaşma

Bölüşüm ilişkileri açısından istihdamın niteliği ve özellikleri büyük önem taşımaktadır. Ülke nüfusunun işgücünü oluşturan kesiminin içinde ücretlilerin payının yükseklik derecesi, bu ücretli emeğin örgütlülük düzeyi ve biçimi ise bölüşüm mücadelesinin boyutlarını da belirlemektedir. Bu nedenle kısaca da olsa Türkiye'de ücretli emeğin nicel durumu ile örgütlülük düzeyini ortaya koymak gerekmektedir. *(Bkz: Tablo 1)*

Yıl	Toplam Ücretli Sayısı (I)	SSK'lı İşçi Sayısı (II)	ÇSGB'ye Göre Sendikalı İşçi Sayısı (III)	Gerçek Sendikalı İşçi Sayısı (IV)*	TİS'den Yararlanan İşçi Sayısı (V)	V/II %	IV/II
1984	6.801.695	2.439.016	1.247.744	1.428.668	340.095	13.9	58.5
1985	6.978.000	2.607.865	1.594.577	1.519.584	910.810	34.6	58.2
1986	7.138.494	2.815.230	1.937.120	1.582.101	707.230	25.1	56.2
1987	7.302.679	2.878.925	1.977.066	1.600.779	923.093	32.0	55.6
1988	7.470.641	3.140.071	2.120.667	1.589.867	629.303	20.0	50.6
1989	7.642.466	3.271.013	2.277.898	1.579.397	829.341	25.3	48.2
1990	8.991.000	3.446.502	1.921.441	1.563.880	483.852	14.0	45.3
1991	9.242.748	3.598.315	2.076.679	1.533.867	1.089.549	30.2	42.6
1992	9.501.545	3.796.702	2.190.792	1.472.886	450.906	11.8	38.7
1993	9.767.588	3.976.202	2.341.979	1.405.970	1.068.289	26.8	35.3
1994	10.041.081	4.202.616	2.609.969	1.344.764	227.880	5.4	31.9
1995	10.322.231	4.410.744	2.660.624	1.304.189	765.928	17.3	29.5
1996	10.611.253	4.624.330	2.695.627	1.259.234	515.840	11.1	27.2
1997	10.908.368	5.066.745	2.713.839	1.205.865	841.518	1.6	23.7
1998	11.213.803	5.558.582	2.856.330	1.132.847	219.434	3.9	20.3
1999	11.527.789	5.850.000	2.987.975	1.056.292	828.458	14.1	18.0

Tablo 1: 1984-1999 Döneminde ücretli emek ve sendikalaşma düzeyi

Kaynak: ÇSGB Çalışma Hayatı İstatistikleri; Petrol-İş, '97-'99 Yıllığı, İstanbul, 2000.

Gerçek sendikalı işçi sayısı Petrol-İş uzmanlarının toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerden hareket ederek ulaştıkları sayıya 100.000 eklenerek bulunmuştur. İşkolu barajını aşamayan sendikalarda örgütlenmiş ve toplu iş sözleşmesinden yararlanamayan 60.000 civarında işçi bulunmaktadır. Buna 40.000 kadar işkolu barajını aşmış, ama işyerindeki barajı aşamadığı için toplu iş sözleşmesinden yararlanamayan sendikalı işçi de eklenirse, gerçek sendikalı işçi sayısına ulaşmak için Petrol-İş'in verilerine 100.000'in eklenmesinin gerekliliği de anlaşılmış olur.

Tablodaki veriler, ücretli emeğin sürekli bir artış içinde olduğunu göstermektedir. Ancak, bu ücretli emek içinde işçilerin oranı 1990'lı yılların sonunda yüzde 40'lardan yüzde 50'lere çıkmıştır. Sendikalaşma hakkına sahip ücretli emeğin ise oldukça düşük olması bölüşüm mücadelesinde işçi sınıfı adına önemli bir sınırlılığa işaret etmektedir. Bu sınırlılığa rağmen işçi sınıfının büyük ve temel işyerlerinde örgütlenme düzeyi, motor iş-levi üstlendiği sürece önemli olanaklar da sunmaktadır. İharacata dönük sanayileşme politikalarının izlendiği 1980 sonrası dönemde işçi sınıfının örgütlülük düzeyinde özellikle 1990'lı yıllarda büyük gerilemeler yaşandığı görülmektedir. Bu gerileyiş ile grevlerin çerçevesini çizen toplu pazarlık düzenlemelerinin olumsuz yanı birlikte değerlendirildiğinde bölüşüm mücadelesinde işçi sınıfının olanakları ya da olanaksızlıkları, ekonomiye etkisi daha iyi anlaşılmış olacaktır.

II. Toplu iş sözleşmeleri ve grev kapsamı

Üretim sürecinin başlıca iki öğesi olan emek ile sermaye arasındaki ilişkilerde, sömürü oranının azaltılması, taraflar arasında pazarlık gücüne bağlıdır. Emek-sermaye arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde, yasalardan çok sendikaların işverenlerle ve işveren örgütleri ile imzaladıkları toplu sözleşmeleri önem kazanmaktadır. Toplu pazarlık, bir tarafta işçileri temsil eden işçi sendikalarının, diğer tarafta işverenler veya işveren kuruluşlarının

yer aldığı, iki tarafın çalışma kural ve koşullarını belirlemek için bir araya gelerek toplu görüşmeye oturmaları ve toplu sözleşme bağıtlamaları sürecinin tümünü ifade etmektedir. Toplu pazarlık sonucu bağıtlanan toplu sözleşmelerle taraflar, üzerinde anlaştıkları çalışma koşullarını ortaya koymakta ve kendilerini bu toplu çalışma hükümleriyle bağlı saymaktadırlar. Toplu pazarlıkta hükümet de üçüncü bir taraf olarak yer alabilmekte, ulusal düzeyde sürdürülen ve işsizlik, enflasyon ya da daha teknik konulara yönelik ve genellikle ulusal, toplumsal anlaşmalar yapmakta belirleyici olmaktadır.[2]

Toplu pazarlık sisteminde, işçiler adına toplu pazarlığa genellikle sendikalar taraf olmaktadır. Bu nedenle, endüstri ilişkileri sisteminin sendikal örgütlenme özellikleri, toplu pazarlığın tarafı olacak sendikanın belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Sendika çokluğuna dayanan sistemlerde toplu pazarlığın tarafını belirlemek önemli sorunlara yol açabilirken, daha merkezileşmiş sendikacılık sistemlerinde toplu pazarlığa taraf olabilecek sendikanın tespiti daha kolay olmakta, yetki uyuşmazlıkları büyük ölçüde çözümlenmiş olmaktadır.[3]

Toplu pazarlık süreci ve bu sürecin sonunda bağıtlanan toplu iş sözleşmeleri endüstri ilişkilerinin önemli bir konusunu oluşturmaktadır. Toplu pazarlık kapsamındaki işçi sayısı, toplu pazarlıkların düzeyi, tarafları ve toplu pazarlık süreçleri endüstri ilişkilerinin özelliklerini de belirlemektedir. Türkiye'de toplu pazarlık sistemi mevzuat ile düzenlenmekte, toplu pazarlığın özellikleri bu mevzuata göre biçimlenmektedir. Sendikal örgütlenmede işkolu düzeyini benimsemiş olan yasa, toplu pazarlığın düzeyini işyeri ve işletme olarak düzenlemiştir. Konfederasyonlar arası pazarlık esasına dayanan ulusal toplu sözleşme yapılması yönünde bir düzenlemeye gidilmemiştir. 1982 Anayasası (m. 53/III) aynı işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesinin yapılmayacağını ve uygulanamayacağını öngördüğünden, aynı işyeri için eksiklikleri giderecek farklı düzeylerde toplu iş sözleşmesi yapma

olanağını da ortadan kaldırmıştır.

2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK), "bir toplu iş sözleşmesinin aynı işkolunda bir veya birden çok işyerini kapsayabilir" (m. 3) düzenlemesi ile toplu pazarlıklarda işyeri düzeyini benimsemiştir. Bu düzenlemenin, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'nun işkoluna göre sendikal örgütlenme düzenlemesi ile çakıştığını söylemek zor görünmektedir. İşkolu esasına göre örgütlenme beraberinde, işkolu esasına göre toplu pazarlık düzenlemesini de getirmeliydi. Yasa, bir sendikanın toplu pazarlık hakkını elde edebilmesi için işkolundaki işçilerin yüzde 10'unu ve işyerindeki işçilerin yarısından fazlasını örgütlemiş olmasını gerekli kılmaktadır. Böyle bir düzenlemenin toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin kapsamını daraltacağı açıktır. Yüzde 10 barajını aşamamış, ama pek çok işyerinde işçilerin yarısından fazlasını örgütlemiş olan sendikalar toplu pazarlık hakkından yoksun kalırken, yüzde 10 barajını aşmış, ama yarıdan biraz eksik işçiyi örgütlemiş olan sendikalar, dolayısıyla bu sendikalara üye işçiler de, toplu pazarlık hakkından yoksun kalmaktadırlar. Türkiye'de ulusal düzeyde ve işkolu temeline dayalı olarak kurulmuş bulunan sendikaların işyeri düzeyinde, bir veya birden çok işyerini kapsayan, işletme düzeyinde toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahip olmalarının uygulamada daha üst düzeyde, yerel, bölgesel, ulusal düzeyde toplu sözleşmeler yapılmasına olanak tanıdığı belirtilmektedir.[4]

Türkiye'de toplu pazarlıklar genellikle alt düzeyde yapılmakla birlikte, grup toplu iş sözleşmeleri de önemli yer tutmaktadır. Grup toplu sözleşmelerinin işkolu toplu sözleşmelerine doğru genişlediği belirtilmektedir.[5] Bunda, işverenlerin rekabet kaygısıyla, toplu pazarlıkların birbirine basamak olmaması, işkolunda benzer çalışma koşulları yaratılması amacı büyük rol oynamaktadır. Bu yaklaşım sonucunda, uygulamada bugün, bazı gereksinimler nedeniyle ve bazı işkollarında grup toplu pazarlıkları olarak işkolu düzeyine benzer toplu pazarlıklar yapılmaktadır.[6]

2.1. Toplu İş Sözleşmeleri

2.1.1. 1980 Sonrası dönemde toplu iş sözleşmeleri

Ülkenin sanayileşme sürecine bağlı olarak ortaya çıkıp, gelişen sendikaların gelişmişlik düzeyi ve yasalar kadar, toplu pazarlık sistemi üzerinde, ekonomik yapı ve izlenen iktisat politikaların da etkisi olmaktadır. 1980 sonrasında ithal ikameci sanayileşme politikalarından vaz geçilip ihracata yönelik iktisat politikalarına geçiş, ücretlerin bir gelir ve tüketim unsuru olarak değil de bir maliyet unsuru olarak görülmesi toplu pazarlık sürecine de yansıyacaktır. 1980 sonrası dönemde toplu iş sözleşmeleri ve kapsadığı işçi sayısı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir. *(Bkz: Tablo 2)*

1980'li yıllarda yeni yasal dönemi izleyen 1985 ve 1986 yılı ile

Yıl	TİS Sayısı	Kapsadığı İşyeri Sayısı	Kapsadığı İşçi Sayısı (I)	Toplam İşçi Sayısı (II)	I/II %
1984	1.185	4.258	340.095	2.439.016	13.9
1985	2.721	12.702	910.810	2.607.865	34.6
1986	2.667	11.769	707.230	2.815.230	25.1
1987	2.343	7.623	923.093	2.878.925	32.0
1988	2.454	10.576	629.303	3.140.071	20.0
1989	2.725	10.329	829.341	3.271.013	25.3
1990	1.954	11.399	483.852	3.446.502	14.0
1991	5.030	13.169	1.089.549	3.598.315	30.2
1992	1.783	9.537	450.906	3.796.702	11.8
1993	3.809	16.699	1.068.289	3.976.202	26.8
1994	1.513	6.770	227.880	4.202.616	5.4
1995	2.357	11.274	765.928	4.410.744	17.3
1996	1.871	10.290	515.840	4.624.330	11.1
1997	2.056	12.906	841.518	5.066.745	16.6
1998	1.867	7.047	219.434	5.558.582	3.9
1999	2.286	12.373	828.458	5.850.000	14.1

Tablo 2: 1984-1999 döneminde Toplu İş Sözleşmeleri
Kaynak: ÇSGB. Çalışma Hayatı İstatistikleri

1990'lı yıllar karşılaştırıldığında toplu pazarlıktan yararlanan işçi sayısının genellikle azaldığı, 1990'lı yılların sonuna doğru bu azalış eğiliminin arttığı görülmektedir. Bu durum, toplu iş sözleşmesi kapsamında olup, diğer kesimlere göre daha iyi ücret alan ve grev olanağına sahip işçi sayısının da azalması anlamına gelmektedir.

2.1.2. Kesimlere göre toplu iş sözleşmeleri

Türkiye'de devlet, sadece toplu pazarlığın yasal çerçevesini çizmekle, genel ekonomik politikaya yön vermekle kalmamakta, işçi sendikalarının karşısına çok değişik işkollarında işveren olarak da çıkmaktadır. Bu işletmelerden bir kısmı, birçok ülkede olduğu gibi devletin yerine getirdiği kamu hizmetlerini yapan kuruluşlardır. Ancak, tekstil gibi sanayi alanlarında işveren olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Toplu pazarlık düzeninin başladığı 1963 yılından itibaren, ithal ikameci sanayileşme döneminde, ücretleri bir maliyet unsuru olmaktan çok, bir gelir ve tüketim unsuru olarak gören kamu kesiminin toplu pazarlık anlayışı 1980 sonrasının ihracata yönelik iktisat politikalarına bağlı olarak değişmiş, ücretler, dolayısıyla bunu konu edinen toplu pazarlıklar bir maliyet unsuru olarak görülmüştür.

Sendikal örgütlenmede olduğu gibi toplu iş sözleşmelerinde de kamu kesimi ağır basmaktadır. 1990'lı yıllar boyunca toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçilerin yarısından fazlasını kamu kesimi işçileri oluşturmaktadır. Türkiye'de toplu iş sözleşmelerinin genellikle iki yıllık yapıldığı göz önüne alınırsa, iki yıllık değerlendirmeler yapmanın daha açıklayıcı olacağı açıktır.

1990 yılında toplu iş sözleşmesinden yararlanan kamu kesimi işçilerinin sayısı 278.590 iken 1992'de 269.938, 1994'te 85.937'ye düştükten sonra 1996 yılında tekrar 281.190'a yükselmiştir. Böylece 1990 yılının başındaki sayıya 1996 yılında yeniden ulaşılmıştır. Ancak 1998 yılında büyük bir düşüş göstererek 94.871'e inmiştir. Oransal açıdan bakıldığında, 1994 yılı hariç, çiftli yıllarda kamu kesimi işçilerinin toplu pazarlık kapsamı oranının arttığı görülmektedir. Artışın temel nedeni, 1996 yılı hariç, kamu kesiminde istihdam edilen işçilerin miktarının azalışıdır. 1996 yılında kamu kesimindeki işçi sayısındaki azalışın sürmesine rağmen toplu pazarlıktan yararlanan işçi sayısı da artmıştır. Çiftli yıllarda,

Özel kesimde de toplu pazarlık kapsamındaki işçi sayısı 1996'ya kadar azalmış, 1996 yılında tekrar artmışsa da 1998 yılında yeniden azalmaya başlamıştır. 1990 yılında kamu kesimindeki işçilerin yüzde 30.8'i toplu pazarlıktan yararlanmışken, bu oran 1992'de yüzde 31.7'ye yükseldikten sonra, 1994'te yüzde 11.3'e düşmüş, 1996 yılında tekrar artarak yüzde 42.4'e yükselmiştir.

'90'lı yıllar boyunca çiftli yıllarda, 1996 yılı hariç, özel kesimde toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçilerin sayısı sürekli azalmıştır. 1990 yılında 205.262 işçi TİS'ten yararlanırken, bu sayı 1994 yılında 141.943'e kadar düştükten sonra, 1996 yılında 234.650'ye yükselmiş, 1998 yılında ise 124.562' ye inmiştir. Özel kesimdeki istihdam ile toplu pazarlıktan yararlanan işçi oranı karşılaştırıldığında bunun oldukça düşük olduğu görülmektedir. 1990 yılında özel kesimdeki işçilerin yüzde 8.2'si TİS'ten yararlanırken, bu oran 1994'te yüzde 5'e kadar düşmüştür. Bunda hem TİS'ten yararlanan işçi sayısının azalışının hem de özel kesimde istihdam edilen işçi sayısının artışının payı bulunmaktadır. 1996 yılında toplu pazarlıktan yararlanan işçi oranı yüzde 7.8'e yükselmişse de 1990 yılı oranının gerisinde kalmıştır.

Çiftli yıllarda olduğu gibi tekli yıllarda da kamu kesiminde istihdam edilen işçi sayısı, 1997 yılı hariç, sürekli azalırken, toplu pazarlık kapsamındaki işçi sayısında 1993 ve 1997 yıllarında artış yaşanmıştır. 1991 yılında 630.844 işçi TİS 'ten yararlanırken bu sayı 1993 yılında 733.832'ye yükseldikten sonra, 1995 yılında 508.696'ya düşmüş, 1997 yılında ise, 625.670'ye yükselmiştir. Oransal açıdan bakıldığında, 1991 yılında kamu kesimi işçilerinin yüzde 71.1'i TİS'ten yararlanırken, 1993 yılında bu oran yüzde 90.8'e yükseldikten sonra 1995 yılında yüzde 70.7'ye , 1997 yılında da yüzde 57.5'e düşmüştür.

Tekli yıllar boyunca, özel kesimde istihdam edilen işçi sayısının artmasına rağmen, toplu pazarlık kapsamındaki işçi sayısı sürekli azalmıştır. 1991 yılında 458.705 işçi TİS'ten yararlanırken, bu sayı 1993'te 334.457'ye, 1995'te 257.232'ye, 1997 yılında da

215.848'e, düşmüştür. Oransal açıdan bakıldığında, düşüşün daha çarpıcı olduğu görülmektedir 1991 yılında özel kesimdeki işçilerin yüzde 17.9'u TİS'ten yararlanırken, 1997 yılında bu oran yüzde 6.8'e düşmüştür.

Çiftli yıllarda, her iki kesimde de yaşanan toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi sayısının azalışı tekli yıllarda meydana gelmiş, dönemin son yılı olan 1997'de 1991 yılı düzeyine yeniden ulaşılmıştır. Ancak oransal açıdan bakıldığında, yarı yarıya bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. 1991 yılında toplu pazarlıktan işçilerin yüzde 31'i yararlanırken, bu oran 1997 yılında yüzde 20.4'e düşmüştür. Düşüşün nedeni özel kesimdeki işçilerin toplu pazarlık kapsamı dışında bırakma çabalarıdır. 1990'lı yılların başındaki toplu pazarlık aracılığı ile yükseltilen ücretlere işverenlerin her iki kesimdeki tepkisi, bu haktan yararlanan işçileri işten çıkarmak şeklinde olmuştur. Bu da toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısının azalmasına yol açmıştır. Ancak, en sert tepki özel kesimden gelmiştir.

Toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısı ile sendikalı işçi sayısı karşılaştırıldığında, sendikalı işçilerin önemli bir kısmının toplu iş sözleşmesi kapsamı dışında kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 1990-1991 yılı sendikalı işçi sayısı ortalaması yaklaşık 2.000.000 iken, toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısı aynı dönem için 1.573.401'dir. 1994-1995 döneminde sendikalı işçi sayısı ortalaması yaklaşık 3.800.000 iken toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısı 993.808 olmuştur. 1991-1992 ve 1994-1995 dönemlerinde sendikalı işçilerin yaklaşık yüzde 25'i toplu iş sözleşmesinden yararlanamamakla birlikte, yıllar geçtikçe toplu iş sözleşmesinden yararlanamayan işçi sayısı artmaktadır. Bu, işçi sendikalarının üye sayısını fazla bildirmeleri kadar, daha önce de değinilen işkolu ve işyeri barajları nedeni ile toplu pazarlık hakkından yoksun kalmaları ile de ilgilidir.

Avrupa ülkelerinde toplu pazarlık hakkından yararlanan işçi sayısının sendikalı işçilerden fazla olduğu düşünülürse, Türkiye'de

endüstri ilişkileri sisteminin önemli kurumlarından biri olan toplu pazarlık kapsamının oldukça dar olduğu söylenebilir. Yasalar açısından değerlendirildiğinde, TİSGLK'nun 11. maddesi ile düzenlenmiş olan teşmil aracılığı ile toplu iş sözleşmesinden yararlananların sayısını artırmak mümkündür. Bu düzenlemeye göre, Bakanlar Kurulu, bir işkoluna dahil işyeri veya işyerleri için yapılmış bir toplu iş sözleşmesini, belli koşullarla, tamamen veya kısmen veya zorunlu değişiklik yaparak, aynı işkolunda toplu iş sözleşmesi bulunmayan diğer işyerlerine veya bunların bir bölümüne teşmil yetkisine sahiptir. Ancak, Bakanlar Kurulu, bir sosyal politika aracı olarak teşmile başvurarak, toplu iş sözleşmesinden yararlanamayanların sayısını azaltmak yoluna gitmemiş; teşmili çok sınırlı düzeyde uygulamıştır. Teşmil aracılığı ile toplu iş sözleşmesinden yararlandırılanların sayısı binleri geçmemektedir. Yüksek Hakem Kurulu'nca, 1990 yılında 82 tuğla fabrikası; 1991 yılında sağlık işkolunda 107 işyeri, gıda işkolunda 39 işyeri; 1993 yılında çeşitli işkollarında 35 işyeri; 1994 yılında Sedef Gemi A.Ş.; 1995 yılında ağaç işkolunda 48 işyeri ve gazetecilik işkolunda 16 işyeri için Bakanlar Kurulu'na "teşmil mütalaası" verilmiştir.[7] *(Bkz: Tablo 3)*

Toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçilerin dağılımı açısından bakıldığında tekli yıllarda kamu kesiminin belirgin bir üstünlüğü olduğu görülmektedir. Çiftli yıllarda ise, özel kesim kamu kesimi ile olan arayı kapamaktadır. Genel toplam açısından bakıldığında, toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçilerin yüzde 60'tan fazlasının kamu kesiminde bulunduğu görülmektedir. Özel kesimin kapsadığı işçilerin oranında 90'lı yıllar boyunca bir düşüş yaşanırken, kamu kesiminde dalgalı bir seyir yaşanmıştır.

III. Grevler ve ücretler

Grev ve grev dışı olmak üzere iki ana başlık altında toplanacak olan işçi eylemlerinin çerçevesini çizen, belirleyici olan, varsa, o

Yıl	Toplu İş Sözleşmesi Sayısı		Kapsadığı İşyeri Sayısı		Kapsadığı İşçi Sayısı	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
1984	32.9	67.1	35.2	64.8	43.2	56.8
1985	23.3	76.7	75.7	24.3	71.1	28.9
1986	28.2	71.8	67.6	32.4	49.3	50.7
1987	19.6	80.4	64.2	35.8	69.4	30.6
1988	28.7	71.3	66.1	33.9	39.4	60.6
1989	20.7	79.3	74.6	25.4	76.1	23.9
1990	45.0	55.0	68.4	31.6	57.5	42.5
1991	15.4	84.6	56.8	43.2	57.9	42.1
1992	45.2	54.6	61.7	38.3	59.8	40.2
1993	23.0	77.0	74.4	25.6	68.7	31.3
1994	44.6	55.4	54.3	45.7	37.7	62.3
1995	41.1	58.9	75.2	24.8	66.4	33.6
1996	46.0	54.0	67.7	32.3	54.5	45.5
1997	49.1	50.9	83.1	16.9	74.3	25.7
1998	50.5	49.5	60.8	39.2	43.2	56.8
1999	-	-	77.8	22.2	65.7	34.3

Tablo 3: 1984-1999 döneminde kesimlere göre Toplu İş Sözleşmesi (%)

Kaynak: ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri

ülkenin çalışma hayatına ilişkin mevzuatı olmaktadır. Örneğin bir ülkede hak grevinin tanınıp tanınmamış olması, sendikaların yanı sıra sendikasız işçilere de grev hakkının tanınıp tanınmaması, grevlerin toplu pazarlık sürecine paralel düzenlenmesi o ülkedeki grev düzeyi üzerinde önemli rol oynamaktadır. Kuşkusuz, grevlere bağlı olarak grev dışı eylemler üzerinde de etkili olmaktadır. Yine, yasaların yanı sıra ülkedeki işgücünün yapısı, sektörlere göre dağılımı, işçilerin sendikalaşma düzeyi de grev ve grev dışı eylemlerin üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Ülkenin ekonomik durumu, ücretlerin genel düzeyi, enflasyon ve siyasal rejim de belirleyici olan diğer faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1. Grevler ve temel özellikleri

Endüstri ilişkileri, toplumsal yaşamın önemli alanlarından birini oluşturmakta, bir toplumla ilgili siyasal, toplumsal ve ekono-

mik çözümlemelerde önde gelen bir temel belirleyici olarak ele alınmaktadır. Çünkü, bu ilişkiler, demokrasinin düzeyini, çalışanların toplumdaki konumunu ve yaşam koşullarını belirlemek açısından büyük önem taşımaktadır. Endüstri ilişkileri sisteminin aktörlerinden biri olan sendikaların, işverenlerle olan ilişkilerinde taleplerini kabul ettirmeleri için başvurdukları baskı araçlarından biri olan grev, "bir endüstri ilişkileri sistemindeki en önemli rahatsızlık" göstergesini de oluşturmaktadır. Grevlerin bu önemi, "diğer etkinliklere göre daha örgütlü olmaları, çalışma yaşamında tatminsizlik kaynağı olarak nitelenen durumların değiştirilmesine yönelik bilinçli bir stratejinin parçaları olmaları ve rahatsızlık göstergeleri içerisinde büyük paya sahip olmalarından kaynaklanmaktadır" [8].

Bu çalışmada, siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamda oldukça etkili olan grev hakkının kullanılışı; sendikaların, grevler aracılığı ile ortaya koydukları "rahatsızlığın" boyutu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB) yayınladığı verilerden yararlanılarak, gösterilmeye çalışılacaktır.

ÇSGB, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'na uygun olarak gerçekleştirilen "yasal grev"leri "grev" kabul etmekte, bunları derleyip yayımlamaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada kullanılan veriler ÇSGB'nin derleyip yayımlamış olduğu "yasal grevler"dir. Oysa, grevleri, biri grev olgusunun temel özelliklerini, unsurlarını içeren, genel anlamda grev olarak, diğeri de, belirli bir ülkede grevin yasalardaki koşullara uygun olarak yapılıp yapılmadığını gösteren yasal ve yasadışı grev olmak üzere iki farklı anlayışa göre de tanımlamak mümkündür [9].

Marx'ın[10], işçiyi tamamen özgürleştiren bir araç olmasa da emek ile sermaye arasındaki mücadelede bir zorunluluk, bir gereklilik olarak gördüğü grev, bağımlı çalışanların yaşam ve çalışma koşullarını, kazanılmış sendikalaşma ve toplu pazarlık haklarını korumak, bu koşullarda iyileştirme ve düzeltmeler sağlamak, ücret artışı, çalışma süresinin kısaltılması ve benzeri amaçlarla işveren

veya işveren konumundaki kurum veya siyasal otoriteden taleplerini elde edebilmek amacıyla belirli veya belirsiz bir süre için gönüllü olarak topluca ve birlikte hareket ederek işi yavaşlatma, önemli ölçüde aksatma ya da tümü ile durdurma eylemi olarak tanımlanabilir. Kuşkusuz, hukuk, sosyoloji ve diğer disiplinler açısından bakıldığında daha farklı tanımlar da yapılabilir.[11] Ancak, günümüzde, örgütlenme ve toplu pazarlık gibi hakların korunması ve geliştirilmesi de artık grevlere konu olan önemli bir sorun oluşturduğu için endüstri ilişkileri disiplini açısından yapılacak bir grev tanımına bu öğeleri de katmak gerekmektedir. Ne var ki, bu durum yasal ya da yasadışı grev tanımlarını ortadan kaldırmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, istatistiklerde daha çok yasalarda tanımlanmış şekliyle yapılan grevlere yer verilmekte, diğer eylemlere grev özelliği taşısa da yer verilmeyip, istatistiklere grev başlığı altında dahil edilmemektedir. Bu nedenle, Türkiye'de yasaların tanımladığı çerçevede "yasal greve" değinmek bundan sonraki grevleri değerlendirmek için zorunlu olmaktadır.

2822 sayılı TİSGLK'nun 25. maddesi birinci fıkrasına göre "işçilerin, topluca çalışmamak suretiyle işyerinde faaliyeti durdurmak veya niteliğine göre önemli ölçüde aksatmak amacıyla aralarında anlaşarak veyahut bir kuruluştan aynı amaçla toplu çalışmamaları için verdiği karara uyarak işi bırakmalarına grev denir". Bu tanım hem yasal grevi hem de yasadışı grevi kapsamaktadır. Aynı maddenin ikinci fıkrasında yasal grev üzerinde durulmuştur. Kaynağını anayasa'nın 54. maddesinden alan bu düzenlemeye göre "toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde işçilerin iktisadi ve sosyal durumlarıyla çalışma şartlarını korumak veya düzeltmek amacıyla bu Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan greve kanuni grev denilir". Yine aynı maddenin üçüncü fıkrasına göre, "kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan greve kanun dışı grev denilir. Siyasi amaçlı grev, genel grev ve dayanışma grevi kanun dışıdır. İşyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişler hakkında kanun dışı grevin mü-

cyyideleri uygulanır".[12]

Bu düzenlemeye göre grevler sadece mesleki amaçlı ve toplu iş sözleşmesindeki uyuşmazlık sonucunda yapılabilecektir. Bu durumda grev hakkı sadece toplu pazarlık yetkisine sahip sendikalara tanınmış olmaktadır. Bu hakka sahip olmayan sendikalar ve işçiler grev yapamayacaklardır. Kuşkusuz hak grevine de yer vermeyen böyle bir düzenleme ile ücretli emeğin önemli bir kesimi grev dışında tutulmaktadır, ki bu da grevleri sınırlayan bir başka önemli etken olmaktadır. Türkiye'de toplu iş sözleşmelerinin genellikle iki yılda bir yapıldığı ve kapsadığı işçi sayısının düşük olduğu göz önüne alınırsa, yasanın grevleri önemli ölçüde kısıtladığı anlaşılmış olacaktır. Bir de buna grev yasağı kapsamındaki işler ve işyerlerindeki işçiler eklendiğinde grev kapsamı dışında kalan çok sayıda işçinin olduğu görülecektir. Bir başka ifadeyle, toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin tamamı grev hakkından yararlanamamaktadır. Kuşkusuz, tüm bu düzenlemeler 12 Eylül 1980 öncesine yönelik bir tepkiden kaynaklanmaktadır.

3.1.1. Kesimlere göre grevler

Kamu ve özel kesimdeki örgütlenme ve ücret düzeyi, çalışma koşulları, tarafların pazarlık gücü ve toplu pazarlık düzeyi, işyeri sayısı ve büyüklükleri, sendikalar arası rekabet, izlenen politikalar grevler üzerinde de etkili olmakta, grevlerin kesimlere göre dağılımını, yoğunluğunu etkilemektedir. 1990'lı yıllarda gerçekleşen grevlerin kesimlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. *(Bkz: Tablo 4)*

1980 yılına gelindiğinde ithal ikameci, iç pazara yönelik iktisat politikası tıkanmış, 1970'li yılların sonunda ücret paylarındaki artış, iç pazarın genişlemesi uğruna göz yumulacak bir düzeyi aşarak kârları aşındırmaya başlamış, ithal ikameci birikim sürecinin de sonuna gelinerek ekonomik kriz ile karşı karşıya kalınmıştı. Hızlı fiyat artışları, üretim darboğazları ve dış

Yıl		Grev	Greve Katılan İşçi Sayısı	Kaybolan İş Günü Sayısı	Grevdeki İşyeri Sayısı
1984	Kamu	3	526	2.252	3
	Özel	1	35	2.695	1
	Toplam	4	561	4.947	4
1985	Kamu	-	-	-	-
	Özel	21	2.410	194.296	21
	Toplam	21	2.410	194.296	21
1986	Kamu	-	-	-	-
	Özel	21	7.926	234.940	28
	Toplam	21	7.926	234.940	28
1987	Kamu	4	6.490	341.360	4
	Özel	303	21.808	1.620.580	342
	Toplam	307	29.734	1.892.655	346
1988	Kamu	9	12.850	1.054.089	111
	Özel	147	17.207	838.566	155
	Toplam	156	30.57	2.911.407	266
1989	Kamu	7	30.153	1.363.850	115
	Özel	164	9.282	2.102.700	210
	Toplam	171	39.435	3.466.550	325
1990	Kamu	20	58.616	1.363.850	229
	Özel	438	107.690	2.102.700	632
	Toplam	458	166.306	3.446.550	861
1991	Kamu	22	62.528	1.189.428	220
	Özel	376	102.440	2.619.926	466
	Toplam	398	164.968	3.809.354	686
1992	Kamu	48	57.464	761.629	1.338
	Özel	50	4.725	391.949	70
	Toplam	98	62.189	1.153.578	1.408
1993	Kamu	9	2.189	75.468	122
	Özel	40	4.719	499.273	56
	Toplam	49	6.908	574.741	178
1994	Kamu	12	2.718	30.553	129
	Özel	24	2.064	212.036	37
	Toplam	36	4.782	242.589	166
1995	Kamu	70	178.539	4.249.920	3.266
	Özel	50	21.328	588.321	103
	Toplam	120	199.867	4.838.241	3.369
1996	Kamu	7	3.434	79.251	26
	Özel	31	2.027	195.071	32
	Toplam	38	5.461	274.322	58
1997	Kamu	3	3.362	60.061	16
	Özel	34	3.683	121.852	41
	Toplam	37	7.045	181.913	57
1998	Kamu	7	4.111	60.035	40
	Özel	37	7.371	222.603	78
	Toplam	44	11.482	282.638	118
1999	Kamu	2	67	1.917	
	Özel	32	3.196	227.908	
	Toplam	34	3.263	229.825	

Tablo 4: Kesimlere göre grevler

Kaynak: ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri

ödeme güçlüğü biçiminde ortaya çıkan bunalım, siyasal ve toplumsal bir bunalıma dönüşerek, yapısal bir dönüşümü gündeme getirmişti. "24 Ocak İstikrar Önlemleri" ile bu bunalım aşılıp, dışa açılarak, uzun dönemde dünya ekonomisi ile bütünleşme hedeflenmişti. Bu, dış pazarlarda rekabet gücünü arttırmak için maliyetlerin düşürülmesini gerektiriyordu. Maliyetleri düşürmek için ilk akla gelen ise ücretlerdi. İşçi sınıfının direncini kırmak için çalışma yasalarının yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. 1983 yılında çıkarılan yasalar ile bu sağlandıktan sonra, 1987 yılına kadar reel işçi ücretleri kesintisiz bir şekilde düşürüldü. 1987 yılına kadar işçi hareketinde bu gelişmelere yönelik önemli bir tepki olmadı. 1987 yılında grevlerdeki patlama ilk tepki olarak meydana geldi; bunu izleyen yıllarda grev dışı eylemler izledi.

1984-1998 döneminin grevlerinin (1.966), yaklaşık üçte ikisi 1990-1997 döneminde meydana gelmiştir. Bir başka ifadeyle, 90'lı yıllarda grev eğiliminde artış olmuştur. Ancak, 90'lı yıllarda meydana gelen grevlerin yaklaşık üçte ikisi 1990 ve 1991 yıllarında meydana gelmiştir. 1984-1998 dönemi açısından bakıldığında ise, grevlerin yaklaşık yüzde 60'ının üç yılda gerçekleştiği anlaşılmaktadır (1987, 1990, 1991).

1973-1980 döneminde ise, özel kesimde gerçekleştirilen grevlerin oranı yüzde 80 iken, 1984-1998 döneminde gerçekleşen 1.966 grevin yaklaşık yüzde 90'ı özel kesimde meydana gelmiştir. 1990-1998 döneminde ise bu oran biraz daha düşmüştür. Kamu kesiminde grev oranı daha düşük olmasına rağmen, 1984-1998 döneminde greve katılan işçileri yarısından fazlası, grevde kaybolan işgününün yaklaşık yüzde 60'ı kamu kesiminde gerçekleşmiştir. 1971-1980 dönemi ile karşılaştırıldığında kamu kesiminde oransal olarak 1980 sonrasında daha az grev gerçekleştirilmesine rağmen greve katılan işçi sayısı çok fazla olmuştur. 1973-1980 döneminde greve katılan işçilerin yüzde 36'sı kamu kesiminde iken, 1980 sonrası dönemde bu oran yüzde 57'ye çıkmıştır. 1980 sonrasında kamu kesiminde grevler daha

Yıl	Kesim	TİS Kapsamındaki İşçi Sayısı (I)	Grevlere Katılan İşçi (II)	II/I (%)
1984	Kamu	147.163	526	0.35
	Özel	192.932	35	0.01
	Toplam	340.095	561	0.16
1985	Kamu	647.582	-	-
	Özel	272.228	2.410	0.88
	Toplum	919.810	2.410	0.26
1986	Kamu	348.626	-	-
	Özel	358.604	7.926	2.21
	Toplam	707.230	7.926	1.12
1987	Kamu	641.244	6.507	1.01
	Özel	281.849	23.227	8.24
	Toplum	923.093	29.734	3.21
1988	Kamu	248.177	12.850	5.17
	Özel	381.126	17.207	4.51
	Toplam	629.303	30.057	4.77
1989	Kamu	631.197	30.153	4.77
	Özel	198.144	9.282	4.68
	Toplam	829.341	39.435	4.75
1990	Kamu	278.590	58.616	21.0
	Özel	205.262	107.690	52.2
	Toplum	483.852	166.306	34.3
1991	Kamu	630.844	62.528	9.9
	Özel	458.705	102.440	22.3
	Toplam	1.089.549	164.968	15.1
1992	Kamu	269.938	57.464	21.2
	Özel	180.968	4.725	2.6
	Toplam	450.906	62.189	13.8
1993	Kamu	733.832	2.189	0.3
	Özel	334.457	4.719	1.4
	Toplam	1.068.289	6.908	0.6
1994	Kamu	85.937	2.718	3.1
	Özel	141.943	2.064	1.4
	Toplam	227.880	4.782	2.1
1995	Kamu	508.696	178.539	35.1
	Özel	257.232	21.328	8.3
	Toplam	765.928	199.867	26.1
1996	Kamu	281.190	3.434	1.2
	Özel	234.650	2.027	0.8
	Toplam	515.840	5.461	1.0
1997	Kamu	625.670	3.362	0.5
	Özel	215.848	3.683	1.7
	Toplam	841.518	7.045	0.8
1998	Kamu	94.871	4.111	4.3
	Özel	124.463	7.371	5.9
	Toplam	219.434	11.482	5.2
1999	Kamu	544.995	67	0.0
	Özel	283.463	3.196	1.1
	Toplam	828.458	3.263	0.4

Tablo 5: Toplu İş Sözleşmeleri kapsamındaki işçi sayısı ve greve katılma oranı

Kaynak: ÇSGB, 1990; 1992; 1994; 1996.

büyük işyerlerinde gerçekleşirken, özel kesimde daha küçük işyerlerinde de greve gitme eğilimi meydana gelmiştir. Kayıp işgünü açısından da kamu kesiminde bir önceki döneme göre oransal bir artış vardır, payı yüzde 25'ten yüzde 61'e çıkmıştır. Hem grev sayısında hem de greve katılan işçi sayısında 1980 öncesine göre önemli artışlar olmuştur. *(Bkz: Tablo 5)*

1980 sonrasında hükümetlerin sendikalar ile uzlaşmaz tutum sürdürmesi, kamu kesiminde bir önceki döneme göre oransal olarak daha az greve gidilmesine rağmen grevlere daha fazla işçi katılmıştır. Özel kesimde de grevler bir önceki döneme göre daha da yaygınlaşmış ve çok sayıda işçi greve katılmıştır. 1980'li ve 1990'lı yıllar Türkiye'de işçi sınıfının grevlerle yoğun olarak tanıştığı yıllar olmuş, özellikle kamu kesiminde hükümetlerin bir önceki dönemlere göre oldukça olumsuz yaklaşımı, kamu kesimi sendikacılığında yeni bir deneyim, yeni bir birikim olanağı yaratmış, dönemini başlatmıştır.

Türkiye'de yasa gereği grevlerin toplu pazarlık sürecine bağlı olması, grevlerle toplu pazarlıkları birlikte ele almayı gerektirmektedir. Toplu iş sözleşmelerinin genellikle ikişer yıllık yapılması nedeniyle grevleri de ikişer yıl aralıklarla izlemek anlamlı olacaktır. Tekli ve çiftli yıllara göre toplu pazarlık kapsamındaki işçiler ve grevlere katılan işçilerin durumu aşağıdaki tablolarda gösterildiği gibidir.

Toplu pazarlık kapsamındaki işçilerin tamamı greve katılamamakta, yasa gereği grev yasağı kapsamında olan küçümsenmeyecek oranda bir işçi kitlesi bulunmaktadır. Bu nedenle, hiçbir zaman toplu pazarlık kapsamındaki işçilerin tamamı greve katılamayacaktır. Bu çerçevede bakıldığında, yıllar itibariyle toplu pazarlık kapsamındaki işçilere göre greve katılan işçilerin oranındaki artışlar önemli olmaktadır, tamamının greve katılıp katılmaması değil. Çiftli yıllar toplu pazarlık kapsamındaki işçi sayısının tekli yıllara göre oldukça az olduğu yıllar olmaktadır. Bu nedenle çiftli yıllarda greve katılacak potansiyel işçi sayısı-

nın da düşük olacağı göz ardı edilmemelidir. Çiftli yıllar boyunca toplu pazarlık kapsamındaki işçilerde greve katılma oranı sürekli ve hızlı bir düşüş göstermiştir. 1990 yılında kamu kesimindeki her on işçiden ikisi, özel kesimdeki her on işçiden beşi greve katılmışken, 1996 yılında her iki kesimde her on işçiden sadece biri greve gitmiştir. Çiftli yıllarda kamu kesiminde greve katılma oranı özel kesime göre daha yüksek gerçekleşmektedir.

Çiftli yıllar ile karşılaştırıldığında, 1990 yılı hariç, tekli yıllarda greve katılma oranının, eğiliminin çiftli yıllara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Yine, bu yıllarda da grev yasağı kapsamındaki işçi sayısının küçümsenmeyecek düzeyde olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Örneğin 1995 yılında kamu kesiminde 335.000 civarında işçi toplu pazarlık kapsamındayken, greve gidilen işyerlerinde çalışan işçilerin yaklaşık yüzde10'luk bir bölümü 2822 sayılı TİSGLK'nun 39. maddesi gereğince, hiçbir üretime ve satışa yönelik olmamak kaydıyla, işyerlerinin ve makine-araç-gerecin bakımı için grev kapsamı dışında bırakılmıştı. Grev yasağı kapsamındaki işyerlerindeki 137.000 işçi greve katılamamıştı. Oldukça yüksek bir miktar olan bu sayı greve katılım oranının düşüklüğünü de açıklamaktadır. Tekli yıllarda, çiftli yılların tersine, 1995 yılı hariç, özel kesimde greve katılma oranı kamu kesimine göre daha yüksek olmaktadır.

3.1.2. İşkollarına göre grev uygulamaları

Türkiye'deki grevleri farklı yaklaşımlar ile değerlendirmek daha açıklayıcı olacaktır. Örneğin iç pazara ve dış pazara yönelik üretim açısından bakıldığında, iç pazara yönelik üretim yapan işkollarındaki grev eğiliminin, ihracata yönelik üretim yapan işkollarına göre, gıda sanayii hariç, daha yüksek olduğu görülmektedir. *(Bkz: Tablo 6)*

İşkolu	1990		1991		1992		1993		1994		1995		1996		1997	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Tarım	125	25.0	-	-	20	21.4	-	-	-	-	13	34.9	-	-	-	-
Madencilik	805	24.4	1.178	20.4	119	52.4	118	217.1	74	119.6	266	26.6	-	-	150	6.0
Petrol Kimya Lastik	426	56.3	1.577	57.1	99	50.6	51	61.2	61	32.0	175	38.5	29	246.6	153	43.9
Gıda Sanayii	55	22.9	93	47.1	57	116.2	77	72.3	37	214.2	62	35.8	7	301.0	34	64.3
Şeker	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	424	20.0	-	-	-	-
Dokuma	173	49.8	215	27.3	-	-	-	-	-	-	709	36.4	208	44.8	218	16.3
Deri	-	-	498	6.0	261	153.0	261	129.0	-	-	404	22.0	-	-	-	-
Ağaç	45	124.4	114	22.0	21	58.0	265	19.0	-	-	119	3.1	-	-	213	11.0
Kağıt	26	597.0	226	14.0	74	107.0	227	10.9	-	-	489	29.7	317	6.3	-	-
Basın ve yayın	-	-	249	117	5	209.0	92	60.4	5	224.0	57	15.0	-	-	-	-
Banka ve Sigortacılık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	43.0	-	-	-	-
Çimento, Toprak , Cam	284	31.6	419	38.8	66	51.8	161	103.5	108	98.7	426	8.7	88	3.0	-	-
Metal	228	7.6	212	20.6	120	80.2	83	71.5	140	33.7	238	26.8	264	68.0	103	7.0
Gemi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İnşaat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	86	23.2	-	-	-	-
Enerji	370	89.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ticaret, Büro, Eğit. G. S	49	55.6	144	53.0	11	5.1	3	4.0	-	-	8	39.0	-	-	-	-
Kara Taşımacılığı	4	71.4	29*	49.8	2	264.2	1	298.0	1	302.0	-	303.0	23	153.8	31	42.7
Demiryolu Taşımacılığı	-	-	125*	24.4	-	-	-	-	-	-	15	17.0	-	-	-	-
Deniz Taşımacılığı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hava Taşımacılığı	-	-	57	227.0	-	-	-	-	-	-	168	82.0	-	-	-	-
Ardiye ve Antrepoculuk	-	-	-	-	28	114.0	-	-	-	-	155	17.0	-	-	-	-
Haberleşme	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sağlık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Konaklama ve Eğl. Yer.	68	38.7	28	125	15	22.5	79	24.4	31	143.6	7	36.5	8	301.0	3	301.0
Milli Savunma	25	6.8	4	20.0	-	--	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gazetecilik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Genel İşler	110	33.3	54	17.1	97	9.5	2	29.4	21	10.9	65	17.7	8	44.5	3	126.0
Toplam	193	20.8	240	23.1	44	18.5	39	83.2	29	50.7	59	24.2	94	50.2	123	25.8

Tablo 6: İşkollarında grevlerde işgünü kaybı

Kaynak: ÇSGB, 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998.

A: Grevdeki işyeri başına ortalama grevci işçi sayısı, B: Grevlerde işçi başına ortalama işgünü kaybı

İşkolu	ÇSGB'ye Göre 1998 'de İşkolundaki İşçiler	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi	Grevde Kaybolan İşgünü
Tarım	133.236	11	35.736	944.293
Madencilik	120.884	59	126.325	3.440.443
Petrol Kimya Lastik	194.863	191	86.587	3.337.157
Gıda Sanayii	323.105	223	22.806	894.759
Şeker	36.926	1	15.712	314.240
Dokuma	487.860	42	23.205	777.211
Deri	62.952	125	7.211	506.326
Ağaç	75.425	28	7.311	446.116
Kağıt	29.318	28	57.999	2.457.147
Basın ve yayın	34.306	16	1.964	145.270
Banka ve Sigortacılık	109.473	2	282	9.326
Çimento, Toprak ve Cam	129.309	113	46.142	1.592.199
Metal	518.214	610	245.110	8.439.164
Gemi	10.127	2	-	-
İnşaat	663.175	5	52.192	1.211.437
Enerji	134.477	1	370	32.930
Tic. Büro, Eğit. ve Güz. San.	423.105	14	6.221	229.841
Kara Taşımacılığı	83.924	336	3.961	345.036
Demiryolu Taşımacılığı	40.388	1	18.409	312.953
Deniz Taşımacılığı	34.286	-	-	-
Hava Taşımacılığı	21.307	3	10.100	373.298
Ardiye ve Antrepoculuk	15.176	7	5.393	110.890
Haberleşme	39.302	-	-	-
Sağlık	44.729	-	-	-
Konaklama ve Eğl. Yerleri	203.997	37	2.395	104.652
Milli Savunma	37.857	12	4.124	97.801
Gazetecilik	7.913	-	-	-
Genel İşler	334.382	99	53.228	621.566
TOPLAM	4.350.016	1.966	832.783	26.656.035

Tablo 7: 1984-1998 Döneminde işkollarına göre grevler
Kaynak: ÇSGB, 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998,1999.

Petrol, kimya ve lastik, gıda sanayii, metal, kara taşımacılığı, konaklama ve eğlence yerleri ile genel işler işkollarında 1990-1997 dönemi boyunca her yıl grev meydana gelmiştir. Madencilikte 1996 yılı, çimento, toprak ve cam işkolunda da 1997 yılı hariç, dönem boyunca her yıl grev yaşanmıştır. Şeker, banka ve sigorta, inşaat işkollarında dönem boyunca sadece 1995 yılında, enerji iş kolunda ise sadece 1990 yılında greve gidilmiştir.

Grevdeki işyeri başına ortalama işçi sayısı en yüksek miktara 240 işçi ile 1991 yılında ulaşmıştır. Onu, 193 işçi ile 1990 yılı, 123 işçi ile 1997 yılı, 94 ile 1995 yılı izlemektedir. En düşük miktar ise 29 işçi ile 1994 yılında meydana gelmiştir. *(Bkz: Tablo 7)*

Grevlerde işçi başına ortalama en çok işgünü kaybı ise, 83.2 gün ile 1993 yılında yaşanmıştır. Bu yılı 50.7 gün ile 1994 yılı, 50.2 gün ile 1996 yılı, 44 gün ile 1992 yılı izlemiştir. En az işgünü kaybının yaşandığı yıl ise 18.5 gün ile 1992 olmuştur. Onu, 20.8 gün ile 1990 yılı, 23.1 gün ile 1991 yılı, 24.2 gün ile 1995 yılı izlemiştir.

İşkolları grevleri, grev başına düşen ortalama işçi sayısı ve greve katılan işçi başına düşen ortalama kayıp işgünü açısından değerlendirildiğinde ise daha farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, en çok grevin ve işgünü kaybının gerçekleştiği metal işkolunda grev başına düşen ortalama işçi sayısı 370'dir. Bu sayı 553 olan Türkiye ortalamasının çok altında olup, greve gidilen işkollarının arasında 16. sıraya denk düşmektedir. İlk iki sırayı ise, dönem boyunca birer kez greve gitmiş olan demiryolu taşımacılığı (18.409) ve şeker işkolları (15.741) almaktadır. En çok greve giden ikinci işkolu olan gıda sanayiinin grev başına düşen ortalama işçi sayısı 127 iken, üçüncü sıradaki petrol-kimya-lastik işkolunda 297, dördüncü sıradaki çimento-toprak-cam işkolunda 501, beşinci sıradaki genel işler işkolunda 539'dur. Bu verilere göre, Türkiye'de en çok greve gidilen ilk beş işkolunda, grev uygulanan işyerlerinin genelde grev uygulanan işyerlerinden daha az işçi çalıştırdıkları, daha küçük işyerleri oldukları söylenebilir.

Grevci işçi başına ortalama işgünü kaybı açısından bakıldığında, ilk sırayı 157.5 gün ile grev eğilimi düşük olan ticaret-büro-eğitim ve güzel sanatlar işkolunun aldığı görülmektedir. Bu sayı ise, 28.1 olan Türkiye ortalamasının yaklaşık beş buçuk katıdır. İkinci sırayı 90.8 gün ile grev eğilimi biraz daha yüksek olan kara taşımacılığı almaktadır. Kara taşımacılığı, oldukça küçük işyerlerinde greve gidilen bir işkolu olma özelliği de taşımaktadır. Üçüncü sırayı 89 gün ile enerji alırken, onu 66.6 gün ile basın ve yayın, 60.1 gün ile petrol-kimya-lastik işkolları izlemiştir. Tablo 7'deki veriler küçük işerlerindeki grevlerin genelde daha uzun sürdüğünü göstermektedir.

Yıl	Grev Sayısı	İşyeri Sayısı	Greve Katılan İşçi Sayısı (I)	Kaybolan İşgünü Sayısı (II)	II/I
1990*	2	51	6.390	159.784	25.00
1991	-	-	-	-	-
1992	2	879	17.788	380.668	20.27
1993	-	-	-	-	-
1994	1	1	0	0	-
1995	5	884	11.558	403.841	34.94
1996	1	1	0	0	-
1997	-	-	-	-	-
1998					
Toplam	11	1.816	35.736	944.293	-

Tablo 8: Tarım sektöründe grevler

Kaynak: ÇSGB, 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998.

** 1984-1989 tarihleri arasında tarım sektöründe grev yaşanmadığı için bu yıllar tabloya dahil edilmemiştir.*

3.1.3. Sektörlere göre grevler

Grev eğilimine yönelik yapılan araştırmalarda işkolları sektörler şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulduğunda sanayi sektöründe grev eğilimi yüksek, hizmet sektöründe düşük-orta, tarım sektöründe düşük çıkmaktadır.[13] Türkiye'de 90'lı yıllarda tarım, sanayi ve hizmet sektöründe meydana gelen grevler aşağıdaki tablolarda gösterildiği gibidir. *(Bkz: Tablo 8,9,10)*

1984-1998 döneminde tarım sektöründe toplam 11 grev meydana gelmiş olup, toplam grevlerin % 0.9'unu oluşturmaktadır. Grevlere katılan işçi sayısı ise 35.736 olup, grevci işçilerin yüzde 5.7'sini oluşturmaktadır. Grevlerde kaybolan işgünü ise 944.293'tür. Bu miktar aynı dönemdeki toplam işgünü kaybının yüzde 6.5'ini oluşturmaktadır. Bu, tarım kesimindeki grevlerde işgünü kaybının grev sayısı ve greve katılan işçilerin oranına göre daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. İşkolundaki işçi sayısı ile karşılaştırıldığında greve katılım oranının çok düşük olduğu görülmektedir. Yüzde 14.7 ile en yüksek orana 1992 yılında ulaşılmıştır. Grevlerde geçen ortalama süre açısından bakıldığında grevlerin en az üç hafta en çok beş hafta sürmüş olduğu görülmektedir. 1990 yılında işyeri başına düşen işçi sayısı ortalama 125 iken grevde geçen ortalama süre 25 gün olmuştur. 1992 yılında ise iş-

Yıl	Grev Sayısı	İşyeri Sayısı	Greve Katılan İşçi Sayısı (I)	Kaybolan İşgünü Sayısı (II)	II/I
1984	4	4	561	4.947	8.8
1985	20	20	2.397	193.906	80.9
1986	21	28	7.926	234.940	29.6
1987	198	206	29.320	1.755.435	59.8
1988	47	135	27.851	1.755.571	63.0
1989	131	242	38.361	2.880.260	75.0
1990	403	739	157.814	3.218.948	20.39
1991	375	559	153.781	3.532.499	22.97
1992	44	56	4.964	390.123	78.59
1993	35	72	5.855	547.641	93.53
1994	18	30	1.976	201.047	101.74
1995	82	371	105.990	2.550.196	24.06
1996	20	34	5.087	222.630	43.76
1997	22	42	6.748	164.827	24.42
1998	16	25	5.690	130.032	22.8
Toplam	1.436	2.563	554.321	17.783.002	32.0

Tablo 9: Sanayi sektöründe grevler:
Kaynak: ÇSGB. 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998.

yeri başına düşen ortalama işçi sayısı 20'ye düşmüş, grevde geçen ortalama süre ise 20 gün olmuştur. 1995 yılında ise işyeri başına ortalama 13 grevci işçi düşerken grevde geçen süre 35 güne yükselmiştir. Bu sınırlı verilerden hareket ederek işyerindeki grevci işçi miktarının azlığı veya çokluğu ile grevde geçen süre arasındaki bağıntıyı sağlıklı bir şekilde ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Ancak 1992 yılı ile 1990 ve 1995 yılları karşılaştırıldığında grevdeki işyerlerindeki işçi sayısının düşüşüne paralel olarak grevde geçen sürenin de yükseldiği söylenebilir. Ancak, 1995 yılı grevlerinin uzamasında hükümetin uzlaşmaz tutumunun önemli bir rolü olduğu da anımsanacak olursa, böyle bir yorumun biraz zorlanarak ulaşılmış bir vargı olacağı da düşünülebilir. Böyle bir vargı da küçük işyerlerinde grevlerin daha uzun sürmekte olduğu gerçeği ile örtüşmektedir. *(Bkz: Tablo 9)*

1984-1998 döneminde meydana gelmiş olan 1.966 grevin 1.436'sı, yani yaklaşık dörtte üçü, sanayi sektöründe gerçekleştirilmiştir. Bu dönem sanayi sektöründe greve katılan işçi sayısı 554.321 olup, grevlerdeki toplam işgünü kaybı ise 17.783.002'dir ki, bu da Türkiye genelindeki işgünü kaybının yaklaşık dörtte üçünü oluşturmaktadır. Greve katılan işçi sayısı ile grev süreleri

Yıl	Grev Sayısı	İşyeri Sayısı	Greve Katılan İşçi Sayısı (I)	Kaybolan İşgünü Sayısı (II)	II/I
1984	-	-	-	-	-
1985	1	1	13	390	30.0
1986	-	-	-	-	-
1987	109	140	414	206.505	498.8
1988	109	131	2.206	137.084	62.1
1989	40	83	1.074	31.147	29.0
1990	53	71	2.102	87.818	41.7
1991	23	127	11.187	276.855	24.7
1992	53	473	39.437	382.987	9.7
1993	14	116	1.053	27.100	25.7
1994	17	135	2.806	41.542	14.8
1995	33	2.114	82.319	1.884.204	22.8
1996	17	23	374	51.692	138.2
1997	15	15	297	17.086	57.5
1998	28	93	5.792	152.606	26.3
Toplam	512	3.507	149.074	3.297.016	22.1

Tablo 10: Hizmet sektöründe grevler

Kaynak: ÇSGB, 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998.

karşılaştırıldığında, grevdeki işçi sayısının azalışına paralel olarak grev süresinin de uzadığı görülmektedir. Tarım sektörü ile karşılaştırıldığında sanayi sektöründeki grevlerin daha uzun sürdüğü görülmektedir. Sanayi sektöründe grevler üç hafta ile on dört hafta arasında değişen süreler almaktadır. Sanayi sektöründeki toplam işçiye göre işçilerin greve katılım oranı ise oldukça düşüktür. En yüksek oran 1991 yılında yüzde 8.7 olarak gerçekleşmiştir. 1990, 1991, 1995 yılları hariç katılım oranı yüzde 1 bile olamamıştır. Katılım oranının düşüklüğü üzerinde çeşitli faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Genellikle küçük işyerlerinin hakim olduğu sanayi sektöründe sendikalaşma düzeyinin düşüklüğü, toplu pazarlık kapsamındaki sendikalı işçi sayısının sınırlılığının yanı sıra grev yasağı kapsamındaki işçi miktarının küçümsenmeyecek oranda olması bu türden faktörleri oluşturmaktadır. Öte yandan sanayi sektöründeki sendikasızlaştırma çabalarının da bunda önemli bir rol oynadığı unutulmamalıdır. *(Bkz: Tablo 10)*

1984-1998 döneminde meydana gelmiş olan 1.966 grevin yaklaşık beşte ikisi hizmet sektöründe gerçekleştirilmiştir. Bu dönem hizmet sektöründe greve katılan 149.074 işçi ise toplam işçilerin yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Grevlerde toplam işgünü

kaybı 3.297.016 olup, Türkiye genelindeki işgünü kaybının yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Greve katılan işçi sayısı ile grev süreleri karşılaştırıldığında, genellikle, grevdeki işçi sayısının azalışına paralel olarak grev süresinin de uzadığı görülmektedir. Tarım ve sanayi sektörleri ile karşılaştırıldığında hizmet sektöründeki grevlerin her ikisine göre daha uzun sürdüğü görülmektedir. Hizmet sektöründe grevler on dokuz haftaya kadar uzayabilmektedir. Hizmet sektöründeki grevci işçilerin toplam işçilere göre greve katılım oranı ise sanayi ve tarım sektörlerine göre oldukça düşüktür. En yüksek oran 1995 yılında yüzde 1.6 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yıllarda ise katılım oranı binde 3 bile olamamıştır. Katılım oranının düşüklüğü üzerinde çeşitli faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Genellikle küçük işyerlerinin hakim olduğu hizmet sektörü aynı zamanda işçi devir hızının yüksek oluşu, sektörde sendikalaşma düzeyinin düşüklüğü, toplu pazarlık kapsamındaki sendikalı işçi sayısının sınırlılığının yanı sıra grev yasağı kapsamındaki işçi miktarının küçümsenmeyecek oranda olması bu türden faktörleri oluşturmaktadır. Öte yandan sanayi sektöründeki sendikasızlaştırma çabalarının da bunda önemli bir rol oynadığı unutulmamalıdır.

3.2. Ücretler

Ücret, işçi bakımından bir gelir; işveren bakımından bir maliyet öğesi olarak ele alındığında iki temel işlevi olmaktadır. Birincisi, gelir olarak alındığında, üretimin ve özellikle en fazla katılmış olduğu sınai üretimin bir bölümünün, toplumun üyeleri arasındaki dağılımı sağlamasıdır. İkincisi ise, maliyet öğesi olarak ele alındığında, ekonominin türlü kaynaklarının çeşitli üretim yönlerine hangi oranlar içinde götürüleceğini belirlemesidir.[14] Ücret, kapitalist üretim biçiminde temel bölüşüm ilişkisinin boyutlarını da gösterdiğinden, ücretin düzeyi, emek ile sermaye arasındaki karşıtlığı da yansıtmaktadır. Bu ilişkiyi temsil eden en uygun gösterge

katma değer içindeki ücret payıdır.[15] Bu durumda, ücret, ücretin katma değer içindeki payı, yani ücretlerde meydana gelen değişim, bu değişime neden olan etkenler önemli olmaktadır.

İşçi sınıfının, sermaye karşısındaki göreli durumunu yansıtan katma değer içindeki ücret payı, teorik olarak, reel ücretlerin arttığı bir durumda dahi düşebilir. Böyle bir örnekte, kârlardaki artış reel ücretlerdeki artıştan daha fazladır. Tersine, reel ücretlerin gerilediği fakat katma değer içindeki ücret payının yükseldiği bir durum da söz konusu olabilir. Bu örnekte, kârlardaki gerileme reel ücretlerdeki gerilemeden daha fazladır. Demek oluyor ki, katma değerin ücretlere ve kârlara pay edilmesi sorunu, bir gelir dağılımı sorunudur.[16] Gelir dağılımı ise, toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkilerine bağlı olarak belirlenir ve başta grev şeklinde olmak üzere çatışmalara daimi bir kaynak teşkil eder.[17]

3.2.1. 1980 sonrasında Türkiye'de ücretler

1980 yılında, 24 Ocak kararları ile sanayileşme çabaları terk edilmiş, ihracata dönük iktisat politikaları izlenmeye başlamıştır. Sanayileşmeye yönelik iktisat politikaları ile ihracata dönük iktisat politikaları bölüşüm kategorilerinin en önemlisi olan ücrete farklı yaklaşmakta; birincisinde ücret talep unsuru olarak ele alınırken, ikincisinde maliyet unsuru olarak değerlendirilmektedir. Ücretler, üretim maliyetinin bir unsuru olarak, sermayenin kontrol edebileceği bir değişkendir. Bu özelliğinden dolayı ihracata açık sanayiler yaratma sürecinde mevcut sanayilerin üretim maliyetlerini düşürmede temel bir rol oynarlar. Maliyet unsuru olmasının yanında, ücretler aynı zamanda önemli bir talep unsurudurlar. Bu durum, iç piyasaya dönük çalışan sektörler için satın alma gücünde belirli bir artışı, yani reel ücretlerde tırmanmayı zorunlu kılmaktadır. İç piyasaya yönelik çalışan sektörlerin gelişme kaydettiği dönemlerde, talebi canlı tutabilmek için ücretlerin artması gerekmektedir. İhracata açık sektörlerin gelişmesinde ise, dış fiyatlarla

YIL	Toplam Ücret	Gerçek Ücret	Endeks	Kamu Ücreti	Gerçek Ücret	Endeks	Özel Ücret	Gerçek Ücret	Endeks
1979	294	294.0	100.0	349	349.0	100.0	261	261.0	100.0
1980	427	203.1	69.1	525	249.8	71.6	367	174.6	66.9
1981	544	189.5	64.4	627	218.4	62.6	502	174.8	67.0
1982	691	183.8	62.5	807	214.7	61.5	635	168.9	64.7
1983	944	191.1	65.0	1.125	227.8	65.3	860	174.1	66.7
1984	1.307	178.3	60.7	1.531	208.9	59.9	1.201	163.9	62.8
1985	1.734	163.2	55.5	2.111	198.6	56.9	1.573	148.0	56.7
1986	2.282	159.5	54.3	2.775	194.0	55.6	2.085	145.8	55.8
1987	4.862	244.7	83.2	6.192	311.6	89.3	4.659	234.5	89.8
1988	8.025	230.3	78.3	9.126	261.9	75.0	7.690	220.7	84.5
1989	15.707	265.7	90.4	18.833	318.6	91.3	14.303	242.0	92.7
1990	28.585	295.6	100.6	38.974	403.1	115.5	25.417	262.9	100.7
1991	55.692	347.0	118.0	79.540	495.5	142.0	48.165	300.1	115.0
1992	86.449	316.6	107.7	114.009	417.6	119.6	72.698	266.3	102.0
1993	130.063	286.8	97.5	179.027	394.8	113.1	115.333	254.3	97.4
1994	185.270	198.0	67.4	219.618	234.7	67.3	172.528	184.4	70.7
1995	271.542	149.9	51.0	271.542	149.9	43.0	271.542	149.9	57.4
1996	722.689	222.4	75.7	865.106	266.2	76.3	686.022	211.1	80.9
1997	1.531.763	254.8	86.7	1.736.008	288.8	82.8	1.482.884	246.7	94.5
1998	2.574.366	233.3	79.3	2.761.970	250.3	71.7	2.521.811	228.5	87.5

Tablo 11: SSK Pime esas ortalama günlük nominal ve gerçek ücretler,

Kaynak: Petrol-İş. Petrol-İş Yıllığı 1997-1999, İstanbul, 2000.

rekabet etme kaygısı, üretim maliyetlerinde bir azalmayı ön plana çıkarmaktadır.[18] 1980 sonrasında ihracata dönük iktisat politikalarının izlendiği yıllarda, ücretin bir maliyet unsuru olarak görüldüğü dönemde, SSK verilerine göre ücretlerin gelişimi yukarıdaki tabloda gösterildiği gibidir.[19] *(Bkz: Tablo 11)*

Ücretler, 1976-1978 yılları arasında bir zirve noktasına ulaştıktan sonra,[20] ekonomik bunalımın şiddetlendiği 1979 yılında gerilemeye başlamıştır. Ücretlerin gerilemeye başladığı 1979 yılı bir başlangıç noktası olarak alındığında, ücretlerin 1987 yılına kadar göreli ve mutlak anlamda belirgin bir biçimde sürekli olarak gerilediği görülmektedir. 1979 yılı düzeyi ile 1986 yılı arasında toplam gerçek ücretler yüzde 45.7 oranında gerilemiştir. 1990 yılı düzeyi veri alındığında, 1995 yılında toplam gerçek ücretler yüzde 49 oranında gerilemiştir. Bir başka ifadeyle, 90'lı yıllarda gerçek ücretlerde meydana gelen kayıp, 80'li yıllara göre daha yüksektir. 1995 yılı ücreti, 1979 sonrasının en düşük ücretidir. Ücretin bir maliyet unsuru olarak algılandığı 1980 sonrasında, gerçek ücretlerde 1995 yılı itibariyle yarıya yakın bir düşüş gerçekleştirilmiştir. Oysa,

1980'li yılların sonu yoğun grev dışı eylemlerin, 90'ların başı ise, yoğun grevlerin yaşandığı yıllar olmuştu. İşçi sınıfının grev dışı eylemlerde ve grevlerde bulunduğu dönemlerde gerçek ücretlerde artış olmuşsa da, izleyen yıllar bu artışların kalıcı olmadığını göstermektedir.

Kamu ve özel kesim açısından bakıldığında, 1979 yılındaki kamu - özel kesim ücret makası 80'li ve 90'lı yıllar boyunca kapanmaya başlamış, nihayet, 1995 yılında denkleşmiştir. 1990'lı yıllarda, kamu kesimindeki gerçek ücretlerin düşüş hızı, özel kesime göre çok daha yüksek olmuştur. Kuşkusuz, bunda hükümetlerin izledikleri ve uyguladıkları politikaların önemli payı bulunmaktadır. 90'lı yıllara kadar, kamu kesimi, endüstri ilişkilerinde hem toplu pazarlık sürecinde hem de grevlerde belirleyici olmuş, özel kesim kamu kesiminin peşinden sürüklenmiştir.

İmalat sanayisine yönelik yapılan bir araştırma bulgularına göre, Türkiye'de ücretler ile seçimler arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.[21] SSK verilerine göre oluşturulan yukarıdaki tablodaki veriler de bu bulguyu desteklemektedir. Yerel ve genel seçim yıllarında istisnasız olarak gerçek ücretler artmakta, izleyen yıllarda ise, hızla düşmektedir. Özellikle genel seçim dönemlerinde, kamu kesimindeki ücret artışları özel kesime göre daha yüksek olmaktadır.

İşyeri büyüklüklerine göre ücret, Türkiye'deki ücret farklılıklarını göstermek bakımından anlamlı olduğu kadar, endüstri ilişkileri dışında kalan 1 ila 9 işçi çalıştıran işyerlerindeki ücret düzeyini göstermek bakımından da önemli olmaktadır. İşyeri büyüklüklerine göre ücretler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir. *(Bkz: Tablo 12)*

Hem genel toplamda, hem de sektörler bazında 1 ila 9 işçi çalıştıran işyerlerindeki ücretler oldukça düşüktür. 1 ila 9 işçi çalıştıran işyerleri ile 100 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri arasındaki makas oldukça açık olup tüm sektörlerde yarıyı aşmaktadır. Makas elektrik, gaz ve su sektöründe diğer iki sektöre göre daha

İktisadi faaliyet kolu ve işyerindeki ücretli çalışan sayısı grubu	Ücretli çalışanların oranı	Normal çalışma karşılığı Saatlik ücret (fazla mesai ücreti hariç)
TOPLAM	100.0	64.4
1-9	1.7	36.6
10-99	28.2	37.3
100+	70.1	76.0
Madencilik ve Taşocakçılığı	100.0	65.1
1-9	12.3	28.2
10-99	28.2	48.5
100+	59.5	80.7
İmalat Sanayi	100.0	62.0
1-9	----	---
10-99	29.3	34.7
100+	70.7	73.3
Elektrik, Gaz ve Su	100.0	87.9
1-9	10.3	45.0
10-99	16.9	67.2
100+	72.7	98.6

Tablo 12: 1994 Yılı Kasım ayına göre iktisadi faaliyet kolu ve işyerindeki ücretli çalışan sayısı grubuna göre ücret (Saat/TL)
Kaynak: DİE, İstihdam ve Ücret Yapısı Kasım 1994, Ankara, 1997.

az açıkken, en büyük fark imalat sanayiinde yaşanmaktadır.

Bir başka araştırma, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca imalat sanayiinde küçük işyerleri ile büyük işyerleri arasındaki ücret farkının iyice açıldığını göstermektedir. Bu araştırmaya göre, 1980 yılında, 10 ila 999 işçi çalıştıran işyerleri ile 1000 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri arasındaki ücret farkı yüzde 34.2 iken, 1989 yılında yüzde 49.9'a, 1994 yılında yüzde 118'e yükselmiştir.[22]

3.2.2. Grev, fiyat artışı ve ücret ilişkisi

İşçi için ihtiyacı olan mal ve hizmetleri satın alma gücünü ifade eden reel ücretinin toplu pazarlıkta ve uyuşma olmadığı takdirde grevlerde temel faktör olarak ortaya çıkması doğaldır.[23] Kuşkusuz ki, işçilerin ve/veya işçi örgütlerinin nominal ücretleri artırma talepleri, reel ücret düzeylerini koruma kaygısından ibaret değildir. Çünkü, kapitalist ekonomilerde belli bir reel ücret düzeyi işçiyi her zaman tatmin edemeyecektir.[24] İşçiler, reel ücretlerini artırma talepleriyle de toplu pazarlık masasına oturabilirler ve bu taleplerinin kabul görmemesi durumunda greve başvurabilirler. Reel

ücretler ve dolayısıyla fiyat hareketleri greve yol açan faktörler arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Ücret sorunu, gerek gelişmiş ülkelerdeki gerekse üçüncü dünya ülkelerindeki grev nedenleri arasında ilk sırada yer almaktadır.[25] Çünkü toplumsal sınıflar arasındaki çıkar çelişkisi, grevlerin altında yatan ana sebeptir"[26] ve bu çelişkinin en dolaysız ve devamlı surette yaşandığı alan, birincil bölüşüm ilişkileri alanıdır.

Türkiye'de ücretlerde olduğu gibi grevler konusunda da sağlıklı ve yeterli verilere ulaşmak zordur. 1984 sonrası dönemin grev istatistiklerinde, grev ölçülerinin işkollarına göre dağılımı verilmiş olmakla birlikte, işkolu düzeyinde kamu ve özel sektör ayrımına gidilmemiştir. Bu nedenle işkolu düzeyinde analiz yapılamamaktadır. Çünkü, Türkiye'de kamu ve özel sektör işyerlerinin, ücret ve çalışma koşulları bakımından olduğu kadar, sendikalaşma ve grev kalıpları bakımından da ciddi farklılıklar taşıdığını; dolayısıyla, kamu ve özel sektör ayrımına gitmeden sadece toplam rakamlar üzerinden yapılacak bir işkolu analizi pek de anlamlı olmayacaktır.[27]

1984-99 yıllarına ilişkin yukarıda bahsedilen veri eksikliği, grev ölçüleri ile katma değer içinde ücret payı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olup olmadığı sorusunun yanıtsız bırakılmasına yol açmıştır. Veri sorunu yalnızca grev istatistikleriyle sınırlı değildir; ücret ve fiyat hareketleriyle ilgili istatistiklerin de pek çok açıdan yetersiz, üstüne üstlük çelişkilerle dolu olduğu belirtilmelidir.

Gerek DİE gerekse SSK istatistiklerinde, sendikalı ve sendikasız işçi ücretleri temelinde bir ayrım yapılmamıştır. Dolayısıyla, sendikalı işçilere ait grev ölçüleriyle sendikalı-sendikasız tüm işçilere ait "ortalama" reel ücret rakamları arasında anlamlı bir korelasyonel ilişki arama çabası, bilhassa özel sektör ekseninde, anlamsız bir çaba olabilecektir.[28]

Kamu-İş, İSO, TİSK ve MESS gibi işveren kuruluşlarınca yayınlanan ücret verileri ise, söz konusu kuruluşların kendi faaliyet

Yıl	DİE (%)	Reel Ücret Endeks*	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi (İ)	Grevde Kayıp İşgünü (İİ)	İİ/İ
1984	48.4	60.7	4	561	4.947	8.8
1985	45.0	55.5	21	2.410	194.296	80.6
1986	34.6	54.3	21	7.926	234.940	29,6
1987	38.9	83.2	307	28.298	1.961.940	69.3
1988	73.7	78.3	156	30.057	1.892.655	63.0
1989	63.3	90.4	171	39.435	2.911.407	73.8
1990	60.3	100.6	458	166.306	3.466.550	20.8
1991	66.0	118.0	398	164.968	3.809.354	23.1
1992	70.1	107.7	98	62.189	1.153.578	18.5
1993	66.1	97.5	49	6.908	574.741	83.2
1994	106.3	67.4	36	4.782	242.589	50.7
1995	93.6	51.0	120	199.867	4.838.241	24.2
1996	80.4	75.7	38	5.461	274.322	50.2
1997	85.7	86.7	37	7.045	181.913	25.8
1998	84.6	79.3	44	11.482	282.638	24.6

Tablo 13: 1984-1998 döneminde enflasyon oranları, reel ücretler ve grev ölçüileri

*Kaynak: Petrol-İş, Petrol İş Yıllığı 1997-1999, İstanbul, 2000; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri); * 1979=100*

sahalarıyla sınırlıdır ve sermayenin "ücret maliyetlerini" yüksek gösterme stratejisiyle malûldür. Bu sebeplerden dolayı, SSK ücret verileri kullanılmış, prime esas nominal ücretlerin reel ücretlere dönüştürülmesinde ise, DİE Türkiye geneli tüketici fiyatları endeksi temel alınmıştır. Gerek reel ücret düzeyleri gerekse enflasyon oranları, hesaplamalarda hangi fiyat endeksinin kullanıldığına bağlı olarak (kimi durumlarda göze batar derecede) değişebilmektedir.[29] Ankara ili tüketici fiyatları endeksi ve İstanbul ili ücretliler geçinme endeksi, değişik endekslerden yalnızca ikisidir. Ne var ki, grev ölçülerinin illere ya da bölgelere göre dağılımı istatistiklerde mevcut değildir. Bu yüzden grev ölçüleriyle enflasyon oranları arasında coğrafi temelde istatistiksel çözümlemeler yapma imkânı bulunmamaktadır. *(Bkz: Tablo 13)*

Tablo 13'te de görüldüğü gibi, reel ücretler, ancak 1990 yılında 1979 yılı düzeyine ulaşabilmiştir. 1987 yılına kadar kesintisiz azalan reel ücretler 1991 yılından itibaren tekrar azalmaya başlamış, 1995 ve 1997 yılında yükselmesine ramen diğer yıllarda tekrar

Yıl	TÜFE (%)	Reel Ücret Endeks	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi (I)	Grevde Kayıp İşgünü (II)	II/I
1984	48.4	59.9	3	526	2.252	4.3
1985	45.0	56.9	0	0	0	0.0
1986	34.6	55.6	0	0	0	0.0
1987	38.9	89.3	4	6.490	341.360	52.6
1988	73.7	75.0	9	12.850	1.054.089	82.0
1989	63.3	91.3	7	30.153	2.258.633	74.9
1990	60.3	115.5	20	58.616	1.363.850	23.3
1991	66.0	142.0	22	62.528	1.189.428	19.0
1992	70.1	119.6	48	57.464	761.629	13.3
1993	66.1	113.1	9	2.189	75.468	34.5
1994	106.3	67.3	12	2.718	30.553	11.2
1995	93.6	43.0	70	178.539	4.249.920	23.8
1996	80.4	76.3	7	3.434	79.251	23.0
1997	85.7	82.8	3	3.362	60.061	17.8
1998	84.6	71.7	7	4.111	60.035	14.6

Tablo 14: 1984-1998 döneminde enflasyon oranları, kamu sektöründe reel ücretler ve grev ölçüleri

Kaynak: Petrol-İş, Petrol İş Yıllığı 1997-1999, İstanbul, 2000; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri

** 1979=100*

azalmıştır. Reel ücretler, 1990-1992 dönemi dışında sürekli olarak 1979 düzeyinin altında seyretmiştir. 1989-1992 dönemi yoğun grevlerin yaşandığı dönem olmakla birlikte, 1991 yılının genel seçim, 1989 yılının da yerel seçim yılı olması da gözönünde tutulduğunda reel ücretlerin artışı üzerinde grevlerin net etkisini ölçmek oldukça zorlaşmaktadır. *(Bkz: Tablo 14)*

Kamu sektöründe, 1986-1991 dönemi reel ücret göstergeleri ile, 1987-1992 dönemi grev, grevci işçi, grevde geçen işgünü ve grevci işçi başına grevde geçen işgünü sayıları arasındaki korelasyonel ilişki katsayıları sırasıyla şöyledir: 0,95; 0,84; -0,08; -0,81. Kamu sektöründe, 1992-1994 dönemi reel ücret göstergeleri ile, 1993-1995 dönemi grev, grevci işçi, grevde geçen işgünü ve grevci işçi başına grevde geçen işgünü sayıları arasındaki korelasyonel ilişki katsayıları sırasıyla şöyledir: -0,99; -0,98; -0,99; 0,11. Kamu sektöründe, 1986-1994 dönemi enflasyon oranları ile, 1987-1995 dönemi grev, grevci işçi, grevde geçen işgünü ve

Yıl	TÜFE(%)	Reel Ücret Endeks	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi (I)	Grevde Kayıp İşgünü (II)	II/I
1984	48.4	62.8	1	35	2.695	77.0
1985	45.0	56.7	21	2.410	194.296	80.6
1986	34.6	55.8	21	7.926	234.940	29.6
1987	38.9	89.8	303	21.808	1.620.580	74.3
1988	73.7	84.5	147	17.207	838.566	48.7
1989	63.3	92.7	164	9.282	652.774	70.3
1990	60.3	100.7	438	107.690	2.102.700	19.5
1991	66.0	115.0	376	102.440	2.619.926	25.6
1992	70.1	102.0	50	4.725	391.949	8.3,0
1993	66.1	97.4	40	4.719	499.273	105.8
1994	106.3	70.7	24	2.064	212.036	102.7
1995	93.6	57.4	50	21.328	588.321	27.6
1996	80.4	80.9	31	2.027	195.071	96.2
1997	85.7	94.5	34	3.683	121.852	33.0
1998	84.6	87.5	32	7.371	222.603	30.2

Tablo 15: 1984-1998 döneminde enflasyon oranları, özel sektörde reel ücretler ve grev ölçüleri

Kaynak: Petrol-İş, Petrol İş Yıllığı 1997-1999, İstanbul, 2000; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri

** 1979= 100*

grevci işçi başına grevde geçen işgünü sayıları arasındaki korelasyonel ilişki katsayıları sırasıyla şöyledir: 0,73; 0,76; 0,71; -0,41.[30] *(Bkz: Tablo 15)*

Özel sektörde, 1992-1994 dönemi reel ücret göstergeleri ile, 1993-1995 dönemi grev, grevci işçi, grevde geçen işgünü ve grevci işçi başına grevde geçen işgünü sayıları arasındaki korelasyonel ilişki katsayıları sırasıyla şöyledir: -0,67; -0,95; -0,54; 0,99. Özel sektörde, 1985-1991 dönemi reel ücret göstergeleri ile, 1986-1992 dönemi grev, grevci işçi, grevde geçen işgünü ve grevci işçi başına grevde geçen işgünü sayıları arasındaki korelasyonel ilişki katsayıları son derece düşük olup, sırasıyla şöyledir: 0,18; 0,35; 0,24; 0,01. Özel sektörde, 1985-1994 dönemi enflasyon oranları ile, 1986-1995 dönemi grev, grevci işçi, grevde geçen işgünü ve grevci işçi başına grevde geçen işgünü sayıları arasındaki korelasyonel ilişki katsayıları son derece düşük ve negatif işaretli olup, sırasıyla şöyledir: -0,28; -0,02; -0,22; -0,05.[31]

Yıllar	Grev Sayısı	Grevci İşçi Sayısı	Grevde Kayıp İşgünü	KBMG (I)*	SSK Aylık Üst Sınır (II)**	SSK Aylık Alt Sınır (III)**	II/I (%)	III/I (%)
1990	458	166.306	3.466.550	588	1.840	319	312.2	54.2
1991	398	164.968	3.809.354	922	2.630	635	285.2	68.8
1992	98	62.189	1.153.578	1.574	3.412	1.125	216.7	71.4
1993	49	6.908	574.741	2.797	5.574	1.973	199.2	70.5
1994	36	4.782	242.589	5.348	6.916	3.335	129.3	48.2
1995	120	199.867	4.838.241	10.618	10.964	6.926	103.2	65.2
1996	38	5.461	274.322	19.908	23.187	13.539	116.4	68.0

Tablo 16: ücretler ve kişi başına milli gelirdeki artış (Cari fiyatlarla bin TL)

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1997, Ankara, 1998, s. 648; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1997, Ankara, 1998, s. 169-170.

** Yıllık KBMG'in oniki aya bölünmesi ile elde edilmiştir.*

*** Yıl Ortalaması olarak hesaplanmıştır.*

3.2.3. Grevler, kişi başına milli gelir ve ücretler

Ücretlerdeki artışın boyutunu göstermek açısından, ücret artışları ile kişi başına milli gelir artışını karşılaştırmak yararlı olacaktır. Ücretlerdeki artış tek başına bir anlam ifade etmeyebileceğinden, ücretlerdeki artış düzeyi ile kişi başına milli gelirdeki (KBMG) artış düzeyini karşılaştırmak, ücret artışlarının ne derecede anlamlı olduğunu gösterecektir. Bu nedenle yukarıdaki tablo düzenlenmiştir. *(Bkz: Tablo 16)*

SSK verilerine göre en üst sınırda ücret alanların KBMG'e göre ücret artışları 90'lı yıllar boyunca sürekli azalmış, 1996 yılında artış eğilimi içine girmiştir. Bu, 90'lı yıllardaki ücretlerin reel artışına rağmen, ücret artışlarının KBMG'deki artışın gerisinde kaldığını göstermektedir. Yani, 90'lı yılların başındaki reel ücret artışları, gelir dağılımı açısından olumlu bir sonuç vermemiştir. KBMG'deki artış, SSK verilerine göre en üst sınırda ücret alanların ücret artışlarından daha yüksek olmuştur. KBMG'deki artış SSK üst sınır ücretlerdeki artışlar açısından, 1995 yılında 1990 yılına göre 3 kat daha fazladır.

SSK alt sınır ücretler ile KBMG artışı karşılaştırıldığında dö-

Yıl	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi sayısı	Grevde Kayıp İşgünü	Kar Haddi	Artık Değer (Sömürü Oranı)	Emek Verimliliği Artış Oranı
1963	8	1.514	19.739	0.15898	1.948106	100*
1980	220	84.832	1.303.253	0.11986	1.225752	146.74
1990	458	166.306	3.466.550	0.22873	2.485517	311.03
1991	308	164.968	3.809.354	0.22604	2.418162	393.13
1992	98	62.189	1.153.578	0.22907	3.009586	437.39
1993	49	6.908	574.741	0.22581	3.481965	502.28
1994	36	4.782	242.322	0.26634	4.378970	481.43

Tablo 17: İmalat sanayiinde kar haddi ve sömürü oranı

Kaynak: Metin ALTIOK, İmalat Sanayiinde Sömürü Oranı 1963-1994, Yayınlanmamış Çalışma; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri

** 1965 yılı*

nem boyunca dalgalı bir seyir yaşandığı görülmektedir. Reel ücretlerin arttığı 90'lı yılların başında SSK alt sınır ücretlerdeki artışlar KBMG'deki artışlardan yüksek olmuş, ekonomik krizin yaşandığı 1994 yılında ise 1990 yılının bile gerisine düşülmüş, izleyen yıllarda tekrar bir artış eğilimi içine girilmiştir. SSK alt sınır ücretleri, KBMG'in 1990 yılında yüzde 54.2'sini oluştururken, bu oran 1996 yılında yüzde 68.0'a yükselmiştir. Genellikle asgari ücret düzeyini ifade eden ve işçilerin büyük çoğunluğunun aldığı ücret olan SSK alt sınır ücreti 90'lı yıllar boyunca da KBMG düzeyinin altında seyretmeye devam etmiştir.

Bu verileri daha anlamlı kılmak için aşağıdaki tabloda, imalat sanayiinin kar haddi, sömürü oranları gösterilmiştir. *(Bkz: Tablo 17)*

İmalat sanayiinde 1990'lı yıllar boyunca sömürü oranını ile emek verimliliğinin sürekli artmış olması, ücretlilerin 1990'lı yıllardaki reel ücret artışlarının sömürü oranını fazla etkilemediğini göstermektedir.

IV. Dönemsel açıdan makro ekonomik göstergeler ve grevler

Grevleri nicel olarak tek başına aldığımızda bir anlam ifade etmeyecektir. Bu nedenle, grevleri ve ekonomik gelişmeleri birlikte değerlendirmek daha yararlı olacaktır. Bu amaçla yandaki tablo düzenlenmiştir. *(Bkz: Tablo 18)*

	Kriz-Sonrası Uyum 1981-1982	İhracata Yönelik Büyüme 1983-1987	Reform Sürecinin Tıkanışı 1988	Denetimsiz Finansal Serbestleştirme 1989-1993	Finansal Kriz 1994	Kriz-Sonrası Uyum 1995-1997
Üretim ve Birikim (Yıllık Reel Değişim %)						
Tarım	0.6	0.8	7.8	0.1	-0.7	1.5
İmalat Sanayi	7.9	8.6	1.6	6.0	-7.6	10.1
Ticaret	7.7	9.1	3.5	5.4	-7.6	8.7
İmalat Sanayi Sabit. Yat.	-5.1	2.1	-4.8	6.3	-4.7	8.9
Kapasite Kullanım Oranı (%)	59.0	72.4	74.3	76.4	71.8	78.8
Reel Ücretler Değişim Oranı						
Özel İmalat Sanayii *	0.4	-1.5	-5.7	10.0	-30.1	-
Kamu İmalat Sanayii	-0.4	-5.9	-7.8	20.3	-18.1	-
Özel İmalat Sanayii Mark-up oranı (%)	31.0	32.6	38.0	39.6	47.0	-
Ücretler/İmalat sanayii KD (%)						
Özel İmalat Sanayii	27.5	21.6	17.0	21.2	14.0	-
Kamu İmalat Sanayii	25.0	20.0	13.0	24.4	24.0	-
İmalatSanayi İhracatı **	19.7	12.5	14.0	5.1	18.0	6.3
İhracat (GSYİH %)	8.5	10.8	12.8	9.1	13.8	13.0
Grev Sayısı	-	353	156	1.174	36	195
Greve Katılan işçi	-	40.631	30.057	439.806	4.782	212.373
Grevde Kaybolan İşgünü	-	2.396.123	1.892.655	11.915.630	242.589	5.294.476

Tablo 18: Bazı ekonomik göstergeler ve grevler

Kaynak: Köse-Yeldan, 1998: 49; ÇSGB, 1998: 66.

** Özel imalat sanayii verileri, 10 ve daha fazla kişi çalıştıran işyerlerine aittir.*

*** İmalat sanayii ihracatının yıllık büyüme hızı (Milyon ABD Doları).*

"İhracata yönelik büyüme" dönemi olarak nitelenen 1983-1987 dönemi, grevli toplu pazarlık sürecinin başladığı dönemdir de. "Denetimsiz finansal serbestleştirme" dönemi ise, grev eğiliminin arttığı 1989-1993 dönemidir. Grevlerin genel olarak ekonomi ve sektörler üzerindeki etkisini değerlendirmek için her iki dönemi karşılaştırmak yararlı olacaktır. 1983-1987 döneminin temel özelliği, ücretlerin düşürülmesi yoluyla yurtiçi talebin daraltılmaya ve rekabet gücünü artırarak yurtdışı pazarlara ihraç edilecek bir artığın yaratılmaya çalışılmasıdır[32]. Bu dönemde, emeğin imalat sanayii katma değeri içindeki payı, özel kesimde yüzde 27.5'ten, 1987'de yüzde 17'ye; kamu kesiminde de yüzde 25'ten yüzde 13'e düşürülmüştür. Bu sürece koşut olarak da, özel imalat sanayiinin kar oranlarını temsil eden mark-up oranı (maliyet-eki) yüzde 31'den yüzde 38'e yükselmiştir [33]. 80'lerin başında yüksek faizler, 80'lerin sonunda da yüksek ücretler tarafından tehdit edilse de sa-

nayi kâr oranlarının 70'lerle karşılaştırıldığında da düşmediği belirtilmektedir.[34] Kapasite kullanım oranı ise, yüzde 59'dan yüzde 74.3'e yükselmiş, dönem ortalaması ise 72.4 olarak gerçekleşmiştir. Yoğun olarak teşvik edilen ihracat ise, dönem boyunca yıllık yüzde 12.3 oranında artmıştır. İmalat sanayii yatırımlarının dönem boyunca yıllık artış hızı yüzde 2.1 olmuştur. Bu dönem gerçekleştirilen 353 greve 40.631 işçi katılmış, 2.396.123 işgünü kaybolmuştur. Yıllık grev ortalaması 70 olup, greve katılan işçi sayısı 8.126, grevde kaybolan işgünü sayısı ise 479.224'tür. Grevlerin en yoğun gerçekleştirildiği 1987 yılı hariç tutulduğunda bu sayılar daha da azalmakta ve anlamsızlaşmaktadır. 1987 grevleri özel imalat sanayii kârlarını olumsuz yönde etkilememiş, tersine karlarda önemli artışlar meydana gelmiştir. Reel ücretler 1987'yi izleyen 1988 yılında da düşmeye devam ederken (kamuda yüzde 5.7, özelde yüzde 7.8), özel imalat sanayiinin karını gösteren mark-up oranı artarak, yüzde 38'e çıkmıştır. Öte yandan 1980'li yıllar boyunca imalat sanayi sektöründe emek üretkenliği reel olarak sürekli artış göstermiştir. Öyle ki, 1996 yılı itibariyle işçi başına reel katma değer üretimi 2.5 misline ulaşmıştır. 1989-1991 dönemindeki grev patlamalarına, reel ücret artışlarına rağmen ücret gelirleri ile emeğin üretkenliği arasındaki ayırım 1980-1996 arasında % 250'ye ulaşmıştır.[35]

"Denetimsiz finansal serbestleştirme" dönemi olarak nitelendirilen ve grevlerde patlamanın yaşandığı 1989-1993 döneminde imalat sanayii sabit sanayii yatırımlarının yıllık artış hızı yüzde 6.3'e yükselirken, kapasite kullanım oranı ortalaması da yüzde 76.4'e çıkmıştır. Özel kesim imalat sanayiinde reel ücretler yüzde 10 artarken, kamuda artış yüzde 20.3 olmuştur. Özel sektördeki mark-up oranı ise yüzde 39.6'ya yükselmiştir. Yani, reel ücretlerin artışına rağmen özel kesim imalat sanayiinde kârlılık korunmuş, bir önceki döneme göre mark-up oranı daha yüksek olmuştur.

"Denetimsiz finansal serbestleştirme" dönemi, imalat sanayi ihracatının da düştüğü yıldır, 1983-1987 döneminde ortalama yüzde

Yıllar	İthalat	İhracat	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi	Grevde Kayıp İşgünü
1984	10.757	7.134	4	561	4.947
1985	11.343	7.958	21	2.410	194.296
1986	11.105	7.457	21	7.926	234.940
1987	14.158	10.190	307	28.298	1.961.940
1988	14.335	11.662	156	30.057	1.892.655
1989	15.792	11.625	171	39.435	2.911.407
1990	22.302	12.959	458	166.306	3.466.550
1991	21.047	13.593	398	164.968	3.809.354
1992	22.871	14.715	98	62.189	1.153.578
1993	29.428	15.345	49	6.908	574.741
1994	23.270	18.106	36	4.782	242.589
1995	35.709	21.637	120	199.867	4.838.241
1996	43.627	23.324	38	5.461	274.322
1997	48.559	26.261	37	7.045	181.913
1998	45.921	26.974	44	11.482	282.638

Tablo 19: Dış ticaretin gelişimi, 1984-1999 (milyar dolar)

Kaynak: DİE, 1994, 1997, Türkiye İstatistik Yıllığı. Ankara; DİE, 1999, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar. Ankara; DPT, 1997, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler(1950- 1998), Ankara; DTM, 2000, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ocak-Şubat, 2000, Ankara; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri

12.5 olan reel artış, 1989-1993 döneminde hızla düşerek yüzde 5.1'e inmiştir. Düşüşün nedeni reel ücretlerin artışından çok dış pazarlarda tıkanılmış olmasıdır. Bu da, sermayeyi iç pazarlara yöneltmiştir. Bu nedenle, reel ücretlerdeki artışın nedenlerinden birisi iç pazara yöneliş olmuştur. Seçim yılları nedeniyle de ücret artışı hükümet[36] ve işverenlerce benimsenmiştir. *(Bkz: Tablo 19)*

1989-1993 dönemi boyunca 1.174 kez greve gidilmiş, bu grevlere 439.806 işçi katılmış, 11.915.630 işgünü kaybolmuştur. Grevlerdeki, greve katılan işçi sayısı ve kayıp işgünündeki patlamaya rağmen bu dönem boyunca kapasite kullanım oranının artmış olması grevlerin üretim üzerinde ciddi derecede olumsuz bir etki yapmadığını göstermektedir. Grevlerin en yoğun yaşandığı dönemde bile kapasite kullanımı artmış, özel kesim imalat sanayii kârlılığını korumuştur. Bütün bunlar, grev uygulaması nedeniyle kaybolan işgününün sayısal olarak büyük görünse de ekonominin performansı ile karşılaştırıldığında anlamsız kalmaktadır. Grevler hiçbir sektörde o sektörün gelişimini engelleyecek büyüklükteki kayıplara neden olmamıştır. Öyle ki, 1994 Krizi ile reel ücretlerde bü-

yük düşüşler yaşanırken, imalat sanayiinin kârlılığındaki artış sürerek, mark-up oranı % 47'ye yükselmiştir.

Genel değerlendirme ve sonuç

1980 sonrasında gerçekleştirilen grevler, ÇSGB'nın 1984-1998 dönemini kapsayan verileri ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Nicel açıdan bakıldığında, Türkiye'de gidilen grev, grevlere katılan işçi, grevde kaybolan işgünü sayılarının büyük boyutlara ulaştığını söylemek zor görünmektedir. Dönem boyunca 1.966 grev gerçekleştirilmiş, bu grevlere 832.783 işçi katılmış, toplam 26.656.035 gün kaybolmuştur. En çok greve gitmiş olan Metal işkolu çıkarıldığında gerçekleşen grev sayısı 1.356'ya, grevlere katılan işçi sayısı 587.673'e, kayıp işgünü sayısı ise 18.216.871'e düşmektedir.

Yıllar itibariyle bakıldığında 1990 (166.306), 1991 (164.968) ve 1995 (199.867) yılları en çok işçinin grevde olduğu yıllar olma özelliği taşımaktadır. Bu üç yıl boyunca toplam 531.141 işçi greve gitmiştir ki, bu da dönem boyunca greve giden işçilerin yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. En çok işçinin grevde olduğu 1995 yılında grevci işçilerin TİS kapsamındakilere göre oranı % 26, sendikalılara göre oranı % 7.5, SSK'lı işçilere oranı %.4.5, ücretli emeğe göre oranı % 2'dir. 1994 Krizi'nin yaşandığı yıl ise greve giden işçi sayısı 4.782'dir. 1995 yılı ile benzeri bir kıyaslama yapıldığında grevci işçilerin TİS kapsamındakilere göre oranı % 2.1, sendikalılara göre oranı % 0.2, SSK'lı işçilere oranı ise % 0.1 olmaktadır. Böyle bir özelliğin yaşandığı 1984-1998 dönemi Türkiyesi'nde, grevlerin genel olarak ekonomi ve işletmeler üzerinde olumsuz etkide bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin, önemli ihracat sektörlerinden 1998 yılı itibariyle 487.860 işçinin bulunduğu dokuma işkolunda 1984-1998 dönemi boyunca toplam 42 kez greve gidilmiş, grevlere toplam 23.205 kişi katılmış, grevlerde toplam 777.211 işgünü kaybı olmuştur. Yıllık ortalama ola-

rak alındığında bu rakamların hiçbir anlamı kalmamaktadır. 15 yıl boyunca greve gitmiş olan toplam 23.205 işçi, işkolundaki işçilerin yaklaşık yüzde 4.7'sini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, sendikaların grev hakkını sık kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Alınan her dört grev kararından bir tanesinin uygulanmış olması bunu destekleyen bir başka önemli gösterge olmaktadır.

Reel ücretler açısından bakıldığında, grevlerin yoğun yaşanmaya başladığı 1987-1991 döneminde bir artışın yaşandığı, grev eğiliminin düştüğü 1992-1997 döneminde ise, 1994 yılından itibaren tekrar azalmaya başladığı görülmektedir. Krizin yaşandığı 1994 yılı, aynı zamanda en az greve gidilen ve en az işçinin katıldığı yıl da olmuştur. Üstelik, reel ücretlerin arttığı 1989-1993 döneminde, özel imalat sanayiinde reel ücretler yüzde 10, kamu imalat sanayiinde reel ücretler yüzde 20.3 artarken, özel imalat sanayii mark-up güvencesiyle kârlılığını korumuştur (mark-up oranı bu dönemde yüzde 39.6 oluştur). Bu dönem, ihracatta bir tıkanmanı yaşandığı dönemdir de. 1988 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın yüzde 12.8'ine denk düşen ihracat, 1989-1993 döneminde yüzde 9.1'e gerilemiştir. Kuşkusuz, bu durum iç pazarın canlandırılmasını gerektirmiştir. Bu dönem boyunca işverenlerin yüksek ücret vermekte direnmemelerinin temel nedenlerinden biri de ihracattaki tıkanma ve iç pazarın canlandırılmasıdır. Bu dönem, seçimler nedeniyle popülist politikaların izlenmesi, ücretlerin artışını sağlayan bir başka önemli etken olmaktadır. Bu veriler ışığında, ekonominin de reel ücret artışına ihtiyaç duyduğu 1989-1992 döneminde yoğun şekilde greve gidilmiş olmasının genel olarak ekonomi ve işletmeler üzerinde olumsuz etkide bulunduğunu söylemek oldukça zordur. Bütün bunlar, Türkiye'de sendikaların grev hakkını, ekonomiyi, sektörleri, işletmeleri zor durumda bırakacak şekilde kullanmadığını göstermektedir.

Dokuma, deri, ağaç gibi dış pazara yönelik üretim yapan işkolları ile döviz kazandıran turizm sektöründe grev eğiliminin ve greve katılan işçi sayısı ile grevde kaybolan işgünü sayısının ol-

dukça düşük olması bunu destekleyen bir başka önemli gösterge olmaktadır.

Grevler açısından bir başka anlamlı sonuç ise kadın emeğinin yoğun, ücretlerin diğer işkollarına göre oldukça düşük olduğu dokuma işkolunda grev yoğunluğunun düşüklüğü, deri ve gıda işkollarında greve katılan işçi oranının düşüklüğüdür. Benzeri bir sonuca hizmet sektöründe de rastlamak mümkündür. Kadın emeğinin yoğun olduğu ticaret, konaklama gibi işkolları en az grev ve grevlere katılımın yaşandığı yerlerdir.

İşçilerin % 88'inin hiç greve gitmediği,[37] bir işyerindeki grev sıklığının oldukça düşük olduğu Türkiye'de grevlerin yıkıcı sonuçlarının olduğunu düşünmek için daha sağlam argümanlar bulmak gerekmektedir. Bugün Türkiye'de grevler işverenler için bir kâbus olmaktan çok işçiler için bir kâbus olmaya başlamıştır. 1980-2000 döneminde bir işyerinde 3 kez grev yaşanmış olması mucizevi bir durum iken, pek çok işyerinin reel ücretlerin sürekli düştüğü, seçim dönemlerinde yükselme eğilimi içine girdiği bir ülkede hiç grev ile tanışmamış olması ise başka olgularla açıklanacak bir durumdur. Kuşkusuz bunda çalışma yasaları, sendikal politikalar da önemli bir rol oynamaktadır. Adana'da Sabancı Holding'in bünyesinde yer alan BOSSA fabrikasında 50 yıllık işletme tarihi boyunca bir kez bile greve gidilmemiş olması, TEKSİF'in yerine 1992 yılında TEKSTİL'in toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi alması ile birlikte fabrikanın tarihindeki ilk grevi yaşaması ve bu grevin yaklaşık iki ay sürmesi ise bu durumu açıklayan en önemli vakalardan biri olmaktadır.

1990-1997 döneminde, yılda bir günlük genel tatil ilan edilmesi halinde, bir çırpıda yaklaşık 30 milyon işgünü kaybı olacağı düşünüldüğünde, dönem boyunca grevler nedeniyle yaklaşık 19 milyon işgünü kaybolmasının çok da anlamlı olmadığı anlaşılacaktır. Dönem boyunca grevlere katılan toplam 561.141 işçi üretim dışında kalırken, iş kazaları nedeniyle 1990-1995 döneminde 726.624 işçinin üretim dışında kalması ise grevlerin neden olduğu kaybın

daha önemsiz olduğunu gösteren bir başka gösterge olmaktadır.

90'lı yıllar boyunca, iş kazaları nedeniyle üretim dışından kalan işçi sayısının grevci işçi sayısından, iş kazaları nedeniyle meydana gelen işgünü kaybının grevlerde kaybolan işgününden fazla olması, iş kazalarının ekonomik açıdan grevlere göre daha ciddi bir sorun oluşturduğunu göstermektedir. Üstelik, grev süresince emeğe bir şey olmazken, iş kazalarında emek tahrip olmakta, önemli bir kayıp meydana gelmektedir. Bu nedenle, grevlerin neden olduğu kayıpların ekonomiyi olumsuz etkilediğini söyleyenler, bölüşümden daha insanca yaşayabilecek düzeyde pay almak için işçilerin bir mücadele aracı olarak başvurdukları grevlerden çok, daha büyük kayıplara neden olan iş kazalarını üzerinde tartışmalıdırlar.

EK 1: Dünya'daki grev eğilimi ve Türkiye

Yıl	Avusturya	Danimarka	Finlandiya	Fransa	İtalya	Hollanda	Norveç	İngiltere	Türkiye
1990	2.63	86.89	180.86	68.27	50.99	4.56	7.38	23.16	75.2
1991	2.58	76.69	114.11	58.72	36.62	4.29	1.99	14.02	68.4
1992	0.84	56.93	75.03	59.62	41.78	3.48	7.98	9.83	16.1
1993	0.80	84.35	60.56	61.25	49.48	1.86	5.98	8.33	7.7
1994	0.00	93.93	83.57	75.80	43.05	2.54	9.82	8.01	5.5
1995	0.26	161.64	53.53	..	27.38	2.01	5.29	9.10	18.6
1996	0.00	353.98	44.27	..	39.37	1.72	8.42	9.22	5.4
1990-1994	1.37	79.75	102.82	64.73	44.38	3.34	6.03	12.67	34.5
1995-1996	0.13	258.31	48.90	..	33.37	1.88	6.85	9.16	12.0

Ek 1 Tablo 1: Seçilmiş ülkelere göre grevler (Milyon işçiye)

Kaynak: OECD, 1996; 1997; 1998; ILO, 1997; ÇSGB, 1998; DİE, 1997; 1998.

Yıl	Avusturya	Danimarka	Finlandiya	Fransa	İtalya	Hollanda	Norveç	İngiltere	Türkiye
1990	2.59	36.55	375.86	23.57	241.50	32.52	68.49	69.98	569.8
1991	16.75	26.44	193.71	22.15	138.22	14.77	1.27	28.92	654.7
1992	6.60	23.67	34.60	16.09	126.66	12.94	182.29	20.52	189.1
1993	3.63	43.99	8.38	23.16	160.14	6.92	16.82	25.63	90.5
1994	0.00	29.35	256.94	23.63	168.68	7.08	47.77	10.87	3.7
1995	0.03	75.68	415.59	..	45.59	101.16	24.37	16.07	751.8
1996	0.00	28.75	9.45	..	96.07	1.06	247.56	49.25	39.1
1990-1994	5.91	32.00	173.89	21.72	167.04	15.44	63.32	31.18	301.6
1995-1996	0.01	52.21	212.52	..	70.83	51.11	135.96	65.32	571.4

Ek 1 Tablo 2: Seçilmiş ülkelere göre grevlerde kayıp işgünü (Bin işçiye)

Kaynak: OECD, 1996; 1997; 1998; ILO, 1997; ÇSGB, 1998; DİE, 1997; 1998.

Ülke	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Avustralya	1.88	1.36	1.07	1.29	1.89	1.59	...
Avusturya	1.68	0.62	1.30	1.89	0.00	2.00	...
Belçika	10.51	5.93	9.07	6.43	12.08	7.82	...
Kanada	18.77	9.93	14.07	14.90	19.87	10.60	11.78
Danimarka	2.61	1.84	1.90	1.93	2.03	1.58	1.15
Finlandiya	4.52	5.58	0.74	0.74	7.45	6.84	0.46
Fransa	9.46	2.71	2.91	27.76	...	...	...
Almanya	1.41	0.73	2.58	4.47	0.57	1.34	1.68
İtalya	3.17	1.01	0.86	0.77	1.29	2.04	1.14
Japonya	1.71	1.82	2.11	1.79	1.74	2.05	...
Hollanda	8.27	2.29	1.63	2.16	2.17	12.56	0.91
Y. Zelanda	7.58	1.97	4.93	1.19	2.50	1.74	1.78
Norveç	2.29	6.47	9.37	5.12	6.59	4.98	9.93
Portekiz	1.13	1.04	1.44	0.96	1.02	1.03	1.04
İspanya	2.67	2.28	1.22	1.98	1.15	2.54	1.45
İsveç	10.52	8.66	1.56	6.47	2.38	4.99	6.71
İsviçre	7.07	1.00	3.06	0	2.08	4.22	...
İngiltere	6.38	4.32	3.56	1.68	2.59	2.38	3.57
ABD	32.04	11.69	10.96	21.88	15.59	30.13	6.71
Türkiye	20.8	23.1	18.5	83.2	50.7	24.2	50.2

Ek 1 Tablo 3: Seçilmiş ülkelere göre grevlerde işçi başına ortalama işgünü kaybı

Kaynak: ILO, 1997; ÇSGB, 1998.

Yıl	Avusturya	Danimarka	Finlandiya	Fransa	İtalya	Hollanda	Norveç	İngiltere	Türkiye
1990	1.54	14.00	83.16	2.49	76.16	3.92	29.88	10.96	27.13
1991	26.62	14.30	54.10	8.15	136.69	6.44	0.19	6.69	28.3
1992	6.68	12.41	46.63	5.51	147.06	7.94	19.42	5.75	10.2
1993	1.92	22.73	11.22	0.83	205.82	3.20	3.29	15.20	1.1
1994	0.00	14.39	34.47	..	130.70	3.25	7.24	4.18	7.3
1995	0.01	47.75	60.72	..	131.08	8.04	4.89	0.67	31.0
1996	0.00	25.02	20.30	..	84.08	1.16	24.92	13.77	7.7
1990-1994	7.35	15.56	45.91	4.24	139.28	4.95	12.00	8.55	12.8
1995-1996	0.00	36.38	40.51	..	107.58	4.60	14.90	7.22	19.3

Ek 1 Tablo 4: Seçilmiş ülkelere göre grevci işçi (Bin işçiye)

Kaynak: OECD, 1996; 1997; 1998; ILO, 1997; ÇSGB, 1998; DİE, 1997; 1998.

EK 2: Grev Kararları ve Uygulamaları

Yıl	Grev Kararı (I)	Anlaşma Nedeniyle Uygulanmayan Grev Kararı (II)	Anlaşma Yapılmamasına Rağmen Uygulanmayan Grev Kararı (III)	Uygulanan Grev (IV)	IV/I (%)	III/I (%)	II/I (%)
1990	1.013	252	303	458	45.2	29.9	24.9
1991	1.077	651	28	398	36.9	2.6	60.5
1992	702	455	149	98	13.9	21.3	64.8
1993	565	507	9	49	8.6	1.6	89.8
1994	429	329	64	36	8.4	14.9	76.7
1995	506	379	7	120	23.7	1.4	74.9
1996	293	240	15	38	12.9	5.2	81.9
1997	229	192	-	37	16.1	-	83.9
Toplam	4.814	3.005	575	1.234	25.6	11.9	62.4

Ek 2 Tablo 1: Grev kararları ve uygulama oranları

Kaynak: ÇSGB, 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998.

Yıl	Grev Kararı (I)	Anlaşma Nedeniyle Uygulanmayan Grev Kararı (II)	Anlaşma Yapılmamasına Rağmen Uygulanmayan Grev Kararı (III)	Uygulanan Grev (IV)	IV/I (%)	III/I (%)	II/I (%)
1990	97	65	12	20	20.6	12.3	67.1
1991	152	122	8	22	14.4	5.3	80.3
1992	185	126	11	48	25.9	5.9	68.2
1993	125	114	2	9	7.2	1.6	91.2
1994	114	69	33	12	10.5	28.9	60.6
1995	172	100	2	70	40.7	1.1	58.2
1996	72	64	1	7	9.7	1.4	88.9
1997	49	46	-	3	6.1	-	93.9
Toplam	966	706	69	121	12.5	7.1	80.4

Ek 2 Tablo 2: Kamu kesiminde grev kararları ve uygulama oranları

Kaynak: ÇSGB, 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998.

Yıl	Grev Kararı (I)	Anlaşma Nedeniyle Uygulanmayan Grev Kararı (II)	Anlaşma Yapılmamasına Rağmen Uygulanmayan Grev Kararı (III)	Uygulanan Grev (IV)	IV/I (%)	III/I (%)	II/I (%)
1990	916	187	291	438	47.8	31.8	20.4
1991	925	529	20	376	40.6	2.2	57.2
1992	517	329	138	50	9.7	26.7	63.6
1993	440	393	7	40	9.1	1.6	89.3
1994	315	260	31	24	7.6	9.8	82.6
1995	334	279	5	50	14.9	1.5	83.6
1996	221	176	14	31	14.1	6.3	79.6
1997	180	146	-	34	18.9	-	81.1
Toplam	3.848	2.299	506	1.043	27.1	13.1	59.7

Ek 2 Tablo 3: Özel kesimde grev kararları ve uygulama oranları

Kaynak: ÇSGB, 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998.

EK 3

Yıllar	Asgari (2) Ücret(net)	Reel (1) Artış (%)	KamuTİS Ücreti(net)	Reel(1) Artış(%)	Özel TİS Ücreti(net)	Reel(1) Artış(%)	Memur (3) Ücreti(net)	Reel(1) Artış(%)
1995	3.727.683	-4.47	26.571.000	-15.2	19.036.000	-6.1	12.091.709	-2.5
1996	7.966.467	18.5	35.951.000	-25.0	34.978.000	1.9	23.463.672	7.6
1997	16.222.516	9.7	79.601.000	19.2	63.033.000	-3.0	50.759.457	16.5
1998	28.473.719	-4.9	146.360.000	-0.4	136.087.000	17.0	92.481.094	-1.3
1999	63.125.955	34.4	343.289.000	42.2	251.761.000	12.2	159.536.094	4.6

Ek 3 Tablo 1: Asgari ücret ve Toplu İş Sözleşmesi (TİS) kapsamındaki işçi ücretleri (TL/Ay)

Kaynak: DPT, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Sosyal Sektörlerde Gelişmeler 1996-2000, Ankara, 2000, s.57-58'den yararlanılarak düzenlenmiştir.
Reel hesaplamalarda DİE Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları Endeksi (1994=100)
Asgari ücretin yürürlük tarihleri esas alınarak net tutarları ağırlıklandırılarak hesaplanmıştır.
Tüm sınıfların ağırlıklı ortalaması alınmıştır.

Kaynaklar:

AKKAYA, Y., **Türkiye'de Sendikal Örgütlenmenin Sektörler Açısından Değerlendirilmesi ve Modernleşme Bakımından Önemi,** (teksir).

AKKAYA, Y.- M. ÇETİK, **Türkiye'de Endüstri İlişkileri,** Tarih Vakfı/FEV Yayını, İstanbul, 1999.

ALTIOK, M., "Türkiye'de Sermaye Birikimi ve Kriz", **Petrol-İş Yıllığı 1992,** Petrol-İş yayını, yayın no 33, İstanbul, 1993.

ALTIOK, Metin, **İmalat Sanayiinde Sömürü Oranı 1963-1994**, Yayınlanmamış Çalışma.

BORATAV, K., "Türkiye'de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar", **Yapıt,** Ekim Kasım 1983.

BORATAV, K., **1980'li Yıllarda Türkiye'de Toplumsal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek yay., İstanbul, 1991.

BORATAV, K., **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985**, Gerçek yay., İstanbul, 1988.

BORATAV, K.,"Ülkeler Arası Ücret Karşılaştırmaları ve Türkiye", **Marksizm ve Gelecek**, (3)1994.

BOYER, R. (Ed.), **The Search for Labour Market Flexibility (The European Economies in Transistion),** Clarendon Press, Oxford, 1988.

BOYER, R.,**Strategies Syndicales, Rapport Salariel et Accumulation: de Mai 1968 a Juin 1982,** CEPREMAP, No 8222, Paris, tarihsiz.

ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri,**1987-1998 arası.

DİE, **Çalışma İstatistikleri 1996**, 1997, Ankara.

DİE, **İşgücü Piyasaları Analizleri 1997 (I),** 1998, Ankara.

DİE, **İmalat Sanayiinde İstihdam,** Ankara, 1998.

DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1997,** Ankara, 1998.

EDWARDS, P.K.- HYMAN, R., "Strikes and Industrial Conflict: Peace in Europe?", HYMAN, R. - A. FERNAR, A. (Eds.), **New Frontiers in European Industrial Relations,** (Cambridge:Blackwell Business), 1994.

EKİN, E., **Endüstri İlişkileri,** İÜ İşletme Fakültesi Yayını, Yayın No: 208, İstanbul, 1989.

EKİN, N., **Küçük İşyerlerinde Endüstri İlişkileri,** Ankara, 1993.

GÜNGÖR, F., **Türkiye'de Fiyat Hareketleri Reel Ücretler ve Grevler Üzerine İstatistiksel Bir Çözümleme Denemesi,** Yayınlanmamış çalışma.

HYMAN, R. - A. FERNAR, A., **New Frontiers in European Industrial Relations,** (Cambridge:Blackwell Business), 1994.

HYMAN, R., **Industrial Relations: A Marksist Intrduction,** Mac Millan, London, (Birinci baskı 1975), 1990.

HYMAN, R., **Strikes,** Fontana-Collins, Glasgow, 1981.

ILO, (1997), **Yearbook of Labour Statistics,** Geneva.

ILO, **World Labour Report 1997-1998 (Industrial Relations, Democracy and Social Stability),** Geneva, 1997.

KEPENEK, Y. ve N. YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

KORAY, K., **Endüstri İlişkileri,** BASİSEN Eğitim ve Kültür Yayınları, Yayın No: 22, İstanbul, 1992.

KORAY, M.,**Değişen Koşullarda Sendikacılık,** İstanbul, 1994.

KÖSE, Ahmet H.-YELDAN, Erinç , "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", **Toplum ve Bilim,** 1998, Sayı:77:.

KÜÇÜK, Y., **Quo Vadimus Nereye Gidiyoruz,** Tekin yayınevi, İstanbul, 1985.

MAKAL, A., **Grev (Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar),** V Yayınları, Ankara, 1987.

MAKAL, A., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920,** İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

MAKAL, Ahmet , "Grevlerin ve Lokavtların Nicel Boyutlarına İlişkin Ölçme ve Değerlendirme Sorunları", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** XLV/1-4, 1990.

MARX, K. -ENGELS, F., **Le Syndicalisme (I. Théorie, organizasion, activité),** (Paris: FM/petite collection maspero), 1978.

OECD, **Perspectives de l'Emploi Juillet 1996**, 1996,Paris.

OECD, **Perspectives de l'Emploi Juillet 1997**, 1997,Paris.

OECD, **Employment Outlook June 1998**, 1998, Paris.

ÖZKAPLAN, N.,**Sendikalar ve Ekonomik Etkileri (Türkiye Üzerine Bir Deneme),** Kavram Yayınları, İstanbul, 1994.

ÖZMUCUR, S. ve C. KARATAŞ, "Total Factor Productivity in Turkish Manufacturing, 1973-1988", **Journal of Economic and Administrative Studies,** Cilt 4, sayı 4, 1990.

Petrol-İş, **Petrol-İş 1997-1999,** İstanbul, 2000.

Petrol-İş, **Petrol-İş '95-'96 Yıllığı,** İstanbul, 1996.

Petrol-İş, **Petrol-İş 1990 Yıllığı,** İstanbul, 1991.

Petrol-İş, **Petrol-İş 1991 Yıllığı,** İstanbul, 1992.

Petrol-İş, **Petrol-İş 1992 Yıllığı,** İstanbul, 1993.

Petrol-İş, **Petrol-İş 1993-1994 Yıllığı,** İstanbul, 1995.

REYNAUD, J.D., **Sociologie des Conflits du Travail,** PUF, Que sais-je, Paris, 1982.

SONAT, A., "Globalleşme, Kriz ve Ücretler", **Ekonomide Durum,** Kitap 5, Bahar 1998.

SÜZAL, N., "Türkiye'de Ücretler", Y. KÜÇÜK, **Quo Vadimus Nereye Gidiyoruz** , İstanbul, 1985.

TÜREL, O., "Ekonomik Büyüme, İstihdam ve Sendikalar: Uzun Döneme Bakış", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Cilt 20, Sayı 1-2, 1993.

VOYVODA, E.-YELDAN, E., "Türk İmalat Sanayiinde İşgücü Üretkenliği ve Ücretlerin Gelişimi", **Türk-İş Yıllığı '99, Cilt 2,**Ankara, 1999.

YELDAN, E., "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim, Birikim, ve Bölüşüm İlişkilerine Toplu Bir Bakış", **Petrol-İş '97-'99 Yıllığı,** İstanbul, 2000.

YENTÜRK, N., **Türk İmalat Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim,** FES Yayını, İstanbul, 1997.

YENTÜRK, N., "Türk İmalat Sanayinde Ücretler, İstihdam ve Birikim", **Petrol-iş '97-'99 Yıllığı,** İstanbul, 2000.

Dipnotlar:

[1] Y. AKKAYA-M.ÇETİK, **Türkiye'de Endüstri İlişkileri,** Tarih Vakfı/FEV Yayını, İstanbul, 1999, s.55-59.

[2] Meryem KORAY, **Endüstri İlişkileri,** İzmir, 1992, s.133-135.

[3] Nusret EKİN, **Endüstri İlişkileri,** İstanbul, 1989, s.109.

[4] Münir EKONOMİ, "Türkiye'de Toplu İş Hukuku Sistemi", **BANKSİS 1. Uluslararası Semineri,** BANKSİS Yayını, İstanbul, 1986, s. 312.

[5] M. KORAY, **a.g.e.,** s.201.

[6] **A.g.e.,** s.203.

[7] ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri Temmuz 1996**, Sayı 20, Ankara, 1996, s.61.

[8] A. MAKAL, "Grevlerin ve Lokavtların Nicel Boyutlarına İlişkin Ölçme ve Değerlendirme Sorunları", **AÜ SBF Dergisi,**Cilt: XLV, Sayı: 1-4, s.243-2541990, s. 243.

[9] A. MAKAL, **Grev, (Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar),** V Yayınları, Ankara, 1987, s.7.

[10] K. MARX-F.ENGELS, **Le Syndicalisme,** Paris,1978, s.70

[11] Grevin farklı tanımları için bakınız MAKAL, 1987: 7.

[12] Bundan sonra metinde kullanılacak olan "grev" kavramı, yasada tanımlanmış olan "kanuni grev" anlamında kullanılmaktadır.

[13] A. MAKAL, **a.g.e.,** s. 77.

[14] Cahit TALAS, **Sosyal Ekonomi,** S Yayınları, Ankara, 1983, s. 14-16.

[15] Korkut BORAV, **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 34.

[16] Fatih GÜNGÖR, **Türkiye'de Fiyat Hareketleri Reel Ücretler ve Grevler Üzerine İstatistiksel Bir Çözümleme Denemesi,** Yayınlanmamış çalışma.

[17] R. HYMAN, **Strikes**, Fontana-Collins, Glasgow, 1981, s.89.

[18] Nurcan SÜZAL, "Türkiye'de Ücretler", Y. KÜÇÜK, **Quo Vadimus Nereye Gidiyoruz** , İstanbul, 1985, s.338-339.

[19] Türkiye'de ücretlerin genel seyrine ilişkin bilgi veren tek resmi kaynak SSK'dır. SSK verileri ise, taban ve tavan prime esas ücretlerin arasında kalan ücretleri yansıtmaktadır. TİSK ve Petrol-İş Sendikası da son yıllarda ücretlere ilişkin istatistikler oluşturmaya başlamışlardır.

[20] K. BORATAV, **a.g.e..,** s. 35.

[21] Nurhan YENTÜRK, **Türk İmalat Sanaylinde Ücretler, İstihdam ve Birikim,** FES Yayını, İstanbul, 1997, s. 25.

[22] Arslan SONAT, "Globalleşme, Kriz ve Ücretler", **Ekonomide Durum,** Kitap 5, Bahar 1998, s.206.

[23] A. MAKAL, **a.g.e.** s.157-158.

[24] R. HYMAN, **a.g.e.,** s.118.

[25] R. HYMAN, **a..g.e.,** s.177; A. MAKAL, **a..g.e.,**s.155-157

[26] A.MAKAL, **a.g.e.** s.2.

[27] F. GÜNGÖR, **a.g.e.**

[28] "Ortalama" işçi ücretleri ile sendikalı işçi ücretleri arasındaki fark, sendikalaşma hakkı fiilen yasak olan "sözleşmeli personel", "geçici işçi" ve "mevsimlik işçi" sayısındaki artış nedeniyle kamu sektöründe de hayli açılmış olmalıdır. Bu nedenle, kamudaki ortalama işçi ücretlerinin kamudaki sendikalı işçi ücretleriyle özdeş olduğuna dair varsayım giderek geçersizleşmektedir.

[29] Korkut BORATAV, **a.g.e.,s.** 37; Y. KEPENEK ve N. YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi,** Remzi Kitabevi, İstanbul.

[30] F. GÜNGÖR, **a.g.e.**

[31] F. GÜNGÖR, **a.g.e.**

[32] ÖZKAPLAN, N., **Sendikalar ve Ekonomik Etkileri, Türkiye Üzerine Bir Deneme,** Kavram Yayınları, İstanbul, 1994, s.141; KÖSE, Ahmet H.-YELDAN, Erinç , "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", **Toplum ve Bilim,** 1998, Sayı:77, s. 50.

[33] KÖSE, A. H.-YELDAN, E. , **a.g.m.** s. 50.

[34] ÖZKAPLAN, N., **a.g.e.,** s. 144.

[35] VOYVODA, E.-YELDAN, E., "Türk İmalat Sanayiinde İşgücü Üretkenliği ve Ücretlerin Gelişimi", **Türk-İş Yıllığı '99, Cilt 2,**Ankara, 1999, s. 205; YELDAN, E., "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim, Birikim, ve Bölüşüm İlişkilerine Toplu Bir Bakış", **Petrol-iş '97-'99 Yıllığı,** İstanbul, 2000, s.289.

[36] YENTÜRK, N., "Türk İmalat Sanayinde Ücretler, İstihdam ve Birikim", **Petrol-iş '97-'99 Yıllığı,** İstanbul, 2000, s.177.

[37] TÜBA, **İş İşçi Çalışma Bülteni,** Yıl: 25, Sayı: 1294, 21 Ağustos 2000/34, s.2.

Türkiye'de sermaye ile emek arasındaki bölüşüm ilişkilerine ve mücadeleye yönelik değerlendirmeler genellikle somut verilerden çok kaba gözlemlere ve soyutlamalara göre yapılmaktadır. Bu kaba gözlem ve soyutlamalar ise sermaye ile emek arasındaki mücadelenin boyutunu gösteren en önemli göstergelerden olan iş uyuşmazlıkları ile genellikle bu iş uyuşmazlıklarının kaynağını oluşturan ücretlerden hareket edilerek yapılmaktadır.

Sermaye ile emek arasındaki mücadeleyi ve bölüşüm ilişkilerini gösteren bu iki temel kriter üzerinden yapılacak kaba gözlem ve değerlendirmeler ise ne yazık ki mücadelenin boyutunu ve bölüşümün düzeyini tam olarak ortaya koymamaktadır. Bu nedenle biraz daha ayrıntılı değerlendirmelere ihtiyaç bulunmaktadır. Ücretler, özellikle reel ücretler, emek ile sermaye arasındaki mücadelenin boyutunu ve sermaye karşısındaki göreli durumunu göstermekten çok, emeğin "ekonomik durumunun mutlak bir göstergesi" olduğundan bu mücadelenin ve bölüşümün boyutunu

ortaya koyabilmek için emek ile sermaye arasındaki "bu ilişkiyi temsil eden en uygun göstergenin katma değer içinde ücret payı" olduğu gerçeğinden hareketle, ücretin katma değer içindeki payına ve sömürü oranları ile kâr oranına bakmak gerekmektedir.[1] Ne yazık ki, bu türden karşılaştırmalar oldukça sınırlı sayıda olup, imalat sanayiinin alt sektörlerini kapsamamakta, daha çok imalat sanayiinin kamu ve özel kesimine yönelik olarak yapılmakta, ancak işçi hareketleri ile ilişkisi yeterince kurulmamaktadır. Bu nedenle, emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkisinin ve mücadelenin boyutunu ortaya koymak için önemli bir kriter olan ve ücretlerle kâr oranı arasındaki ilişkiyi ifade eden mark-up oranının imalat sanayiinin alt sektörlerinde zamanla hangi yönde değiştiğinin ve işçi hareketleri ile ilişkisinin açıkça gösterilmesi gerekmektedir.[2]

Yukarıda belirtilen bölüşüm ilişkisinin ve mücadelenin boyutunu ortaya koymak için yararlanılması gereken göstergelerden biri kuşkusuz işçi hareketleri içinde önemli bir yer tutan grevlerdir. Grevlerin bu mücadeledeki boyutunu ortaya koymak için nicel ve nitel açıdan alt sektörler düzeyinde bir değerlendirme yapmak ise oldukça açıklayıcı olacaktır. Kuşkusuz bu grevlerin makro düzeyde ne derecede sisteme yönelik olduğu ve mikro düzeyde ücretleri yükseltmede ne kadar etkili olduğunun da sorgulanması gerekmektedir.

Türkiye'de emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerini ve mücadelesini konu alan bu incelememizde önce genel olarak imalat sanayiindeki gelişmeleri ortaya koyup, daha sonra bu gelişmelerin imalat sanayiinin alt sektörleri itibari ile nasıl seyrettiğini açıklamaya çalışacağız.

Genel olarak imalat sanayiinde emek ile sermaye arasında bölüşüm ilişkileri ve mücadelesi

Emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkileri ve buna yönelik mücadelenin en tartışmalı alanlarından birini 1960-1980 dönemi

oluşturmaktadır. Genel ve soyutlama düzeyinde yaklaşımların en yaygın olduğu bu döneme yönelik değerlendirmelerin temel noktalarından biri bu dönemdeki sosyalist hareketin, dalganın yükselişinin işçi sınıfının mücadelesine de yansıdığı, bu nedenle emek ile sermaye arasında çetin bir mücadelenin yaşandığı şeklindedir. Kuşkusuz, genel olarak grev sayıları ve grevlerde kayıp işgünlerine bakıldığında böyle bir yargıya varmak başlangıçta oldukça cazip görünse de biraz daha ayrıntılı değerlendirmeler gerçeğin bir başka yüzünü göstermektedir. Bu gerçeğin diğer yüzünü göstermek için iki ayrı tablo (Tablo 1 ve Tablo 2) düzenlenmiştir. Tablolardan ilki imalat sanayiinde emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkisinin ve mücadelenin boyutunu ortaya koymak için önemli bir kriter olan ve ücretlerle kâr oranı arasındaki ilişkiyi ifade eden mark-up oranının imalat sanayiinde zamanla hangi yönde değiştiğini ve grevlerle ilişkisini gösteren verileri içermektedir. Bu tablodaki en önemli zafiyet grevlere ilişkin verilerin sadece imalat sanayiindeki verileri içermemesidir. Ancak, bu zaafiyeti gidermek için başvurulan yöntem ve kimi açıklayıcı bilgiler daha sağlıklı bir yorum yapmamızı da kolaylaştırmaktadır. 1963-1980 döneminin grevlerinin yaklaşık yüzde 60'ı imalat sanayiinde gerçekleşmiştir. Dönem kendi içinde 12 Mart öncesi ve sonrası olarak değerlendirildiğinde ise 1971 öncesi eylemlerin yüzde 70'inin grevlerden, geri kalanının da grev dışı eylemlerden oluştuğu görülmektedir. Grev dışı eylemlerin temel özelliği ise pasif direnişler ve yürüyüşlerden oluşmasıdır. Eylemler daha çok ücretlerin belirlenmesi sürecindeki toplu pazarlık uyuşmazlıklarına yönelik tepkilerden kaynaklanmaktadır. Dönemin en hareketli işçileri belediye işçileri ile fırın işçileridir. 1963-1971 döneminde meydana gelen grevlerin yaklaşık yüzde 40'ının bu iki sektörde meydana gelmesi biraz da bu sektörlerin yapısından kaynaklanmaktadır. Belediyelerde meydana gelen grevlerin nedenlerinin arasında merkez-yerel çekişmesi, belediye başkanının seçimle gelmesinin yarattığı seçmen baskısının personel politikası üzerindeki etkisi ve ücret ödemelerinde yeter-

siz olan kaynak sorunu yatmaktadır. Gıda sektörünün en hareketli işçilerini ise çalışma koşullarının çok ağır ve ücretlerin oldukça düşük olduğu fırın işçileri oluşturmaktadır. Bu iki sektör hariç tutulduğunda işçi eylemlerinde ciddi azalışlar olmaktadır. Sadece bu durum bile imalat sanayi açısından grevlerin değerlendirilmesinde oldukça dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir. Zaman zaman oldukça önemli grevlerin yaşanmış olması ise bu genel özelliği bozmamaktadır. Daha somut örneklerle bu yargıyı pekiştirmek mümkündür. 1963-1971 döneminde imalat sanayiinin temel sektörlerinden olan dokuma işkolunda gerçekleşen grev sayısı 30, petrolde 19, kimyada 14, camda 5, metalde 21'dir. Bu beş temel sektörde gerçekleşen grev sayısı toplam 89 iken (dönem grevlerinin yüzde 15'i), genellikle belediye işçilerinin örgütlü olduğu genel işlerde grev sayısı aynı dönem için 42'dir. Alt sektörler düzeyinde sadece grevler veri alınarak yapılan bu basit değerlendirme bile emek ile sermaye arasındaki asıl bölüşüm ilişkilerinin ve mücadelesinin yaşandığı imalat sanayiinde büyük boyutlarda çatışmacı bir mücadelenin yaşanmadığını göstermektedir. Ancak, bu dönem, imalat sanayi açısından akıllarda kalan kimi grevler, bu alanda bölüşüm ilişkileri açısından çetin bir mücadelenin yaşanmakta olduğunu düşündürmektedir.

DİSK'in daha etkin ve güçlü olmaya başladığı 1972-1980 döneminde ise, özellikle son yıllarda, imalat sanayiinde mücadelenin biraz daha sertleşerek sürdüğü görülmektedir. Bu dönem, 1963-1971 dönemine göre hem grevler, hem de grev dışı eylemler bakımından daha hareketli bir özellik göstermektedir. Özellikle, iç pazara yönelik üretim yapan tekelci yapıya sahip alanlarda örgütlenmiş olan DİSK'in mücadelesi bu hareketlilikte önemli bir rol oynamıştır. Kamu kesiminde örgütlenmiş olan ve daha çok ihracata yönelik sektörler ile hammadde ve benzeri ürünler sağlayan işletmelerde örgütlenmiş olan Türk-İş ise 1970'li yılların ilk yarısında eylemlilik açısından DİSK'le giriştiği rekabet nedeniyle adeta sürüklenmiştir. Ancak, 1970'li yılların ikinci yarısında eko-

nomik kriz ve reel ücretlerin aşınması her iki konfederasyona bağlı sendikaları daha etkin ve mücadeleci olmaya zorlamıştır. İmalat sanayiindeki kâr sıkışması ise (kâr oranının ve sömürü oranının düşmesi) bölüşüm ilişkilerinde gerçek anlamda bir gerginliğin yaşanmasına ve bu mücadelenin daha çetin geçmesine yol açmıştır. Öyle olduğu için de 1973-1980 döneminde meydana gelmiş olan grevlerin yüzde 20'si kamu kesiminde, yüzde 80'i özel kesimde meydana gelmiştir. Özel kesimde, grevde işçi başına kaybolan ortalama süre 83 gün iken, kamu kesiminde bu süre 49 gün olmuştur. Dünya'daki grevler ile karşılaştırıldığında bu sürenin ortalamanın oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri sermayenin direnişi iken bir diğeri de işletmelerin stoklarını eritmek ve bu sürede işçilere ücret ödememe isteğidir. Türkiye'nin işçi hareketlerinin en önemli özelliklerinden biri sermayenin stok eritmede ve ücret ödemekten kurtulmada grevleri bir araç, bir politika olarak sıkça kullanmasıdır. Sendikalar uzun grevler ile işçi sınıfına güven ve dayanma direnci aşılamak isterken, işverenler de bu süreçten ücret ödememe ve stok eritme şeklinde yararlanmıştır. Bunu destekleyen en önemli veri ise, imalat sanayiinin en etkili grevlerine sermayenin isteği üzerine devletin müdahale ederek, "erteleme" adı altında bu türden grevleri yasaklamasıdır. 70'li yıllar boyunca bu türden grevlerin erteleme adı altında sıkça yasaklanmış olması bu nedenle sürpriz sayılmamalıdır. Bir başka ifade ile emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerinin, mücadelesinin gerçek anlamda yaşandığı ve sertleştiği anlarda devlet sermaye lehine mücadeleye müdahale etmiş, bu sürecin taraflar arasında çözülmesine izin vermemiştir.[3]

İmalat sanayii açısından 1963-1980 döneminde yoğun, yaygın ve çatışmacı bir mücadelenin yaşanmamış olmasının arkasında bazı nedenlerin olması gerekmektedir. Bunlar sendikal haklara yönelik kısıtlamalar ile grev yasağı türünden bir takım yaptırımların yanı sıra sınıf sendikacılığı yapacak bir sendikal hareketin yokluğu ya da oldukça cılız oluşu olabilir. Ancak, 1963-1980 dönemi hem sen-

dikal özgürlükler açısından, hem de grev hakkının kullanımı bakımından yasal mevzuatın en az yaptırım içerdiği ve kısıtlamalara gittiği dönemdir. Sınıf sendikacılığı açısından bakıldığında ise, 1961'de TİP'i kuran sendikacı kuşağın, 1967'de Türk-İş'ten ayrı bir sendikal politika güden, sınıf ve kitle sendikacılığı yapmayı amaçlayan DİSK'i kurarak bu eksikliği de gidermiş görünmektedir. Böyle olduğu için de emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkileri ve mücadelesindeki çatışmanın düşüklüğünü başka nedenlerle açıklamak gerekmektedir. Bu nedenlerden biri ücret düzeyleri ile ilgili olabilir. Gerçekten, 1963-1980 döneminin reel ücret artışlarına bakıldığında sürekli bir artışın yaşandığı görülmektedir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi reel ücret artışları sadece işçi sınıfının ekonomik durumunun mutlak bir göstergesi olmaktadır, ekonomik açıdan bir iyileşmenin olduğunu göstermekte, ama bölüşüm ilişkilerinin işçi sınıfı lehine değişip değişmediğini açıklamamaktadır. Bunun için başka göstergelere, ücretin katma değer içindeki payına ve mark-up oranlarına bakmak gerekmektedir.

İmalat sanayiinde bölüşüm ilişkilerini gösteren, sermayenin kârlılığını ne derecede koruduğunu ortaya koyan mark-up oranlarındaki gelişmeler Tablo 1'de gösterilmektedir. Tablo emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerinin nasıl seyrettiğini göstermek açısında oldukça anlamlı veriler sunmaktadır.

Sendikal örgütlenme hakkının tanındığı ama grev yasağının bulunduğu 1950-1962 döneminde imalat sanayiinde mark-up oranları, grev hakkının tanındığı ve sendikal özgürlüklerin sınırlarının genişletildiği 1963-1980 döneminin ilk bölümü olan 1963-1971 dönemine göre oldukça düşüktür. Grevlerin başladığı dönem itibari ile bakıldığında imalat sanayiindeki mark-up oranının da arttığı görülmektedir. Sermaye reel ücretlerdeki artışı maliyet+kâr şeklindeki fiyatlama ile aşmaktadır.

Bu durum bu dönemde emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerinde işçi sınıfının mücadelesinin sermayenin kârlılığını

azaltmada oldukça yetersiz kaldığını göstermektedir. 1963-1971 dönemi boyunca reel ücretlerin artmasına rağmen, sermayenin mark-up kârlılık oram da artmıştır. Öyle ki, sendikal özgürlüklerin sınırlarının genişletildiği, grev hakkının tanındığı yıl olan 1963'ten önceki yıl olan 1962'de imalat sanayiinde mark-up kârlılık oranı yüzde 37.8 iken, grev hakkının tanındığı dönemin iki yılında, 1971 ve 1972, grevde kaybolan işgünü sayısında patlamalar yaşanmasına rağmen mark-up oranları da bu dönemin en yüksek oranına ulaşmış, yüzde 50'ye yaklaşmıştır. Aynı dönem boyunca emek verimliliğindeki artışın reel ücret artışlarından yüksek seyretmesi ise başka anlamlı bir gösterge olmaktadır.

Kesimler açısından bakıldığında, sendikal örgütlenmenin kamu kesimine göre oldukça zayıf ve ücretlerin daha düşük olduğu ama daha fazla grevin ve grevlerde işçi başına kayıp günün yaşandığı özel kesimde mark-up oranı hep ortalamanın altında seyretmiştir. Özel kesimde sermaye, kârlılık açısından kamu kesimine göre daha az fiyatlandırma yolu ile kârlarını artırmaya yönelmiş görünmektedir. Bu durum, biraz da özel kesimin kamu kesimine göre daha az tekelci bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, ücretin katma değer içindeki payları açısından bir değerlendirme yapıldığında ise, özel kesimde bu oranların kamu kesimine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sendikal örgütlenmenin geçmişinin oldukça eski ve örgütlülük düzeyinin yüksek olduğu kamu kesiminde mark-up oranları ortalaması ise hep imalat sanayii ortalamasının üstünde olmuş, nerede ise iki katına ulaşmıştır. Özel kesime göre ücretlerin daha yüksek olduğu kamu kesiminin tekelci yapısı nedeni ile reel ücret artışlarını hızla masettiği anlaşılmaktadır.

İmalat sanayiinde bölüşüm ilişkilerine ücretlerin katma değer içindeki payı itibariyle bakıldığında sendikal özgürlüklerin yaşandığı ve grev hakkının tanındığı 1963-1980 döneminde, son yıllar hariç, genellikle ücretin katma değer içindeki payının grev hakkının tanınmadığı 1950-1963 dönemine göre daha düşük ol-

duğu görülmektedir. Grevlerin yoğunlaştığı 1976-1980 döneminde ise özel kesimde ücretin katma değer içindeki payında belirgin bir değişiklik yaşanmazken, kamu kesiminde ücretin katma değer içindeki payında önemli artışlar olmuştur. Kamuda mark-up oranında da önemli düşüşlerin yaşandığı bu dönemde siyasal iktidarların seçim baskısını göğüsleyemedikleri, seçim yıllarına denk gelen grevler sonucunda bölüşüm ilişkilerinde emek lehine kararlar aldıkları görülmektedir. Kamu kesiminde reel ücretlerin de 1970'li yılların ikinci yarısında artmış olması bölüşüm ilişkilerinin emek lehine seyrettiğini doğrulamaktadır. Asıl ilginç olanı, sınıf ve kitle sendikacılığını benimsemiş olan DİSK'in örgütlendiği özel kesimde bölüşüm ilişkilerinde emek lehine çarpıcı bir değişiklik yaşanmazken, ücret sendikacılığını benimseyip partilerüstü politikayı ilke edinen Türk-İş'in örgütlü olduğu kamu kesiminde bölüşüm ilişkilerinin emek lehine daha belirgin olarak değişmesidir.

Tablo 3'ten de görüleceği gibi 70'li yılların ikinci yarısı kâr haddinin ve sömürü oranının azaldığı yıllardır. 1970'li yılların ikinci yarısının temel özelliklerinden biri ise hem toplumu hem de işçi sınıfını etkileyen güçlü bir sol rüzgarın esmesidir. Sosyalist hareketin iyice güçlenip, işçi sınıfı ile organik ilişki kurmaya başladığı bu dönemde emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerinin emek lehine dönmemesi için bir neden yoktu. Hem sendikal örgütlülükte hem de işçi eylemlerindeki canlanış ve artış kaçınılmaz olarak bölüşüm ilişkilerine de yansıyacaktı.

Kârların sıkıştığı emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerinin ve mücadelesinin iyice gerginleştiği 1970'li yılların sonunda sermayenin bu gelişmelere cevabı sert oldu. İşçi sınıfının geriletilmesi gerekiyordu. İşçi sınıfını daha geri bir noktaya çekmek için de örgütleri olan sendikaların etkisizleştirilmesine ihtiyaç vardı. 12 Eylül askeri müdahalesi ile 1980'de sendikal faaliyetler askıya alındı, ardından işçi sınıfının ileri unsurlarını içeren DİSK 1991 yılı sonuna kadar kapalı tutularak sendikal hareket restore edildi. 1983

yılında çıkarılan yasalar ile de sendikal faaliyetler bölüşüm ilişkilerinde etkisiz kılınacak bir yapıya büründürüldü. Bu restorasyon sürecinin emek ve sermaye açısından ne anlama geldiğini gösteren gelişmeler ise Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan verilerde açıkça görülmektedir.

Bu verilerin temel özelliklerinden biri 80'li yılların sonuna kadar bölüşüm ilişkilerinin kesintisiz olarak sermaye lehine gelişmesi ise, bir diğeri de mark-up oranlarının yoğun grevlerin yaşandığı dönemlerde bile sürekli artmasıdır. Ücretin katma değer içindeki payı ise oldukça düşmüş, 1980 öncesinin düzeyine bir daha ulaşamamıştır. Oysa 80'li yılların sonu ve 90'lı yılların başı yoğun grevlerin yaşandığı ve grevde işgünü kaybının kendi tarihinde rekor düzeye yükseldiği dönemler olma özelliğini de taşımaktadırlar. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'de yaygın grevlerden çok uzun sürmüş grevlerden söz etmek mümkündür. Ancak, 1980 sonrasının yasal düzenlemeleri sermayeye bu açıdan bir önceki döneme göre çok daha büyük olanaklar tanımıştır. Bir önceki dönemin hak grevi kaldırılırken, 1980 sonrasında greve başvurmanın tek yolu olarak toplu pazarlık süreci esas alınmıştır. Bir toplu iş sözleşmesinin bitiş sürecini, toplu pazarlık sürecini ve ne zaman greve gidilebileceğini bilen işveren önlemini önceden almakta, stok yaparak grev sürecini rahatça atlatmakta, grev süresince uyuşmazlığı uzatarak ücret ödemekten kaçınmaktadır. Gerek kamu kesiminde gerek özel kesimde grevlerin uzamasının arkasında yatan temel neden de bu olmaktadır. Sendikanın direnişinin sürdüğü zamanlarda ise bir önceki dönemde olduğu gibi Bakanlar Kurulu devreye girerek grevi "erteleme" adı altında yasaklamaktadır. Son bir iki yılda bu türden yasaklamalara daha sıkça başvurulmasına rağmen, 1980 sonrasının yasal düzenlemeleri bir önceki döneme tepki ve oradan edinilen deneyime göre düzenlendiğinden, erteleme adı altında yasaklamaya sıkça başvurmayı gerektirmeyecek önlemler de alınmıştır. Öyle olduğu için de 1980 sonrasında bir önceki döneme göre bölüşüm ilişkileri ve mücadelesinde olduğu gibi sermaye lehine

grevlere daha sık müdahale edilmemiştir.

1980 sonrasında bölüşüm ilişkileri ve mücadelesinin emek lehine döndüğü yıllar genellikle kamu kesimi grevlerinin de yaygın olduğu seçim yıllarıdır. 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren sermayenin sendikasızlaştırma çabaları sonucunda, Bakanlığın verilerinin tersine, örgütlü işçi sayısı hızla azalarak bir milyonun altına düşmüştür.

1980 sonrasında emek lehine seyreden bölüşüm ilişkisinin ayrıntılı bir dökümü için ekteki ilk tabloya bakmak yeterli olacaktır. Veriler ücretin katma değer içindeki payının azaldığını, mark-up oranlarının ise sürekli olarak arttığını göstermektedir. Sömürü oranının ise krizin yaşandığı 1994 yılında 1972 yılının iki katına çıkmış olması ise 1980 sonrasında emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerinin ne yönde seyrettiğini gösteren çarpıcı bir veri olmanın ötesinde emek cephesinin ne kadar bastırıldığının ve sendikal yapıların ne kadar etkisiz kaldığının da bir göstergesi olarak algılanmalıdır. Kuşkusuz bu durum, sendikal hareketin mevcut sendikal politika ile emek lehine bölüşüm ilişkilerinde ciddi bir değişiklik yapamayacağını da göstermektedir.

1950-1997 arasında emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkisinin ve mücadelesinin ne yönde seyrettiğini daha ayrıntılı değerlendirebilmek için alt sektörler düzeyinde bir değerlendirme yapmak yararlı olacaktır.

II. İmalat sanayii alt sektörlerinde emek ile sermaye arasında bölüşüm ilişkisi ve mücadelesi

Sendikal örgütlenme açısından da en eski sanayileri oluşturan dokuma, gıda gibi sektörler hem iç pazara hem de dış pazara yönelik üretim yapan ve en düşük ücret ödeyen sektörleri oluşturmaktadır. İmalat sanayiinde reel ücret değişimini[4] gösteren tabloya bakıldığında, ihracata dönük sektörlerdeki reel ücret değişiminin genellikle imalat sanayi ortalamasının gerisinde kaldığı görül-

mektedir. Kesimler açısından bakıldığında kamu kesimindeki reel ücret değişiminin özel kesime göre daha iyi bir konumda olduğu söylenebilir. Özellikle ithal ikameci sanayileşme politikalarının izlendiği 1980 öncesi dönemde kamu kesimi özel kesime göre reel ücretleri ortalamanın çok gerisinde tutmamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi reel ücret artışları emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerini göstermekten çok, emeğin ekonomik konumunu göstermektedir. Bu nedenle asıl bölüşüm ilişkilerini ortaya koyan mark-up oranları ile ücretin katma değer içindeki payına bakmak gerekmektedir.

Dokuma sektörü açısından bakıldığında, 50'li ve 70'li yılların ikinci yarısı hariç mark-up oranı sürekli olarak imalat sanayii ortalamasının altında kalmıştır. Mark-up oranlarının imalat sanayii ortalamasının üstüne çıktığı yıllarda ise reel ücret artışı genellikle imalat sanayiinin gerisinde kalmıştır. Ücretin katma değer içindeki payına bakıldığında ise 1955 ve 1979 yılları hariç dokuma sektöründeki pay sürekli olarak imalat sanayii ortalamasının üzerinde olmuştur. Bunu temel nedeni ise bu sektörün emek yoğun bir sektör özelliği taşımasıdır. Yani ücretin katma değer içindeki payının yüksekliği yüksek ücret ödemelerinden değil, çalıştırılan işçi sayısının yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. 1963-1980 döneminde ücretin katma değer içindeki payı ortalama olarak yüzde 38 iken, 1980 sonrasında bu ortalama hızla azalarak yüzde 26 civarına gerilemiştir. Mark-up oranları açısından benzer bir değerlendirme yapıldığında ise, 1963-1980 döneminde yüzde 31 olan oranın, 1980 sonrasında yüzde 35'e yükseldiği görülmektedir. Bu veriler, ihracata dönük iktisat politikalarının izlendiği 1980 sonrası dönemde, zaten düşük ücret ödeyen sektörde bölüşüm ilişkilerinin emek aleyhine iyice bozulduğunu göstermektedir. Zaten 1980 sonrasının 17 yıllık döneminde reel ücret artışının sadece 3 kez imalat sanayii ortalamasının üzerinde olması da bu durumu pekiştirmektedir. Sendikal örgütlenmedeki uzun geçmişine rağmen bu sektördeki bölüşüm mücadelesinde grev türünden eylemlere diğer temel sek-

törlere göre daha az başvurulmuştur. Dokuma sektörü grevler açısından ne ihracatı ne de kârlılığı etkileyecek düzeyde bir bölüşüm mücadelesi yaşamıştır. Grevler nedeni ile ücretlerin yükseldiği yılların hemen ardından mark-up oranlarının da yükselmiş olması, sermayenin ücret artışlarını fiyatlara yansıtarak kârlılığını koruduğunu göstermektedir. Yine grevler nedeni ile ücretlerin yükseldiği yıllarda sektörde üretkenliğin de artmış olması bölüşüm ilişkilerinde önemli bir değişiklik olmadığına işaret etmektedir. Tablo 10'daki veriler bu durumu açıkça ortaya koymakta, emek ile sermaye arsındaki bölüşüm ilişkilerinin genellikle sermaye lehinde seyrettiğini göstermektedir.

Gıda sektörü reel ücret artışlarının dokuma sektörüne göre görece daha iyi olduğu bir sektör. Ancak, ihracata dönük sektörlerden gıda sektöründe mark-up oranları genellikle imalat sanayii ortalamasının gerisinde olmakla birlikte, dokuma sektörüne göre daha yüksektir. Ücretin katma değer içindeki payı emek yoğun sektörlerden olan gıda sektöründe dokumaya göre daha düşük olup, genellikle imalat sanayii ortalamasının altında olmuştur. Ücretin katma değer içindeki payının imalat sanayi ortalamasının üstüne çıktığı yıllar ise 70'li yılların ikinci yarısı ile 90'lı yılların ilk yarısında olmuştur. Bu yıllar grevlerin de yoğunlaştığı yıllar olma özelliği taşımaktadır. Dokuma sektöründe olduğu gibi gıda sektöründe de grevler nedeni ile ücretin katma değer içindeki payının arttığı yılları izleyen yıllarda mark-up oranları artmıştır. Üretkenlik artışı açısından bakıldığında ise grevlerin yoğunlaştığı yıllarda genellikle üretkenlik de artmıştır. Yani bölüşüm mücadelesinde grevlere rağmen sermaye karlılığını sürdürmüştür. Ancak, dokuma sektörü gibi gıda sektörü sık ve yoğun grevlerin yaşandığı bir sektör olma özelliği taşımamaktadır. Emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkileri hem mark-up hem de ücretin katma değer içindeki payı açısından dokuma sektörüne göre daha avantajlı olarak sermaye lehine gelişmiştir. Sendikal örgütlenme açısından uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte gıda sektörü de bölüşüm ilişkileri

ve mücadelesi açısından bakıldığında dokuma sektörüne göre daha sert mücadelenin ve çatışmanın yaşandığı sektörlerden biri olma özelliği taşımaktadır. Grev sayısı sıralamasında ilk sıralarda yer alan gıda sektöründe greve katılan işçi sayısı yüksek değildir. Mark-up oranlarının grev sıralamasında son sıralarda yer alan dokumaya göre daha yüksek, ücretin katma değer içindeki payının ise daha düşük olması, bu mücadelenin bölüşüm ilişkilerini emek lehine değiştirmede yeterli olmadığını göstermektedir.

İhracata dönük sektörlerden orman ürünleri ve mobilya imalatında reel ücretler özellikle 50'li yıllarda ve 70'li yılların başında imalat sanayi ortalamasının üzerinde olmuştur. Bu durum, bu sektörde reel ücret artışları açısından bile emek lehine olumlu bir gelişmenin sınırlılığını göstermektedir. Düşük ücret ödenen bu sektörde ücretin katma değer içindeki payının imalat sanayiinin genellikle üstünde olması, mark-up oranlarının ise zaman zaman imalat sanayii ortalamasının üzerine çıkması dokuma sektörü ile benzeri özellikleri çağrıştırmaktadır. Kuşkusuz bu sektör de emek yoğun sektörlerden birini oluşturmaktadır. Sendikalaşma düzeyinin diğer iki sektöre göre oldukça düşük olduğu bu sektörde grev oranı da yüksek olmayıp, sıralamanın altlarındadır. Grevci işçi sayısının da düşük olduğu sektörde ciddi bir bölüşüm mücadelesi yaşanmamıştır. En çok işçinin greve katıldığı üç yılın ikisinde ücretin katma değer içindeki payının azalmış olmasının yanı sıra üretkenlikte de önemli artış yaşanmış olması bu durumu pekiştirmektedir. Kuşkusuz bu da emek ile sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde emeğin etkisiz kalmasının da önemli bir göstergesini oluşturmaktadır.

Özellikle 1980 öncesi ithal ikameci sanayileşme politikalarının izlendiği dönemde yukarıda değerlendirilen ihracata yönelik üç sektördeki mark-up oranları genellikle iç pazara yönelik üretim yapan sektörlerden düşük olmuştur. Emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkisini gösteren en önemli göstergelerden olan mark-up oranlarının bu özelliği imalat sanayii alt sektörlerinde iç pazara yö-

nelik üretim yapan sektörlerin bölüşüm ilişkilerinde sermaye lehine daha avantajlı olanaklar sunduğunu ortaya koymaktadır. Dönem boyunca reel ücretlerin artmış olması ise bu gerçeği değiştirmemekte, tersine iç pazar için bir talep unsuru olarak ücretlere verimliliği aşmamak koşulu ile razı olunduğunu göstermektedir.

İç pazara yönelik üretim yapan sektörlerde bölüşüm mücadelesinde sendikal faaliyetlerin oldukça etkili olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Örneğin sendikalaşma düzeyinin yüksek olduğu ve en çok grevin yaşandığı metal sanayiinde mark-up oranları imalat sanayiinin üzerinde seyretmiştir. Küçük işyerlerinin egemen olduğu sektör emek yoğun özellik de taşıdığından ücretin katma değer içindeki payı yüksek olmuştur. Grevlerin yoğunlaştığı yıllarda zaman zaman ücretin katma değer içindeki payının düşmüş olması, bu süreçte reel ücretlerin düşmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Yani, bu sektördeki grevlere dayalı bölüşüm mücadelesi her zaman işçiler lehine işlememiştir. Ücretlerin yükseldiği dönemlerde ise üretkenlikte de büyük artışların yaşanmış olması, bu sektörde ücretlerin görece yüksekliği, bölüşüm ilişkilerinin emek lehine seyrettiğini ifade etmemektedir.

Taş, toprak ve cama dayalı üretimin yapıldığı sektörde mark-up oranları oldukça yüksektir. Bu sektördeki ücretlerin de görece yüksekliği, bölüşüm ilişkilerinin emek lehine olduğunu göstermemekte, tersine sermayenin kârlılığını arttırdığını göstermektedir. 1980'lere kadar nadir olarak başvurulan grevlerde reel ücretler ve ücretin katma değer içindeki payı düşmüşken, üretkenlik artmıştır. Bu durum grevlerin sektörde bölüşüm ilişkilerini tersine çevirmede etkili olamadığını göstermektedir. 70'li yıllarda yüzde 40'lara kadar gerileyen mark-up oranlarının 80'li yıllarda yüzde 60'lara, 90'lı yıllarda da yüzde 80'lerin üzerine çıkmış olması ise bunu açıkça ortaya koymaktadır. Benzeri durum, grev sıralamasında üst sıralarda yer alan kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri imalatının yapıldığı sektör için de geçerlidir. Mark-up oranlarının 70'li yılların ikinci yarısında yüzde 35'lere düştüğü bu

sektörde, oranlar 80'lerde yüzde 50'lere, 90'larda da yüzde 70'lere yükselmiştir. Böylece sermaye 90'lardaki ücret artışlarını lehine çevirmiştir. Bazı sektörlere göre daha yüksek ücretlerin ödendiği sektörlerden biri olma özelliğini taşısa da ücretin katma değer içindeki payının sürekli olarak azalması, bölüşüm ilişkilerinin de sermaye lehine çok çarpıcı bir şekilde geliştiğini göstermektedir. Tablo 15'teki bölüşüm ilişkilerini gösteren veriler bu durumu oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bölüşüm ilişkileri açısından en çarpıcı örneği ise kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik sanayii oluşturmaktadır. Hem sendikal örgütlenme hem de grev geleneğinin olduğu bu sektör bölüşüm ilişkilerinin tamamen sermaye lehine seyrettiği bir özellik taşımaktadır. Ücretin katma değer içindeki payının en düşük olduğu sektörlerin başında gelen bu sektör aynı zamanda mark-up oranlarının da en yüksek olduğu sektörlerden biridir. Kuşkusuz, diğer sektörlere göre ücretlerin de yüksek olduğu. Grev sıralamasında da üst sıralarda yer alan bu sektörde, grevlere rağmen en önemli ücret artışının yaşandığı tek yıl 1976 yılıdır. Diğer sektörlerde olduğu gibi bu sektörde de 90'lı yılların başında grevler yoğunlaşmış ve reel ücretlerde artış yaşanmıştır. Ancak, ücretin katma değer içindeki payındaki büyük düşüşlerde önemli bir değişiklik olmamış, tersine mark-up oranları hızla yükselmiştir. Üretkenliğin de arttığı bu dönemde sendikal mücadele sonucunda grevler aracılığı ile bölüşüm ilişkilerinin emek lehine dönüştüğünü ortaya koyan hiçbir veri bulunmamaktadır. Tersine tüm veriler bölüşüm ilişkilerinin bu sektörde sermaye lehine devam ettiğini göstermektedir.

Sendikal mücadelenin oldukça gelişkin olduğu, sosyalist hareketin gelişimi ile birlikte işçi sınıfının daha sınıfsal perspektiften baktığı 1980 öncesi ile sendikal mücadelenin oldukça geriletildiği ve sosyalist hareketin etkisiz kılındığı 1980 sonrası birlikte değerlendirildiğinde, 1980 öncesinde reel ücretlerin iç pazarı ve sermayenin kârlılığını tehdit etmeyecek düzeyde yükselmesine izin verildiği görülmektedir.[5] İşçi sınıfı tarafından bölüşüm ilişkilerinin

ve mücadelesinin gerçek anlamda yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı 70'li yılların ikinci yarısında ise emek lehine önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kâr oranlarının düştüğü bu yıllarda imalat sanayiindeki mark-up oranları da gerilemeye başlamış, 1967-1972 döneminde yüzde 47'ye çıkan oran, 1976-1980 döneminde yüzde 33'e gerilemiştir. Ücretin katma değer içindeki payı ise 1967-1972 döneminde yüzde 25 iken 1976-1980 döneminde yüzde 35'e yükselmiştir. Ücret artışlarının verimlilik artışını aştığı bu dönemde grevlerin de yoğunlaşmış olması bu bölüşüm ilişkilerinin artık işçi sınıfının mücadelesi tarafından yeniden yapılandırıldığını göstermektedir.[6] Gözden kaçırılmaması gereken özelliklerden biri ise ücretin katma değer içindeki artışlarında istihdam artışlarının da önemli payı olduğudur.

Ancak sermayenin bu bölüşüm ilişkilerinin yeniden yapılandırılması mücadelesine ve isteğine tepkisi sert olmuş, bölüşüm ilişkilerinin mücadelesinin kuralları ve koşulları sermaye adına 12 Eylül 1980'deki askeri bir müdahale ile yeniden tanımlanmış, çalışma hayatına yönelik kurallar yeniden düzenlenmiş, sermaye için yüksek kârlar sağlayacak bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu dönem hem reel ücretlerin geriletilmesi hem de mark-up oranlarının sürekli olarak yükselmesi nedeniyle sermayenin altın yılları olmuştur. Ancak, bölüşüm ilişkilerinden çok, emeğin ekonomik konumunu gösteren reel ücretlerin işçi sınıfı aleyhine sürekli azaltılmasının bir sınırı ve bir maliyeti vardı. Dış pazarların tıkandığı, iç pazarlara ihtiyaç duyulmaya başlandığı 80'li yılların sonunda reel ücretlerin yükseltilmesi gerekiyordu. İşçi eylemlerinin sendikalara rağmen canlanmaya başladığı bu dönemde seçimlerin de etkisi ile reel ücretler yükselirken, grevlerde de patlamalar meydana gelmeye başladı. Hem sermayenin, hem iktidardaki siyasal partinin seçim kaygısı ile reel ücretleri yükseltme zorunluluğu duyduğu bu dönem, sendikalar da işçi sınıfı nezdinde kaybettiği itibarı sağlamak için greve gitmekten çekinmedi. Grevlerin patlak verdiği bu dönemde dış pazarlarda tıkanmış olan, iç pazara ihtiyaç duyan sermayenin stok-

larının da birikmiş olması sermayeyi işçi sınıfını grevlere zorlayan bir başka etken oldu. Böylece, bir yandan stoklar eritilecek, diğer yandan da bu süreç içinde işçilere ücret ödenmekten kurtulunmuş olunacaktı. Sendikalar ise hem güç hem de güven tazeleyecekti. Bu koşullar altında reel ücretlerdeki artış geçmiş kayıpları telafi ederken, bölüşüm ilişkilerini tersine çevirmede yetersiz kaldı. Çünkü sermayenin kârlılığını ve bölüşümdeki payının gösteren mark-up oranları da arttı. Hem kamu hem de özel kesimde mark-up oranlarının 80'li yıllardan itibaren hızla yükselmiş olması ise bu durumu açıkça ortaya koyan önemli bir bölüşüm göstergesi olmaktadır. 90'lı yılların ikinci yarısının başında ise ücretin katma değer içindeki payının ise tüm zamanların en düşük düzeylerinden birine inmiş olması ise bu bölüşüm ilişkisinin ne derece sermaye lehine dönmüş olduğunu gösteren bir başka önemli gösterge olmaktadır.

1980 sonrasındaki düzenlemenin eseri olan mevcut sendikal örgütlenme ve politikaların bölüşüm ilişkilerinde oldukça yetersiz kaldığı bu süreç, işçi sınıfının hem örgütlenme hem de sendikal politika açısından yeniden yapılanmasını gerektirmektedir. Bölüşüm ilişkilerinin emek lehine ne derecede dönüşeceğini belirleyecek olan bu yeniden yapılanmanın gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği ise emek ile sermaye arasındaki mücadeleye sınıfsal bakışa bağlı görünmektedir.

Yıl	İmalat Sanayi Mark-up	Grev sayısı*	Grevde Kaybolan İşgünü*	Özel Mark-up	Grev sayısı*	Grevde Kaybolan İşgünü*	Kamu Mark-up	Grev sayısı*	Grevde Kaybolan İşgünü*
1950	32.84	3		23.74			44.88		
1951	32.29	1		22.69			45.28		
1952	40.15	9		24.80			62.18		
1953	39.93	3		28.58			57.19		
1954	35.92	7		28.72			47.89		
1955	34.87	6		27.88			46.55		
1956	32.84	3		29.24			38.57		
1957	35.03	2		30.74			42.88		
1958	35.07	1		31.05			41.62		
1959	38.61	2		27.22			56.16		
1960	39.71			24.87			62.35		
1961	37.37	1		29.42			58.60		
1962	37.86	10		28.33			55.41		
1963	30.25	7	12.255	24.02	6	8.767	39.08	1	3.488
1964	31.47	81	192.842	24.58	75	181.354	42.02	6	11.488
1965	39.95	43	240.554	30.34	38	225.088	53.97	5	15.466
1966	38.83	39	409.809	30.19	34	380.095	51.00	5	29.714
1967	44.99	91	203.779	28.52	51	66.477	70.71	40	137.302
1968	47.18	59	191.727	27.44	50	137.302	80.87	9	54.425
1969	46.70	82	357.799	-	60	235.321	77.58	22	122.478
1970	49.48	111	260.068	28.49	61	139.363	84.28	50	120.705
1971	49.92	97	295.950	29.78	67	195.100	87.94	30	100.850
1972	47.68	14	147.585	31.61	10	129.594	80.46	4	17.991
1973	36.81	22	479.857	27.32	15	264.470	61.69	7	215.387
1974	36.24	45	470.078	25.18	23	213.996	57.09	22	256.082
1975	33.86	90	1.102.682	22.85	77	871.634	56.00	13	231.048
1976	33.16	105	1.768.201	35.76	83	1.368.735	28.55	22	399.466
1977	31.50	167	5.778.205	30.53	138	4.461.879	33.22	29	1.316.326
1978	34.47	175	1.598.905	37.69	148	1.445.427	28.39	27	153.478
1979	31.04	190	2.217.347	34.95	144	1.502.922	23.94	46	714.425
1980	34.27	227	5.408.618	35.88	197	4.054.024	31.90	30	1.354.594
1981	37.54	-	-	32.71	-	-	45.31	-	-
1982	37.13	-	-	34.38	-	-	41.32	-	-
1983	34.53	-	-	31.58	-	-	39.41	-	-
1984	31.09	4	4.947	30.77	1	2.695	31.64	3	2.252
1985	33.36	21	194.296	30.97	21	194.296	37.88	-	-
1986	47.15	21	234.940	38.05	21	234.940	71.42	-	-
1987	40.24	307	1.961.940	38.18	303	1.620.580	45.59	4	341.360
1988	45.82	156	1.892.655	39.75	147	838.566	64.02	9	1.054.089
1989	42.42	171	2.911.407	36.29	164	652.774	61.02	7	2.258.633
1990	44.00	458	3.406.550	40.75	438	2.102.700	53.39	20	1.363.850
1991	44.95	398	3.809.354	41.86	376	2.619.926	54.24	22	1.189.428
1992	48.38	98	1.153.578	45.46	50	391.949	58.29	48	761.629
1993	51.03	49	574.741	49.30	40	499.273	57.60	9	75.468
1994	53.62	36	242.589	53.09	24	212.036	55.58	12	30.553
1995	48.61	120	4.838.241	44.49	50	588.321	68.85	70	4.249.920
1996	45.98	38	274.322	42.64	31	195.071	61.16	7	79.251
1997	47.30	37	181.913		34	121.852		3	60.061

Tablo 1: İmalat sanayiinde mark-up oranları ve grevler 1950-1997 (%)

Kaynak: Petrol-İş, Petrol-İş Yıllığı '93-94, 1995, İstanbul; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Ankara, 2001; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998, Ankara, 1999; Akkaya, Y. "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1", Praksis, Sayı: 5, 2002.
**) Grev ve grevde kayıp işgünü sayıları tarım, hizmet ve sanayi sektörlerini kapsamaktadır.*

Yıl	İmalat Sanayi	Grev sayısı*	Grevde Kaybolan İşgünü*	Özel Ücret/Katma Değer	Grev sayısı*	Grevde Kaybolan İşgünü*	Kamu Ücret/Katma Değer	Grev sayısı*	Grevde Kaybolan İşgünü*
1950	32,23	3		31,75			32,70		
1951	31,75	1		32,34			31,34		
1952	28,98	9		33,17			26,34		
1953	29,94	3		31,19			29,03		
1954	31,39	7		30,86			31,90		
1955	30,36	6		30,20			30,54		
1956	31,90	3		29,66			34,45		
1957	30,88	2		29,24			32,91		
1958	31,13	1		31,19			31,05		
1959	28,97	2		33,43			25,21		
1960	28,61			35,59			23,75		
1961	30,39	1		33,85			27,20		
1962	30,54	10		33,43			27,99		
1963	31,27	7	12.255	32,33	6	8.767	30,32	1	3.488
1964	31,59	81	192.842	33,19	75	181.354	30,10	6	11.488
1965	28,15	43	240.554	38,00	38	225.088	26,02	5	15.466
1966	27,99	39	409.809	29,60	34	380.095	26,60	5	29.714
1967	25,54	91	203.779	31,09	51	66.477	21,58	40	137.302
1968	25,22	59	191.727	33,42	50	137.302	19,47	9	54.425
1969	25,16	82	357.799	31,31	60	235.321	19,95	22	122.478
1970	25,88	111	260.068	34,54	61	139.363	20,40	50	120.705
1971	25,45	97	295.950	33,92	67	195.100	18,81	30	100.850
1972	24,07	14	147.585	29,75	10	129.594	18,81	4	17.991
1973	28,21	22	479.857	32,02	15	264.470	22,33	7	215.387
1974	27,67	45	470.078	34,00	23	213.996	21,39	22	256.082
1975	30,03	90	1.102.682	36,23	77	871.634	23,96	13	231.048
1976	34,28	105	1.768.201	29,75	83	1.368.735	42,49	22	399.466
1977	37,07	167	5.778.205	35,06	138	4.461.879	40,09	29	1.316.326
1978	36,07	175	1.598.905	31,22	148	1.445.427	45,68	27	153.478
1979	38,27	190	2.217.347	32,20	144	1.502.922	50,13	46	714.425
1980	30,71	227	5.408.618	27,57	197	4.054.024	35,34	30	1.354.594
1981	27,06	-	-	27,72	-	-	26,27	-	-
1982	25,11	-	-	26,30	-	-	23,55	-	-
1983	24,84	-	-	25,99	-	-	23,26	-	-
1984	23,48	4	4.947	23,84	1	2.695	22,88	3	2.252
1985	21,23	21	194.296	22,83	21	194.296	18,62	-	-
1986	16,07	21	234.940	18,17	21	234.940	12,90	-	-
1987	17,30	307	1.961.940	17,43	303	1.620.580	17,01	4	341.360
1988	15,42	156	1.892.655	16,66	147	838.566	13,01	9	1.054.089
1989	18,95	171	2.911.407	19,68	164	652.774	17,62	7	2.258.633
1990	21,80	458	3.466.550	21,77	438	2.102.700	21,87	20	1.363.850
1991	25,01	398	3.809.354	23,64	376	2.619.926	28,00	22	1.189.428
1992	22,48	98	1.153.578	20,52	50	391.949	27,22	48	761.629
1993	20,71	49	574.741	18,52	40	499.273	27,06	9	75.468
1994	16,11	36	242.589	13,62	24	212.036	23,91	12	30.553
1995	15,29	120	4.838.241	14,85	50	588.321	16,65	70	4.249.920
1996	17,13	38	274.322	17,58	31	195.071	15,68	7	79.251
1997	16,85	37	181.913		34	121.852		3	60.061

Tablo 2: İmalat sanayiinde ücret/katma değer oranları ve grevler 1950-1997

Kaynak: Petrol-İş, Petrol-İş Yıllığı '93-94, 1995, İstanbul; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Ankara, 2001; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998, Ankara, 1999; Akkaya, Y., "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık I", Praksis, Sayı: 5, 2002.

**) Grev ve grevde kayıp işgünü sayıları tarım, hizmet ve sanayi sektörlerini kapsamaktadır.*

Yıl	Grev Sayısı*	Greve Katılan İşçi Sayısı*	Grevde Kayıp İşgünü*	İmalat Sanayiinde Mark-up	İmalat Sanayiinde Ücret/ Katma Değer	Kar Haddi	Sömürü Oranı	Emek Verimliliği Artış Oranı	Kişi Başına Ödenen Ücret Endeksi
1963	8	1.514	19.739	30.25	31,27	0.1589	1.9481		100
1964	83	6.640	238.261	31.47	31,59	0.1601	1.8688		106
1965	46	6.593	336.836	39.95	28.15	0.2060	2.2881	100	115
1966	42	11.414	430.104	38.83	27,99	0.2060	2.3591	119	118
1967	101	9.499	350.037	44.99	25.54	0.2363	2.6783	138	122
1968	54	5.289	174.905	47,18	25.22	0.2151	2.3370	132	128
1969	77	12.601	235.134	46.70	25,16	0.2506	2.8333	155	129
1970	72	21.158	220.189	49.48	25.88	0.2291	2.3799	158	142
1971	78	10.916	476.116	49.92	25.45	0.2331	2.4710	166	154
1972	48	14.879	659.362	47.68	24,07	0.2111	2.1700	155	156
1973	55	12.286	671.135	36.81	28.21	0.1612	1.7933	116	150
1974	110	25.546	1.109.401	36.24	27.67	0.1558	1.7663	198	163
1975	116	13.708	668.797	33.86	30.03	0.1595	2.0754	244	184
1976	58	7.240	325.830	33.16	34.28	0.1488	1.6803	210	233
1977	59	15.682	1.397.124	31.50	37.07	0.1416	1.5080	239	245
1978	87	9.748	426.127	34.47	36.07	0.1348	1.2839	209	248
1979	126	21.011	1.147.721	31.04	38.27	0.0893	0.7521	149	251
1980	220	84.832	1.303.253	34.27	30.71	0.1198	1.2257	147	193
1981	-	-	-	37.54	27,06	0.1692	1.6644	175	207
1982	-	-	-	37.13	25.11	0.1754	1.7807	196	211
1983	-	-	-	34.53	24.84	0.1663	1.8104	193	200
1984	4	561	4.947	31.09	23.48	0.1569	2.0016	174	177
1985	21	2.410	194.296	33.36	21.23	0.1791	2.4156	194	169
1986	21	7.926	234.940	47.15	16.07	0.2424	3.5941	251	163
1987	307	29.734	1.961.940	40.24	17.30	0.2168	3.4282	259	175
1988	156	30.057	1.892.655	45.82	15.42	0.2501	3.8873	270	165
1989	171	39.435	2.911.407	42.42	18.95	0.2332	2.9527	279	207
1990	458	166.306	3.466.550	44.00	21.80	0.2287	2.4855	312	266
1991	368	164.968	3.809.354	44.95	25.01	0.2260	2.4181	393	326
1992	98	62.189	1.153.578	48.38	22.48	0.2290	3.0095	437	309
1993	49	6.908	574.741	51.03	20.71	0.2258	3.4819	502	314
1994	36	4.782	242.589	53,62	16,11	0.2663	4.3789	481	252

Tablo 3: İmalat sanayiinde sömürü oranı ve grevler

Kaynak: Altıok, M., "İmalat Sanayiinde Sömürü Oranı 1963-194", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 2, 1998; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998, Ankara, 1999.

**) Tüm sektörlerde (tarım, sanayi ve hizmet). Yıllara göre oransal farklılıklar göstermekle birlikte Türkiye'de grevlerdeki kayıp işgününün büyük bir bölümünü sanayi sektöründe meydana gelen grevler oluşturmaktadır. Örneğin 1984-1994 döneminde grevlerde kaybolan işgününün yaklaşık % 89'u sanayi sektöründe meydana gelmiştir.*

Yıl	Özel'de Mark-up	Özel'de Ücret/Katma	Özelde Reel Ücret (Değişim %)	Kamu'da Mark-up	Kamu'da Ücret/Katma	Kamuda Reel Ücret (Değişim %)
1950	23.74	31.75	-	44.88	32.70	-
1951	22.69	32.34	13.6	45.28	31.34	4.0
1952	24.80	33.17	8.4	62.18	26.34	8.5
1953	28.58	31.19	5.1	57.19	29.03	12.9
1954	28.72	30.86	3.0	47.89	31.90	0.7
1955	27.88	30.20	1.9	46.55	30.54	-4.6
1956	29.24	29.66	13.4	38.57	34.45	0.2
1957	30.74	29.24	10.5	42.88	32.91	3.5
1958	31.05	31.19	4.0	41.62	31.05	0.1
1959	27.22	33.43	-1.2	56.16	25.21	7.3
1960	24.87	35.59	6.4	62.35	23.75	3.5
1961	29.42	33.85	1.9	58.60	27.20	2.7
1962	28.33	33.43	-0.5	55.41	27.99	11.4
1963	24.02	32.33	4.3	39.08	30.32	-6.6
1964	24.58	33.19	7.4	42.02	30.10	6.4
1965	30.34	38.00	8.1	53.97	26.02	8.0
1966	30.19	29.60	0.9	51.00	26.60	4.7
1967	28.52	31.09	3.9	70.71	21.58	3.0
1968	27.44	33.42	10.9	80.87	19.47	-1.2
1969	-	31.31	5.8	77.58	19.95	10.9
1970	28.49	34.54	1.7	84.28	20.40	7.5
1971	29.78	33.92	13.3	87.94	18.81	0.8
1972	31.61	29.75	-6.4	80.46	18.81	-4.8
1973	27.32	32.02	4.7	61.69	22.33	3.4
1974	25.18	34.00	6.0	57.09	21.39	11.8
1975	22.85	36.23	11.8	56.00	23.96	14.3
1976	35.76	29.75	21.7	28.55	42.49	33.5
1977	30.53	35.06	7.1	33.22	40.09	2.2
1978	37.69	31.22	2.2	28.39	45.68	-0.1
1979	34.95	32.20	-0.6	23.94	50.13	3.1
1980	35.88	27.57	-27.7	31.90	35.34	-16.6
1981	32.71	27.72	7.2	45.31	26.27	9.9
1982	34.38	26.30	6.3	41.32	23.55	-1.6
1983	31.58	25.99	-3.5	39.41	23.26	-8.4
1984	30.77	23.84	-8.4	31.64	22.88	-15.7
1985	30.97	22.83	-2.5	37.88	18.62	-8.1
1986	38.05	18.17	-2.5	71.42	12.90	-3.7
1987	38.18	17.43	7.1	45.59	17.01	7.7
1988	39.75	16.66	-4.7	64.02	13.01	-6.9
1989	36.29	19.68	16.9	61.02	17.62	48.5
1990	40.75	21.77	22.3	53.39	21.87	18.8
1991	41.86	23.64	24.0	54.24	28.00	41.4
1992	45.46	20.52	-7.7	58.29	27.22	3.3
1993	49.30	18.52	2.9	57.60	27.06	2.1
1994	53.09	13.62	-23.5	55.58	23.91	-10.5
1995	44.49	14.85	-1.5	68.85	16.65	-20.4
1996	42.64	17.58		61.16	15.68	

Tablo 4: Kamu ve özel imalat sanayiinde mark-up, ücret/katma değer oranları ve reel ücretler %

Kaynak: DİE, Aralık 1991'de Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Ankara, 1991; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Ankara, 2001

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.

Yıl	Toplam	Gıda	Dokuma	Orman	Kağıt	Kimya	Taş Toprak	Metal Ana	Metal Eşya
1950	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1951	4.0	-8.8	23.1	9.7	2.2	3.3	-5.5	1.6	4.5
1952	8.5	17.6	4.2	-1.8	13.6	-13.3	-12.5	-0.7	6.4
1953	12.9	13.6	15.4	15.2	3.1	37.6	66.1	9.6	8.9
1954	0.7	8.6	-7.5	-2.4	-5.1	-9.4	-17.0	15.9	0.4
1955	-4.6	-0.9	-11.5	-0.7	-24.9	-0.5	-7.5	1.1	-1.6
1956	0.2	-8.6	6.9	10.2	37.4	21.0	8.8	-4.5	8.5
1957	3.5	6.6	5.3	0.9	13.5	-7.3	-5.6	-10.5	-0.6
1958	0.1	3.2	1.5	9.4	-9.1	-8.3	14.1	2.5	-6.5
1959	7.3	5.6	8.8	13.5	10.1	3.8	-10.2	1.4	12.5
1960	3.5	0.9	2.6	-4.3	9.7	3.4	6.7	11.5	1.9
1961	2.7	0.8	3.5	7.8	0.6	4.5	3.8	3.4	4.0
1962	11.4	11.7	9.3	-2.2	2.0	48.9	11.8	21.9	2.6
1963	-6.6	-3.9	-12.5	10.2	8.8	-7.9	-10.6	-10.2	-8.2
1964	6.4	-1.0	9.6	4.4	8.6	-4.2	27.6	16.4	15.9
1965	8.0	17.9	3.3	12.9	7.3	17.2	1.7	-1.1	-2.6
1966	4.7	5.3	3.1	-1.6	2.0	-2.3	3.3	11.7	4.1
1967	3.0	-0.9	3.8	0.4	10.2	9.3	5.8	-3.9	6.9
1968	-1.2	11.5	-3.3	-3.3	0.4	0.8	11.7	5.1	-29.5
1969	10.9	8.3	10.1	6.5	-5.0	9.8	-0.1	6.4	35.4
1970	7.5	5.4	8.8	4.6	-5.6	3.7	-0.6	4.7	21.2
1971	0.8	-3.8	13.7	-2.3	0.8	0.1	-7.1	-4.7	2.0
1972	-4.8	-6.8	-13.4	-11.5	-5.0	11.9	4.3	2.1	-0.1
1973	3.4	2.4	-5.1	6.6	23.5	-8.6	6.3	-0.4	2.5
1974	11.8	12.8	16.2	39.8	2.2	17.2	0.9	15.2	4.7
1975	14.3	12.0	13.8	3.4	19.6	5.4	36.6	14.8	16.5
1976	33.5	53.9	3.8	38.7	17.7	28.3	6.9	25.4	23.3
1977	2.2	-0.3	8.9	-7.8	22.3	5.6	6.9	-9.7	17.9
1978	-0.1	-4.0	-7.4	-1.6	32.8	18.3	3.4	-4.1	-6.5
1979	3.1	-4.4	-0.6	12.3	-15.8	-1.1	-2.1	19.6	18.1
1980	-16.6	-20.3	-10.4	-31.1	-24.0	-23.6	-14.0	-8.9	-13.0
1981	9.9	18.9	15.0	23.8	-12.2	-0.2	-4.9	6.8	4.5
1982	-1.6	-5.0	10.1	-0.1	14.7	-5.6	15.9	-4.3	-3.4
1983	-8.4	-2.0	-11.4	-16.6	-11.6	-15.6	-12.8	-6.6	-12.5
1984	-15.7	-19.0	-16.5	-11.1	-16.1	-9.4	-8.8	-15.1	-14.3
1985	-8.1	-9.7	-4.7	-11.6	-7.9	-5.4	8.6	-10.7	-14.1
1986	-3.7	-4.5	-2.9	-1.3	-10.9	-1.6	-19.1	0.8	-2.0
1987	7.7	5.4	14.1	9.4	4.6	10.8	2.4	2.2	12.9
1988	-6.9	-18.1	10.3	-2.3	-17.9	-8.7	13.2	-5.6	-6.7
1989	48.5	63.0	23.3	45.4	81.4	58.7	8.7	59.5	34.8
1990	18.8	19.9	9.3	14.2	30.1	17.2	59.1	12.8	14.3
1991	41.4	42.4	42.5	57.8	11.1	29.4	13.3	66.4	31.2
1992	3.3	11.1	-10.2	9.6	7.3	1.6	11.5	-1.1	5.8
1993	2.1	0.1	7.6	6.2	8.6	2.7	5.4	-4.3	11.2
1994	-10.5	-9.8	-6.5	-12.7	-12.6	-5.5	-21.0	-13.8	-10.4
*1995	-20.4	-20.8	-6.8	-13.4	-9.0	(21.9)	-13.3	-27.7	-20.2

Tablo 5: İmalat sanayiinde reel ücretler indeksi

Kaynak: Reel ücret değişimi ve üretkenlik değişimi verilerinde olduğu gibi bu tablodaki veriler de Özlem Onaran'ın hesaplamalarından yararlanılarak düzenlenmiştir.
**) Geçici*

Yıl	Toplam	Gıda	Dokuma	Orman	Kağıt	Kimya	Taş	Metal Ana	Metal Eşya
1950	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1951	8.5	1.5	21.0	16.3	12.3	14.4	4.3	3.7	5.8
1952	7.2	12.4	3.5	-0.2	10.5	-0.9	1.4	0.3	5.6
1953	7.6	5.3	10.5	9.3	3.9	11.4	17.5	7.1	8.8
1954	0.8	5.3	-3.2	-2.4	-4.4	-0.0	-4.5	15.6	0.2
1955	-1.1	0.5	-4.5	5.6	-9.8	2.4	-3.2	2.6	-0.1
1956	7.8	7.6	8.1	8.3	23.0	16.2	11.4	-5.6	7.2
1957	6.6	6.1	8.6	7.2	4.7	6.0	1.2	-8.6	1.2
1958	1.9	2.7	5.2	11.1	-14.6	-7.3	6.9	2.8	-4.2
1959	2.7	6.5	-3.6	-1.3	23.1	5.3	-3.4	-0.8	7.4
1960	5.6	4.3	3.3	18.2	6.8	9.6	6.8	11.2	5.9
1961	1.5	-1.4	0.5	-12.0	5.1	9.4	1.2	4.1	1.9
1962	4.8	1.3	2.9	3.3	4.4	8.2	7.2	18.0	3.4
1963	0.4	12.1	-5.5	1.1	1.8	12.5	-0.6	-8.5	-9.5
1964	6.4	2.4	6.1	6.0	4.8	1.2	11.5	13.4	13.6
1965	8.1	20.1	5.2	5.5	7.0	8.2	1.6	0.5	-1.8
1966	2.9	-1.1	3.1	0.9	3.6	2.6	3.8	10.3	2.6
1967	3.0	1.2	2.4	1.5	5.8	4.9	5.7	-1.0	2.5
1968	4.8	7.8	1.3	1.1	2.5	4.0	7.5	4.0	4.8
1969	7.6	8.1	7.5	2.4	-0.8	10.9	7.1	5.0	7.1
1970	3.7	4.9	3.8	-0.6	-3.1	4.5	3.0	2.2	3.2
1971	8.2	1.5	26.6	25.8	-9.4	3.1	-2.1	-3.5	10.3
1972	-5.9	-6.5	-15.6	-24.7	3.5	4.1	4.4	-0.3	-3.9
1973	3.9	2.7	4.4	9.6	10.8	-2.5	1.9	0.3	-1.0
1974	8.1	2.5	17.4	29.6	4.9	18.5	6.8	12.0	5.1
1975	13.0	24.1	1.6	-0.9	18.9	-3.7	15.9	15.6	13.6
1976	27.0	41.7	-0.9	26.7	9.7	41.3	27.6	28.2	26.1
1977	5.0	1.3	15.1	1.8	14.9	1.6	5.2	1.8	5.7
1978	1.2	-2.0	2.0	-3.1	28.2	1.3	0.0	-1.2	2.1
1979	1.2	6.9	0.1	23.8	-14.1	4.8	-8.8	2.9	-1.1
1980	-23.2	-27.2	-22.2	-37.3	-23.2	-25.7	-23.9	-14.2	-20.5
1981	7.2	13.1	6.8	5.0	-7.4	3.2	8.8	6.9	6.9
1982	2.1	-2.1	3.9	1.1	15.8	1.4	15.6	-3.2	2.1
1983	-5.4	-4.4	-1.6	-7.2	-9.8)	-6.5	-9.2	-4.8	-5.6
1984	-11.5	-15.0	-10.7	-9.1	-14.7	-9.2	-6.1	-13.0	-9.8
1985	-4.8	-6.4	-5.5	-12.0	-5.6	-5.6	5.0	-10.3	-3.0
1986	-3.1	-5.7	0.9	-1.3	-5.7	1.6	-13.6	-0.2	-4.9
1987	7.1	5.6	4.7	10.0	11.8	8.9	4.3	4.0	11.1
1988	-5.6	-12.6	-0.7	-3.1	-11.6	-1.7	0.1	-6.8	-7.0
1989	25.4	36.0	9.6	24.3	48.1	32.8	24.8	43.8	21.7
1990	20.9	28.9	8.0	20.3	14.0	23.6	40.2	15.7	21.9
1991	29.9	28.5	36.8	35.2	17.8	23.6	8.5	55.8	26.5
1992	-5.1	6.3	-17.3	-8.0	-2.2	-0.9	2.1	-3.5	-3.7
1993	1.7	2.3	4.0	8.2	-1.4	1.0	-1.0	-2.6	4.5
1994	-19.8	-16.4	-22.8	-23.5	-18.2	-13.2	-22.0	-16.9	-22.2
*1995	-10.3	-15.4	-5.7	-19.3	-10.1	-6.3	-3.5	-25.5	-2.9

Tablo 6: İmalat sanayiinde reel ücret değişimi %

Kaynak: Bu tablodaki veriler Özlem Onaran'ın hesaplamalarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

**) Geçici*

Yıl	Toplam	Gıda	Dokuma	Orman	Kağıt	Kimya	Taş Toprak	Metal Ana	Metal Eşya
1950	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1951	4.0	-8.8	23.1	9.7	2.2	3.3	-5.5	1.6	4.5
1952	8.5	17.6	4.2	-1.8	13.6	-13.3	-12.5	-0.7	6.4
1953	12.9	13.6	15.4	15.2	3.1	37.6	66.1	9.6	8.9
1954	0.7	8.6	-7.5	-2.4	-5.1	-9.4	-17.0	15.9	0.4
1955	-4.6	-0.9	-11.5	-0.7	-24.9	-0.5	-7.5	1.1	-1.6
1956	0.2	-8.6	6.9	10.2	37.4	21.0	8.8	-4.5	8.5
1957	3.5	6.6	5.3	0.9	13.5	-7.3	-5.6	-10.5	-0.6
1958	0.1	3.2	1.5	9.4	-9.1	-8.3	14.1	2.5	-6.5
1959	7.3	5.6	8.8	13.5	10.1	3.8	-10.2	1.4	12.5
1960	3.5	0.9	2.6	-4.3	9.7	3.4	6.7	11.5	1.9
1961	2.7	0.8	3.5	7.8	0.6	4.5	3.8	3.4	4.0
1962	11.4	11.7	9.3	-2.2	2.0	48.9	11.8	21.9	2.6
1963	-6.6	-3.9	-12.5	10.2	8.8	-7.9	-10.6	-10.2	-8.2
1964	6.4	-1.0	9.6	4.4	8.6	-4.2	27.6	16.4	15.9
1965	8.0	17.9	3.3	12.9	7.3	17.2	1.7	-1.1	-2.6
1966	4.7	5.3	3.1	-1.6	2.0	-2.3	3.3	11.7	4.1
1967	3.0	-0.9	3.8	0.4	10.2	9.3	5.8	-3.9	6.9
1968	-1.2	11.5	-3.3	-3.3	0.4	0.8	11.7	5.1	-29.5
1969	10.9	8.3	10.1	6.5	-5.0	9.8	-0.1	6.4	35.4
1970	7.5	5.4	8.8	4.6	-5.6	3.7	-0.6	4.7	21.2
1971	0.8	-3.8	13.7	-2.3	0.8	0.1	-7.1	-4.7	2.0
1972	-4.8	-6.8	-13.4	-11.5	-5.0	11.9	4.3	2.1	-0.1
1973	3.4	2.4	-5.1	6.6	23.5	-8.6	6.3	-0.4	2.5
1974	11.8	12.8	16.2	39.8	2.2	17.2	0.9	15.2	4.7
1975	14.3	12.0	13.8	3.4	19.6	5.4	36.6	14.8	16.5
1976	33.5	53.9	3.8	38.7	17.7	28.3	6.9	25.4	23.3
1977	2.2	-0.3	8.9	-7.8	22.3	5.6	6.9	-9.7	17.9
1978	-0.1	-4.0	-7.4	-1.6	32.8	18.3	3.4	-1.1	-6.5
1979	3.1	-4.4	-0.6	12.3	-15.8	-1.1	-2.1	19.6	18.1
1980	-16.6	-20.3	-10.4	-31.1	-24.0	-23.6	-14.0	-8.9	-13.0
1981	9.9	18.9	15.0	23.8	-12.2	-0.2	-4.9	6.8	4.5
1982	-1.6	-5.0	10.1	-0.1	14.7	-5.6	15.9	-4.3	-3.4
1983	-8.4	-2.0	-11.4	-16.6	-11.6	-15.6	-12.8	-6.6	-12.5
1984	-15.7	-19.0	-16.5	-11.1	-16.1	-9.4	-8.8	-15.1	-14.3
1985	-8.1	-9.7	-4.7	-11.6	-7.9	-5.4	8.6	-10.7	-14.1
1986	-3.7	-4.5	-2.9	-1.3	-10.9	-1.6	-19.1	0.8	-2.0
1987	7.7	5.4	14.1	9.4	4.6	10.8	2.4	2.2	12.9
1988	-6.9	-18.1	10.3	-2.3	-17.9	-8.7	13.2	-5.6	-6.7
1989	48.5	63.0	23.3	45.4	81.4	58.7	8.7	59.5	34.8
1990	18.8	19.9	9.3	14.2	30.1	17.2	59.1	12.8	14.3
1991	41.4	42.4	42.5	57.8	11.1	29.4	13.3	66.4	31.2
1992	3.3	11.1	-10.2	9.6	7.3	1.6	11.5	-1.1	5.8
1993	2.1	0.1	7.6	6.2	8.6	2.7	5.4	-4.3	11.2
1994	-10.5	-9.8	-6.5	-12.7	-12.6	-5.5	-21.0	-13.8	-10.4
*1995	-20.4	-20.8	-6.8	-13.4	-9.0	(21.9)	-13.3	-27.7	-20.2

Tablo 7: Kamu kesimi imalat sanayiinde reel ücret değişimi %

Kaynak: Bu tablodaki veriler Özlem Onaran'ın hesaplamalarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

**) Geçici*

Yıl	Toplam	Gıda	Dokuma	Orman	Kağıt	Kimya	Taş	Metal Ana	Metal Eşya
1950	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1951	13.6	10.6	17.4	25.0	33.8	17.9	7.1	8.2	22.1
1952	8.4	8.9	7.2	1.4	5.1	2.5	4.7	34.2	0.7
1953	5.1	1.2	8.7	3.8	5.2	3.7	12.0	-12.1	11.2
1954	3.0	7.6	1.2	-2.2	-3.3	5.0	-1.8	0.0	0.6
1955	1.9	-1.1	1.6	11.3	11.3	2.5	-2.4	7.4	8.4
1956	13.4	12.9	9.4	6.7	8.6	14.5	11.0	3.0	5.2
1957	10.5	5.3	11.7	11.2	-4.9	9.6	1.6	21.0	9.2
1958	4.0	2.0	7.3	11.2	-21.5	-6.7	2.9	12.7	0.8
1959	-1.2	5.8	-9.0	-8.4	41.7	5.5	-0.7	-6.8	-2.1
1960	6.4	9.5	3.0	39.8	3.6	10.5	6.3	4.8	14.3
1961	1.9	-1.1	-0.2	-25.7	10.4	10.2	0.6	9.0	-0.7
1962	-0.5	-12.9	0.2	7.5	9.8	-5.6	5.6	2.1	4.7
1963	4.3	34.4	-4.2	-8.4	-7.0	15.6	2.3	-5.5	-11.0
1964	7.4	6.2	5.4	9.2	-0.9	6.8	6.9	12.0	11.9
1965	8.1	25.1	5.7	-3.2	6.5	5.3	1.5	4.2	-1.0
1966	0.9	-13.4	3.3	5.2	6.2	5.2	3.4	1.8	1.8
1967	3.9	5.3	2.4	3.6	-0.8	5.2	5.3	11.1	0.2
1968	10.9	1.5	4.1	5.4	6.4	5.5	4.2	2.8	30.5
1969	5.8	8.9	7.6	0.3	4.5	11.2	12.1	6.5	-4.4
1970	1.7	4.9	3.0	-2.8	-1.2	4.8	5.1	-0.3	-5.3
1971	13.3	11.7	31.5	45.4	-19.8	2.2	-0.7	2.6	15.1
1972	-6.4	-6.9	-16.2	-30.8	15.4	2.6	4.8	-1.7	-5.5
1973	4.7	5.1	8.1	10.9	-1.5	0.4	0.6	2.5	-1.8
1974	6.0	-10.5	17.7	22.8	7.5	18.9	9.0	7.8	5.5
1975	11.8	42.1	-2.3	-3.1	18.0	-6.6	9.9	14.0	12.6
1976	21.7	17.4	-1.5	19.6	1.1	45.4	35.0	27.6	27.4
1977	7.1	-0.3	17.6	8.8	3.1	-0.9	4.8	35.8	1.9
1978	2.2	7.2	4.8	-3.9	21.0	-7.4	-0.8	3.9	5.0
1979	-0.6	31.0	0.2	32.1	-12.0	8.0	-10.6	-25.0	-8.0
1980	-27.7	-38.5	-25.2	-40.2	-21.1	-27.3	-26.6	-28.9	-22.8
1981	7.2	6.2	5.6	-8.6	2.3	5.7	13.6	7.6	9.2
1982	6.3	6.2	2.5	4.4	19.8	6.3	15.7	6.3	5.2
1983	-3.5	-8.9	1.3	-1.1	-7.2	-2.5	-8.2	-1.2	-3.2
1984	-8.4	-6.2	-9.1	-7.2	-13.9	-8.7	-5.5	-7.3	-8.2
1985	-2.5	-0.7	-5.3	-10.6	-2.1	-6.1	4.3	-7.3	0.3
1986	-2.5	-6.2	1.5	-2.4	-1.0	3.1	-12.2	-0.7	-5.4
1987	7.1	6.2	3.1	10.5	16.9	8.2	4.8	8.4	10.5
1988	-4.7	-7.1	-2.3	-2.1	-8.0	1.1	-2.6	-7.6	-7.1
1989	16.9	14.9	7.8	12.7	30.4	24.3	28.9	22.8	18.9
1990	22.3	38.8	8.0	24.1	3.2	26.1	36.6	14.6	24.7
1991	24.0	15.4	34.7	17.3	22.9	20.5	7.2	29.3	25.7
1992	-7.7	1.3	-17.4	-10.7	-7.5	-1.8	0.3	-10.8	-4.9
1993	2.9	5.9	4.3	14.3	-7.8	0.2	-0.5	7.6	3.6
1994	-23.5	-22.1	-25.3	-29.8	-20.6	-16.8	-21.5	-24.6	-24.6
*1995	-1.5	-4.8	-1.8	-11.0	-6.9	2.5	-1.6	1.4	1.6

Tablo 8: Özel kesim imalat sanayiinde reel ücret değişimi %

Kaynak: Bu tablodaki veriler Özlem Onaran'ın hesaplamalarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

**) Geçici*

Yıl	Toplam Ücretli Sayısı (I)	Sigortalı İşçi Sayısı (II)	Resmi Verilere Göre Sendikalı İşçi Sayısı (III)	Gerçek Sendikalı İşçi Sayısı (IV)	TİS'den Yararlanan İşçi Sayısı (V)	IV/I %	IV/II %	V/I
1963	2.741.795	710.820	295.710	446.092	9.462	16.3	62.8	5.2
1964	2.886.100	765.317	338.769	489.355	436.762	17.0	63.9	5.4
1965	3.038.000	921.458	360.285	535.904	171.859	17.6	58.2	5.6
1966	3.129.140	991.510	374.058	591.260	334.388	18.9	59.6	6.0
1967	3.223.014	1.069.387	824.680	645.096	188.765	20.0	60.3	6.4
1968	3.319.705	1.206.175	1.059.928	707.485	418.297	21.3	58.7	6.8
1969	3.419.296	1.261.856	1.193.908	766.952	244.000	22.4	60.8	7.1
1970	4.173.000	1.313.500	2.088.219	819.373	550.951	19.6	62.4	7.5
1971	4.298.190	1.404.816	2.362.787	858.809	342.255	20.0	61.1	7.6
1972	4.427.136	1.525.012	2.672.857	889.433	426.000	20.1	58.3	7.7
1973	4.559.950	1.649.079	2.658.393	910.071	443.210	20.0	55.2	7.6
1974	4.696.748	1.799.908	2.878.624	925.133	601.779	19.7	51.4	7.5
1975	5.387.000	1.823.338	3.328.633	930.336	300.518	17.3	51.0	7.4
1976	5.537.836	2.017.875	3.269.356	924.124	476.000	16.7	45.8	7.2
1977	5.692.895	2.191.251	3.807.577	911.152	590.098	16.0	41.6	6.9
1978	5.852.296	2.206.056	3.897.290	918.477	484.000	15.7	41.6	6.8
1979	6.016.161	2.152.411	5.465.109	966.790	314.000	16.1	44.9	7.0
1980	6.162.000	2.204.802	5.721.074	1.049.250	330.000	17.0	47.6	7.5
1981	6.316.050	2.228.439	-	1.128.465	465.353	17.9	50.6	7.8
1982	6.473.951	2.264.788	-	1.188.749	1.169.804	18.4	52.5	8.1
1983	6.635.800	2.237.245	-	1.247.275	261.804	18.8	53.6	8.3
1984	6.801.695	2.439.016	1.247.744	1.428.668	340.095	19.5	54.5	8.6
1985	6.978.000	2.607.865	1.594.577	1.519.584	910.810	20.3	54.4	9.0
1986	7.138.494	2.815.230	1.937.120	1.582.101	707.230	20.8	52.6	9.2
1987	7.302.679	2.878.925	1.977.066	1.600.779	923.093	20.6	52.1	9.1
1988	7.470.641	3.140.071	2.120.667	1.589.867	629.303	19.9	47.4	8.7
1989	7.642.466	3.271.013	2.277.898	1.579.397	829.341	19.4	45.2	8.4
1990	8.991.000	3.446.502	1.921.441	1.563.880	483.852	16.3	42.5	8.2
1991	9.242.748	3.598.315	2.076.679	1.533.867	1.089.549	15.5	39.8	7.8
1992	9.501.545	3.796.702	2.190.792	1.472.886	450.906	14.4	36.2	7.2
1993	9.767.588	3.976.202	2.341.979	1.405.970	1.068.289	13.4	32.8	6.6
1994	10.041.081	4.202.616	2.609.969	1.344.764	227.880	12,4	29.6	5.9
1995	10.322.231	4.410.744	2.660.624	1.304.189	765.928	11,7	27.3	5.3
1996	10.611.253	4.624.330	2.695.627	1.259.234	515.840	10,9	25,1	4.6
1997	10.908.368	5.066.745	2.713.839	1.205.865	841.518	10,1	21.8	7.7
1998	11.213.803	5.558.582	2.856.330	1.132.847	219.434	9,2	18,6	1.9
1999	11.527.789	5.850.000	2.987.975	1.056.292	828.458	8,3	16,3	7.1

Tablo 9: 1963-1999 döneminde ücretli emek ve sendikalaşma düzeyi

Kaynak: ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri; Petrol-İş, '97-'99 Yıllığı, İstanbul, 2000; Petrol-İş, '91 Yıllığı, İstanbul, 1992; Petrol-İş, '86 Yıllığı, İstanbul, 1987;Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı: Ekim 1978.

I: işçi + kamu çalışanı;V: TİS (toplu iş sözleşmesi). Not: 1967-1980 arası dönemi sendikalı işçi sayısındaki yükseklik birden fazla sendikaya üyelik ve gerçek olmayan fazla bildirimlerden kaynaklanmaktadır. 1981-1983 dönemi için resmi sendikalı sayısı bakanlıkça belirtilmemektedir.

Yıl	İmal.San Mark-up	Dokuma Mark-up	İmal.San Ücret/ Kat.Değ	Dokuma Ücret/ Kat.Değ	Grevc Katılan İşçi Sayısı	İmal.San. Reel Ücret (Değişim %)	Reel Ücret (% değişim)	İmalat Sanayi Üretkenlik (% değişim)	Dokuma Üretkenlik (% değişim)
1950	32.84	28.08	32.23	3970	-	-	-	-	-
1951	32.29	29.62	31.75	36.67	-	8.5	21.0	-8.8	8.5
1952	40.15	33.72	28.98	36.27	-	7.2	3.5	7	7.2
1953	39.93	49.06	29.94	31.29	-	7.6	10.5	36	7.6
1954	35.92	46.53	31.39	31.76	-	0.8	-3.2	-7	0.8
1955	34.87	40.40	30.36	31.45	-	-1.1	-4.5	1	-1.1
1956	32.84	36.71	31.90	33.82	-	7.8	8.1	-1	7.8
1957	35.03	38.94	30.88	33.16	-	6.6	8.6	9	6.6
1958	35.07	34.15	31.13	36.98	-	1.9	5.2	-12	1.9
1959	38.61	34.77	28.97	37.63	-	2.7	-3.6	13	2.7
1960	39.71	28.95	28.61	42.96	-	5.6	3.3	11	5.6
1961	37.37	28.64	30.39	41.63	-	1.5	0.5	1	1.5
1962	37.86	31.41	30.54	41.05	-	4.8	2.9	8	4.8
1963	30.25	26.26	31.27	39.69	-	0.4	-5.5	2	0.4
1964	31.47	29.96	31.59	38.52	1.982	6.4	6.1	4	6.4
1965	39.95	31.83	28.15	37.67	6.050	8.1	5.2	22	8.1
1966	38.83	33.40	27.99	36.74	1.420	2.9	3.1	6	2.9
1967	44.99	29.32	25.54	40.16	1.609	3.0	2.4	16	3.0
1968	47.18	32.83	25.22	37.35	1.552	4.8	1.3	9	4.8
1969	46.70	32.74	25.16	37.63	10.524	7.6	7.5	11	7.6
1970	49.48	29.61	25.88	39.65	2.885	3.7	3.8	2	3.7
1971	49.92	28.35	25.45	43.22	7.074	8.2	20.6	8	8.2
1972	47.68	33.50	24.07	33.75	5.250	-5.9	-15.6	3	-5.9
1973	36.81	29.94	28.21	36.55	225	3.9	4.4	-5	3.9
1974	36.24	21.83	27.67	42.61	1.800	8.1	17.4	-5	8.1
1975	33.86	16.64	30.03	51.02	7.765	13.0	1.6	16	13.0
1976	33.16	43.42	34.28	29.27	359	27.0	-0.9	10	27.0
1977	31.50	32.75	37.07	37.87	39.187	5.0	15.1	0	5.0
1978	34.47	39.76	36.07	36.49	1.905	1.2	2.0	1	1.2
1979	31.04	39.04	38.27	34.74	150	1.2	0.1	-16	1.2
1980	34.27	39.68	30.71	34.33	14.029	-23.2	-22.2	-10	-23.2
1981	37.54	31.83	27.06	35.48	-	7.2	6.8	18	7.2
1982	37.13	32.56	25.11	33.59	-	2.1	3.9	2	2.1
1983	34.53	30.00	24.84	32.55	-	-5.4	-1.6	-4	-5.4
1984	31.09	32.14	23.48	28.92	-	-11.5	-10.7	-5	-11.5
1985	33.36	31.69	21.23	27.95	713	-4.8	-5.5	8	-4.8
1986	47.15	31.57	16.07	25.86	886	-3.1	0.9	25	-3.1
1987	40.24	36.76	17.30	22.03	3.500	7.1	4.7	6	7.1
1988	45.82	36.58	15.42	23.48	545	-5.6	-0.7	1	-5.6
1989	42.42	32.99	18.95	26.07	2.667	25.4	9.6	3	25.4
1990	44.00	37.07	21.80	26.98	519	20.9	8.0	15	20.9
1991	44.95	35.49	25.01	32.52	2.218	29.9	36.8	21	29.9
1992	48.38	40.16	22.48	25.03	261	-5.1	-17.3	12	-5.1
1993	51.03	40.17	20.71	25.51	261	1.7	4.0	17	1.7
1994	53.62	43.15	16.11	16.69	-	-19.8	-22.8	-7	-19.8
1995	48.61	37.13	15.29	18.38	17.238	-10.3	-5.7	-2	-10.3
1996	45.98	35.64	17.13	22.69	4.580				
1997	47.30	35.63	16.85	22.45	4.056				

Tablo 10: dokuma ve deri sanayiinde bölüşüm göstergeleri

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Ankara, 2001; Tayanç, T., Türkiye'de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980), Türkiye Denizciler Sendikası Yayını, İstanbul, 1987; Türk Metal Sendikası, 12 Eylül 1980 Sonrasında Yapılan Grevlerin Sayısal Değerlendirmesi, 1989; DİE, Çalışma İstatistikleri 1995, Ankara, 1996; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri, Ankara.

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.

Yıl	İmal.San Mark-up	Orman Mark-up	Ima. San. Ücret/ Kat.Deg.	Orman Ücret/ Kat.Deg	Grevc Katılan İşçi sayısı	İmal.San. Reel Ucret (Değişim %)	Orman Reel Ücret (% değişim)	Imalat Sanayi Üretkenlik (% değişim)	Orman Üretkenlik (% değişim)
1950	32.84	33.33	32.23	40.00	-	-	-	-	-
1951	32.29	33.33	31.75	38.46	-	8.5	16.3	-8.8	0
1952	40.15	38.46	28.98	33.33	-	7.2	-0.2	7	-6
1953	39.93	32.25	29.94	40.00	-	7.6	9.3	36	33
1954	35.92	34.21	31.39	35.00	-	0.8	-2.4	-7	1
1955	34.87	28.84	30.36	39.13	-	-1.1	5.6	1	-5
1956	32.84	27.39	31.90	35.48	-	7.8	8.3	-1	18
1957	35.03	30.43	30.88	35.71	-	6.6	7.2	9	4
1958	35.07	43.75	31.13	30.00	-	1.9	11.1	-12	16
1959	38.61	18.53	28.97	50.00	-	2.7	-1.3	13	-38
1960	39.71	23.24	28.61	42.66	-	5.6	18.2	11	40
1961	37.37	26.45	30.39	41.66	-	1.5	-12.0	1	-5
1962	37.86	32.05	30.54	36.19	-	4.8	3.3	8	24
1963	30.25	35.61	31.27	34.18	-	0.4	1.1	2	10
1964	31.47	28.51	31.59	41.07	-	6.4	6.0	4	-2
1965	39.95	26.69	28.15	44.09	-	8.1	5.5	22	-7
1966	38.83	31.86	27.99	38.41	-	2.9	0.9	6	8
1967	44.99	31.78	25.54	38.82	-	3.0	1.5	16	10
1968	47.18	21.65	25.22	46.28	-	4.8	1.1	9	-22
1969	46.70	25.31	25.16	43.33	-	7.6	2.4	11	17
1970	49.48	29.21	25.88	36.77	-	3.7	-0.6	2	6
1971	49.92	24.13	25.45	46.96	-	8.2	25.8	8	1
1972	47.68	40.06	24.07	28.38	220	-5.9	-24.7	3	4
1973	36.81	30.84	28.21	33.53	-	3.9	9.6	-5	-6
1974	36.24	27.05	27.67	40.99	-	8.1	29.6	-5	15
1975	33.86	34.89	30.03	38.16	1.130	13.0	-0.9	16	7
1976	33.16	39.89	34.28	34.17	140	27.0	26.7	10	16
1977	31.50	51.67	37.07	27.50	-	5.0	1.8	0	-6
1978	34.47	49.70	36.07	30.07	-	1.2	-3.1	1	-5
1979	31.04	33.51	38.27	41.60	450	1.2	23.8	-16	-11
1980	34.27	32.95	30.71	36.61	-	-23.2	-37.3	-10	-23
1981	37.54	25.60	27.06	39.35	-	7.2	5.0	18	12
1982	37.13	24.29	25.11	39.54	-	2.1	1.1	2	-9
1983	34.53	29.39	24.84	32.25	-	-5.4	-7.2	-4	0
1984	31.09	26.67	23.48	32.57	-	-11.5	-9.1	-5	-9
1985	33.36	35.30	21.23	23.93	174	-4.8	-12.0	8	36
1986	47.15	30.56	16.07	23.88	177	-3.1	-1.3	25	-9
1987	40.24	36.01	17.30	19.44	177	7.1	10.0	6	22
1988	45.82	35.93	15.42	19.78	231	-5.6	-3.1	1	-7
1989	42.42	33.07	18.95	25.81	265	25.4	24.3	3	1
1990	44.00	30.76	21.80	29.14	1.420	20.9	20.3	15	12
1991	44.95	28.15	25.01	36.59	114	29.9	35.2	21	21
1992	48.38	35.76	22.48	29.03	21	-5.1	-8.0	12	17
1993	51.03	37.28	20.71	27.39	265	1.7	8.2	17	7
1994	53.62	32.04	16.11	28.15	-	-19.8	-23.5	-7	-19
1995	48.61	43.88	15.29	17.31	3.096	-10.3	-19.3	-2	41
1996	45.98	36.57	17.13	20.42					
1997	47.30	44.68	16.85	18.47					

Tablo 11: Orman ürünleri ve mobilya sanayiinde bölüşüm göstergeleri

Kaynak: Tablo 10'daki kaynaklar

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.

Yıl	İmal.San Mark-up	Gıda Mark-up	İmal.San Ücret/ Kat.Değ	Gıda Ücret/ Kat.Değ	Grev e Katılan İşçi Sayısı	İmal.San. Reel Ücret (Değişim %)	Gıda Reel Ücret (% değişim)	İmalat Sanayi Üretkenlik (% değişim)	Gıda Üretkenlik (% değişim)
1950	32.84	36.09	32.23	17.62	-	-	-	-	-
1951	32.29	34.73	31.75	19.94	-	8.5	1.5	-8.8	15
1952	40.15	41.23	28.98	18.36	-	7.2	12.4	7	11
1953	39.93	35.22	29.94	22.26	-	7.6	5.3	36	21
1954	35.92	33.53	31.39	22.45	-	0.8	5.3	-7	14
1955	34.87	35.24	30.36	20.95	-	-1.1	0.5	1	-13
1956	32.84	32.36	31.90	23.03	-	7.8	7.6	-1	12
1957	35.03	33.34	30.88	20.89	-	6.6	6.1	9	3
1958	35.07	31.57	31.13	22.19	-	1.9	2.7	-12	-14
1959	38.61	37.35	28.97	18.91	-	2,7	6,5	13	-2
1960	39.71	44.39	28.61	16.87	-	5.6	4.3	11	46
1961	37.37	37.50	30.39	20.16	-	1.5	-1.4	1	7
1962	37.86	37.21	30.54	20.81	-	4.8	1.3	8	5
1963	30.25	24.90	31.27	23.66	-	0.4	12.1	2	0
1964	31.47	28.94	31.59	23.24	-	6.4	2.4	4	10
1965	39.95	36.01	28.15	22.54	-	8.1	20.1	22	-24
1966	38.83	33.52	27.99	21.91	-	2.9	-1.1	6	41
1967	44.99	40.28	25.54	18.36	159	3.0	1.2	16	5
1968	47.18	39.57	25.22	20.46	-	4.8	7.8	9	8
1969	46.70	39.92	25.16	19.58	83	7.6	8.1	11	17
1970	49.48	42.47	25.88	21.22	21.578	3.7	4.9	2	6
1971	49.92	54.01	25.45	16.50	106	8.2	1.5	8	-28
1972	47.68	45.08	24.07	18.67	894	-5.9	-6.5	3	15
1973	36.81	27.70	28.21	25.65	531	3.9	2.7	-5	7
1974	36.24	30.47	27.67	24.15	1.650	8.1	2.5	-5	18
1975	33.86	36.57	30.03	21.70	897	13.0	24.1	16	-4
1976	33.16	24.02	34.28	34.80	1.312	27.0	41.7	10	26
1977	31.50	26.22	37.07	36.36	418	5.0	1.3	0	26
1978	34.47	25.67	36.07	39.74	-	1.2	-2.0	1	-30
1979	31.04	19.49	38.27	47.26	762	1.2	6.9	-16	-7
1980	34.27	27.90	30.71	35.47	2.627	-23.2	-27.2	-10	-27
1981	37.54	29.98	27.06	30.12	-	7.2	13.1	18	18
1982	37.13	42.03	25.11	22.11	-	2.1	-2.1	2	22
1983	34.53	33.19	24.84	25.39	-	-5.4	-4.4	-4	-2
1984	31.09	33.92	23.48	21.83	-	-11.5	-15.0	-5	-0
1985	33.36	40.72	21.23	18.09	-	-4.8	-6.4	8	8
1986	47.15	43.15	16.07	16.19	188	-3.1	-5.7	25	-7
1987	40.24	43.28	17.30	16.23	120	7.1	5.6	6	15
1988	45.82	47.29	15.42	13.33	2.395	-5.6	-12.6	1	-7
1989	42.42	40.30	18.95	18.10	1.873	25.4	36.0	3	7
1990	44.00	39.34	21.80	21.87	6.867	20.9	28.9	15	39
1991	44.95	45.35	25.01	22.18	650	29.9	28.5	21	1
1992	48.38	41.78	22.48	23.72	853	-5.1	6.3	12	-1
1993	51.03	43.20	20.71	21.96	2.088	1.7	2.3	17	21
1994	53.62	38.12	16.11	20.25	376	-19.8	-16.4	-7	2
1995	48.61	40.23	15.29	16.60	16.146	-10.3	-15.4	-2	-26
1996	45.98	38.44	17.13	16.32					
1997	47.30	27.43	16.85	20.98					

Tablo 12: Gıda içki ve tütün sanayiinde bölüşüm göstergeleri

Kaynak: Tablo 10'daki kaynaklar

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı

Yıl	İmal.San Mark-up	Kağıt Mark-up	İmal.San Ücret/ Kat.Değ	Kağıt Ücret/ Kat.Değ	Grevc Katılan İşçi Sayısı	İmal.San. Reel Ücret (Değişim %)	Kağıt Reel Ücret (% değişim)	İmalat Sanayi Üretkenlik (% değişim)	Kağıt Üretkenlik (% değişim)
1950	32.84	26.31	32.23	50.00	-	-	-	-	-
1951	32.29	36.36	31.75	42.30	-	8.5	12.3	-8.8	15
1952	40.15	52.17	28.98	35.13	-	7.2	10.5	7	11
1953	39.93	44.44	29.94	41.46	-	7.6	3.9	36	21
1954	35.92	55.38	31.39	33.33	-	0.8	-1.4	-7	14
1955	34.87	44.04	30.36	35.08	-	-1.1	-9.8	1	-13
1956	32.84	49.00	31.90	37.17	-	7.8	23.0	-1	12
1957	35.03	56.19	30.88	37.38	-	6.6	4.7	9	3
1958	35.07	61.80	31.13	32.30	-	1.9	-14.6	-12	-14
1959	38.61	37.50	28.97	42.07	-	2.7	23.1	13	-2
1960	39.71	62.72	28.61	31.64	-	5.6	6.8	11	46
1961	37.37	71.98	30.39	32.55	-	1.5	5.1	1	7
1962	37.86	67.74	30.54	33.86	-	4.8	4.4	8	5
1963	30.25	53.27	31.27	35.32	-	0.4	1.8	2	0
1964	31.47	53.63	31.59	33.73	-	6.4	4.8	4	10
1965	39.95	30.82	28.15	48.34	-	8.1	7.0	22	-24
1966	38.83	55.17	27.99	37.25	-	2.9	3.6	6	41
1967	44.99	39.97	25.54	40.42	-	3.0	5.8	16	5
1968	47.18	38.05	25.22	39.43	-	4.8	2.5	9	8
1969	46.70	37.60	25.16	40.59	-	7.6	-0.8	11	17
1970	49.48	60.57	25.88	30.60	-	3.7	-3.1	2	6
1971	49.92	42.03	25.45	35.53	-	8.2	-9.4	8	-28
1972	47.68	46.14	24.07	31.66	-	-5.9	3.5	3	15
1973	36.81	34.75	28.21	38.28	-	3.9	10.8	-5	7
1974	36.24	50.54	27.67	30.35	-	8.1	4.9	-5	18
1975	33.86	32.38	30.03	42.00	-	13.0	18.9	16	-4
1976	33.16	33.08	34.28	42.30	-	27.0	9.7	10	26
1977	31.50	41.10	37.07	36.10	38	5.0	14.9	0	26
1978	34.47	21.74	36.07	53.47	-	1.2	28.2	1	-30
1979	31.04	19.98	38.27	55.05	-	1.2	-14.1	-16	-7
1980	34.27	22.87	30.71	49.24	720	-23.2	-23.2	-10	-27
1981	37.54	25.70	27.06	39.09	140	7.2	-7.4	18	18
1982	37.13	28.93	25.11	36.69	-	2.1	15.8	2	22
1983	34.53	36.31	24.84	32.48	-	-5.4	-9.8)	-1	-2
1984	31.09	35.64	23.48	28.07	-	-11.5	-14.7	-5	-0
1985	33.36	38.70	21.23	25.20	-	-4.8	-5.6	8	8
1986	47.15	36.24	16.07	25.10	-	-3.1	-5.7	25	-7
1987	40.24	35.77	17.30	23.24	-	7.1	11.8	6	15
1988	45.82	45.44	15.42	19.44	10.988	-5.6	-11.6	1	-7
1989	42.42	39.77	18.95	26.59	9.278	25.4	48.1	3	7
1990	44.00	48.03	21.80	27.02	53	20.9	14.0	15	39
1991	44.95	43.49	25.01	30.99	9.954	29.9	17.8	21	1
1992	48.38	39.60	22.48	29.66	74	-5.1	-2.2	12	-1
1993	51.03	49.21	20.71	21.02	683	1.7	-1.4	17	21
1994	53.62	57.12	16.11	16.26	-	-19.8	-18.2	-7	2
1995	48.61	38.10	15.29	18.40	5.385	-10.3	-10.1	-2	-26
1996	45.98	44.10	17.13	18.66					
1997	47.30	39.61	16.85	19.29					

Tablo 13: Kağıt ve kağıt ürünleri sanayiinde bölüşüm göstergeleri

Kaynak: Tablo 10'daki kaynaklar

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.

Yıl	İmal.San Mark-up	Kimya Mark-up	İmal.San Ücret/ Kat.Değ	Kimya Ücret/ Kat.Değ	Greve Katılan İşçi Sayısı	İmal.San. Reel Ücret (Değişim %)	Kimya Reel Ücret (% değişim)	İmalat Sanayi Üretkenlik (% değişim)	Kimya Üretkenlik (% değişim)
1950	32.84	30.70	32.23	29.09	-	-	-	-	-
1951	32.29	31.25	31.75	28.57	-	8.5	14.4	-8.8	-3
1952	40.15	30.05	28.98	29.72	-	7.2	-0.9	7	-13
1953	39.93	30.55	29.94	30.00	-	7.6	11.4	36	46
1954	35.92	30.34	31.39	27.27	-	0.8	-0.0	-7	7
1955	34.87	29.92	30.36	25.90	-	-1.1	2.4	1	4
1956	32.84	29.82	31.90	27.14	-	7.8	16.2	-1	7
1957	35.03	37.85	30.88	24.05	-	6.6	6.0	9	20
1958	35.07	42.29	31.13	21.15	-	1.9	-7.3	-12	-8
1959	38.61	38.85	28.97	23.63	-	2.7	5.3	13	-3
1960	39.71	36.01	28.61	24.95	-	5.6	9.6	11	7
1961	37.37	42.61	30.39	23.67	-	1.5	9.4	1	22
1962	37.86	33.75	30.54	25.89	-	4.8	8.2	8	3
1963	30.25	40.94	31.27	22.24	-	0.4	12.5	2	36
1964	31.47	36.20	31.59	24.83	1.085	6.4	1.2	4	-11
1965	30.95	45.80	28.15	20.93	-	8.1	8.2	22	33
1966	38.83	67.85	27.99	14.52	-	2.9	2.6	6	55
1967	44.99	106.7	25.54	10.80	1.743	3.0	4.9	16	43
1968	47.18	108.5	25.22	10.46	1.600	4.8	4.0	9	9
1969	46.70	113.1	25.16	10.29	683	7.6	10.9	11	10
1970	49.48	114.6	25.88	12.02	1.050	3.7	4.5	2	-6
1971	49.92	92.44	25.45	12.22	630	8.2	3.1	8	-2
1972	47.68	93.62	24.07	11.29	-	-5.9	4.1	3	23
1973	36.81	71.66	28.21	13.68	-	3.9	-2.5	-5	-12
1974	36.24	64.25	27.67	12.71	970	8.1	18.5	-5	-9
1975	33.86	53.39	30.03	13.76	154	13.0	-3.7	16	-6
1976	33.16	33.46	34.28	25.42	2.194	27.0	41.3	10	-12
1977	31.50	31.44	37.07	27.52	-	5.0	1.6	0	1
1978	34.47	36.81	36.07	24.99	800	1.2	1.3	1	6
1979	31.04	38.40	38.27	22.98	500	1.2	4.8	-16	-18
1980	34.27	39.02	30.71	13.99	720	-23.2	-25.7	-10	2
1981	37.54	52.25	27.06	10.32	-	7.2	3.2	18	24
1982	37.13	42.53	25.11	10.79	-	2.1	1.4	2	-10
1983	34.53	41.00	24.84	10.28	-	-5.4	-6.5	-4	-1
1984	31.09	29.02	23.48	11.33	-	-11.5	-9.2	-5	-19
1985	33.36	32.21	21.23	10.01	596	-4.8	-5.6	8	5
1986	47.15	77.10	16.07	05.95	2.547	-3.1	1.6	25	69
1987	40.24	39.35	17.30	09.38	9.380	7.1	8.9	6	-8
1988	45.82	52.53	15.42	07.47	6.322	-5.6	-1.7	1	16
1989	42.42	51.66	18.95	09.48	2.142	25.4	32.8	3	5
1990	44.00	58.67	21.80	11.14	11.505	20.9	23.6	15	8
1991	44.95	60.93	25.01	13.48	3.155	29.9	23.6	21	12
1992	48.38	76.06	22.48	11.86	594	-5.1	-0.9	12	15
1993	51.03	80.13	20.71	11.68	356	1.7	1.0	17	15
1994	53.62	77.93	16.11	09.49	185	-19.8	-13.2	-7	-9
1995	48.61	80.64	15.29	08.28	2.796	-10.3	-6.3	-2	8
1996	45.98	69.60	17.13	09.20					
1997	47.30	79.50	16.85	08.96					

Tablo 14: Kimya petrol, kömür, kauçuk ve plastik sanayiinde bölüşüm göstergeleri

Kaynak: Tablo 10'daki kaynaklar

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.

Yıl	İmal.San Mark-up	Taş ve Toprak Mark-up	İmal.San Ücret/ Kat.Değ	Taş ve Toprak Ücret/ Kat.Değ	Grev e Katılan İşçi Sayısı	İmal.San. Reel Ücret (Değişim %)	Taş ve Toprak Reel Ücret (% değişim)	İmalat Sanayi Üretkenlik (% değişim)	Taş ve Toprak Üretkenlik (% değişim)
1950	32.84	61.53	32.23	38.46	-	-	-	-	-
1951	32.29	44.82	31.75	45.83	-	8.5	4.3	-8.8	-26
1952	40.15	63.88	28.98	37.83	-	7.2	1.4	7	9
1953	39.93	67.39	29.94	38.00	-	7.6	17.5	36	52
1954	35.92	81.81	31.39	33.82	-	0.8	-4.5	-7	7
1955	34.87	72.36	30.36	32.92	-	-1.1	-3.2	1	-5
1956	32.84	50.49	31.90	40.69	-	7.8	11.4	-1	-11
1957	35.03	54.23	30.88	40.18	-	6.6	1.2	9	-1
1958	35.07	45.41	31.13	40.36	-	1.9	6.9	-12	-7
1959	38.61	63.35	28.97	32.79	-	2.7	-3.4	13	23
1960	39.71	46.27	28.61	38.42	-	5.6	6.8	11	-5
1961	37.37	47.91	30.39	37.45	-	1.5	1.2	1	10
1962	37.86	60.99	30.54	33.99	-	4.8	7.2	8	22
1963	30.25	55.25	31.27	34.94	-	0.4	-0.6	2	1
1964	31.47	64.59	31.59	32.92	-	6.4	11.5	4	16
1965	39.95	74.55	28.15	30.28	-	8.1	1.6	22	10
1966	38.83	68.42	27.99	31.86	-	2.9	3.8	6	0
1967	44.99	49.54	25.54	38.68	-	3.0	5.7	16	-10
1968	47.18	65.29	25.22	32.54	-	4.8	7.5	9	30
1969	46.70	56.82	25.16	35.43	-	7.6	7.1	11	8
1970	49.48	56.54	25.88	35.10	-	3.7	3.0	2	2
1971	49.92	62.86	25.45	30.76	4.377	8.2	-2.1	8	11
1972	47.68	60.36	24.07	31.31	-	-5.9	4.4	3	1
1973	36.81	40.96	28.21	37.70	135	3.9	1.9	-5	-12
1974	36.24	38.57	27.67	38.45	17	8.1	6.8	-5	-3
1975	33.86	31.34	30.03	45.73	694	13.0	15.9	16	5
1976	33.16	49.34	34.28	40.87	258	27.0	27.6	10	27
1977	31.50	47.76	37.07	41.33	4.926	5.0	5.2	0	-2
1978	34.47	49.57	36.07	38.66	-	1.2	0.0	1	13
1979	31.04	37.15	38.27	43.89	16	1.2	-8.8	-16	-25
1980	34.27	51.46	30.71	29.22	7.805	-23.2	-23.9	-10	7
1981	37.54	58.37	27.06	25.33	-	7.2	8.8	18	22
1982	37.13	49.73	25.11	27.32	-	2.1	15.6	2	7
1983	34.53	50.92	24.84	28.38	-	-5.4	-9.2	-4	-19
1984	31.09	42.97	23.48	30.26	-	-11.5	-6.1	-5	-6
1985	33.36	47.32	21.23	27.69	-	-4.8	5.0	8	3
1986	47.15	67.00	16.07	18.15	-	-3.1	-13.6	25	22
1987	40.24	79.26	17.30	15.67	625	7.1	4.3	6	17
1988	45.82	75.62	15.42	16.86	3.734	-5.6	0.1	1	1
1989	42.42	68.61	18.95	21.46	1.822	25.4	24.8	3	4
1990	44.00	77.09	21.80	24.17	17.620	20.9	40.2	15	15
1991	44.95	69.44	25.01	26.31	11.747	29.9	8.5	21	8
1992	48.38	77.71	22.48	23.89	265	-5.1	2.1	12	18
1993	51.03	96.07	20.71	18.89	587	1.7	-1.0	17	31
1994	53.62	100.24	16.11	14.83	324	-19.8	-22.0	-7	-2
1995	48.61	81.93	15.29	16.63	9.867	-10.3	-3.5	-2	6
1996	45.98	74.22	17.13	18.18					
1997	47.30	76.08	16.85	17.59					

Tablo 15: Taş ve toprağa dayalı ürünler sanayiinde bölüşüm göstergeleri

Kaynak: Tablo 10'daki kaynaklar

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve dalıa fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.

Yıl	İmal.San Mark-up	Metal Ana Mark-up	İmal.San Ücret/ Kat.Değ	Metal Ana Ücret/ Kat.Değ	İmal.San. Reel Ücret (Değişim %)	Metal Ana Reel Ücret (% değişim)	İmalat Sanayi Üretkenlik (% değişim)	Metal Ana Üretkenlik (% değişim
1950	32.84	23.40	32.23	54.16	-	-	-	-
1951	32.29	52.38	31.75	32.65	8.5	3.7	-8.8	45
1952	40.15	88.88	28.98	19.10	7.2	0.3	7	47
1953	39.93	52.84	29.94	20.73	7.6	7.1	36	28
1954	35.92	13.42	31.39	53.48	0.8	15.6	-7	-55
1955	34.87	17.22	30.36	50.68	-1.1	2.6	1	9
1956	32.84	23.79	31.90	37.89	7.8	-5.6	-1	20
1957	35.03	14.13	30.88	55.05	6.6	-8.6	9	-38
1958	35.07	46.70	31.13	27.96	1.9	2.8	-12	75
1959	38.61	64.66	28.97	19.78	2.7	-0.8	13	43
1960	39.71	51.14	28.61	23.18	5.6	11.2	11	-2
1961	37.37	33.29	30.39	30.32	1.5	4.1	1	-16
1962	37.86	41.42	30.54	26.68	4.8	18.0	8	40
1963	30.25	34.97	31.27	27.71	0.4	-8.5	2	-8
1964	31.47	34.40	31.59	28.23	6.4	13.4	4	7
1965	39.95	60.36	28.15	18.32	8.1	0.5	22	53
1966	38.83	30.23	27.99	34.01	2.9	10.3	6	-40
1967	44.99	46.62	25.54	29.33	3.0	-1.0	16	16
1968	47.18	64.93	25.22	22.93	4.8	4.0	9	36
1969	46.70	56.74	25.16	25.58	7.6	5.0	11	16
1970	49.48	64.38	25.88	21.09	3.7	2.2	2	-2
1971	49.92	58.06	25.45	23.73	8.2	-3.5	8	-12
1972	47.68	53.97	24.07	23.69	-5.9	-0.3	3	9
1973	36.81	34.59	28.21	31.45	3.9	0.3	-5	-16
1974	36.24	36.61	27.67	29.72	8.1	12.0	-5	-13
1975	33.86	28.97	30.03	41.23	13.0	15.6	16	-2
1976	33.16	28.10	34.28	48.77	27.0	28.2	10	21
1977	31.50	36.57	37.07	39.06	5.0	1.8	0	33
1978	34.47	39.94	36.07	34.78	1.2	-1.2	1	1
1979	31.04	26.17	38.27	49.05	1.2	2.9	-16	-40
1980	34.27	25.91	30.71	43.24	-23.2	-14.2	-10	-7
1981	37.54	22.73	27.06	46.81	7.2	6.9	18	9
1982	37.13	16.35	25.11	48.45	2.1	-3.2	2	-8
1983	34.53	22.08	24.84	38.28	-5.4	-4.8	-4	26
1984	31.09	23.98	23.48	30.60	-11.5	-13.0	-5	15
1985	33.36	21.39	21.23	28.15	-4.8	-10.3	8	5
1986	47.15	23.46	16.07	25.31	-3.1	-0.2	25	17
1987	40.24	30.51	17.30	20.36	7.1	4.0	6	21
1988	45.82	36.41	15.42	16.31	-5.6	-6.8	1	4
1989	42.42	33.05	18.95	21.70	25.4	43.8	3	9
1990	44.00	20.10	21.80	37.27	20.9	15.7	15	-10
1991	44.95	18.99	25.01	48.63	29.9	55.8	21	31
1992	48.38	20.43	22.48	44.77	-5.1	-3.5	12	19
1993	51.03	28.53	20.71	32.82	1.7	-2.6	17	29
1994	53.62	39.88	16.11	20.12	-19.8	-16.9	-7	12
1995	48.61	25.44	15.29	21.65	-10.3	-25.5	-2	-26
1996	45.98	27.10	17.13	25.27				
1997	47.30	41.71	16.85	16.75				

Tablo 16: Metal ana sanayiinde bölüşüm göstergeleri

Kaynak: Tablo 10'daki kaynaklar

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.

Yıl	İmal.San Mark-up	Metal Eşya Mark-up	İmal.San Ücret/ Kat.Değ	Metal Eşya Ücret/ Kat.Değ	Grev'e Katılan İşçi Sayısı*	İmal.San. Reel Ücret (Değişim %)	Metal Eşya Reel Ücret (% Değişim)	İmalat Sanayi Üretkenlik (% değişim)	Metal Eşya Üretkenlik (% değişim)
1950	32.84	18.47	32.23	70.68	-	-	-	-	-
1951	32.29	14.15	31.75	73.68	-	8.5	5.8	-8.8	-18
1952	40.15	39.66	28.98	51.02	-	7.2	5.6	7	41
1953	39.93	33.72	29.94	52.10	-	7.6	8.8	36	39
1954	35.92	15.50	31.39	69.90	-	0.8	0.2	-7	-28
1955	34.87	17.43	30.36	68.59	-	-1.1	-0.1	1	0
1956	32.84	18.65	31.90	67.58	-	7.8	7.2	-1	5
1957	35.03	27.72	30.88	60.18	-	6.6	1.2	9	12
1958	35.07	27.79	31.13	56.42	-	1.9	-4.2	-12	-11
1959	38.61	34.74	28.97	49.14	-	2.7	7.4	13	27
1960	39.71	36.27	28.61	45.68	-	5.6	5.9	11	18
1961	37.37	47.86	30.39	38.40	-	1.5	1.9	1	28
1962	37.86	45.85	30.54	36.89	-	4.8	3.4	8	12
1963	30.25	31.03	31.27	39.09	-	0.4	-9.5	2	-11
1964	31.47	24.40	31.59	43.60	-	6.4	13.6	4	0
1965	39.95	41.00	28.15	36.71	-	8.1	-1.8	22	11
1966	38.83	30.94	27.99	39.44	-	2.9	2.6	6	-2
1967	44.99	32.48	25.54	37.62	515	3.0	2.5	16	13
1968	47.18	28.39	25.22	40.35	2.424	4.8	4.8	9	1
1969	46.70	28.78	25.16	39.23	1.217	7.6	7.1	11	8
1970	49.48	29.37	25.88	42.77	1.246	3.7	3.2	2	3
1971	49.92	30.05	25.45	43.06	5.556	8.2	10.3	8	6
1972	47.68	29.79	24.07	38.26	3.712	-5.9	-3.9	3	13
1973	36.81	28.50	28.21	37.92	788	3.9	-1.0	-5	5
1974	36.24	26.11	27.67	40.48	2.512	8.1	5.1	-5	-0
1975	33.86	27.91	30.03	38.83	2.101	13.0	13.6	16	31
1976	33.16	37.38	34.28	35.16	4.065	27.0	26.1	10	39
1977	31.50	27.84	37.07	44.24	850	5.0	5.7	0	-15
1978	34.47	33.03	36.07	40.38	3.883	1.2	2.1	1	5
1979	31.04	33.85	38.27	40.00	588	1.2	-1.1	-16	-15
1980	34.27	32.24	30.71	39.11	28.724	-23.2	-20.5	-10	-26
1981	37.54	33.01	27.06	38.16	-	7.2	6.9	18	20
1982	37.13	36.83	25.11	34.07	-	2.1	2.1	2	10
1983	34.53	32.61	24.84	32.85	-	-5.4	-5.6	-4	0
1984	31.09	32.20	23.48	29.69	474	-11.5	-9.8	-5	10
1985	33.30	32.62	21.23	28.85	351	-4.8	-3.0	8	3
1986	47.15	40.07	16.07	23.36	2.739	-3.1	-4.9	25	13
1987	40.24	40.30	17.30	22.64	12.062	7.1	11.1	6	14
1988	45.82	43.38	15.42	21.03	3.046	-5.6	-7.0	1	-4
1989	42.42	41.46	18.95	25.08	20.496	25.4	21.7	3	1
1990	44.00	42.30	21.80	26.24	74.832	20.9	21.9	15	37
1991	44.95	41.22	25.01	28.53	83.243	29.9	26.5	21	31
1992	48.38	45.31	22.48	25.08	1.447	-5.1	-3.7	12	28
1993	51.03	47.04	20.71	23.15	274	1.7	4.5	17	26
1994	53.62	55.19	16.11	19.61	699	-19.8	-22.2	-7	-10
1995	48.61	46.24	15.29	19.06	21.962	-10.3	-2.9	-2	2
1996	45.98	43.71	17.13	20.78					
1997	47.30	47.28	16.85	19.85					

Tablo 17: Metal eşya, makine ve teçhizatı sanayiinde bölüşüm göstergeleri

Kaynak: Tablo 10'daki kaynaklar

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.
**) Grevci işçi sayıları istatistiki veriler nedeni ile metal ana sanayi ile metal eşya, makine ve teçhizat sanayiini birlikte içermektedir.*

Kaynakça

Akkaya, Y., "1960 Sonrasında İşçi Hareketleri", Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 2, 1998.

Akkaya, Y., "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1", Praksis, Sayı: 5, 2002.

Altıok, M., "İmalat Sanayiinde Sömürü Oranı 1963-194", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 2, 1998. ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998, Ankara, 1999.

Ansal,H.-Küçükçiftçi, S.-Onaran, Ö.-Orbay, B.Z, Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik, Tarih Vakfı/FES, İstanbul, 2000.

Boratav, K., 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991.

Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı: Ekim 1978.

ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998, Ankara, 1999.

ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri, Ankara.

DİE, Aralık 1991'de Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Ankara, 1991.

DİE, Çalışma İstatistikleri 1995, Ankara, 1996.

DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Ankara, 2001

Küçük, Y., Quo Vadimus Nereye Gidiyoruz, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.

Petrol-İş, '86 Yıllığı, İstanbul, 1987.

Petrol-İş, '91 Yıllığı, İstanbul, 1992.

Petrol-İş, '97-'99 Yıllığı, İstanbul, 2000.

Petrol-İş,'93-94 Yıllığı, İstanbul,1995.

Tayanç, T., Türkiye'de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980), Türkiye Denizciler Sendikası Yayını, İstanbul, 1987.

Türk Metal Sendikası, 12 Eylül 1980 Sonrasında Yapılan Grevlerin Sayısal Değerlendirmesi, 1989.

Dipnotlar:

[1] Boratav, K., 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991, s.34

[2] Mark-up oranı olarak ifade ettiğimiz kâr oranı burada kullanılan anlamı ile toplam gayri safi kârlar ile değişken üretim maliyetleri (ücretler+diğer girdi giderleri) arasındaki orandır. Bir başka tanımlama ile mark-up, sabit maliyetleri ve net bir kâr marjını karşılamak için ortalama değişen maliyetler üzerine satıcıların eklediği fiyatın oranıdır.

[3] Bu dönemin grevlerinin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bakınız Yüksel AKKAYA, "1960 Sonrasında İşçi Hareketleri", Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 2, 1998, s.105-112.

[4] Tablolardaki reel ücret değişimi ve üretkenlik değişimi İTÜ öğretim üye-

lerinden sevgili Özlem Onaran'ın hesaplamalarından alınmıştır.

[5] Bu duruma ilişkin oldukça anlamlı bir değerlendirme için bkz: Küçük, Y., Quo Vadimus Nereye Gidiyoruz, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.

[6] Özellikle 1980 sonrası ücretlere yönelik gelişmeleri değerlendiren kaynaklar için bkz: Boratav, K., 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991; Ansal,H.-Küçükçiftçi, S.-Onaran, Ö.-Orbay, B.Z, Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik, Tarih Vakfı/FES, İstanbul, 2000.

Makina kırıcılardan, insan kıyıcılara

"Uygar" kapitalist dünya, bundan iki yüz yıl önce de kendisini yerleştirirken çok acımasız davranmıştı. Bugün de çok acımasız davranıyor. Ne yazık ki feodaliteden kapitalizme geçişi bir ileri "çağ" olarak değerlendirmek, insan hayatı açısından bakıdığında sorunlu görünüyor. Sorunun kökeni sömürü ve artık değer yaratmaktan geçiyor. Bu nedenle bu sürecin "geçiş" çağı direnişler açısından büyük önem taşıyor. Bundan iki yüz yıl öncesinin mağdurları bu düzene, bu çalışma tarzına, bu yaşam biçimine "makine kırıcıları olarak" bilinen Ludist hareket ile baş kaldırmaya çalıştı. Tarihin en zalim, en şiddetli karşı koyuşu ile "yok edildiler". O günden bu güne kapitalizm "uygarlık" aşamasında çok yol aldı!...

Kapitalizmin "uygarlık" açısından aldığı yollardan biri işçilerin örgütlenme ve eylem hakkını mevzuata bağlayarak "prangalamak" oldu. Bu bir hak tanımaktan çok, bir özgürlüğü yok etmek, bir kısıtlama idi. Ancak, "uygarlık" adına işçilere bir "hak" olarak sunuldu.

Kapitalizm "uygarlık" açısından bir de işçilerin sağlığını düşünen düzenlemeler yaptı, "önlemler" aldı. Bunlar öyle önlemler idi ki, bugün dönüp geriye bakıldığında kanlı savaşlardaki kayıplar ve yıkımlar kadar kayıp ve yıkıma yol açmış olmasını tartışmayı kaçınılmazlaştırdı.

Kapitalist dünyada haksız rekabeti önlemek için kurulmuş olan Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ/ILO) çok gecikmiş bir şekilde yakın zamanlarda birer cinayet olan "iş kazalarını" da yıllarca sonra gündeme almaya başladı. Veriler derlemeye ve yayınlamaya başladı. Hoş, bu veriler de grev verileri gibi nadir olarak derlenip yayınlanmaktadır. Bu da sınıfsal bakışın ve duruşun itirafından başka bir şey olmasa gerek!

1990'lı yılların ortasında Dünya'da yılda ortalama 1.2 milyon civarında emekçinin iş "kazası" nedeni ile "öldüğünü" ifşa eden UÇÖ/ILO, izleyen yıllarda bu sayıyı 2 milyona çıkarmak zorunda kaldı. Bu aslında şunun da itirafıdır: son çeyrek yüz yılda iş kazaları nedeni ile sermaye cephesi yaklaşık 50 milyon işçinin ölümünü kabul etmektedir. Bu sayı 20. yüzyılın savaşlarındaki kayıplar ile karşılaştırıldığında çok daha anlamlı olur.

UÇÖ/ILO raporlarına göre, daha vahim olanı ise her yıl iş kazası ve meslek hastalığından etkilenenlerin sayısının ortalama 300 milyon işçi olmasıdır. Bunun anlamı ise "küreselleşme" olarak tarif edilen son çeyrek yüz yılda 7.5 milyar işçinin iş kazası ve meslek hastalığı ile karşı karşıya olmasıdır. Bu sayının ne kadar anlamlı olup olmadığını anlamak için Dünya nüfusu ile karşılaştırmak gerekir!..

Davutpaşa'daki "iş kazası" ve tersanelerdeki "işçi cinayetleri" bir anda Türkiye'de de bir insan kıyıcılığı olduğunu ortaya çıkardı. Öyle ki, sermaye cephesinin itiraf etmek zorunda kaldığı bir durum oluştu. Ancak, sorun derinleştirilemeyerek, günlük gazetelerde kalacak bir haber olarak tarihe not düşüldü. Oysa, sermaye cephesinin sınıf mücadelesinde büyük bir öfke ile karşı çıktığı grevler, greve katılan işçiler ve grevlerde kaybolan işgünleri ile iş ka-

zaları ve meslek hastalıklarındaki kayıp işgünlerini karşılaştırmalı olarak bir başka gerçeği ortaya koyacaktı.

Aşağıdaki iki tablo makina kırıcıları ile insan kıyıcıları arasındaki bir gerçeği çok açık olarak gösteriyor ve uygarlığın ne olduğunu bir kez daha sorulması gerektiğine davet çıkarıyor.

Soru sormak ve soru sorma düşünmek önemlidir.

Bu kitapta yer alan bütün yazıların bir tek amacı sormak ve buna bağlı olarak düşünmek? Soruların yanıtı olan düşünmek "eylemi" bir devrimcilik ve sosyalistlik çağrısı olarak algılanmışsa geriye söylenecek söz kalmamıştır. Tersi bir durum söz konusu ise ve bu kitap bir ölüm sessizliğine teslim edilmişse o zaman yapacak çok şeyimiz var. Aşağıdaki tabloların bize yol göstermesi dileği ile...

Yıl	Grev Sayısı*	Greve Katılan İşçi Sayısı*	İş Kazası ve Meslek Hastalıklarında Ölen İşçi Sayısı	Grevde Kayıp İşgünü*	İş Kazası ve Meslek Hastalıklarındaki Kayıp İşgünü
1963	8	1.514		19.739	1.183.473
1964	83	6.640		238.261	1.207.689
1965	46	6593		336.836	1.349.118
1966	42	11.414	556	430.104	2.256.791
1967	101	9.499	596	350.037	1.756.005
1968	54	5.289	646	174.905	1.960.636
1969	77	12.601	732	235.134	4.088.127
1970	72	21.158	487	220.189	2.068.150
1971	78	10.916	758	476.116	2.225.823
1972	48	14.879	807	659.362	2.269.400
1973	55	12.286	1.011	671.135	2.504.289
1974	110	25.546	1.117	1.109.401	2.620.139
1975	116	13.708	1.038	668.797	5.098.048
1976	58	7.240	1.113	325.830	2.787.219
1977	59	15.682	1.309	1.397.124	3.204.068
1978	87	9.748	1.178	426.127	3.091.218
1979	126	21.011	1.448	1.147.721	2.687.755
1980	220	84.832	1.320	1.303.253	2.369.182
1981	-	-	1.173	-	2.358.846
1982	-	-	988	-	2.171.569
1983	-	-	1.324	-	2.306.596
1984	4	561	1.097	4.947	2.418.778
1985	21	2.410	1.075	194.296	2.292.573
1986	21	7.926	1.321	234.940	2.397.835
1987	307	29.734	1.149	1.961.940	2.545.278
1988	156	30.057	1.475	1.892.655	2.714.288
1989	171	39.435	1.459	2.911.407	2.623.714
1990	458	166.306	1.565	3.466.550	2.642.615
1991	368	164.968	1.631	3.809.354	2.433.954
1992	98	62.189	1.776	1.153.578	2.575.219
1993	49	6.908	1.516	574.741	2.052.973
1994	36	4.782	1.034	242.589	1.926.104
1995	120	109.867	798	4.838.241	1.763.429
1996	38	5.401	1.286	274.322	1.712.285
1997	37	7.045	1.282	181.913	1.922.644
1998	44	11.482	1.094	282.638	1.958.736
1999	34	3.263	1.165	229.825	1.828.520
2000	52	18.705	731	368.475	1.697.695
2001	35	9.911	1.002	286.015	1.852.502
2002	27	4.618	878	43.885	1.831.252
2003	23	1.535	811	144.772	2.111.432
2004	30	3.557	843	93.161	1.983.410
2005	34	3.529	1.096	176.824	1.797.017
2006	26	2.061	1.601	165.666	1.895.253

Tablo 1: Grevler, iş kazaları, kayıp işgünleri

Kaynak: ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998, Ankara, 1999; SSK Yıllıkları, Petrol-İş Yıllıkları.

** Tüm sektörlerde (tarım, sanayi ve hizmet). Yıllara göre oransal farklılıklar göstermekle birlikte Türkiye'de grevlerdeki kayıp işgününün büyük bir bölümünü sanayi sektöründe meydana gelen grevler oluşturmaktadır. Örneğin 1984-1994 döneminde grevlerde kaybolan işgününün yaklaşık % 89'u sanayi sektöründe meydana gelmiştir*

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSMH Sektör Payları (%)																			
Tarım	26.1	24.2	22.4	20.9	21.2	19.7	19.5	17.6	17.3	18.6	16.6	14.6	14.1	14.7	14.7	14.6	15.7	14.9	16.1
Sanayi	19.3	21.9	22.8	21.9	21.1	21.7	25.5	25.6	27.0	27.1	24.8	25.1	24.8	23.7	25.5	25.5	23.9	23.7	21.2
Hizmetler	54.6	53.9	54.8	57.2	57.7	58.2	55.0	56.4	55.7	54.3	58.4	60.3	61.1	61.6	59.7	59.7	60.4	61.4	62.7
GSMH Artış Oranı (%)	-2.8	4.8	3.1	4.2	7.1	4.3	8.8	9.8	1.5	1.8	9.4	0.3	6.4	6.1	-6.1	8.0	7.1	8.3	3.8
Kişi Başına GSMH ($)	1570	1508	1412	1299	1238	1356	1487	1668	1693	1976	2715	2655	2744	3058	2161	2808	2928	3079	3224
Enflasyon (TÜFE)	110.2	38.6	30.6	31.4	48.4	44.9	34.6	38.9	68.8	63.3	80.3	66.0	70.1	66.1	106.3	93.6	80.4	85.7	84.6
Reel Ücret Endeksi 1978=100 *	79.8	80.6	88.6	106.8	89.8	78.1	88.4	72.0	65.8	61.3	106.1	150.9	161.8	168.2	147.7	100.1	72.4	83.6	82.1
Kamu	82.9	86.1	84.2	93.2	72.2	62.3	54.9	56.4	49.7	88.6	88.5	131.2	143.4	154.3	138.6	89.7	64.9	80.6	76.3
Özel	77.5	84.3	109.7	132.6	107.1	94.9	84.7	85.1	83.9	91.6	121.1	163.9	171.3	172.3	147.3	107.9	78.1	86.9	91.3
Faktör Gelirleri (%) **																			
Tarım	25.1	22.9	21.2	20.1	20.0	18.4	19.9	18.2	17.6	17.6	16.1	15.5	15.0	14.6	15.9	16.5	15.1	17.1	16.5
Ücret	25.1	24.9	23.6	22.6	20.4	20.4	23.4	26.6	24.3	24.6	30.2	34.6	34.4	32.6	25.1	22.1	24.2	25.8	25.6
Kar+Faiz	47.3	42.4	52.6	55.1	57.1	58.5	55.0	53.1	58.3	58.5	49.5	47.6	48.2	50.1	57.6	61.4	60.7	57.1	57.9
İmalat San. Kap. Kul. Oran (%)	49.1	62.1	66.8	69.6	74.3	70.3	70.0	78.2	78.7	75.0	78.2	74.2	78.4	79.6	72.9	78.6	78.0	79.4	77.0
Grev sayısı	220	-	-	-	4	21	21	307	156	171	458	398	98	49	38	120	38	37	44
Grevdeki işyeri sayısı	-	-	-	-	4	21	26	346	266	325	861	686	1.408	178	186	3.369	58	57	118
İş kazasında ölen işçi sayısı	1.320	1.173	988	1.324	1.097	1.075	1.321	1.149	1.475	1.459	1.565	1.631	1.778	1.516	1.034	768	1.266	1.262	1.064
Greve katılan işçi sayısı	64.832	-	-	-	561	2.410	7.926	29.734	30.057	39.435	158.306	164.968	62.189	8.906	4.782	199.867	5.461	7.045	11.482
Grevde kaybolan işgünü (000)	1.303.2	-	-	-	4.9	194.2	234.9	1.981.9	1.892.8	2.911.4	3.466.5	3.809.3	1.153.5	574.7	242.5	4.838.2	274.3	181.9	282.8
İş kazası ve mes. Hast. Nedeniy le kayıp işgünü (000)	2.369	2.358	2.171	2.306	2.418	2.292	2.397	2.545	2.714	2.823	2.642	2.433	2.575	2.052	1.926	1.783	1.712	1.922	1.958
Eksik İstihdam + İşsizlik Oranı (%)	15.8	17.4	15.6	16.1	16.1	16.3	15.8	15.2	14.4	15.0	14.6	14.8	15.4	15.3	16.8	13.0	12.0	13.0	12.9

Tablo 2: Türkiye'de Makro ekonomik göstergeler, grevler ve gş gazaları (1980-1998)

Kaynak: DİE, . Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara 1994; DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara, 1997; DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Anakara,1999. DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler(1950- 1998), Ankara, 1997; DTM, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ocak-Şubat, 2000, Ankara, 2000.

ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri, 1987-1998 arası.

* *1980-1996 yılları için Petrol İş, (1997), s.343; 1997-1998 yılları Türk İş, (1999), s.206-212.*

** *1980-1995 yılları için Özmucur, (1995), s.66; 1996-1998 yılları Türk İş, (1999), s.234.*

Not: GSMH verileri Yeni Seri

	Aktif Nüfus	Toplam İstihdam	Ölümcül Kaza	Ölümcül olmayan ancak en az 3 işgünü kaybına yol açan kazalar			ILO'ya Bildirilmiş Kazalar	
				Asgari	Azami	Ortalama	Kazalar	Kayıp İşgünü
"Piyasa Ekonomisi Ülkeler	409 141 496	380 833 643	16 170	8 510 494	16 169 938	12 340 216	14 608	7 631 977
"Eski Sosyalist" Ülkeler	184 717 127	162 120 341	21 425	11 276 461	21 425 275	16 350 868	8 665	582 287
Hindistan	458 720 000	419 560 000	48 176	25 355 777	48 175 977	36 765 877	211	0
Çin	708 218 102	699 771 000	73 615	38 744 649	73 614 834	56 179 742	17 804	75 773
Asya Ülkeleri ve Adalar	404 487 050	328 673 800	83 048	43 709 538	83 048 122	63 378 830	5 631	252 499
Aşağı Sahra Afrikası	260 725 947	10 540 604	54 705	28 792 223	54 705 223	41 748 723	1 675	47 105
Latin Amerika ve Karaibler	193 426 602	11 460 496	29 594	15 575 673	29 593 778	22 584 726	6 998	1 699 107
Orta Doğu	112 906 300	48 635 240	18 986	9 992 504	18 985 757	14 489 130	1 876	191 164
Dünya	2 732 342 624	2 164 739 590	345 719	181 957 318	345 718 904	263 838 111	57 468	10 479 912

Tablo 3: Çeşitli ülke gruplarına göre iş kazaları (2001)

Kaynak: P. Hamalainen, J. Takala, K. L. Saarela, Global Estimates of Occupational Accidents, 2006.

Subotnikler'den Stahanovistler'e Sovyetler Birliği'nde emek süreçleri (Gotha Programı'nın Eleştirisi Versus Anti-Dühring)

"O ne istediğini biliyordu. Rusya'nın çok güzel toprakları, çok iyi işçileri olduğunu, bazan yarı yoldaki ihtiyar mujikte olduğu gibi, işçilerin ve toprağın yüksek randıman verdiğini; buna karşılık çoğu zaman, Avrupa usulünce sermaye yatırıldığı hallerde, düşük randıman alındığını görüyordu. Bu ise sadece, işçilerin kendilerine özgü bir metodla çalışmak istemelerinden ve ancak bu metodla iyi çalıştıklarından, yeniliklere karşı koymalarının bir rastlantı olmayıp kökü halkın ruhunda olan sürekli bir alışkanlıktan ileri gelmekte idi." (Tolstoy, Anna Karenina, 1996: 587)

"İleri uluslarla karşılaştırıldığında, Rus kötü çalışır. (...) Çalışmayı öğrenmek, işte Sovyet iktidarının tüm halka bütün kapsamı ile göstermesi gereken görev." (Lenin, 1968: 680)

"Mujik ideolojisinden kurtulmamış yeni Sovyet işçisi, aynı zamanda eğitimini artırmak konusunda pek istekli davranmıyor. Henüz küçük meta

üretimine özgü ideolojiden kurtulmamış yeni sovyet işçisi öğrenmek ile kazanç arasında bir özdeşlik kuruyor. Bu yüzden de, Sovyet somutunda, eğitimini ve öğretimini artırma konusunda aşırı isteksiz davranıyor." *(Küçük, 1988: 41)*

Türkiye'de, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki (SSCB) kimi gelişmelere ilişkin geniş bir yazın oluşmasına rağmen, emek süreçlerine ilişkin değerlendirmeler yok denecek kadar azdır. Bir kitap hacminde incelenmeyen bu alana ilişkin doğrudan en kapsamlı değerlendirmeler Hasan Ali (1936), Küçük (1975; 1978; 1988; 1991) ve Ansal (1992) tarafından yapılmıştır. Kuşkusuz, bu soruna, SSCB'de emek süreçlerine yönelik olarak yapılan genel tartışmalar içinde değinilmiştir, ancak bunlar yeterince "doyurucu" olmaktan uzaktır. Bu yazıda incelenecek olan Lenin döneminde Subotnikler ve Stalin döneminde Stahanovistler sosyalist bir toplumun inşası sürecinde ortaya çıkmışlar, başlangıçta sosyalist emek sürecinin embriyonik özelliklerini taşımışlar, ancak uygulamada, iki aşamalı toplumun (sosyalist, komünist) ilk aşamasının süreçleri olarak algılandıkları için hızla bu özelliklerinden uzaklaşmaya başlamışlardır. Sovyet düzeninde sosyalist emek sürecinin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri iki aşamalı toplum anlayışı iken, diğeri hızlı sanayileşme isteği olmuştur. Yazıda bu iki temel sorun da eksen alınarak Sovyet düzeninde neden sosyalist emek sürecinin kurulamadığı, kapitalist emek sürecinin biraz daha sosyalize edilmiş biçiminin oluşturulduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu süreçte dönemin uygulayıcılarının kaygı ve amaçlarını ortaya koymak ve daha serin kanlı değerlendirmek için sık sık onların görüşlerine başvurulacaktır.

Bu yazının konusu olan zaman diliminde (1917-1941) Sovyetler Birliği'ndeki emek süreçlerine yönelik tartışmalar daha çok Stahanovist harekete yönelik yapılmış, Lenin dönemi genellikle göz ardı edilerek, tartışma dışı bırakılmıştır. Bu türden bir yakla-

şımı anlamak oldukça zor görünmektedir. Çünkü, Stalin döneminin emek sürecine yönelik uygulamalarının temel nedenleri ile Lenin döneminin uygulamalarının temel nedenleri ve kaygıları benzerlik göstermektedir. Her ikisinde de hızlı bir sanayileşme isteği ve iki aşamalı toplumu benimseme vardır. Öyle olduğu için de bir bütünlük oluşturması için her iki dönem birlikte ele alınacak, emek süreçleri bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılacaktır.

En çok tartışma konusu olan Stahanovist hareket, çıktığı dönem kadar, SSCB'nin çözülüş yıllarında da ilgi konusu olmuştur.[1] Çıkış yıllarında büyük yankılar uyandıran bu emek sürecine, izleyen yıllarda tutku ile sahip çıkanlar kadar sert eleştiriler getirenler de oldu. Eleştirilerin bir kısmı, bu emek sürecinin yarattığı "coşku" ve gelişmelerden kaygı ve korkuya kapılan kapitalist dünyanın yazarları-araştırmacıları tarafından yapıldı. Eleştirilerin diğer kısmı ise bu emek sürecinin sosyalizm ile bağdaşmadığını düşünen muhaliflerce yapıldı. Ancak, her iki kesimde de Stahanovist hareketin soğukkanlı bir irdelemesinin yapıldığını söylemek zor. Aslında sorun sadece emek süreçleri değildir, iki aşamalı toplum tartışması temelinde aynı zamanda Marx'ın "Gotha Programı'nın Eleştirisi" ile Engels'in "Anti-Dühring"i arasında tercih sorunudur da. Öyle olduğu için de, bu incelemede, Subotnikler'in, Stahanovist hareketin doğuş süreci, gelişimi ve temel özellikleri değerlendirilecek, emek süreçleri açısından iki aşamalı toplum yaklaşımının sonuçları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu nedenle de, bir sosyalist emek sürecini tartışmaktan çok, böyle bir sürecin neden oluşturulamadığı üzerine yoğunlaşılacaktır.

Lenin ve Sovyetler'de emek sürecinde "Taylorizm": Kaçınılmaz bir zorunluluk mu?

Stalin'in emek sürecine ilişkin uygulamalarını eleştirenler, bu sürecin önemli bir parçası olan Stahanovizmin Taylorizmden[2] farkı olmadığını belirtenler Lenin'in Taylorizme yönelik ilk de-

ğerlendirmesini referans göstermektedirler. Taylorizme ilişkin bir tek cümlesine gönderme yaparak, Lenin'i bu emek sürecinden aklarken, Stalin'i kıyasıya eleştirmektedirler.[3] Bu eleştirinin ne kadar haklı olduğunu tartışmaktan çok, Stahanovizmin kökenlerinin Lenin dönemine kadar uzatılıp uzatılmayacağı açısından bu eleştirilere bakmak gerekiyor. Bu tartışmaya, iyi bir örnek olarak, "Rusya'da Devlet Kapitalizmi"nin yazarı T. Cliff'in (1990: 30) düşünceleri ile başlanabilir: "Stalinist yazarlar bazen Stahanovizm ile kapitalist sömürünün en gelişmiş yöntemi Taylorizm arasında bir paralellik kuracak kadar dikkatsiz davranmışlardır. Örneğin petrol sanayiindeki yüksel eğitim kurumları için yazılan ve Yüksek Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan bir el kitabı şu sözlere yer vermektedir: 'Taylor'un emek araçlarının daha verimli kullanımı konusundaki görüşleri ve yöntemleri son derece ilericidir'. (Bu sözler, Lenin'in 'insanoğlunun makine tarafından köleleştirilmesi' şeklindeki Taylorizm tanımıyla karşılaştırılmalıdır)". Cliff, yaptığı alıntılar ile Stalinist yazarları emek üretkenliğinin artırılması konusunda Taylorist olmakla suçlarken, Lenin'in Taylorizmi bu açıdan eleştirdiğini ileri sürmektedir. Ancak, Cliff'in Lenin'den yaptığı alıntı 1914 yılındaki bir yazıya ait. Yazının başlığı da "Taylor sistemi, insanın makine tarafından köleleştirilmesi"dir (Lenin, 1976: 156).

Lenin emperyalizme yönelik çalışmalarında, Taylor'un 1911 yılında yayınlanmış olan "Bilimsel Yönetimin İlkeleri" kitabındaki yaklaşımı ve bunun etkilerini de ayrıntılı olarak incelemiş, "Emperyalizm Defterleri"ne ayrıntılı notlar almıştır (Lenin, 1970). Bu notları daha sonra 1914 yılında kısa bir yazıya dönüştürmüştür. İşçiye zulmetmenin giderek genişleyen bir aracına dönüştüğünü belirttiği yöntemlerin, sermayenin egemenliğinin biçimini de değiştirdiğini belirtmektedir. "Taylor sistemi de bu yöntemlerden biridir" şeklinde bir değerlendirme yaptıktan sonra Taylor'un sistemini ayrıntılı olarak örneklerle açıklayıp, emeğin sömürüsünün nasıl artırıldığını ortaya koymaktadır (Lenin, 1976: 156).[4]

Ancak Cliff, Lenin'in devrim sonrasında Taylorizme bakışına bu kitapta yer vermez. Çünkü, Stalin'in emek süreçlerine ilişkin uygulamalarını eleştirmek için yaptığı alıntı ile Lenin'in bu konudaki değerlendirmeleri önemli benzerlikler içermektedir. O nedenle, uzun da olsa, Lenin'in 1918 yılında yayınlanan "Sovyet İktidarının Acil Görevleri"nden Taylorizme ilişkin bir alıntı yapmakta yarar var : "İleri uluslarla karşılaştırıldığında, Rus kötü çalışır. (...) Çalışmayı öğrenmek, işte Sovyet iktidarının tüm halka bütün kapsamı ile göstermesi gereken görev. Bu çerçevede kapitalizmin son sözü olan Taylor sistemi, kapitalizmin tüm ilerlemeleri gibi, burjuva sömürünün rafine acımasızlığı[5] ile çalışma sırasında mekanik hareketlerin analizi, gereksiz ve beceriksiz hareketlerin ortadan kaldırılması, en doğru çalışma yöntemlerinin hazırlanması, en iyi muhasebe ve denetim sistemlerinin yürürlüğe sokulması vb. ile ilgili bir dizi çok önemli bilimsel kazanımlarm bileşimidir. Sovyet Cumhuriyeti, ne pahasına olursa olsun, bu alanda bilim ve tekniğin tüm önemli kazanımlarını kendisine uyarlamak zorundadır. Sosyalizmi gerçekleştirmemiz, tam da Sovyet iktidarını ve Sovyet yönetim örgütünü kapitalizmin en modern ilerlemeleriyle birleştirmesine bağlıdır. Rusya'da Taylor sisteminin öğrenimini ve incelemesini, deneyimlerini ve sistematik uyarlamasını örgütlememiz gerekiyor. Emek üretkenliğin artırılmasına adım atarken, aynı zamanda kapitalizmle sosyalizm arasında bir yandan sosyalist yarışmanın örgütlenmesi için temelin atılmasını, öte yandan ise proletarya diktatörlüğü şiarının, proleter iktidarın berbat bir durumunun pratikte kirletilmemesi için zor kullanımını gerektiren kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasının özgüllüğünü de dikkate almak gerekiyor" (Lenin, 1968: 680).

Lenin için emek üretkenliği çok önemlidir.[6] Çünkü, ona göre, her sosyalist devrimde, zorunlu olarak kapitalizmden daha yüksek olan bir toplum biçiminin yaratılması temel görevi, yani emek üretkenliğinin artırılması ve bununla bağıntılı olarak (ve bu amaçla) onun daha üst düzeyde örgütlenmesi görevi ön plana çıkmaktadır.

Ekonomik kalkınma için, emekçilerin disiplininin, çalışma gücünün, becerisinin, çalışma yoğunluğunun artırılması ve çalışmanın daha iyi örgütlenmesi için, bu yöndeki çalışmaları desteklemek ve tüm araçları kullanarak ilerletmek gerekmektedir. Bunun için de, parça başına ücreti, Taylor sisteminde mevcut olan birçok bilimsel ve ileri yanın uygulanmasını, ücretlendirmeyi üretim verimliliğinin genel sonuçlarına fiilen uygulamak ve denemek gerekmektedir (Lenin, 1968: 678-680).[7]

Oldukça geri bir tarım toplumu üzerine sosyalist toplumu inşa etmek isteyen Lenin, hem ekonomik kalkınma, hem de devrimin dayanağı olan proletaryanın sayısını artırmak için hızla sanayileşmek gerektiğini düşünüyor; "en gelişmiş kapitalist ülkeye 'yetişmek ve geçmek', dognat'i peregnat, hedefini koyuyor; bu, Amerika'dır. Amerikan modelini seçmek, yüksek sanayileşme hızı lehine tercih yapmak anlamına geliyor" (Küçük, 1991: 577). Sanayileşmek, yetişmek ve geçmek, Taylor sistemini benimsemeyi kaçınılmaz kılmak zorunda mıydı? Emek sürecinde aşamalı bir toplum modelini, sosyalist-komünist, benimsemeyi gerekli ve zorunlu hale mi getiriyordu? Lenin için bu soruların yanıtı evet olarak görünüyor. Öyle olduğu için, Lenin pratiğin yarattığı bir sorunu aşmak için teoriye ihtiyaç duyuyor, Marx'ın "Gotha Programının Eleştirisi"ne sığınıyor. "Komünist Toplumun Birinci Aşaması" başlığı altında şunları yazıyor Lenin (1996a: 98): "'Gotha Programı'nın Eleştirisi'nde Marx, işçilerin sosyalizm altında 'emeğin' 'kesintisiz' ya da 'tam ürünü'nü elde edeceği yönündeki Lassalleci düşünceyi eleştirir, henüz komünist topluma geçilmediği için bunun olanaksız olduğunu belirtir. Marx'a göre, 'iktisadi, manevi, entelektüel, bütün bakımlardan, bağrından çıktığı eski toplumun damgasını hala taşıyan bir toplumda' bu olanaksızdır.[8] Öyle olduğu için de, "üretici birey olarak –gerekli indirimler yapıldıktan sonra, topluma vermiş olduğunun karşılığını alır. Onun topluma verdiği şey, birey olarak, kendi emek miktarıdır" (Marx-Engels, 1989: 29).

Marx (Marx-Engels, 1989: 30-31), kapitalist toplumdan çıkıp

gelmiş biçimiyle bir ilerleme yaşanmasına karşın, üreticinin hakkının, sunmuş olduğu emekle orantılı olarak buradaki eşitliğin, emeğin ortak ölçü birimi olarak kullanılmasından ibaret olduğunu, bireylerin yeteneklerinin eşitsizliğini açıkça tanıdığını ve verim kapasitesini doğal bir ayrıcalık olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Bazı kusurlar, uzun ve sancılı bir doğumdan sonra kapitalist toplumdan çıkıp geldiği biçimiyle komünist toplumun birinci aşamasında kaçınılmaz şeylerdir.[9] Bu kusurlar, komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında, bireylerin işbölümüne ve onunla birlikte kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkiye kölece boyun eğişleri sona erdiği zaman; emek, yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi birincil yaşamsal gereksinim haline geldiği zaman; bireylerin çeşitli biçimde gelişmeleriyle, üretici güçler de arttığı ve bütün kolektif zenginlik kaynakları gürül gürül fışkırdığı zaman ortadan kalkacaktır. Ancak o zaman, "burjuva hukukunun dar ufukları kesin olarak aşılmış olacak ve toplum, bayraklarının üstüne şunu yazabilecektir: 'Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!'".[10]

Lenin, Marx'ın bu değerlendirmelerini komünist toplumun iki aşaması olacağı şeklinde yorumlamış, bunları "birinci aşama" ve "en yüksek aşama" olarak nitelendirmiştir. Bu iki toplumda emek süreçleri nasıl olacaktır? "Alt aşama"da, tüketim maddeleri herkesin topluma sunduğu emek miktarına 'orantılı olarak' üleştirilecek, bölüşümde eşitsizlik, henüz çok büyük olacaktır.[11] "Yukarı aşama"da ise tüketim maddeleri herkese gereksinimine göre üleştirilecektir. Bunun için de, kafa emeğiyle kol emeği arasındaki çelişkinin ortadan kalkması; çalışmanın, birincil yaşamsal gereksinim haline gelmesi,[12] üretici güçlerin büyük bir büyüme göstermiş olması gerekmektedir (Marx-Engels, 1989: 143). Lenin, bu okuma notlarını daha sonra "Devlet ve Devrim"de ayrıntılı olarak değerlendirir: Komünizmin ilk aşaması, adaleti ve eşitliği henüz veremediğinden servet farkları, hem de adil olmayan farklar sürecek, fakat, üretim araçlarının, fabrikaların, makinelerin, toprak ve ara-

zinin vs. özel mülkiyeti olmadığından, bir insanın bir başka insan tarafından sömürüsü olanaksız olacaktır. Ancak, bu ilk aşamada sadece, üretim araçlarının tek tek kişiler tarafından mülk edinilmesi adaletsizliğini ortadan kaldırılacak, tüketim maddelerinin emeğe göre paylaşımı adaletsizliğini ortadan kaldırmayı ise komünist toplumun gelişim seyri gösterecektir (Lenin, 1996a: 99-100).

Bu durumda, bu birinci aşamada, eşitsizliğin ortadan kaldırılmasının unutulduğunu dile getirip bunu kınayanlar, olsa olsa büyük cehaletlerini kanıtlamış olacaklardır (Lenin, 1996a: 100). Bir sosyalist ilke olarak "çalışmayan, yememelidir"in hayattaki karşılığı "aynı miktarda emek için aynı miktarda ürün" olur. Bir "kusur" olarak değerlendirilen bu durum için yapacak çok şey de yoktur, "komünizmin ilk aşamasında bu kaçınılmazdır, çünkü ütopyalara düşmeksizin, insanların kapitalizmin devrilmesiyle birdenbire, hiçbir hukuk kuralı olmadan toplum için çalışmayı öğreneceklerine inanmamak gerekir, ve bunun da ötesinde böyle bir değişim için ekonomik önkoşullar, kapitalizmin ortadan kaldırılmasıyla hemen hazır olmaz"(Lenin, 1996a: 100-101).

Peki ne zaman hazır olacaktır? Bir kez mülksüzleştirme ile üretici güçlerin önü açılacak ve onların dev bir gelişimi sağlanacaktır. Ancak, "bu gelişimin ne kadar hızla süreceğini, işbölümünün ortadan kaldırılmasına, kol ve kafa emeği arasındaki karşıtlığın bertaraf edilmesine, çalışmanın 'yaşamın birincil gereksinimine dönüşmesine ne kadar çabuk yol açacağını ise bilmiyoruz ve bilemeyiz" (Lenin, 1996a: 102).[13]

Marx'ın değerlendirmeleri ve Lenin'in bu değerlendirmelerden çıkardığı sonucun pratiğe yansıması, üretici güçleri artırmak ve bütün kolektif zenginlik kaynaklarını gürül gürül fışkırtmak için hızlı sanayileşme isteği olmuştur. Lenin için, komünist toplumun ilk aşaması olarak nitelendirdiği bu ilk dönemdeki hızlı sanayileşme sürecinde bölüşümde eşitsizlik henüz çok büyük olduğu için de taylorist sistemin parça başına ücret sisteminin benimsenmesi rahatsız edici teorik bir sorun yaratmamaktadır. Çünkü, "her-

kesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre" olan komünist toplumun en yüksek aşamasına gelinmediği için komünist toplumun bu birinci aşamasında "işlemeyen dişlemez".[14] Bu yaklaşım, izleyen yıllarda, Stalin tarafından benimsenerek, belki de Taylorizmin en yüksek aşaması olarak nitelendirilebilecek, ama yeni toplumun üretim ilişkilerinin özelliklerini de içinde taşıyan, Stahanovizmin teorik gerekçesini oluşturacaktır.

Kuşkusuz, Lenin'in bu yorumu çerçevesinde emek süreçlerine yaklaşımı, özellikle Taylorizmin uyarlamaları eleştirilere maruz kalmıştır.[15] Bu eleştirilere bir örnek olarak R. Luxemburg'un değerlendirmelerine kısaca yer vermek, dönemin tartışmalarını anlamak açısından yararlı olacaktır. Sosyalist dönüşümü devrimci partinin cebinde canla başla uygulanmayı bekleyen hazır bir formül olarak algılamamak gerektiğini dile getiren Luxemburg'a göre (1982: 234-236), sosyalizmin ekonomik, sosyal ve hukuksal bir sistem şeklinde gerçekleşmesi geleceğin sisleri arasındaki gizli bir şeydir. Sahip olunan şey, programda yer alan ise kabaca gerekli önlemleri arayacağımız yönleri gösteren birkaç işaret direğinden ibaret olup, bunlar da negatif karakterli bilgilerdir, belirtilerdir. Bu nedenle, başlangıçta, sosyalist ekonomiye giden yolu açmak için nelerin tasfiye edilmesi gerektiği bilinir, öte yandan, ne bir sosyalist program ne de bir sosyalist el kitabı, sosyalist ilkeler çerçevesinde ekonomiye, hukuka, toplumsal ilişkilere yönelik olarak hayata geçirilecek büyük küçük, binlerce somut ve pratik şeyin doğasına ve boyutuna ilişkin bir şey söylemez. Bu bir kusur olmayıp, bilimsel sosyalizmi ütopik olanlarına üstün kılan yandır. Ancak, sosyalizmin inşasında pozitif değerler açısından sorun vardır, bilinmeyen bir topraktır, binlerce sorun içermektedir. Bu nedenle özgür bir ortamda, yanlışları düzelte düzelte sosyalizmin inşasına gidilmelidir. Tersi durumda sosyalizmin besleneceği kaynak olan demokrasi dışlanır, tüm zenginliğin ve entelektüel ilerlemenin yaşam kaynağı kurur. Siyasal alanda gerçekleşen her şeyi ekonomik ve sosyal alan da hak etmektedir ve tüm halkın katılımını

hak etmektedir. Tersi durumda sosyalizm bir düzine entelektüelin lütfu olan karamamenin ürünü olacaktır.

Luxemburg (1982: 240), Lenin ve Troçki'yi, sosyalist demokrasinin inşasından çok, bir diktatörlüğe yöneldiklerini düşünerek eleştirir. Luxemburg'a göre, sosyalist ekonominin altyapısı yaratıldığında, sosyalist demokrasi de sınıf egemenliğinin yıkılması ve sosyalizmin inşası ve iktidarın sosyalist parti tarafından fethi aşamasında başlayacaktır. Sınıfın eseri olan bu proletarya diktatörlüğünde, sınıfın eseri olan sosyalist toplumda emek süreci de şu özelliklere sahip olmalıdır: Sermayeye karşı mücadele eden işçi sınıfı üretimi kontrol etmeyi ve yönetmeyi güvence altına almalıdır. Proletarya, kapitalistlerce tüm üretim süreçleri boyunca dönüştürüldüğü cansız makinalar olmamayı, ama düşünceleri olan, özgür faaliyetleri olan insan olmayı öğrenmek ve bunlara rehberlik etmek zorundadır. Onlar, toplumun çalışan üyeleri olarak bütün toplumsal zenginliğin tek sahibi olarak sorumluluk duygusu taşımalıdırlar. Onlar, patron kırbacı olmadan canla başla çalışılacağını, kapitalistin zalim gardiyanı olmadan verimliliğin artırılacağını, üzerlerinde küçük bir zincir olmadan bile disiplinli olacaklarını, kumanda edecek bir usta olmadan düzeni sağlayacaklarını kanıtlamalıdırlar. Sosyalist toplumun gerektirdiği tüm idealist duygu, otodisiplin ve düşüncelere sahip olan bu toplumda kuşkusuz kapitalist ahlakın bencillik, yolsuzluk, pasiflik gibi davranış ve duygularına yer olmayacaktır. Bütün bu sosyalist uygarlığın erdemleri, ayrıca sosyalist işletmelerin yönetimi için gerekli olan kapasite, işçi sınıfının faaliyetleri ve bunlardan kazandığı deneyimlerin bir sonucu olacaktır. İşçi sınıfının katılımı olmadan toplumun sosyalizasyonun hayata geçirilmesi de mümkün olmayacaktır. İşçi sınıfının özgürlüğü, bizatihi kaçınılmaz olarak işçi sınıfının kendi eseri olmalıdır. (Luxemburg, 1982: 270-272).

Luxemburg'da kapitalist kurumların ödünç alınması, uyarlanması yoktur, ama, kendiliğinden olmasa da, pratik hayatın içinden edinilen deneyim, yanlışların düzeltilmesi ile oluşacak bir sosya-

list emek süreci söz konusudur. Bu süreçte, zor ve baskı yoktur, tüm zenginliğin sahibi olduğunun farkında olan işçi sınıfı büyük bir sorumluluk duygusu içinde çalışmayı gönüllülük temelinde, verimliliği artıracak bir şekilde gerçekleştirecektir. Emek sürecini belirleyecek olan da sosyalist demokrasinin özgür ortamı içinde bu gelişmelerdir. Kuşkusuz, bu düşüncelerin oluşumunda mevcut Rus Devrimi'nden edinilen gözlem ve tepkilerin önemli bir yeri bulunmaktadır.[16]

Luxemburg, içerde kendisine ulaştırılabilen bilgiler ve yayınlarla Rus Devrimi'ni ve sonuçlarını anlamaya çalışırken, emek süreçlerinde pratiğin deneyimlerine ve yanlışların giderilmesine vurgu yapıyor. Lenin, pratiğin içinde sosyalizmin inşasında, sanayileşme ve geçme isteği içinde emek süreçlerinde karşılaşılan sorunların çözümü için teorik dayanak arıyor. Teorik dayanağı Marx ve Engels'te buluyor, daha doğrusu pratiğin dayattığı zorluğu aşmada, yararlandığı kapitalist emek süreçlerini aklamada, Marx ve Engels'in teorisini zorluyor. Küçük'ün Stalin için söylediğini, burada, emek süreçleri açısından Lenin için de söylemek mümkün görünüyor: "Pratik, Sovyet yöneticilerini, başta Stalin'i zorladı ve başta Stalin, Sovyet yöneticileri, teoriyi zorlamak zorunda kaldılar" (Küçük, 1988: XXIX-XXX).

Pratik Lenin'i zorladıkça, Lenin teoriyi zorladı. Başlangıçta "komünizmin ilk aşaması" olarak tanımladığı süreci sonra "sosyalizm" olarak nitelendirdi. Nitelendirmek önemliydi. Çünkü, bu dönemde emek süreçleri farklı ilişkilere tekabül etmektedir. Lenin'in yeni koşullara uyarlamaya çalıştığı Taylor sisteminin emek süreçleri yaklaşımı için de bundan daha sağlam dayanılacak teorik çerçeve oluşturulamazdı. Komünizme geçilmediği, komünizmin ilk aşaması olan sosyalizmde olunduğu için emek süreçleri ve bölüşüm ilişkileri de "burjuva hukuku"na tabii olacaktı, öyleyse Taylor sistemini benimseyip Sovyetler Birliği'ne uyarlamakta bir sorun yoktu, ta ki komünist toplum kuruluncaya kadar. Pratik teoriyi zorlayınca, teorinin pratiğe uyarlanması kaçınılmaz bir zorun-

luluğa, bilincine varılmış bir zorunluluğa, dönüştü.

Taylorizm, pratiğin teoriyi zorladığı bir ortamda emek süreçlerinde kaçınılmaz bir sistem olarak, bilincine varılmış bir zorunluluk olarak algılandı ve Sovyetler Birliği'nde yerini aldı. Hiçbir direniş ile karşılaşmadan mı? Ansal (1992: 158), Sovyetler'de emek süreçleri üzerine çalışan Siegelbaum'a (1984: 45-68) dayanarak, işçilerin emek sürecinde sahip oldukları görece kontrol nedeni ile 1920'lerde Taylorizmin uygulama çabalarını büyük ölçüde boşa çıkardığını, direnç gösterdiğini belirtiyor. Kuşkusuz, hızlı sanayileşme ve yetişip geçme isteği emek süreçlerinde uygulama isteği ve uygulamaya direnişte pek çok sorunun kaynağını oluşturuyor.[17] Bu dönemde yaşanan pratikler, daha sonra "sosyalistler için, ilk sosyalist iktidarı savunmak ve yaşatmanın en temel görev olduğu zamanlarda bu tekil pratiklerin 'teori' sayıl"ması gibi, birer "teori" sayılmıştır (Küçük, 1988: 32). Emek süreçlerinde yaşanan sorunlara yönelik çözüm arayışları, yaşanan pratikler ve bunlara yönelik söylem de daha sonraki dönemin "teorik" gerekçesini oluşturmuştur.[18]

Sovyet düzeninde Taylorist emek sürecinden önemli bir kopuşa işaret eden, Lenin'in (1996b: 256) komünistçe olan tek şey olarak değerlendirdiği "subotnikler" sosyalist emek süreci açısından önemli bir ilk adımdır. Bir ilk adım ve ilk deneyim olarak da üzerinde durulması gerekiyor. Subotnik, Rusça cumartesi anlamına gelen "subota"dan türetilmiş, "karşılıksız çalışma, kentlerde işçilerin her işçiden talep edilenden fazla yaptıkları çalışma" olarak tanımlanıyor (Lenin, 1996b: 488). Komünist Parti'nin hücrelerinin inisiyatifi ile, yıkıma karşı mücadele için ve ülke savunmasının desteklenmesi için yeni bir çalışma yöntemi olarak 1919 yılında uygulanmaya başlandı.[19] Cumartesileri bir defada altı saat ücretsiz gönüllü çalışmayı hedefleyen subotniklerin sayısı hızla artmaya başladı. 10 Mayıs 1919'da 270 olan subotnik sayısı, Ağustos'ta 4.151'e, Aralık'ta 16.686'ya, Şubat 1920'de 41.587'ye yükseldikten sonra azalmaya başlayarak Nisan 1920'de 27.287'ye kadar

geriledi (Lenin: 1996b: 452-453).

Subotnikler ilk kez örgütlenmeye başladığında, hem parti çevrelerinde, hem sendikalarda hem de Çalışma Komiserliği'nde karamsar bir hava vardır, subotniklere önem verecek hiçbir neden olmadığı düşünülmekteydi. Ancak, subotniklerin yaygınlaşması ile bu karamsarlık kırılır ve komünist toplumun bir özelliğinin yaşanmaya başlandığı düşünülür. Çünkü, subotnikler, "topluluğun yararı ve selameti için parasız çalışmanın genel bir olgu haline geldiği bir düzen" olan komünizmin (Lenin, 1996b: 255) ilk ve öncü temsilcileridir. İşçilerin kendi inisiyatifleriyle düzenledikleri **komünist Subotnikler** bir başlangıç olarak dev bir öneme sahiptirler. Çünkü, bu, burjuvaziyi devirmekten daha zor, daha önemli, daha radikal, daha tayin edici bir devrimin başlangıcıdır, çünkü bu, kendi ataleti ve dizginsizliği üzerinde, küçük-burjuva egoizmi üzerinde, lanet olası kapitalizmin işçilerle köylülere miras bıraktığı bu alışkanlıklar üzerinde bir zaferdir.[20] **Bu** zafer sağlamlaştığında, yeni toplumsal disiplin, sosyalist disiplin o zaman ve ancak o zaman yaratılmış olacaktır, komünizm gerçekten yenilmez olacaktır (Lenin, 1997: 459-460). Öyle olduğu için de komünist subotnikler hayata geçirilmeye başlandığında özel bir değer kazandılar, ekonomi düzeninde "komünistçe hiçbir şey olmayan" bir toplumda komünist bir şeyleri su yüzüne çıkarmaya başladılar. Bu, subotniklerin ortaya çıktığı yerde, yani tek tek insanların toplumun yararı ve selameti için, hiçbir makam, hiçbir devlet tarafından normlandırılmamış geniş kapsamlı parasız çalışma söz konusudur. "Eğer Rusya'nın bugünkü düzeninde komünistçe bir şeyler varsa, bunlar sadece Subotniklerdir, bunun dışında her şey, sosyalizmi sağlamlaştırmak içim kapitalizme karşı mücadeledir, bu mücadelenin tam zaferinden sonra, uygulamasını kitaplarda değil, canlı gerçeklikte Subotniklerde gördüğümüz komünizm yükselecektir" (Lenin, 1996b: 256-257).

Kapitalist kurallarla çelişen, kapitalizmi yenilgiye uğratan sosyalist toplumda daha yüksek bir şeyin ortaya çıkmaya başladığını

gösterdiği için Subaotnikler önemlidir. Verimlilik açısından o güne kadar olan tüm değerleri altüst etmişler, şarkıların, marşların eşliğinde yaptıkları çalışmalarda emek üretkenliğini iki-üç kat arttırmışlardır. Bu yanları ile, "devrimci şiddetin ekonomik temeli, hayatiyetinin ve başarısının garantisi, proletaryanın, kapitalizmle karşılaştırıldığında, emeğin toplumsal örgütlenişinin daha üst bir tipini temsil" etmekte ve gerçekleştirmektedir". Böyle olduğu için de önemlidir, "komünizmin kaçınılmaz tam zaferinin güç kaynağı ve güvencesidir". Sadece bu kadar değil, komünist subotnikler tam da emek üretkenliğini geliştirmede, yeni bir çalışma disiplinine geçişte, sosyalist ekonomik koşulları ve yaşam koşullarını yaratmada işçilerin bilinçli ve gönüllü inisiyatifini gösterdikleri için de büyük tarihsel öneme sahiptir . "Moskova-Kazan Hattı demiryolu işçilerinin komünist Subotnik'i, dünyanın tüm halklarına kapitalizmin boyunduruğundan ve savaşlardan kurtuluşu getiren yeni, sosyalist toplumun embriyonlarından biridir (Lenin, 1997: 462-468, 473). Peki, sosyalist toplumun embriyonlarından biri olan bu "sosyalist çalışma", "komünist çalışma" ne kadar sürede gerçekleştirilecek bir "sorundur?" "Yeni bir çalışma disiplini, insanlar arasında yeni toplumsal ilişki biçimleri, insanları çalışmaya çekmenin yeni biçim ve yöntemlerini yaratmak yılların ve onyılların işidir. Bu en verimli, en yüce görevdir" (Lenin, 1997: 486).

Ancak, sosyalist ve komünist çalışmanın pratik olarak hayata geçirilişinin çeşitli biçimleri olan "subotnik, emek orduları, çalışma yükümlülüğü" komünizmin kaçınılmaz zaferinin güç kaynağı ve güvencesini sağlamasına, sosyalist toplumun embriyonlarından biri olmasına rağmen, Taylorist sistemden bir kopuş olan bu karşılıksız 'gönüllü' üretken, verimli çalışma yaygınlaştırılarak hayata geçirilmez/geçirilemez. Subotniklere övgünün dizilişinden bir yıl sonra, yaşanan ekonomik sorunlar, 1921 yılı başlarında Yeni Ekonomi Politikaları'na yol açarken, komünizme ait olan tek şeyin, ilk subotniklerin de maddi temellerinin varlığını sarsmaya başlar.[21] Kuşkusuz, bu Lenin'in "Moskova-Kazan Demiryolunda İlk Su-

botnikten 1 Mayıs'ta Tüm-Rusya Subotniki'ne" başlıklı, 1 Mayıs 1920'de yayınlanmış olan yazıdaki "Subotniklerin yerleşmesi, gelişmesi, yaygınlaşması ve alışkanlık haline gelmesi için yıllarca ve on yıllarca çalışmak istiyoruz . Komünist çalışmanın zaferine ulaşacağız" düşüncesinin ve dileğinin temsilcisi olan ilk subotniklerin de azalmasının nedenlerinden biridir (Lenin, 1996b: 261). Çünkü, NEP ilk döneminde proletaryanın zararına bir taviz politikası oldu. Bazı sanayi işletmelerinin yeniden özel mülkiyete ve yönetimine geçtiği, devlet mülkiyetinde ve denetiminde kalanlarda ise işlerin ticari ilkelere göre yürütülmesinin benimsendiği bir ortamda emek süreçlerinin olumsuz etkilenmesi kaçınılmazlaştı. Zorunlu çalışma kaldırılırken, "serbest emek piyasasının" önü de açılıyordu. Giderek ücretlerin üretkenliğe göre ödenmesi esası yaygınlaşacaktı. Artık 1918 İş Yasası'nın işlerliği kalmamıştı, NEP'e uygun bir İş Yasası 1922 yılında çıkarılarak bu sorun da çözüldü (Carr, 1998: 282-299).

Şimdi ricat zamanıdır. Güç toplamak, çoğalmak için. Komünist olmayan ellerle komünizmi inşa etmek için (Lenin, 1997: 383), 1921 ilkbaharına doğru, üretim ve paylaşımın sosyalist temellerine 'hücumla', yani en kısa, en hızlı, en doğrudan biçimden geçme denemesinde yenilgiye uğrandığından, bir dizi ekonomik sorunda kaçınılmaz olarak devlet kapitalizmi mevzilerine geri çekilinecektir (Lenin, 1997: 314). Çünkü, "ekonomik sorunun çözümüne, yani sosyalizmin temellerine ekonomik geçişi güvence altına almaya yaklaşmak için" bu gereklidir, büyük sanayiyi yeniden kurmak ve geliştirmek için gereklidir (Lenin, 1997: 315, 318). Kuşkusuz bu geri çekilme dönemine denk düşen emek süreçleri de izlenen politikalara denk olacaktır, geri çekilme sona erinceye kadar. Peki bu geri çekilme ne kadar sürecektir? Ekonominin bir dizi alanında devlet kapitalizmine geri çekilme, bir dizi geri çekilme ile bağlantılı, uzun sürecektir (Lenin, 1997: 315). Bu değerlendirme, ekonominin bir dizi alanındaki geri çekilmeye bağlı olarak kapitalist sistemin emek süreçlerinin varlığının da uzun süreceğinin bir

işareti olarak kabul edilebilir.[22] Üstelik, bu dönem fabrikadakiler gerçek anlamda işçi de değildir, savaştan kaçmak için fabrikaya girmiş insanlardır (Lenin, 1997: 391). Devrim, işçi sınıfının niteliksizliğinin, sosyalist bilinçten yoksunluğunun yanı sıra bir de nicelik açısından büyük bir sorunla karşı karşıyadır. İktidarda kalmak çoğalmayı, çoğalmak hızlı sanayileşmeyi gerektiriyor. Savaş komünizmi süreci ekonomik açıdan bir geri çekilmeyi, hızlı sanayileşmek için, işçi sınıfını sayısal olarak çoğaltmak için, büyük sanayiye daha bol miktarda yiyecek ve hammade sağlamak düşüncesi ile tarıma yönelik bir politikayı temel edinse de, Yeni Ekonomi Politikalarına yönelmenin kaçınılmaz olduğunu düşündürtüyor.[23] Bu kaçınılmazlık, sosyalist emek süreçlerinin inşasının aciliyetini önemsiz kılıyor. Çünkü, hızla sanayileşmek, yetişmek ve geçmek gerektiği düşünülüyor.

Stahanovizm: Sovyetler'de "Taylorizmin" en yüksek aşaması mı, subotniklerin yeni bir türü mü?

NEP ile restorasyonun tamamlandığını düşünen Sovyet yönetimi, 1929 yılında, artık, yeni bir gelişim aşamasına, eski dönemden, restorasyon döneminden farklı bir aşamaya girildiği; insanın yeni bir döneminin, bütün ekonominin sosyalizm temelinde yeniden yapılanması döneminin yaşanması gerektiğini dile getiriyordu. Öyle olduğu için de, bu yeni dönem, yeni sınıfsal değişikliklere, sınıf mücadelesinin şiddetlenmesine neden olacak; yeni mücadele yöntemlerini, güçlerin yeniden düzenlenmesini, bütün örgütlerin iyileştirilmesini ve sağlamlaştırılmasını gerektirecekti (Stalin, 1992a: 35; Farbman, 1931: 22). Kuşkusuz bu durum, emek süreçlerinde yeni yönelişi ve yeniden yapılanmanın kaçınılmazlığını da işaret etmektedir.

Yeniden kuruluş sürecinde "yetişip geçmek için" sanayileşmenin tek başına yetmeyeceğinin farkında olan Sovyet yönetimi önüne hedef olarak bir de en ileri kapitalist ülkedeki iş gücünün ve-

rimliliğine yetişip, geçmeyi koydu, bir zorunluluk olarak. Bu zorunluluk ise, bir var olma ya da yok olma sorununun zorunluluğudur. Yeniden kuruluşu gerçekleştirip, iktidarı yaşatmak ve sosyalizmi inşa için işgücü verimliliğini hızla yükseltmek gerekiyordu.[24] Bu nedenle yeni dönemde emek süreçleri büyük önem taşıdı, verimliliği artıracak yeni yol ve yöntemleri, bulup, hayata geçirmek kaçınılmaz oldu. Çözüm aracı olarak önce bir "coşku"nun yaratılması, sonra da "sosyalist yarışma"nın sağlanması gerektiği düşünüldü. Stalin'in (1992a: 102, 104), J. Mikulina'nın "Kitlelerin Yarışması" kitabına yazdığı önsözde sosyalist yarışmanın harekete geçiricisi olan muazzam emek coşkusunun derindeki süreçlerini, basit ve gerçeklere uygun olarak ortaya konmasına dikkat çekiyor, sosyalist yarışmayı, milyonlarca emekçinin yaratıcı inisiyatifine dayanan, kitlelerin işsel devrimci özeleştirisinin ifadesi olarak nitelendiriyordu.[25]

Emek süreçlerinde verimliliği artırmak için karşılaşılan sorun, pratiğin dayattığı bir zorunluluğa dönüştürülünce, geriye bir teorik dayanak arayışı kalıyordu. Marx ve Engels'de bulunmayan bu dayanak için geriye Lenin kalıyor. Sorunu daha iyi kavramak için, uzunca da olsa, Stalin'in konu ile ilgili olarak Lenin'den yaptığı alıntıyı aktarmak gerekiyor. " 'Sosyalizm' diyor Lenin, 'yarışmayı hiçbir zaman ortadan kaldırmaz, tam tersine, yarışmayı ilk kez gerçekten **geniş** temelde, gerçekten **kitlesel** çapta uygulama, emekçilerin çoğunluğunu, kendilerini gösterebilecekleri, yeteneklerini geliştirebilecekleri, halkın bitmez tükenmez bir kaynak gibi durmadan ortaya çıkardığı ve kapitalizmin binlerce, milyonlarcasını ayaklar altında çiğnediği, baskı altında tuttuğu, ezdiği yetenekleri ortaya çıkarabileceği bir faaliyet alanına yöneltme olanağını yaratır'... 'Asıl şimdi gerçekten geniş kitlesel boyutta girişim ruhu, yarışma ve cesur inisiyatif geliştirme olanağı yaratır' ... zira 'yüzyıllardan bu yana başkası için çalışmadan sonra, sömürücüler için özgür olamayan çalışmadan sonra, şimdi kendisi için çalışma olanağı doğmuştur'... 'şimdi, sosyalist bir hükümet iktidarda ol-

duğu için, görevimiz yarışmayı örgütlemektir'" (Stalin, 1992a: 101-102).[26]

Emek üretkenliğinin artırılması için üç ana doğrultuda teşvike başvuruldu: Kitlelerin çalışma inisiyatifine ve çalışma faaliyetine ket vuran bürokratizme karşı özeleştiri aracılığıyla mücadele; tembellere ve proleter çalışma disiplinini baltalayanlara karşı sosyalist yarışma aracılığıyla mücadele; üretimde rutine ve atalete karşı kesintisiz çalışma haftasının örgütlenmesi aracılığıyla mücadele (Stalin, 1992a: 111). Çünkü, emek üretkenliği, emek coşkusu olmadan sosyalizmin kapitalizm üzerinde nihai zaferinin sağlanamayacağı düşünülüyordu. Çalışmayı, çalışma coşkusunu, emek üretkenliğini bu kadar ön plana çıkarmasının sıkıntılarını yaşayabileceğini düşünen Stalin, bir kez daha, ikna edebilmek için, Lenin'e başvurma gereği duyuyordu: " 'emek üretkenliği', diyor Lenin, 'son tahlilde yeni toplum düzeninin zaferi için en önemli tayin edici şeydir. Kapitalizm, feodalizm altında bilinmeyen bir emek üretkenliği yarattı. Kapitalizm, sosyalizmin yeni, çok daha yüksek bir emek üretkenliği yaratmasıyla nihai olarak yenilebilir, ve nihai olarak yenilecektir.' (4. baskı, cilt XXIX, s. 394, Rusça' (Stalin, 1992a: 111).

Emek üretkenliği, bir büyük savaşın son muharebesinde, adeta bir ölüm kalım mücadelesi olarak dillendiriliyor. Herhangi bir muharebeye yönelik bir taktik değil, son taarruzu kazanacak stratejik bir durum olarak değerlendiriliyor. Bu durum, sosyalizmin kapitalizmden yeni ve çok daha yüksek bir emek üretkenliği yaratması ile bu savaş kazanılmış olacaksa, başka nasıl yorumlanabilir ki? "Savaş Üzerine" adlı kitabında Clausewitz (1999: 23), "Düşmanı mağlup etmediğim sürece, onun beni mağlup etmesinden korkmak zorundayım" diyordu. Sovyet iktidarı, sosyalizmin inşasında bunun farkında idi. Öyle olduğu için, Clausewitz'in "kuvvetlerin aşırı gayreti"ne yönelik tezine dört elle sarılıyor. Tez şöyle: "Düşmanı mağlup etmek istiyorsak, gayretimizi, düşmanın karşı koyma gücüne uydurmak zorundayız. Bu karşı koyma gücü,

çarpanları birbirinden ayırt edilmeyen bir çarpım sonucuyla ifade edilir. Yani; eldeki olanakların büyüklüğü ve irade gücünün kuvvetiyle. Kısmen de olsa sayıya dayandığından eldeki olanakların büyüklüğü, tayin edilebilir; fakat, irade gücünün kuvveti pek tayin edilemez ve ancak, düşmanı harekete geçiren nedenlerin gücüne göre değerlendirilebilir. Bu şekilde düşmanın karşı koyma gücünü, oldukça iyi tahmin edebileceğimizi kabul edersek kendi gayretlerimizi de buna göre ayarlayabilir ve gayretlerimiz, ya üstünlüğü sağlayacak kadar büyük tutar, ya da, buna gücümüz yetmediği takdirde, olanak oranında büyük tutarız. Fakat düşman da aynı şeyi yapar. O halde, yalın bir tasarı olarak tarafları tekrar aşırılığa iten yeni bir tırmanıma başlayacaktır" (Clausewitz, 1999: 23).[27] Tek ülkede sosyalizmi kurmak ve yaşatmak çabası, kapitalizm ile savaşta, büyük bir talihsizlik olarak emek cephesine, sosyalizmle bağdaşmayan, büyük bir yük yüklüyor: Boş zamanı artırmak ve çalışma temposunu azaltmak yerine, tersine, daha çok çalışmak, daha fazla, daha canlı, daha yoğun, daha üretken çalışmayı. Taraflar tekrar tekrar aşırılığa itilirken emek cephesi mağdur edilen oluyor.

Hem sosyalizmde hem kapitalizmde, iki sistem arasında, emek açısından, yıkıcı bir rekabet yaşanıyor, yapıcı bir yarışma değil. Ancak, nihai zafer için taraflardan birinin, diğerini yok etmesi gerekiyor. Tek ülkede sosyalizmi kurmaya çalışan bir ülkede, emek cephesinin en büyük talihsizliği, bu savaşın en önde giden azaplar görevini üstlenmeleri oluyor. Çünkü, "savaş teorisi, bir eğitilmiş aracın, savaşın amacı için kullanılmasıyla meşgul" olmak zorunda (Clausewitz, 1999: 87). Araç ve amaç, taktik ve strateji zaman ve mekan içinde birbirini karşılıklı etkileyen ilişkiler. Fakat, sınırları ve birbirleriyle ilişkileri, anlamları tam olarak saptanmadan açıkça anlaşılmayan birbirinden tamamen farklı faaliyetler oluyor (Clausewitz, 1999: 88). Stalin'in ve emek cephesinin de dramı ya da şansızlığı burada yatıyor. Emek üretkenliği, sosyalizmin inşası birer araç ve amaç, taktik ve strateji olarak savaş teorisyeni Clausewitz'i

doğrularcasına karmaşıklaşıyor. Neyin amaç, neyin araç; neyin taktik, neyin strateji olduğu unutuluyor. Sosyalizm ile kapitalizm arasında yaşanan savaştaki pratik, derinliksiz, felsefesiz bir determinizm olarak teoriyi zorluyor, zorlamak zorunda kalıyor.[28]

Stalin'in sosyalizmin inşasındaki şansızlığı burada bitmiyor. Verimlilik artışı için sadece işgücünün verimliliği yetmiyor, bir de uygun teknolojiye ve teknolojiye uygun nitelikli, donanımlı yeterince işgücüne ihtiyaç var. SSCB, bu ihtiyacı, yakıcı bir şekilde, sınıf mücadelesinin de başladığı yeniden kuruluş döneminde duyuyor. Bu nedenle hem basında, hem fabrikalarda daha iyi, daha üretken, daha verimli çalışmaya yönelik "korkunç bir propaganda" yapılıyor, sosyalist sanayileşmeyi daha hızlı gerçekleştirmek için. Böyle olduğu için de emek üretkenliğinin, verimliliğinin yaşandığı her yerdeki küçük bir gelişme, komünist basında sevinçle ve övgü ile karşılanıp dile getiriliyor. "Yarışma kampanyaları"[29] ile bu üretkenlik ve verimlilik sürekli olarak artırılmaya çalışılıyor. Ancak, ilk zamanlarda artan verimliliğin üretkenliğin karşılığı olarak işçilere bir ek ücret, prim verilmesi yerine, verimliliğin üretkenliğin arttığı fabrikalara, işletmelere yeni işçi konutları yapılması, fabrikada eksik olan yemekhane, toplantı salonu gibi yerlerin yapılması için para veriliyor ya da çok büyük rekor kıranlar yurt dışına "araştırma seyahatine" gönderiliyor. Öte yandan, kötü çalışan işçilerin, atölyelerin ve fabrikaların listesi ise teşhir amacıyla gazetelerde yayınlanarak, dolaylı yoldan bir "teşvik" uygulanıyor (Farbman, 1931: 35-40).

Her şey "daha çok, daha iyi ve daha hızlı üretmek" için. Ancak, teknoloji olmadan, iş gücünün verimliliği; nitelikli ve donanımlı işgücü de olmadan teknolojinin verimliliği belli bir noktadan sonra işlevsiz kalıyor. Kuşkusuz, her teknoloji, kendisine uygun emek süreçlerini de gerektiriyor. Ancak işgücünün niteliği ve donanımı da teknoloji üzerinde baskı oluşturuyor. İşgücü ve teknoloji arasında, verimlilik ve yenilenme açısından, karşılıklı bir ilişki bulunuyor. Stahanovist hareket yukarıda belirtilen sürecin ve gerekliliğin bir

sonucu olarak doğuyor. 30'lu yılların ortasında ortaya çıkışı ve hızla yayılışı, bu nedenle, bir tesadüf değil. Devrimin tarihsel kahramanları yaşlanırken, yeni ve genç bir kuşağın da daha eğitimli ve teknik donanımlı olarak yetişmiş olması, tekniğin gerektirdiği, "kadro" sorununu da çözmeye yardımcı olacaktı. 30'lu yıllara girerken, tüm teknik eğitim pratik ve uygulanabilir hale gelmiş, teknik okullar ile fabrikalar arasında bir işbirliği sağlanmış, yeni fabrikalarda Merkezi Emek Enstitüsü'nün geliştirdiği yöntemleri öğretecek birer özel atölye açılmıştı. Böylece nitelikli, yarı nitelikli, teknik eleman ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı. Çünkü, eski fabrikaları büyütmek, yeni fabrikalar açmak için 1930'lu yılların başında yaklaşık 500.000 civarında bu türden işçiye ihtiyaç vardı. Ancak atölyelerin eğitim kapasitesi sadece 30.000 civarında idi (Farbman, 1931: 74). Teknik kadrolar bir sorun olarak duruyordu. 30'lu yıllar bir de bu teknik kadrolar sorununu çözme zorunluluğunun duyulduğu yıllar oluyor, Sovyet düzenini ayakta tutmak, sosyalist düzeni inşa etmek için proletaryayı yaratmak zorunluluğunu duyduğu gibi.[30]

Sorun, 1929 yılında, Sovyetik kafalı onbinlerce teknisyen ve uzmanı sosyalist inşaya katma ve işçi sınıfının saflarında yeni kızıl teknisyenler ve kızıl uzmanlar yetiştirme olarak dile getirildi. Çünkü, gerek endüstriyi gerekse de tarımı temelden reorganize etmek, teknik temelini değiştirmek, modern teknik araçlarla donatarak yeniden yapılandırmanın gerçekleştirileceğine inanılıyordu. Bunun anlamı, ekonominin bütün temelini değiştirmekti. Bu ise, ekonomide yeni, daha sağlam yatırımlar, yeni teknikte ustalaşacak ve onu daha da geliştirecek yeni, daha deneyimli kadrolar gerektiriyordu. Artık, zamanın, gelişme temposunun hızlandırılması zamanı, kitlelerin yaratıcı inisiyatifinin önündeki engellerin kaldırılması zamanı olduğu düşünülüyordu (Stalin, 1992a: 114, 257-258, 263, 279).

Kadro sorunu çözülmeden, ağır sanayii kurma sorunu da çözülmüş olarak görülmediğinden, zafer için, "bu kaleyi her ne pa-

hasına olursa olsun fethetmek" gerekiyordu (Stalin, 1992a: 115). "Taktik için bir teori saptamak, strateji için bir teori saptamaktan çok daha kolay" olduğu için olsa gerek (Clausewitz, 1999:97), kolay olana yönelindi.[31] 30'lu yılların ilk yarısı bu fethin gerçekleşmesi için yoğun çabaların verildiği, taktik için teorilerin üretildiği, yıllar oldu. Üstelik, her ne pahasına olursa olsun. Sosyalizmin özüne ters düşen, maddi özendiricilik uygulamaları, ücretlerde eşitsizlik bunların en önemlilerinden bir kaçı.[32] Bu durum ise, sosyalist emek süreci adına tam bir şanssızlıktır. Bu şansızlık, ödenmek zorunda kalınan üç büyük bedele neden oldu. Bedellerin ilki, emek cephesi ya da süreçlerinde kapitalizan felsefe yürütmenin ilke haline getirilmesi; ikincisi işçi dünyasında katkı ile ödül arasında birebir ilişki kurulması oldu. Üçüncüsü fabrika yönetiminde kapitalizan meneceryal düzen egemenlik alanını sürekli olarak genişletti. Emek süreçlerinin her yanında ortak yaratıcılık ve birbirini geliştirme yerine, edino-naçaliye, bir kişinin yönetimi, ilkesi geçerlilik kazandı ve bu durum emek süreçlerini aşarak bir genel kimlik haline geldi (Küçük, 1991: 322-323). Bu durumun ise, ne yazık ki, sosyalist emek süreçleri ile yakından uzaktan bir ilgisi yoktu.

Cilff (1990: 27-28), Baykov ve Sorokin'in çalışmalarına dayanarak,[33] 1930'da tüm işçilerin % 29'u parçabaşı çalışırken, bu oranın 1931'de % 65'e, 1932'de % 68'e yükseldiğini, 1934 yılında ise tüm sanayi işçilerinin yaklaşık dörtte üçünün bu "sözde 'sosyalist rekabet' " uygulamasının içinde yer aldığını belirtiyor. Her ne pahasına olursa fetih için, kısa sürede, cephenin oldukça genişletildiği anlaşılıyor. Ancak, maddi özendiricilik aracılığı ile teşvike, ücret makasının iyice açılmasına rağmen, kadro sorunu ve emek verimliliği, sorunu devam ediyor.[34]

"Kadro sorunu" ve "emek üretkenliği" o kadar önemli ki, her fırsatta değiniliyor, bıkmadan usanmadan. 1931'de, on yıl önce, komünistlerin üretimin gerçek yöneticileri, gerçekten işin ustası yöneticiler olmak üzere üretimin yönetimi bilimini, gece gündüz

okuyup öğrenmeleri gerektiğinin benimsendiği, ancak aradan geçen süre içinde bunun yapılmadığına dile geriliyordu (Stalin, 1977: 406-407). Sovyet yönetimi için, artık öğrenmek zamanıdır, uzman olmak, işin ustası olmak gerek, gözleri teknik bilgilere çevirmek gerek. Yüzü tekniğe döndürmenin tam zamanıdır, konunun ehli, işin gerçek ustası olma zamanıdır. Ve, bütün bunlar tempolu yapılmak zorundadır. Çünkü, çalışma tempolarını azaltmak mümkün değildir! Tersine, güç ve olanaklar ölçüsünde tempoları artırmak gerekmektedir. Çalışma tempolarını frenlemek, geç kalmak demektir. "Ama, geç kalanlar yenilirler. Oysa, biz, yenilmek istemiyoruz" (Stalin, 1977: 408).[35] Yenilmek istenmiyorsa, gecikmişliği en kısa sürede ortadan kaldırmak için, sosyalist ekonominin kuruluşu için "gerçek bolşevik çalışma tempolarına" girilmelidir. "Başka hiçbir yol yoktur" (Stalin, 1977: 409). En çok on yılda, kapitalizmin ileri ülkeleri ile aradaki mesafeyi kapatmak için bütün nesnel olanaklar var. Buna inanılıyor. Olmayan ise, bu nesnel olanaklardan yararlanacak olan beceri eksikliği. Bu eksikliği gidermek için yapılacak olan tekniğin efendisi olmaktır. Madem ki yeniden kuruluş döneminde her şeye karar veren, son sözü söyleyen tekniktir, o zaman tekniği çalışıp, öğrenmek de, uzmanlaşmak da kaçınılmazdır. Tekniğin efendisi olmak da güç bir şey değildir. Bu yapıldığında, teknik öğrenilip, efendisi olunduğunda, Stalin'e göre (1977: 411), bugün düşlemeye bile cesaret edilemeyen çalışma tempoları alabildiğine kapıp koyuverilecektir.

Kapitalist dünyanın bunalımın şokunu yaşadığı bir dönemde, tekniğin efendisi olarak çalışma tempoları artırılmak isteniyor. On yılda yüz yıllık, yüz elli yıllık aranın başka türlü kapatılamayacağına inanılıyor. Ancak, 1931'de kapitalist dünyada büyük bir işsizlik yaşanırken, Sovyet ekonomisinde işgücü darlığı ve işgücünün istikrarı sorunu başlıyor. "Mujiğin köyden kente kaçışı" ve iş gücünün kendiliğinden akışı artık sona ermiştir. Üstelik, daha yüksek ücret ve daha az yorucu işler için, işgücü bir fabrikadan bir fabrikaya, bir bölgeden bir bölgeye yer değiştirme, dalgalanma "tem-

posunu" da artırmaya başlamıştır (Stalin, 1977: 415-419; Stalin, 1992b: 60-63; Küçük, 1988: 38-42, 214; Farbman, 1931: 103-104; Straus, 1997: 82-84; Dobb, 1968: 438).[36] 1933 yılına kadar ne havuç ne de sopa yöntemi bu dalgalanmaları durdurmaya yetmiştir.[37]

Sorun sadece, işgücü darlığı ve dalgalanma değil, bir de yeni işçileşen köylülerin işgücü oranı içindeki payının yüksekliği ve bunların büyük ölçüde genç olmasıdır. 1930 yılında bütün işçiler içinde yüzde 24.7 olan genç işçi oranı (23 yaşına kadar) 1932'de yüzde 39.9'a yükselir. Öte yandan, 1929 yılında maden işçilerinin yüzde 61 'i, metal işçilerinin yüzde 40'ı, tekstil işçilerinin yüzde 36'sı köylü kökenlidir(Küçük, 1988: 294). Metal işçileri içinde köy kökenlilerin oranı 1930'da yüzde 50.3'e, 1931'de 62.2'ye yükselir (Straus, 1997: 77). İşçi kadroları hızla gençler ve köyden yeni gelenlerden oluşmaktadır. Stahanov hareketinin başladığı 1935 yılında ise tüm işçiler içinde genç işçilerin (22 yaş altı) oranı yüzde 34.1'e yükselir (Straus, 1997: 69).[38] Toplam işgücü içinde kadın emeğinin payı 1929'da yüzde 24.6 iken 1933'te yüzde 33.7'ye yükselir. Traktör sanayiinde de durum çok farklı değildir. 1929'da yüzde 41.6 olan oran, 1932'de 61.2'ye yükselir. (Straus, 1997: 73). Bu sorunlar hem emek üretkenliğine, hem de emek süreçlerine önemli etkide bulunuyor. "Köyden gelmiş yeni fabrika işçisi, bir fabrikadan diğerine dolaşıyor. Bir fabrikadan diğerine geziyor. Sanayileşme atılımı ile birlikte işletmelerdeki kolektif yönetimden *edino-naçalie, tek kişi yönetimi*, düzenine geçilmesi, teşvik pirimlerinin dağıtılmasında işletme direktörüne daha fazla yetki verilmesi, işgücü sıkıntısı çeken işletme yöneticilerini birbirinin işçisini 'kandırmaya' sevkediyor. Mujik ideolojisinden kurtulması için yeteri kadar zaman geçmemiş olan yeni işçi de, bir fabrikadan diğerine geçmede hiçbir sakınca görmüyor." (Küçük, 1988: 40). Hem yönetimde, hem de çalışanlarda sosyalist bir emek süreci oluşturmaya yönelik istek olmayınca, geriye kapitalizan emek süreçlerinin yerini daha da pekiştirmesi kalıyor. Yaşanan ise tam da budur.

Sosyalist emek süreçlerine yönelinmediği, kapitalizan emek süreçlerinin yerini tahkim etmeye devam ettiği dönemde, Birinci Beş Yılık Plan'ın en önemli hedeflerinden biri teknik eleman yetiştirme süresini kısaltma ve yetiştirme sistemini geniş bir biçimde yaygınlaştırıp, geliştirmektir (Küçük, 1988: 292). Çünkü, "çalışma temposunun" ve emek üretkenliğinin artırılmak istendiği bir zamanda, yepyeni sorunlar çıkıyor: işgücü istikrarı ve işgücü darlığı. Bu sorunu çözmek için derinlemesine bir analiz yerine, yüzeyde görünene yöneliyor. İşgücü dalgalanmasının nedenleri arasında ücretlerin yanlış düzenlenmesi, yanlış ücret sistemi, işgücü ödemelerinde "solcu" eşitçilik görülüyor. Birçok işletmede ücret tarifelerinin becerikli emek ile beceriksiz emek arasında, ağır iş ile hafif iş arasında hemen hemen hiç fark kalmayacak şekilde düzenlenmiş olması eleştiriliyor. "Uravnilovka"mn,[39] becerili işçinin de, becerili emeğin gerekli biçimde değerlendirildiği bir işletme buluncaya kadar, bir işletmeden diğerine dolaşması sonucunu doğurduğu düşünülüyor (Küçük, 1988: 41-42). Çare olarak, hızlı sanayileşmenin gereksindiği işgücünün önünde engel oluşturan, sosyalist özellikler taşıyan, ücretlerde eşitçilik eğiliminden vaz geçilmesi düşünülüyor ve hayata geçiriliyor. Çünkü, karşılaşılan sorunu çözmek için vasıflı emek ile vasıflı-olmayan emek arasındaki farkı, ağır iş ile kolay iş arasındaki farkı gözönünde bulunduran bir ücretler tarifesi sistemi örgütlenmesi gerektiğine inanılıyor (Stalin, 1977: 416). Bu durumda, "solcu eşitlikçilere" de cevap vermek gerekiyor: "Ama bizim eşitlikçilerimiz, sanayi yöneticisi olsunlar, sendika militanı olsunlar, bu teze katılmamaktadırlar; onlar Sovyet rejimimizin altında bu farkın artık ortadan kalktığını sanmaktadırlar" (Stalin, 1977: 417).

Pratikte yaşanan bu sorunun çözümüne ilişkin olarak bunun sosyalizme uygun olmadığı yönünde eleştiriler geldiğinde teoriye yönelmek kaçınılmaz olunuyor. Teori için, mümkünse, önce Marx ve Engels, değilse sonra Lenin'e başvuruluyor. Uygun teori bulunamazsa, metinler olandan çok olması istenen şekilde yorumlam-

yor. Böylece, pratiğin dayattığı zorunluluk bir teoriye dönüşüyor. Stalin, Marx ve Lenin'e başvuruyor:[40] "Marx ve Lenin, vasıflı emek ile vasıflı-olmayan emek arsındaki farkın sosyalizmde bile, sınıfların ortadan kaldırılmasından sonra var olacağını ve ancak komünizm kurulduğu zaman bu farkın ortadan kalkacağını ve bu bakımdan sosyalist düzende de ücretin gereksinmelere göre değil, emeğe göre ödenmesi gerektiğini söyler" (Stalin, 1977: 416-417). Burada, "solcu eşitlikçiler"in mi yoksa Marx ve Lenin'in mi haklı olduğu sorusundan sonra, ücretleri eşitlikçi bir eğilimde tarifeler sistemine tabi tutmaya kalkan bir kimsenin, becerikli emek ile beceriksiz emek arasındaki ayrımı yapmayan kimsenin, Marksizmle, Leninizmle bağlarını kopardığı ileri sürülür (Stalin, 1977: 417). Bu kadar basit! Pratiğin dayattığı bir uygulamayı teorileştirme çabasına katılmayan, bunu kabul etmeyen kimsenin "marksizmle, leninizmle bağları" kopmuştur! Bu türden sorun ve çözüm arayışı sadece Stalin'e ait değildir. Bir önceki bölümde oldukça ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışıldığı gibi sorun ve çözüm arayışı, pratiğin dayattığı teorileştirme çerçevesinde daha önce Lenin'e aittir. Ve, Stalin, tüm desteğini buradan almaktadır. Kuşkusuz, Sovyet ekonomisindeki emek süreçlerinin sosyalist temelde kurulamayışının asıl kaynağını biraz da bu yaklaşımlarda aramak gerekiyor.

Lenin'in, komünist toplumun ilk aşaması olarak nitelendirdiği dönemdeki hızlı sanayileşme sürecinde bölüşümde eşitsizlik henüz çok büyük olduğu için de taylorist sistemin parça başına ücret sisteminin benimsenmesi şeklindeki yaklaşımı, izleyen yıllarda, Stalin tarafından benimsenerek, emek süreçlerinin teorik gerekçesini oluşturmuştur. Bunun sosyalizm ile bağdaşmayacağını söyleyenler için her ikisinin bir çift sözü var: Lenin için (1996a: 100) bunlar olsa olsa büyük cehaletlerini kanıtlamış olurken, Stalin (1977: 417) için bu eleştiriyi getirenler Marksizmle, Leninizmle bağlarını koparmaktadırlar.

Stalin teoriyi zorluyor. Çünkü, yaşamsal kabul edilen daha hızlı sanayileşmeye ulaşmak için pratikte karşılaştığı sorunun çö-

zümüne ilişkin uygulamayı yaygınlaştırmak ihtiyacı duyuyor, "tempolu çalışma" ve ücret teşviki ile emek üretkenliğini artırmak. Her sanayi kolunda, her işletmede, her atelyede, az çok vasıflı olan temel işçi grubunu üretime bağlamak ve istikrarını sağlamak için, her şeyden önce ve özellikle eşitçilikten vazgeçmeyi gözönünde tutmak bir zorunluluk olarak algılanıyor. Bu işçileri işletmeye bağlamak için, onlara terfiler sağlamak, ücretlerini artırmak, vasfının gerektirdiği gibi değerlendirildiği bir ücret sistemi kurmak gerektiği düşünüldü (Stalin, 1977: 417). Bunların karşılığında da işçiden çalışma disiplini, büyük bir çalışma gayreti, yarışma, şaşırtıcı bir çalışma istendi (Stalin, 1977: 418). Ancak, bunun için de işçileri, bilinçli olarak çalışabilecekleri, verimi yükseltebilecekleri, üretimin kalitesini yükseltebilecekleri çalışma koşullarına kavuşturmak ve bir de işçilere "çalışma sorumluluğu" vermek gerekiyordu. Böylece, emeğin verimliliğinde atılım, ürünlerin kalitesinde iyileşme, yükselme, makinelerin ve avadanlığın bakımında titizlik de sağlanabileceği umuluyordu (Stalin, 1977: 419). Bütün bunlara ek olarak, doğru bir çalışmanın örgütlenmesi, herkesin belirli bir iş için sorumluluğunun saptanması, çalışma düzeyine bağlı belirli işçi grupları ve çalışma ekiplerinin doğru biçimde örgütlendirilmesi gerekiyordu. Böylece, bu koşulların birleştirilmesi ve kesintisiz iş haftası aracılığı ile verimin büyük ölçüde artırılacağı ve emeğin niteliğinin yükseltilebileceği düşünülüyordu (Stalin, 1977: 420). Bütün bunları yerine getirecek düzey ve sayıda yeni işçiye ihtiyaç vardı, ne yazık ki 30'lu yılların başında bu niteliğe sahip olanların sayısı çok sınırlı idi.

Planlı dönemde, plan hedeflerine ulaşmak için, sosyalist sanayileşme programını gerçekleştirmek için, eskiye oranla üç kat, beş kat fazla sayıda mühendise, teknisyene ve sanayi yöneticisine gereksinme vardır (Stalin, 1977:423). Bu nedenle, Sovyet düzeni de kendi öz teknisyenlerini eğitmeli, işçi sınıfının aydın çekirdeğini oluşturmalıdır. Bu görev ise, sosyalist yarışmayı başlatanlar, yıldırım ekiplerini yönetenler, çalışmada şevkin pratik ilhamcıları,

kuruluşun şu ya da bu kesiminde çalışmaların örgütlendiricileri ile yüksek okullardan çıkmış olanlara düşmektedir. Bu nedenle, "girişkenlik dolu yoldaşlara engel olmamak, onları yürekle kumanda yerlerine itmek, kendilerine örgütleyici yeteneklerini gösterme olanağını sağlamak, onlara bilgilerini geliştirme olanağını vermek ve onlar için parayı düşünmeden uygun bir refah sağlamak" gerektiği belirtilmektedir (Stalin, 1977: 424).

1931 yılında, yeni dönemin yeni görevleri böyle tanımlanınca geriye, bu görevi yerine getirmek kalıyor. 1933 yılına gelindiğinde bunda önemli başarılar sağlandığı anlaşılıyor. Yukarıda belirtilen yöneticilerin ve teknik donanımlı becerikli endüstriyel "kadrolar"ın[41] sayısı Nisan 1930'da 90.761 iken, yaklaşık iki yılda, Kasım 1933'te 312.055'e yükseltiliyor, artış oranı yüzde 343 oluyor (Siegelbaum, 1988: 24). Ancak, bunlar yine de tüm sanayi işçileri içinde çok küçük bir oran oluşturuyor. Artış sonucunda, 1930'da yüzde 3.8 olan bu pay, 1933'te ancak yüzde 8'e yükseliyor. Bu düşük oranlar ise Stalin'in kadrolar üzerinde neden bu kadar ısrarla durduğunu açıklıyor. Sovyet ekonomisi, işgücü darlığı, işgücü istikrarı sorunlarına ek olarak bir de becerikli, teknik donanımlı işgücü sorunu yaşıyor.[42] Kuşkusuz, bu durum hem birinci plan için, hem de ikinci plan için üretim hedeflerine ulaşma açısından büyük bir tehlike olarak kabul ediliyor. O nedenle, her fırsatta bu sorun dile getiriliyor. Bu nedenle, Birinci Beş Yıllık Planın Bilançosu'nun çıkarıldığı 1933 yılında şunları bir kez daha duymak kimse için sürpriz olmuyor: "Birinci beş yıllık dönem boyunca coşkuyu, yeni kuruluşun heyecan verici atılımını örgütlendirebildik ve kesin başarılar elde ettik. Çok iyi bir şey. Ama artık bu yetmez. Şimdi, bunu, yeni fabrikaların yeni tekniğinin benimsenmesi yolunda coşku ile, heyecan verici atılımı ile ve işin verimliliğinin ciddi biçimde yükseltilmesi ile, ciddi bir maliyet fiyatı düşürülmesi ile tamamlamalıyız" (Stalin, 1977: 469).

İkinci beş yıllık plan döneminde sanayi üretiminde esas rolü tekniği benimseyip, hazmedecek olan yeni işletmeler oynayacağına

göre, ona uygun "işçileri, mühendisleri ve teknik personeli ve yeni tekniği eksiksiz kullanmanın yeni yöntemlerine" alıştırmak gerekiyor. Bu da zaman alacağı için, "ikinci beş yıllık dönemde, sanayi üretiminin gelişmesi için daha az hızlandırılmış tempoları" uygulamak gerektiği düşünülüyor (Stalin, 1977: 468-469). Yani, yine, bir süre, birinci beş yıllık dönemde olduğu gibi, yeni kuruluşun hızlı atılımının, coşkusunun sahipleri olan şantiyelerin kahramanları ve udarnikleri (öncü işçiler) ile hızlı gelişme tempoları ile yetinilecektir, ama sayıları daha da artmış olarak.

1934 yılında, Parti Kongre'sine, sunulan bir raporda emek süreçlerine ilişkin sorunları dile getiren tespitler de vardır. Bunlar, "üretimin kalitesini iyileştirme sorunu bakımından kesinlikle onaylanmayacak tutum, işin verimliliğini yükseltmede, maliyet fiyatlarını düşünmede ve ticari verimlilik ilkesini uygulamada süregiden gecikme, işin ve ücretlerin düzenlenmesi, çalışmada kişisel sorumluluğun bulunmaması, ücret sisteminde eşit düzey gibi noktaların henüz tasfiye edilmemiş olması" şeklinde sıralanmaktadır (Stalin, 1977:546-547). Eğer "bu hastalık"lar tasfiye edilmezse, sanayi iki ayağıyla birden topallayacaktır. Bu hastalığın önlenmesi için yerine getirilmesi gereken ivedi görevler ise, fabrika yapımı malların kalitesini iyileştirmek; eksik çeşitli seri mal çıkarılmasına son vermek ve üretimin kalitesi ve tam çeşitliliği konusundaki Sovyet iktidarı yasalarını çiğneyecek ya da çarpıtacak tüm yoldaşları, kimseyi ayırmaksızın cezalandırmak; emeğin üretkenliğinde kararlı, sürekli bir yükseliş, maliyet fiyatında bir düşme elde etmek ve ticari verimlilik ilkesinin uygulanmasını sağlamak; çalışmada kişisel sorumluluk eksikliğinden ve ücret sisteminde ücretleri eşit kılmadan kurtulmak gerekmektedir (Stalin, 1977: 548).

Bu önlem ve görevleri gerektiren bir başka sorun daha vardı. Bu sorunu Küçük (1988: 277-278) şöyle açıklıyor: "otuzların ikinci yarısına varıldığında, bazı alt-kesim ya da bazı süreçlerde geri mekanizasyon düzeyi, artık genel verimlilik artışını tehdit eden, durduran bir nitelik kazanmış olmaktadır". Çözüm ise, "kompleks

mekanizasyon". Verimliliği artıran kompleks mekanizasyonun ise stahavonist hareketin doğduğu kömür çıkarımında uygulanmaya çalışılması bu nedenle tesadüfi değildir. Kompleks mekanizasyon ise aynı zamanda yardımcı süreçler ile de yakından ilgilidir. Kompleks mekanizasyon, işletmenin montaj işleri, işletme içi tamir ve taşıma işlerinin, süreçlerinin mekanizasyon düzeyini yükseltmeyi amaçlar (Küçük, 1988: 281-282). Otuzlu yıllar dikkatlerin bu süreçlere ve verimlilik karşılaştırmalarında yardımcı süreçlerin göz önüne alındığı ve bir sorun olarak algılandığı yıllardır. Artık yardımcı süreçlerin ihmal edilmemesi gerekmektedir.[43]

Yaşanan sorun emek süreçlerinde yeni bir yönelişe işaret eder. Taylorist sistemin gereksindiği sadece işinde uzmanlaşmış işçi yetiştirmek yerine, çok meslekli işçilerin yetiştirilmesi, bu işin hızlandırılması ve her şeyden önce işçilere çalıştıkları ekipmanın günlük tamirinin öğretilmesi gerekmektedir (Küçük, 1988: 282).[44] Artık, Stahanovist hareketin doğuşu için her şey hazırdır: Hem tespit edilmiş sorunlar ve çözüm yolları açısından, hem yerine getirilmesi gereken görevler ve önerilen yeni emek süreçleri, hem de bunları yerine getirebilecek bilgi ve sorumluğa sahip olunması açısından.[45] Sorun, sadece, Stahanovist hareketin ne zaman doğacağı ve nerede doğacağındadır. Doğuşunu hızlandırmak için cesaret verip, yüreklendirmek gerekiyor. Şimdi, eskimiş olan "teknik her şeyi çözer" sloganının yerine, "kadrolar her şeyi çözer" sloganını ön plana çıkarmak gerekiyor. Stalin gecikmiyor ve çağrıyı, ilgisiz bir yerde, Kızıl Ordu Akademisi Öğrencilerinin Okulu Bitirişleri Dolayısıyla Kremlin Sarayında Yapılan Konuşma'da, 1935 yılı Mayıs'ında, yapar: "bizim teknik alanda kıtlık çektiğimiz geçmiş dönemleri yansıtan eski 'teknik her şeyi çözer' sloganı, şimdi yeni sloganla, 'kadrolar her şeyi çözerler' sloganı ile değişmek durumundadır. Şimdi, önemli olan budur".[46]

Kadroların önemi ve bilincine yeterince ulaşılmadığı düşünüldüğünden bu sorun üzerinde ısrarla durulur. Yöneticiler tarafından kadrolara yardım edilmesinin, ilk başarılarını kazandıklarında on-

ları yüreklendirmelerinin, onları ileri götürmelerinin gerektiği sürekli belirtilir. Mevcut durumun utanç verici bir tutum, ve birçok kupkuru, kırtasiyecilik örneklerinden ibaret olduğu dile getirilir (Stalin, 1977: 600). Kadrolara sorumluluk, güven ve cesaret veren, fakat onları engelleyen yöneticilere yönelik sert ve acımasız eleştiri içeren bu konuşmadan üç ay sonra Stahanovist hareket başlar.

"Savaş Komünizmi", devrimi ve savaşı yaşamış bir kuşaktan subotniklerin doğumuna ebelik yaparken, "yeniden kuruluş" bağrında teknik kadro sorununu çözerek, eğitimden geçirdiği yeni, genç kuşaktan, üretim sürecinde sorumluluk duyan, verimliliği, kaliteyi artırmak için düşünen ve çözüm yolları arayan, tek bir işe yönelik bilgi ile değil , gerekli diğer bilgilere de sahip işçilerden oluşan Stahanov hareketini çıkardı.[47] Hareket hem kapitalist dünyada, hem Sovyet düzenine sempati duyanlar arasında büyük ilgi uyandırdı. Başlangıçtaki merak, yerini, zamanla övgü ve eleştiriye bıraktı. Stahanov hareketine ilişkin eleştiriler daha çok Stalin ile özdeşleştirildi. Öyle ki, stahanovist emek süreci karşıt yazında "Stalinizm eşittir Stahanovizm" ya da "Stahanovizm eşittir Stalinizm" şeklinde dile getirildi ve her ikisi de ağır bir dille eleştirildi. Stalin ise, bu emek sürecini savunurken Marx-Engels (1963; 1989), Engels(1977) ve Lenin'i (1968, 1996a; 1996b; 1997) referans gösterdi. Engels'in Anti-Dühringi'ni yok saydı. Yok saymadığı yerde ise yanlış yorumladı.

Nedir Stahanovist hareket, Stahanovizm? Küçük (1988: 384-385, 388), değerli çalışmasında, "Stahanov hareketi, kurulmuş, görece olarak, ileri teknolojik yapıdan en yüksek verimi elde etmenin yöntemidir", "Stahanov hareketi olarak ortaya çıkan akım, aslında işçilerin, işçi takımlarının, atelye veya fabrikaların kendileri için konmuş hedefleri aşmak uğrunda birbirleriyle yarışmalarından başka bir şey değil"dir, "Stahanov hareketi, niceliksel birikimi niteliksel patlamaya dönüştüren çalışma düzeyidir", Stahanov hareketi "verimlilik artışını sürdürmek için gerekli önlemleri belirleme"k ve "bunları gerçekleştirme"ktir, "Stahanov hareketi, ve-

rimlilik artışlarını sürdürmek için iş düzenlemesinde yenilik yapmak"tır, "yeni iş düzenlemeleri"dir, "Stahanov hareketi ve sosyalist yarış, aynı anda birden fazla takım-tezgah çalıştırma ve birkaç mesleği birleştirme"dir diyor. Küçük (1991: 482-483), SSCB'nin çözülüşünü değerlendiren bir başka çalışmasında "Stahanov hareketi, Lenin zamanında çıkan subbotniklerle birlikte, komünist çalışmanın ve komünist düzenin ilk önemli habercilerinden birisidir", "ilke olarak karşılıksız çalışmayı ve maddi karşılık beklemeden coşku ile işe koyulmayı anlatıyor", pratikte üretim artışlarının maddi karşılığa da dönüşmesine rağmen "yöntem olarak Stahanov hareketi, maddi karşılığı olmadan toplum için çalışma anlamına geliyor" diyor.

Stalin içinse, Stahanov hareketi, sosyalist yarışmanın yeni bir atılımı, bu yarışmanın yeni, üstün bir aşamasıdır, bugünkü teknik normları aşmayı, öngürülen verim kapasitelerini aşmayı, üretim planlarını ve mevcut bilançoları aşmayı amaç edinen kadın ve erkek işçilerin hareketidir; sosyalizmi daha da sağlamlaştırmanın pratik olanaklarını yaratan, yaşamanın en kolay olduğu ülke yapma olanağını açan bir harekettir; işçi sınıfının gelecek teknik ve kültür atılımını tohum halinde kendinde taşıyan, daha yüksek bir emek verimliliğinin ipuçlarını taşıyan, sosyalizmden komünizme geçmek için ve kafa emeği ile kol emeği arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmak için zorunlu olan belirtilere ulaşmaya olanak veren bir harekettir (Stalin, 1977: 603-605, 607).

Kuşkusuz, emek süreçleri açısından, Stahanov hareketi sadece bunlardan ibaret değil. Stahanov hareketi, Taylorist emek sürecinden farklı olarak, işçinin işin daha iyi yapılmasına yönelik yaratıcı bir şekilde düşünmesini, birden fazla işi yapacak niteliğe kavuşmasını ve birden fazla işi bilecek yeteneğe sahip olmasını da içerir.[48] Stahanov hareketi, bütün bunların ötesinde, bazı eksikliklerine rağmen, emeğin "üretim eyleminde" yabancılaşmasını da ortadan kaldırmaya yönelik, eksik yanları olduğu için, sadece önemli bir adımdır, başlangıçtır. Marx (1993: 143-144; 2000: 24-25),

emeğin yabancılaşmasını, emeğin işçinin dışında olması, emeğinde işçinin kendini yadsıması, mutsuz hissetmesi, bedenine ve tenine eziyet etmesi olgusu olarak açıklar, insanın içinde kendine yabancılaştığı emek, bir kendini kurban etme, bir onur kırılması çalışması olarak nitelendirir. Stahanov hareketi saf, naif ilk hali ile emeği işçinin içine taşıdığı, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik olarak ortaya çıktığı, emeğinde işçinin kendini olumlayıp yadsımamasını sağladığı, kendisini mutlu hissetmesine yol açtığı ölçüde, üretim eyleminde, yabancılaşmaya karşı önemli bir adımdır, başlangıçtır.

Marx (1993: 151; 2000: 32), ürünün, emek nesnesinin, içinde emeğin kendisini ödüllendirdiği ücreti, emeğin yabancılaşmasının bir parçası olarak değerlendirir. Öyle olduğu için de, ücret, yabancılaşmış emeğin dolaysız bir sonucu ve yabancılaşmış emek de özel mülkiyetin dolaysız nedenidir, birinin yok olması öbürünün de yok olması sonucunu verir (Marx, 1993: 151-152; 2000: 33). "Ücret ile özel mülkiyeti" özdeş gören Marx (1993: 151; 2000: 32) için ücret, yabancılaşmış emeğin dolaysız bir sonucu ve yabancılaşmış emek de özel mülkiyetin dolaysız nedeni olduğundan, emeğin yabancılaşmasını sona erdirmek için özel mülkiyeti ve özdeşi olan ücreti ortadan kaldırmak gerekmektedir. (Marx, 1993: 171; 2000: 42-43). Stahanov hareketini, ilk başlatanlar ücreti, emeklerinin bir ödülü olarak düşünmedikleri için de emeğin yabancılaşmasına karşı önemli bir çıkıştır. Ancak, bu durum uzun sürmemiş, Sovyet yönetimi, sosyalist özellikler taşıyan bu davranışı maddi ödüllendirme aracılığı ile yozlaştırmış, böylece tekrar emeğin yabancılaşması sürecinin önünü açmıştır. Ancak, Marx'a göre de (1993: 171; 2000: 42-43) özel mülkiyetin ilk olumlu kaldırılışının söz konusu olduğu "kaba komünizm" aşamasında emeğin yabancılaşması ortadan tamamen kaldırılamaz, çünkü, özel mülkiyet tarafından engellenmiş ve lekelenmiştir. Bu yaklaşıma göre, Stahanov hareketi de emeğin yabancılaşmasını ortadan tam kaldırma olanağından yoksundur, çünkü hâlâ, "özel mülkiyet tarafından en-

gellenmiş ve lekelenmiştir", ve henüz özünü kavramış değildir. Stahanov hareketindeki maddi özendirim ve yüksek ücretlendirme bu türden bir "engellenme ve lekelenme" olarak değerlendirilebilir. Yabancılaşmanın tamamen kaldırılması için "Özel mülkiyetin (insanal özyabancılaşmanın ta kendisi) olumlu kaldırılışı ve bunun sonucu insanal özün insan tarafından ve insan için sahiplanilmesi; öyleyse "kendi için" insanın toplumsal, yani insanal insan olarak bütünsel dönüşü, bilinçli ve daha önceki gelişmenin tüm zenginliğini koruyarak yapılmış bulunan dönüş olarak komünizm"in gerçekleşmesi gerekir (Marx, 1993: 171; 2000: 43). Bu komünizm, "insan ile doğa, insan ile insan arasındaki karşıtlığın gerçek çözümüdür; varoluş ile öz, nesneleşme ile kendinin olumlanması, özgürlük ile zorunluluk, birey ile cins arasındaki savaşımın gerçek çözümüdür" (Marx, 1993: 172; 2000: 43). Böylece, "özel mülkiyetin olumlu kaldırılması" ile "tüm yabancılaşmanın olumlu kaldırılması, sonuç olarak din, aile, devlet vb. dışı insanın, kendi insanal, yani toplumsal varlığına dönüşü" gerçekleşmiş olur (Marx, 1993: 172-173).[49]

Genç ve köy kökenli işgücünün egemen olduğu, kadroların her şeyi çözmesi için teknik bilgi donanımının da az çok çözümlendiği Sovyet ekonomisinde Stahanov hareketinin de yine genç ve köy kökenli birisi tarafından başlatılmış olması rastlantı sayılmamalıdır. Alexeï Grigorievitch Stakhanov (1905-1977), 30 yaşında, bir harekete adım verecek emek sürecini başlatırken, 1927 yılı baharında köyünü terk etmiş, başlangıçta bir at satın alacak kadar bir gelir elde edip, tekrar köyüne dönmek amacı ile çalışma hayatına atılmıştır (Siegelbaum, 1988: 68). Kömür madenlerinde bir süre işçi olarak çalıştıktan sonra, 1934 yılında 4 aylık bir teknik kurs görmüş ve otomatik kazma operatoru olmuştur. Madendeki üretim düşüklüğüne ilişkin sorunları arkadaşları ile konuşmakta, üretimin daha da artırılabileceğini söylemekte, buna yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Ancak bu girişimleri arkadaşları tarafından başlangıçta kuşku ile karşılanmış, alaya alınmıştır. 30 Ağustos 1935'te

Mashurov ile 100 ton kömür çıkarılıp çıkarılamayacağına bahse girilir. Ukrayna'da Donbas bölgesinde Irmino'daki kömür madeninde, A. Stahanov'un yeni iş organizasyonu ve çalışma biçimi ile başlanan kömür çıkarma işlemi, çalışma süresi dolduğunda, Mashurov'un ifadesi ile 100 tondan fazladır. Tam olarak ise 102 tondur ve bu bir rekordur, bir dünya rekoru (Siegelbaum, 1988: 69). Bu rekor ve Stahanov hareketi farklı tepkilere yol açar.[50]

Stalin'in önemli muhaliflerinden Troçki ilk zamanlardaki gelişmelere yönelik olarak oldukça temkinli bir dil kullandı: "Gerçekten heyecanlı sosyalistlerin Stahanov hareketine katıldıkları kuşkusuzdur" (Troçki, 1998: 96). Ancak, Stahanovist hareketin zaaflarına da dikkat çekmekten geri kalmadı. Troçki'ye göre (1998: 96), "Şok tugaylarının" yerini alan Stahanov hareketi, büyük ölçüde emeğin yoğunlaşması ve hatta çalışma gününün uzatılması olup, işçileri "çok gerçek bir anlam kazanan" rublenin peşinde koşturan, makineler ile daha çok ilgilenmeye iten, daha dikkatli kullanmaya zorlayan bir üretim sürecidir. Troçki'ye göre (1998: 97-98), "Sosyalizm, ya da komünizmin en alt aşaması, elbette emek miktarının ve tüketim miktarının sıkı bir denetimini gerektirir, ancak ne olursa olsun, sermayenin sömürücü dehasının icat ettiklerinden daha insancıl denetim biçimlerine bürünür", Stalin'in yeni emek süreci olan Stahanov hareketi ile yapılan ise "geri bir insan materyalinin, kapitalizmden ödünç alman teknolojiye acımasızca monte edilmesidir". Ancak, "Stahanov hareketinin günahlarını ve sevaplarını karşılaştırmak için henüz erkendir. Bununla birlikte," "Tek tek işçilerin belli başarıları, yalnızca sosyalizme açık olanakların kanıtı olarak kuşkusuz son derece ilginçtir".[51] Daha sonra ise, Troçki (1992: 42) bu emek sürecine ilişkin sonraki gelişmelere yönelik oldukça sert tepki gösterir, şöyle der: "Kahrolsun Stahanovizm! Kahrolsun Sovyet aristokrasisi ve onun rütbe ve nişanları! Her emek için daha eşit ücret". Çünkü, Toçki'ye göre (1998: 242), Sovyet rejimi altında da ücretli emek, köleliğin alçaltıcı etiketini taşımaktan kurtulamamıştır, emeğine göre ödeme -gerçekte fizik-

sel ve özellikle vasıfsız emek zararına "entelektüel" emek yararına ödeme- çoğunluk için haksızlığın, baskı ve zorlamanın, birkaç kişi için ise ayrıcalıkların ve mutlu yaşamın kaynağına dönüşmüştür.

Dobb'un (1968: 430) değerlendirmesi ile, kapitalist dünya başlangıçta Stahanovist harekete yol açan gelişmeleri bir devlet propagandası ve baskısı olarak gördü, asla bir işçi sınıfı kitlesinin inisiyatifinden çıkan bir hareket olarak kabul etmek istemedi. Sovyet düzenine kendini yakın hissedenler ise büyük bir coşku ile karşıladılar. Türkiye'de bu coşkuyu yansıtan bir kitapçıktan uzun da olsa bir alıntı yapmak, yararlı olacak: "30 Ağustos 935 gününden itibaren Donbaz kömür havzasındaki bu otomatik kazma, adeta harikalar yaratmağa başladı. Sovyetler sanayiinde inkilaplar yaratması mukadder olan güya sihirli el, Stahanof ismindeki işçinin kazmasının ucundan tutmuş, cihan kömür rekorunu alt üst ediyordu. O gün **Stahanof,** yanındaki iş arkadaşlarile beraber, her vakitki gibi kömür nöbetine gitti. İşleri her zamana göre nazaran daha rasyonel bir şekilde tanzim etti. Aynı otomotik kazma ile, 6 saatlik bir iş müddeti zarfında birden bire 102 ton kömür istihsal etmeğe başladı. Bu, Sovyet sanayii için emsalsiz bir hadise idi. Eski normlar halinde yeni insanların karşısına dikilmiş tılsımlı duvar artık yıkılmıştı. Bu otomotik kazma üzerinde çalışan Stahanof ve arkadaşlarından beherinin hissesine vasati 35 ton kömür isabet ediyordu. Bu normal Avrupa kömür istihsalatında en yüksek rekor olan 17 tonun iki misli idi" (Hasan Ali, 1936: 4). Bunu nasıl yorumlamak gerekirdi? "Stahanof hareketi, Sovyet neslinin, yeni teknik ile mücehhez yepyeni bir neslin eski teknik normlara karşı bir isyanıdır. Stahanof hareketi, Sovyetlerde yeni bir devrin, sosyalizmden komünizme geçiş devrinin müjdecisidir. Stahanof hareketi, sovyetler elinde, şimdiye kadar eşine rastlanmamış bir refahın, bir bolluğun başlangıcıdır. Stahanof hareketi bir çığ gibi önüne çıkan eski teknik normları, müesses eski ilimleri çiğniyerek etrafa refah saçarak ilerliyor. Sovyetler diyarında: '**Yaşamak daha**

iyi ve daha neş'eli' bir hal alıyor" (Hasan Ali, 1936: 32).

Hikmet Kıvılcımlı'nın yönetimindeki Marksizm Bibliyoteği serisinde çıkan bu küçük kitapçıkta coşku ile karşılanan Stahanov hareketine yol açan yöntem ne idi? Aslında çok karmaşık olmayan basit bir sistemdi kurulan. Madende çalışma kazıcılar ve doldurucular olarak ikiye ayrılmıştı. Önce, kazıcıların yeri ve çalışma koşulu daha özenle seçilerek mekanik delme ekiplerinin işleri daha kolaylaştırıldı. Önceleri, kazıcılar 3 saatlik kazma süresinin ancak 2.5 saatini işe ayırabiliyor, geri kalan sürede de doldurma işini yapıyorlardı. Burada iki ekipten başka bir de onarım ekibi vardı. Delme ekibinin işi 5-6 saat sürüyor, geri kalan saatler içinde ise ekip boşta kalıyordu. Yeni yöntem kazma ve doldurma işini daha rasyonilize ederek ekiplerin boşta kalma süresini azalttı. Hem kazma hem de doldurma işi birbirini aksatmadan ve daha kısa sürede daha hızlı olarak yapılmaya başlandı.[52] Ancak, rekor sadece işin daha rasyonel örgütlenmesine bağlı değildi. Üretim sürecinin bizatihi işçilerce planlanmış ve örgütlenmiş olmasının istek ve coşkusunun da önemli bir payı vardı. Zaten, Stahanov hareketini Taylorist sistemden ayıran en büyük özellik buydu. Taylorist sistemde, işçiler sadece kendilerine verilen görevi en iyi ve en hızlı şekilde getirirken, Stahanov hareketinde, işçiler işletme yönetimine, iş arkadaşlarına rağmen verimliliği artırmak için işi yeniden örgütlemeye ve en üretken, en verimli yöntemi bulmaya çalışmaktadır.

Üretimde verimliliği artırmak, teknik ile buluşan kadroların her şeyin üstesinden geleceğini göstermek açısından bu durum Sovyet yöneticileri için çok değerli bir örnekti. Hemen tüm ülkeye duyurulması gerekiyordu! Eylül'de yerel gazete **Sotsialisticheskii Donbas** rekor haberini duyurdu, ertesi gün de **Pravda.** 6 Eylül'de Stahanov "Sovyet Herkülü" ilan edildi. Kömür madenlerinde yeni yöntemin uygulanması ile üretim rekorları da peş peşe gelmeye başladı. Artık bu gelişmeleri sıfatlandırmak gerekiyordu. 8 Eylül'de Donbas madencilerinin bireysel yarıştan kitlesel yarışa geçtiğini

duyurdu. 9 Eylül'de büyük bir fotoğraf bastı. İki gün sonra da sıfatlandırmayı yaptı: Stahanov hareketi (Siegelbaum, 1988: 72-73). Eylül ayı gazeteleri farklı sektörlerde peş peşe kırılan üretim rekorları haberlerini ile dolmaya başladı. Bunlardan A. Busigin'in hikâyesi ise bu hareketin doğup gelişmesinin arkasındaki gerçekleri, dinamikleri göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Busigin de Stahanov gibi köyden gelmişti, yoksul bir ailedendi, "yarı cahildi". Gorki motor sanayiinde önce keresteci, sonra yağcı olarak çalıştı. Daha sonra aynı fabrikada başka bir işe verildi. Bir işten bir işe koşturulan Busigin bir işte uzmanlaşmamış olmasından yakınmaya başladı, bu sorunu sürekli dile getirerek tam bir baş belasına dönüştü. Sürekli olarak, fabrikadan kimsenin kendisine yardım etmediğinden yakınıyordu. 19 Eylül'de, Busigin normlarda, yönetime ve mühendislere rağmen, bir değişiklik yaparak yüzde elliye varan bir üretkenlik artışı gerçekleştirdi. Ancak, Busigin yeniliklerinin bedelini neredeyse fabrikadaki işinden atılmakla ödeyecekti, atelye şefi Sokolonski'nin araya girmesi ile işletmede kalabildi. Busigin'den iki gün sonra yeni rekor haberi Leningrad'da ayakkabı üretiminden geldi.

Bir ilginç başka örnek ise kereste fabrikasında yaşandı. İsveç'ten ithal edilmiş olan makinelerin kullanımına özen gösteriliyor, beceriksiz işçilerce gelişi güzel kullanılmamasına dikkat ediliyordu. Bu makinelerle biçilmesi gereken norm 98 metre mikabı olarak belirlenmişti. Bıçkı makinelerinde çalışan Musinski, mühendislerce belirlenen bu üretim normunu aşmayı istiyordu. Ancak, yöneticiler buna izin vermedi. Musinski, denemeyi yöneticilerden gizli olarak yaptı. Bıçaklar arasındaki mesafede küçük bir değişiklik yaparak önce 130 sonra da 221 metre mikaba çıkardı üretimi. Bu rekor, İsveç fabrikalarının da rekorunu kırmış oluyordu. Oysa, mühendislerin uzmanların, profesörlerin teknik hesaplamarına göre 98 metre mikabı aşmak mümkün değildi. Artık, bu türden haberlerle karşılaşmak sürpriz olmuyordu. Rekor kırma yarışı sanayiden demiryolu ulaşımına, oradan tarım sektörüne yayıldı (Sie-

gelbaum, 1988: 76-80; Dobb, 1968. 423-425).

İlk Stahanovistlerin bazıları, Stahanov ve Busigin örneklerinde olduğu gibi ya arkadaşlarınca alaya alındılar ya da bu tür şeylere başvurdukları için işletme yöneticilerince işten atılmaya çalışıldılar. Stalin yöneticilerin tutumunu şöyle açıklıyor: "işletmelerimizin yönetimi herhangi bir tepki gösterdiyse de, bu tepki, Stahanovist hareketi karşılamak, kucaklamak değil, ona karşı çıkmak biçiminde oluyordu" (Stalin, 1977: 608-609). Dobb (1968: 434) ise, ilk Stahanovistlerin bazılarına karşı çıkanların, tutucu ve yeni yöntemin sonuçlarından şüphelenen yöneticilerden çok eski yöntemin bozulmasını istemeyen ve hızlanmaya karşı olan eski zihniyetteki iş arkadaşları olduğunu belirtiyor. Ancak, hem yöneticilerin hem de iş arkadaşlarının tüm karşı çıkış ve direnişlere rağmen yeni yöntemler deneyerek verimliliği artırmak çabası içine girenlerin sayısı da hızla artmaya başladı. İşçilerden gelen direnişin temel nedenlerinden birini, hızlı çalışmaktan çok, giderek açılan ücret farkı oluşturmaktadır. Yüksek düzeyde üretken olmayan işçiler, ödüllendirilen Stahanovistlere verilen her fazla ücretin kendilerinden alındığını düşünmekteydi. Başlangıçta, az sayıdaki Stahanovist işçi ile bu harekete katılmayan işçiler arasındaki ücret uçurumu gerçekten büyüktü. Örneğin, Stahanv daha önce, ayda, 500-600 ruble kazanırken 1000 ruble kazanmaya, Busigin 300 ruble kazanırken 1000 rublenin üstünde kazanmaya başladılar (Dobb, 1968: 433).

Stahanov hareketinin yayılmasına bağlı olarak daha yüksek ücret alan işçilerin sayısı ve oranı da artmaya başladı, böylece aradaki ücret uçurumu kapanmaya başladı.[53] 1935 yılı Kasım'ında Stahanovist sayısı sadece 647 iken, hızla artarak, 1936 yılı Ocak'ında Ukrayna'da 89.000, Leningrad'da 107.313'e çıktı. Moskova'da ise, 1936 yılı Ocak'ında işçilerin yüzde 18.9'u Stahanovistti. 1936 yılında toplam Stahanovist işçi sayısı 992.600'e çıktı, 1940 yılında ise 1.952.500'e yükseldi. "Şok işçileri" sayısı ise, 1936 yılında 1.037.700 idi, 1940'ta ise 1.005.700 oldu. Her iki grubun toplam

işçi oranı 1936 yılında yüzde 45 iken, 1940'ta yüzde 51.1'e yükseldi (Siegelbaum, 1988: 78, 156, 280). Dobb (1968: 421, 435) ise, tüm işçilerin dörtte biri ya da üçte birinin bu gelişmeler sonucunda ücret düşüklüğünden "müteessir" olduğunu belirtmektedir. İkinci beş yıllık plan dönemi sonunda yüksek ücret ile düşük ücret arasındaki fark 5- 6 kat olmuştur. Lenin döneminde bu farkın 2 kat olduğunu bu nedenle hatırlamakta yarar var.

Ancak, yeni emek süreci, sektörlerin ücret sıralamasındaki yerlerini de altüst etti. Örneğin kömür işçileri 1928 yılında 14. sırada iken 1935'te 4. sıraya, 1940'ta 1. sıraya yükseldi; 1928'de 9. sırada olan maden sanayii önce 5. sıraya, sonra 2. sıraya yükseldi; metal ile makine yapım sanayii 1928'del. sırada iken, önce 3., sonra da 4. sıraya düştü, petrol sektörü 1928'de 8. sırada iken önce 1. sıraya yükseldi, ardından 4. sıraya düştü; ayakkabı sanayi 1928'de 4. sırada iken 1935'te 8. sıraya düştü, 1940 yılında da bu yerini korudu (Pavlevski, 1975: 62). Verimlilik artışı ile ücret artışı karşılaştırıldığında ise durum daha da ilginçleşmektedir. Büyük sanayide 1928-1932 döneminde verimlilikte artış % 36.7 iken ücretlerdeki yıllık ortalama artış % 69.3; 1933-1937 döneminde verimlilikte artış % 80, ücretlerde artış yıllık ortalama % 109.5; 1938-1940 döneminde ise verimlilikte atış %33, ücretlerde yıllık ortalama artış % 33 olarak gerçekleşmiştir (Pavlevski, 1975: 47). 1928-1937 döneminde ücretlerdeki artış verimlilik artışının çok üstünde olmasına rağmen, 1938-1940 döneminde bir eşitlik söz konusudur. Pavlevski (1975: 54), 1933-1937 arasında reel ücretlerin iki kattan fazla, 1938-1940 arasında da % 10 arttığını belirtiyor. Ancak, 1928 yılı 100 kabul edildiğinde reel ücretin 1932'de 41, 1940'ta da 90 olduğunu belirtiyor. Öyle anlaşılıyor ki, ücret farklılığına, işçi aristokrasisine yol açtığı söylenen Stahanovist hareketin reel ücretler üzerindeki artış baskısı 1928 yılının düzeyine bile ulaşmaya yetmemiştir. Üstelik verimlilik artışındaki katkıları bu dönem boyunca ücret artışlarının gerisinde seyretmiştir. Bu durum ise, Stahanov hareketinin "derin bir sömürüye", "işçi istismarına

neden olduğu" savlarını desteklememektedir. Tersine, ücret makasının açılmasına neden olan ve sosyalizmin/komünizmin ilk aşamasında "herkese emeğine göre" yaklaşımının bir parçası olarak hayata geçirilen, ama temel amacı hızlı sanayileşmenin gerektirdiği verimlilik artışını yakalamak olan, parça başına ödünleme yönteminin giderek yaygınlaştırılması belki, başlangıçta bir geçiş toplumu için, geçiş anı için anlaşılır olabilir, ama sistemin kendisini tahkim etmeye başladığı ilerleyen zaman içinde de yaygınlaştırılması, anlaşılmak bir yana, sosyalizmin temel ilkelerine ters düşmeye başlar. Bu açıdan bakıldığında, Stahanov hareketi, bu özelliği ile parça başına ücret ilkesini yaygınlaştırmıştır. Bu yanıyla da Stahanov hareketi maddi özendiriciler sisteminin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Ücret farklılığı yaklaşımı, Stahanov hareketinde, "yeniden kuruluş" döneminde, emek süreçlerinde "kapitalizan felsefe yürüten ilke haline getirildi.

Genç, köylü kökenli, fabrika deneyimi olmayan işgücünü, "yeni sosyal ve ideolojik ilişkilerden türetilen bir yeni emek disiplini" şeklinde yaratmak yerine, sorun, kapitalist iş örgütlenmesi yöntemleri kullanılarak çözülmek istenmiştir (Ansal, 1992: 150). Bu tutum, artık, her yeni sistemin, içinden çıktığı eski sistemin bazı izlerini taşımasından farklı bir duruma işaret ediyor. Eski sistemin izlerinin silinmesi yönünde bir çaba gösterilmesi gerekirken, teori zorlanarak, iki aşamalı toplum modeli benimsenerek, kapitalizme ait olan emek sürecindeki ilişkiler tahkim ediliyor. Toplumsal dayanışma, birlikte üretmenin coşkusu yerini, bireysel yarışa, kişisel çıkar elde etmeye bırakıyor. "İster 'kabiliyet' veya isterse 'kapasite' sözcükleri kullanılsın, bunlara göre ödeme, kapitalizmin temel ilkesidir; yeni düzende kapitalizmin temel ilkesinin geçerli olacağını söylemek, kapitalizmin geçerli olmasıyla aynı anlama geliyor" (Küçük, 1991: 391).[54] İki aşamalı topluma yönelik tartışmalar daha önce yapıldığı için burada tekrar değinmeye gerek yok, ama ücret makasının açılması ile maddi özendiriciliğin ilke haline getirilmesinde bu yaklaşımın çok açık bir

ilişkisi var.

Ansal (1992: 145-146), Marx'ın komünist toplum tanımından hareketle,[55] sosyalist emek sürecinin sahip olması gereken özellikleri şöyle belirtiyor: "a) Teknolojik kontrolü ve üretim bilgisini elinde bulunduran tasarımcı toplumsal katmanın (kafa emeği), sadece uygulayıcı konumunda olanların (kol emeği) karşısındaki egemenliğinin ortadan kalkabilmesi için, tüm işçiler gerekli eğitime ve üretim bilgisine sahip olacaktır. Böylece de kafa ve kol emeği ayrımı ortadan kalkacaktır. b) İşçi çok küçük bir parça işin sürekli tekrarına mahkum olmayacak, üretim teknolojisinde gelişmeler yaratabilecek bilgi, deneyim ve inisiyatife sahip olarak bütün yaratıcılığını emek sürecinde gösterebilecek, böylece kendini de geliştirebilecek ve dönüştürebilecektir. c) Elbirliğine dayanan bir iş disiplini ve eşitlikçi bir işbölümü oluşacak, üretim yerinde hiyerarşiye ve bürokratik kontrole meydan verilmeyecektir. Üretim sürecinin denetim ve kontrolünün zorunlu olduğu durumlarda bu tür işler rotasyona tabi tutulacaktır". Ansal'ın sosyalist emek süreci için önerdiği bu temel özelliklerden ilk ikisinin "embriyonik" düzeyde de olsa ilk Stahanov hareketinde ortaya çıkmaya başladığını, ancak zamanla daha fazla gelişmesi için önemli açılımlara yönelmesi beklenirken, tersine sahip olmadığı üçüncü şıkkın esiri olarak daha da köreldiğini söylemek mümkün. Ansal'a göre (1992: 146-147), "monotonluk, can sıkıntısı, kontrol yoksunluğu, parça başına ücret ve ikramiye sistemi dolayımı ile baskı uygulaması; kısacası: Yabancılaşma" açısından bakıldığında, 1980'lerin sonuna kadar kendilerine sosyalist diyen toplumlardaki iş örgütlenmesi kapitalist toplumlardakinden pek farklı değildir. Üstelik, "SSCB'de işçi sınıfı tarafından üretilen toplumsal artık, tamamen elit/bürokrat grubun tasarrufu altında bulunmaktadır ve işçilerin 'artık'ın üretim biçimi ve dağıtımı konusunda hiçbir kontrolleri yoktur". Kuşkusuz bu değerlendirmenin, yanıtını, bu uygulamalarda bulunanlar, önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ortaya konan "teorik" dayanak çerçevesinde vereceklerdir. Hem Lenin, hem de Stalin. Bu uygula-

malar için gerekçe çok basit: henüz komünizmin ilk aşamasında bulunulmaktadır, bu aşamada eski sistemin, düzenin burjuva hukuku varlığını sürdürür, o nedenle bölüşüm süreçlerinde eşitlikci olmak mümkün değildir.

Ansal (1992: 146), sosyalist emek sürecinde, işçilerin uygulamakta oldukları teknolojide sürekli olarak, çalışma koşullarını geliştirici, zor sıkıcı, pis ve sağlığa zararlı işleri makinalaştırıcı ve serbest zamanı arttırıcı yönde gelişmeler yaratmaya çalışacaklarını, yaşadıkları ortamı/doğayı en az kirletecek biçimde teknolojiyi dönüştürme çabası içine gireceklerini belirtmektedir. Yine, bu işçiler, üretime ve yarattıkları ürüne yabancılaşmamış oldukları için daima daha iyiyi üretmeye çalışacaklar, yarattıkları ürünü geliştirebilecekler, böylece de üretim güçleri sosyalist üretim ilişkilerini yansıtacak biçimde gelişecektir. Küçük (1991: 487, 582), "sosyalizm, sürekli olarak çalışmayı azaltmak ve çalışıldığı sürece işi oyun haline dökebilmektir" diyor. Sosyalizmin hiçbir zaman vaz geçemeyeceği ve her zaman birinci planda tutacağı amacın, çalışmayı azaltmak ve çalışılan zamanı da bir hoş zaman geçirmeye dönüştürmek olması gerektiğini belirtiyor. Ancak, hem Lenin hem de Stalin döneminde "yetişip geçmek" isteği ve bunun gerektirdiği "hız" ve "tempo" çalışmayı fetiş hale dönüştürürken, boş zaman yaratma da bir süreklilik içinde olamıyor. Çalışma zamanı dönemsel açıdan farklılık gösterse de sürekli ve doğrusal bir iyileşmeyi işaret etmiyor. "Yetişip, geçmek" için "hızlı" sanayileşme ve "tempolu" çalışma ne yazık ki sona ermiyor. "Savaş Üzerine"nin yazarı, Clausewitz'i (1999: 23) hiç unutmuyorlar: "Düşmanı mağlup etmediğim sürece, onun beni mağlup etmesinden korkmak zorundayım". Hem Lenin, hem de Stalin bu mağlubiyet korkusunu sürekli duyuyorlar. Hızlı sanayileşme, yüksek üretkenlik isteği, bunların gerçekleşmemesi halinde "toz olma", "yok olma" durumuyla karşı karşıya kalınacağına yönelik bütün vurgular bu büyük korkudan geliyor.

Zafere ulaşmak için, bu savaşta, iyi eğitilmiş, sürekli "tempolu" çalışan, sürekli üretken işgücüne, ihtiyaç var. Böyle olunca

da boş zamanın ve çalışmanın hoş zamana dönüştürülmesine ihtiyaç duyulmuyor. Duyulmadığı için işçi başına çalışılan günlerde büyük ve önemli azalışlar olması bir yana, keten endüstrisi gibi sektörlerde artışlar meydana geliyor.[56] Sovyet işçilerinin bir aylık zaman kullanımına ilişkin yapılan bir çalışma boş zamana ilişkin önemli bilgiler veriyor. 1923-1924'te erkek işçiler kültür ve eğitim etkinliklerine ayda 51.3 saat, kadınlar ayda 16.9 saat ayırırken, bu oranlar 1930 yılında sırasıyla 53.7 ve 24.9'a yükseldikten sonra izleyen yıllarda düşmeye başlıyor. 1936 yılında erkeklerin kültür ve eğitim faaliyetlerine ayırdıkları zaman 33'e, kadınlarınki de 9'a düşüyor (Siegelbaum, 1988: 218).

"Yetişmek ve geçmek" emek süreçlerinin sosyalist temelde kurulmasını büyük ölçüde engelleyen bir yöneliş olurken, önce sosyalist toplum sonra komünist toplum şeklindeki iki aşamalı yaklaşım, embriyonik şekilde ortaya çıkan emek süreçlerini de köreltiyor, gelişmesinin önünü tıkıyor. Bu yaklaşımın iki ağır sonucu oluyor. İlki, çalışmanın fetiş hale getirilmesi, ikincisi sosyalizme yabancı olması gereken emek değer yasasının pekiştirilmesi.[57] Her ikisi de hızlı sanayileşme sürecinin birer hastalığı olarak ortaya çıkıyor, sosyalist emek sürecine ilişkin ortaya çıkan her yeni oluşumu hızla kirletiyor. Subotniklerin ve Stahanovların da dramı burada başlıyor, burada bitiyor, özgürleşemeyen, yetkinleşemeyen bir emek sürecinin ilk başlatıcıları olarak. Bu ise, Sovyetler Birliği'nde "geçiş süreci" ile "aşamalara" netlik getirilememesinden kaynaklanmıştır. Sovyet yöneticileri ve Marxistleri sosyalist toplum, komünist toplum ayrımına, aşamalarına netlik getirmekten çok, onları daha mistik hale getirmişlerdir. 30'lu yılarda emek süreçleri temelinde süren kavga, bir bakıma, Marx'ın "Gotha Programı'nın Eleştirisi"ndeki düşün-

celeri ile Engels'in "Anti-Dühring"deki düşüncelerinin kavgasıdır.[58]

Kaynakça:

Angotti, T., (tarihsiz), "Stalin Dönemi: Tarihin Açımlanışı", Dünün ve Bugünün Defterleri Dünya Sorunları 6/2, Alan Yayıncılık.

Ansal, H., (1992), "Sovyetler Birliğinde Emek Süreci", 11. Tez, Sayı:12.

Barensel, A., (tarihsiz), Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi, Birinci Cilt, İkinci Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3295, İstanbul.

Brinton, M., (1990), Bolşevikler ve İşçi Denetimi, 1917'den 1921'e Devlet ve Karşı Devrim, (Çeviren: Necmi Erdoğan), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Carr, E.H., (1998), Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi 2 (1917-1923), (Çeviren: Orhan Suna), Metis Yayınları, İstanbul.

Clausewitz, C.V., (1999), Savaş Üzerine, (Çeviren: H.Fahri Çeliker), Özne Yayınları, İstanbul.

Cliff, T., (1990), Rusya'da Devlet Kapitalizmi, (Çeviren: Ali Saffet-Tarık Kaya), Metis Yayınları, İstanbul.

Cumhuriyet, 11 Ocak 1936.

Dobb, M., (1968), 1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi, (Çeviren: Metin Aktan), İstanbul.

Draper, H., (1990), Proletarya Diktatörlüğü Tartışması, Marx'tan Lenin'e, (Çeviren: Osman Akınhay), Belge Yayınları, İstanbul.

Engels, F., (1977), Anti-Dühring, (Çeviren: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara.

Farbman, M., (1931), Piatiletika, Le Plan Russe, Les Editions Rieder, Paris.

Filtzer, D., (1986), Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation of Modern Soviet Production Relations (1928-1941), London.

Hasan Ali, Sovyetlerde Stahanof Hareketi, Marksizm Bibliyoteği No X, Aydınlık Basım Evi, 1936, İstanbul.

Kollantay, A., (1991), Rusya'da İşçi Muhalefeti, (Çeviren: Haldun Karyol-Süleyman Özçiftçi), Belge Yayınları, İstanbul.

Küçük, Y., (1975), Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları -sovyet deneyimi 1925-1940 -, Bilim Yayınları, İstanbul.

Küçük, Y., (1978), Planlama Kalkınma ve Türkiye, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Küçük, Y., (1988), Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu (1925-1940), Dönem Yayınevi, Ankara.

Küçük, Y., (1991), Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Lenin, V., (1968), Oeuvres Cholsies, Volume 2, Editions du Progres, Moscou.

Lenin, V., (1970), Oeuvres, Volume 39, Editions du Progres/Editions Sociales, Moscou/Paris.

Lenin, V., (1975), Oeuvres Cholsies, Volume 3, Editions du Progres, Moscou.

Lenin, V., (1976), Oeuvres, Volume 20, Editions du Progres/Editions Sociales, Moscou/Paris.

Lenin, V., (1992), Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi, (Çeviri: Muzaffer Erdost), Sol Yayınları, Ankara.

Lenin, V., (1996a), Seçme Eserler, Cilt 7, (Çeviri: Süheyla Kaya), İnter Yayınları, İstanbul.

Lenin, V., (1996b), Seçme Eserler, Cilt 8, (Çeviri: Süheyla Kaya), İnter Yayınları, İstanbul.

Lenin, V., (1997), Seçme Eserler, Cilt 9, (Çeviri: Süheyla Kaya), İnter Yayınları, İstanbul.

Liebman, M., (1992), Lenin Döneminde Leninizm, İktidar Yılları, Cilt 2, (Çeviren: Osman Akınhay), Belge Yayınları, İstanbul.

Luxemburg, R., (1982), Textes (Reforme, Revolution, Social-democratie), Editions Sociales, Paris.

Marx, K.- F. Engels, (1989), Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, (Çeviren: M. Kabagil), Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K., (1993), 1844 El Yazmaları, (Çeviren: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K., (1999), Alman İdeolojisi, (Çeviren: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K., (2000), Yabancılaşma, (Çeviren: K. Somer, A.Kardam, S. Belli, A. Gelen, Y. Fincancı, A. Bilgi), (Derleyen: Barışta Erdost), Sol Yayınları, Ankara.

Pavlevski, J., (1975), Le Niveau de Vie en URSS (de la revolution d'octebre a 1980), Econimica, Paris.

Siegelbaum, L. H., (1988), Stakhanovism and The Politics of Productivity in The USSR, (1935-1941), Cambridge University Press, Cambridge.

Siriani, C., (1990), İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi, Sovyet Deneyimi, (Çeviren: Kumru Başoğlu), Belge Yayınları, İstanbul.

SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, (1996), Politik Ekonomi Ders Kitabı, Cilt II, (Çeviren: İsmail Yarkın), İnter Yayınları, İstanbul.

Stalin, J., (1977), Son Yazılar 1950-1953, (Çeviren: H. Gaziturhan), Sol Yayınları, Ankara.

Stalin, J., (1977), Leninizmin Sorunları, (Çeviren: Muzaffer Ardos), Sol Yayınları, Ankara.

Stalin, J., (1992a), Eserler, Cilt 12, (Çeviren: Süheyla Kaya), İnter Yayınları, İstanbul.

Stalin, J., (1992b), Eserler, Cilt 13, (Çeviren: Saliha N. Kaya), İnter Yayınları, İstanbul.

Stalin, J., (1993), Eserler, Cilt 14, (Çeviren: Süheyla Kaya), İnter Yayınları, İstanbul.

Straus, K.M., (1997), Factory and Community in Stalin's Russia, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.

Tolstoy, L., (1996), Anna Karenina, Cilt 2, (Çeviren: Hasan Ali Ediz),Cem Yayınevi, İstanbul.

Troçki, L., (1992), Geçiş Programı, IV. Enternasyonel'in Kuruluş Belgesi, (Çeviren: Zeynep Gök), Kardelen Yayınları, İstanbul.

Troçki, L., (1998), İhanete Uğrayan Devrim, (Çeviren: Ayla Ortaç), Yazın Yayıncılık, İstanbul.

Dipnotlar:

[1] Bkz: Siegelbaum (1988).

[2] Taylorizm, taylorist sistem, bilimsel yönetim gibi adlarla betimlenen bu emek sürecinin kurucusu olarak Frederick Winslow Taylor (1856-1915) gösterilmekle birlikte öncüleri bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Amerikan Mekanik Mühendisler Birliği, F. W. Taylor'un da izlediği konferanslar vermiştir. Bu konferansları izleyen F:W. Taylor çalıştığı yer ve diğer işletmelerde gözlemlerde bulunmuş, israf ve kayıplara yol açan etkenlerin rasyonelleştirici önlemler aracılığı ile ortadan kaldırılmasını ve verimliliğin artırılmasını amaçlamıştır. Bir avukatın oğlu olan F.W. Taylor, gözlerinden rahatsız olduğu için üniversitede hukuk öğrenimini yarıda bırakarak, kalıpçı yardımcısı olarak çalışmaya başlamıştır. Daha sonra, gece öğrenimine devam ederek mühendislik diploması almıştır (Baransel, tarihsiz: 117-118).

[3] Kuruluş döneminde Sovyetler Birliği'nde Taylorizm ile birlikte Fordizm itibarlı kavramlar olurlar (Küçük, 1988: 254).

[4] F.W. Taylor, 1911 yılında yayınlanan The Principles of Scientific Management adlı kitabındaki düşünceleri ve görüşleri şöyle özetlenebilir:1) 1880'lerdeki yönetim uygulamaları etkin değildir, 2) Yönetim, bilimsel yöntemi benimsemelidir, 3) Uzmanlaşmaya gidilmelidir, 4) Planlama ve programlama etkili bir yönetimin temel unsurunu teşkil etmelidir, 5) İşe uygun personel seçilmelidir, 6) Her iş için standart en iyi yapılış yöntemi belirlenmelidir, 7) Standart zamanlar belirlenmelidir, 8) Teşvikli ücret sistemleri uygulanmalıdır (Barensel, tarihsiz: 120-121).

[5] Taylor, yönteminin uygulanmasının sonuçlarını maden cevher kürekleme işinde somut bir örnekle göstermiştir. Maden cevherleri için uygun kürekler geliştirmiş, zayıf ve güçsüz işçileri elemiş, küreğe ne kadar sürede ne kadar cevher konulacağını standartlaştırmış, bir iş bölümü oluşturmuştur. Bunun sonucunda işçi sayısı 1/4 oranında azalmış; günlük küreklenen cevher ortalama 16 "long ton"dan 59'a yükselmiş; küreklenen 1 ton maddenin ortalama maliyeti 0.72 dolardan 0.03 dolara düşmüştür (Barensel, tarihsiz: 121-122).

[6] "Sosyalist iktidar tek ülkede kurulma zorunluluğu ile karşı karşıya kalınca en ileri kapitalist ülkedeki iş gücü verimliliğine yetişme ve geçmek, bir zorunluluktur. Keyfi veya iradi bir iş değil. Bir var olma zorunluluğudur. Emperyalist abluka içinde, kapitalist dünyada bir ada durumunda, sosyalist iktidarı yaşatmak için iş gücü verimliliğini hızla yükseltmek gerekir. Bu iktidarı sürdürebilmenin tek yoludur, olmazsa olmazı, *sine qua non* koşuldur" (Küçük, 1988: 158).

[7] Lenin, 1918 Mayıs'ında yayınlanan "Sovyet İktidarının Acil Görevleri Üzerine Altı Tez"in beşincisinde emeğin verimliliğinin ve disiplininin artırılması üzerinde durur, sendikalarca Taylor sisteminin çok sayıdaki bilimsel ve ileri tekniğinin parça başına ücret çerçevesinde hayata geçirilmesi gerekliliğini dile getirir (Lenin, 1968: 698).

[8] "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrim yoluyla geçiş dönemi yer alır. Buna bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet, **proletaryanın devrimci diktatörlüğünden** başka bir şey olamaz" (Marx-Engels, 1989: 41).

[9] Lenin, bu değerlendirmenin karşısına şu notu düşmüştür: "Uzun ve ıstıraplı bir doğum. Komünist toplumun birinci aşaması" (Marx-Engels, 1989: 142). Daha geç yazılarında ise "komünist çalışma"yı tanımlarken, 1920'de şunları yazar: "komünist değil, sosyalist çalışma demek daha doğru olur, çünkü kapitalizmden doğan yeni toplum düzeninin en üst değil, daha alt, ilk gelişme aşamasıyla karşı karşıyayız" (Lenin, 1997: 485).

[10] Lenin, bu değerlendirmenin karşısına şu notu düşmüştür: "Komünist toplumun en yüksek aşaması"(Marx-Engels, 1989: 142). Küçük (1991: 392), Marx'ın eşitliğin ancak yeni düzenin yüksek aşamasında söz konusu olabileceği tarifine katılmıyor ve şöyle diyor: "Böyle bir tarife katılmadığımı ifade etmek durumundayım. Böyle bir tarifin Sovyet sosyalizminin çözülüşünün önemli nedenlerinden birisi olduğunu düşünüyorum. Yeteneğe göre ödüllendirme, somutta iş yapma farklılıklarının kabulünü de beraberinde getiriyor. Engels, Anti-Dühring'te ısrarla buna karşı çıkıyor. Engels, Anti-Dühring'te değil hamal ile mimar arasında farklı ödemeye, bunların ayrı insanlar olarak varlığına bile karşı çıkıyor".

[11] Lenin'in bu değerlendirmeye yönelik kenar notu şöyledir: "Bu da zorlamanın bir biçimidir: 'çalışmayan yemez' " (Marx-Engels, 1989: 143).

[12] Lenin'in bu değerlendirmeye yönelik kenar notu şöyledir: "Çalışma bir gereksinme olmuştur ve her türlü zorlama dışındadır" (Marx-Engels, 1989: 143).

[13] Lenin, 1918 yılında, "Mevcut Durum Üzerine Rapor"da şöyle der: "Kapitalizmden sosyalizme geçişin en ağır, en acı dolu döneminden geçiyoruz; bu dönem kaçınılmaz olarak bütün ülkelerde çok çok uzun sürecektir" (Lenin, 1996 a: 417). Lenin'in sosyalizmle komünizm arasındaki farkı gösteren değerlendirmeleri için bakınız: Lenin, 1996a: 104-105. Komünizme geçiş sorunları ve buradaki emek süreçlerine ilişkin benzer değerlendirmeler için ayrıca bakınız Lenin, 1996b: 253-261; Lenin, 1997:449-486.

[14] Bu veciz söz daha çok "Çalışmayan yemez" şeklinde çevrilmiştir.

[15] Bu eleştiriler için bkz: Küçük (1975; 1978; 1988; 1991), Ansal (1992), Liebman (1992), Brinton (1990), Kollantay (1991), Siriani (1990).

[16] Luxemburg'un düşüncelerine kaynaklık eden Devrim'den sonra yaşanan emek süreçleri ve kontrolüne ilişkin kısa ama önemli bir değerlendirme için bakınız Ansal, 1992: 146-161.

[17] Tek ülkede sosyalizmin gerektirdiği hızlı sanayileşme, yüksek kalkınma

hızı, Sovyetler Birliği işçi sınıfının omuzlarına tarihin yüklediği büyük bir şansızlık olarak değerlendiriliyor (Küçük, 1988: 33-34).

[18] Ansal (1992: 152), Taylorizmin, çok yoğun tartışıldığını, 1924'te bir araştırmacının konu üzerine yazılmış 763 makale ve kitap olduğunu belirtirken, bir başkasının 2.400 Rusça kitap ve bildiri bulunduğunu bildirdiğine dikkat çekmektedir. Teorik tartışmalar ve pratik uygulama üzerine yazılanlar "çok güçlü ve etkin Taylorist gurup ile Taylorizmin hiçbir değişikliğe tabi tutulmadan uygulanmasına karşı olanlar"dan oluşan iki grup arasında geçmektedir.

[19] 17 Mayıs 1919'da Pravda'da yayınlanan bir yazıda Subotniklerin oluşumu ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Ayrıntı için bkz: Lenin, 1997: 460.

[20] Lenin (1997: 485), 1920'de, Komünist Subotnik gazetesinde, yayınlanan yazısında, komünist çalışmayı şöyle tanımlar: "Sözcüğün dar, tam anlamında komünist çalışma için, belirli bir görevi yerine getirmek için, belirli ürünler üzerindeki hak kazanmak amacıyla yerine getirilmeyen ücretsiz çalışmadır, önceden saptanmış, yasal normlara göre değil, normsuz, ücret beklemeksizin, ücret üzerine bir anlaşma olmaksızın gönüllü çalışmadır, kamu yararı için çalışma alışkanlığıyla ve kamu yararı için çalışma gerekliliği ile ilgili (alışkanlık haline gelmiş) anlayışla yerine getirilen çalışmadır, sağlıklı bir organizmanın gereksinimi olarak çalışmadır". "Subotnik, emek orduları, çalışma yükümlülüğü -bunlar sosyalist ve komünist çalışmanın pratik olarak hayata geçirilişinin çeşitli biçimleridir. Bu hayata geçirilişin sayısız eksiklikleri vardır" (Lenin, 1997: 486).

[21] 1923 yılı başında sanayi işçilerinin içinde özel işletmelerde çalışan ücretli işçilerinin oranı küçümsenmeyecek bir düzeye yükseldi. Devlet işletmelerinde çalışa işçinin payı bu yıl % 84.5 oldu (Carr, 1998: 274).

[22] "Ekonomiyi ancak, komünistler bu ekonomiyi başkalarının elleriyle kurmayı bildiklerinde, kendileri bu burjuvaziden öğrendiklerinde ve onları komünistlerin istediği yola yönlendirdiklerinde yönetebileceğiz" (Lenin, 1997: 383).

[23] "Tek ülkede sosyalist devleti yaşatmak, iktidarı alan proletaryayı çoğaltmak demektir. Bu bir siyasal görevdir. Bunun yöntemi sanayileşmedir" (Küçük, 1988: 245). "NEP'in temel özelliği, savaş komünizmi politikalarını yadsımasıydı. Şaşkınlığın ilk etkisi geçer geçmez herkes NEP'i bir zorunluluk olarak kabul etti. Kimileri istekle kabul ederken, kimileri vicdanen huzursuzdu" (Carr, 1998: 249).

[24] 1928-1933 dönemi plan hedefinde temel göstergelerde beklenen artışlar: Toplam nüfus % 11.8, ücretler % 18.2, ağır sanayi % 255, hafif sanayi % 144, diğer sanayi % 181, tarımsal üretim % 151, ulusal gelir % 101.5 (Farbman, 1931: 65). 1929 yılı 100 olarak baz alındığında, 1933 yılında SSCB'de sanayi üretim hacmi 100'den 201'e yükselmiştir. Aynı süreç içinde, bunalım nedeni ile Birleşik Devletler 64.9'a, İngiltere 86.1'e, Almanya 66.8'e, Fransa 77.4'e gerilemiştir (Stalin, 1977: 525).

[25] Sosyalist yarışmayla rekabet arasındaki fark için bkz: Stalin, 1992a: 103.

[26] Lenin'den alıntı, Aralık 1917'de de yazılmış olan "Yarışmayı Nasıl Örgütlemeli"den yapılmıştır. Bakınız, Lenin, 1997: 449-450.

[27] Sovyetler'de emek üretkenliği artarken, kapitalist dünya da emek üretkenliğini artırmak için arayışlarını kesintisiz sürdürdü, Taylorizmi daha da geliştirmeye çalıştı. Bu türden çabalar için bkz Barensel, tarihsiz: 127-131.

[28] Angotti (tarihsiz: 34-35), Stalin stratejisinin temelinde yatan önerme olarak üretici güçlerin gelişiminin sosyalizmin gelişmesi için kesin bir başlangıç noktasının, hem sosyalistler hem de sosyalist olmayanlar tarafından determinizm olarak eleştirilmesine katılmamakta, bu yaklaşımı bir saldırı olarak değerlendirmektedir.

[29] Sosyalist kültürün bir parçası olarak yıkıcı yanı olduğu düşünülen "rekabet" kavramı kullanılmıyor, yapıcı yanı olduğu düşünülen "yarışma" kavramı tercih ediliyor.

[30] "İktidarı alan küçük Sovyet proletaryası, kendisini çoğaltmak zorundadır; bu, sanayileşme anlamına geliyor" (Küçük, 1991: 576).

[31] "Taktikte araç, muharebeyi yapacak olan eğitilmiş silahlı kuvvetlerdir. Amaç, zaferdir" (Clausewitz, 1999: 99)

[32] 1929'da, Parti Kongresi'nde dile getirilen, emek üretkenliği sorununu çözmek için başvurulacak üç önlem şöyledir: "emekçilerin maddi durumlarının sistematik olarak iyileştirme hattı, endüstri ve tarım işletmelerinde arkadaşça bir çalışma disiplininin yerleştirilmesi hattı ve nihayet sosyalist yarışma ve hücum işçisi hareketinin örgütlenmesi hattı" (Stalin, 1992a: 280).

[33] G. Sorokin, SSCB Milli Ekonomisinin Sosyalist Planlaması, (Rusça), Moskova, 1946, s.95; A. Baykov, The Development of the Soviet Economic System, Londra, 1946, s.222

[34] "Dehanın hiç aldırmadığı, her an alay da edebildiği kuralların labiretinde sürünen savaşçıya çok yazık! Deha ne yapmışsa, kuralların en güzeli muhakkak odur ve teori, bunun nasıl ve niçin böyle olduğunu göstermekten daha iyi bir şey yapamaz" (Clausewitz, 1999: 93).

[35] "Tempo" terimi bu yıllarda çok sıkça kullanılan bir terim oluyor, öyle ki, Batılı sovyetologlar bunu dile getirme zorunluluğu duyuyorlar (Farbman, 1931).

[36] Çevirideki sorunlara iyi bir örnek için Küçük ile Stalin'in belirtilen eserlerindeki çevirileri karşılaştırmak yararlı olacaktır.

[37] Filtzer'in (1986: 135) hesaplamalarına göre işgücü dalgalanmaları (işgücü devir hızı), 1929'da yüzde 115.2 iken, 1932 yılında yüzde 135.3'e yükseldikten sonra, 1933'te azalma eğilimi göstererek yüzde 122.4'e inmiş, daha sonra azalma eğilimi artarak, 1934'te 96.7'ye, 1935'te 86.1'e kadar düşmüştür.

[38] Sovyet ekonomisinde işgücünün yaş ortalamasına yönelik daha geniş bir değerlendirme için bakınız Straus, 1997: 69-73.

[39] Ücretlerde eşitçilik eğilimi

[40] Küçük (1988: 44-52), Stalin'in bu çabalarını oldukça ayrıntılı olarak değerlendiriyor. Ancak bu değerlendirmede, Lenin'in de benzeri bir tutum sergilemiş olduğuna değinmiyor. Pratiğin dayattığı uygulama her ikisinde de teori düzeyine çıkarılmaya çalışılıyor.

[41] Buradaki kadrolar, siyasal anlamda her şeyi çözecek parti üyesi kadrolar değildir, tam tersine, buradaki kadrolar, üretimde eğitim düzeyi yüksek, teknik bilgi ile donanmış, becerili emektir.

[42] İşçi başına çalışılan günler açısından bakıldığında ise, genel olarak Birinci plan döneminde, 1928 yılına göre bir azalmanın yaşandığı anlaşılıyor. Tek istisnayı keten endüstrisi oluşturuyor. Birinci planın son yılında tekrar yükselen işçi başına çalışılan günler, 1933 yılında da yükselişe devam ediyor, ancak izleyen iki yılda istikrarlı bir seyir izleyerek konumunu koruyor (Küçük, 1988: 213).

[43] "Teknolojik yeniden-yapımın (rekonstrüksiyon) ilk döneminde, dikkatlerimiz, esas olarak, temel üretim süreçlerinin mekanizasyonuna çevrilmiş, yardımcı işlerde el emeği muhafaza edilmiştir" A. Kats, İsnol'zovanie Rezervov v Promilennosti SSSR, Problemi Ekonomiki, 1949/5-6, s. 130'dan aktaran Küçük, 1988: 556.

[44] Bu değerlendirme Küçük'ün yararlandığı S. Heyman, Ob İzlişkah Raboçey Sili i O Proizvoditel'nosti Truda, Problemi Ekonomiki, 1940/11-12, s.118-119'a dayanmaktadır. Aşırı uzmanlaşmaya dayananan, üretim sürecinde işçinin sadece yapacağı işi düşünmesini benimseyen, başka şeye karışmamasını isteyen Taylorist sistemden oldukça farklı bir yaklaşımı ve önemli bir dönüşümü işaret etmektedir. Bugün verimliliği, kaliteyi artırmak için başvurulan "toplam kalite yönetimi" ve benzeri yönetim ve üretim biçimlerinin bir öncülü olma özelliği taşımaktadır.

[45] Stahanovist hareketin daha önce doğuşunu engelleyen önemli sorunlar için bakınız Küçük, 1988: 285.

[46] Stalin'in bu konuşmasının çevirisi Küçük, 1988: 384'ten alınmıştır. Stalin'in bu konuşmasının daha karmaşık çevirileri için bakınız Stalin, 1977: 600; Stalin, 1993: 40.

[47] "Stahanov hareketi, Lenin zamanında çıkan subbotniklerle birlikte, komünist çalışmanın ve komünist düzenin ilk önemli habercilerinden birisidir" (Küçük, 1991: 482-483).

[48] Dobb (1968: 422-423), "Stakhanov hareketi başladığı zaman bunun bir propaganda olduğu söyleniyordu. Sovyetler birliği dışında da bunun bir çeşit Rus usulü Taylorizm olduğu iddia ediliyordu. Fakat izlenilen yıllarda hareketin daha yakından gözlendiği zaman idda edildiği gibi olmadığı görüldü. Uygulamaya başlanan bu sistemde yeni bir ilke yoktu ve bu metodun pek az kısmı Amerikan bilimsel iş yönetimi öğrencileri için bir sürpriz teşkil edecekti. Metod'un büyük bir kısmı, iş bölümü isteminin geliştirilmiş ve genişletilmiş bir biçimiydi. Ağır sanayii Komiseri Ordzhonikidze'nin belirttiği gibi, ortada şaşılacak bir şey yoktu. Doğrudan doğruya iş bölümü, iş yerinin iyi organizasyonu, teknik işlerin iyi düzenlenmesi vs... İşte Stakhanov hareketinin sırrı. Burada yeni olan şey, bu rasyonel çalışma metodunun işçinin kendi insiyatifinden doğmasıydı. (...) bu sistem, yalnız bir iyi niyet ürünü değil, aynı zamanda bir düşünce ürünüydü. Ödevini düşünmek genellikle bir işçi yeni bir görüş açısıydı" diyor.

[49] Marx'ın daha geç yazılarında ise (Alman İdeolojisi), bu "komünizm, ne yaratılması gereken bir **durum,** ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağı bir **ülküdür**". Çünkü, "bugünkü duruma son verecek **gerçek** harekete komünizm" demek gerekir (Marx, 1999: 62-63; 2000: 102).

[50] "Sovyet fabrikalarında, atölyelerinde, madenlerinde ve gazete idarehanelerinde ucubucağı bulunmayan steplerden kumları önüne katıp kara bir bulut halinde uçurtan bora gibi yeni bir hız var ki bütün Rusya'yı baştanaşağı kaplamış bulunuyor. Yabancı göz ile bakılınca Stakhanovizm Rusyayı çıldırtmış zannedilir! Bütün amele makine gibi çalışıyor". (Cumhuriyet, 11 Ocak 1936).

[51] "Stahanovistlerin en iyileri, gerçekten sosyalist itkilerle zorlanmakta olanlar, ayrıcalıklarından mutluluk duymakta değil, usanmaktadırlar. Ve bunda şaşılacak bir şey yoktur. Genel bir kıtlık sahnesinde kendilerinin her tür maddi olanaklardan bireysel olarak faydalanmaları, onları kıskançlık ve kötü niyet çemberi ile çevrelemekte ve yaşamlarını zehir etmektedir. Bu tür ilişkiler, sömürüye karşı mücadelede birleşmiş olan kapitalist fabrika işçileri arasındaki ilişkilere göre sosyalist ahlaktan çok daha uzaklardadır" (Troçki, 1998: 133).

[52] Cumhuriyet bu süreci Daily Exspress'ten yaptığı çeviri ile okuyucularına şöyle aktarıyor: "Bir ağustos sabahı Stakhanov arkadaşlarına şöyle diyor: '-Bizim istihsal herkesten aşağı. Buna bir çare bulmak lazım. Bana kalırsa küreği daima ben idare edeyim, biriniz de kömürü yükleyin, bir üçüncü arkadaş ta kömürün madenden yukarı çıkmasına nezaret etsin. Bakalım daha fazla istihsal kabil olacak mı?'. Üç günlük bir tecrübe son derece şayanı memnuniyet bir netice veriyor. İki aylık bir tecrübe ve alışma sonunda istihsal hayret bir rakama baliğ oluyor. Üç amelenin istihsal miktarı günde 102 tonu geçiyor". Cumhuriyet, 11 Ocak 1936.

[53] 1936 yılında ise Stahanovistlerin yaklaşık yüzde otuzu sendika üyesi idi (Siegelbaum, 1988: 170).

[54] "Marx'ın Gotha Programı'nın Eleştirisi çalışmasında yazılı ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalınarak sosyalizmden ayrılmak mümkündür. En azından Doğu Avrupa'daki sosyalizm ya da komünizm denemeleri bu tezimin kanıtı olarak ortaya çıkıyorlar" (Küçük, 1991: 391).

[55] Komünist toplum tanımı için bakınız: Marx-Engels, 1989: 30-31.

[56] Bkz: Küçük, 1988: 213. Stalin'in bu sürece ilişkin ısrarlı düşünceleri için bkz: Stalin, 1970: 93-137, 148-160. Bu düşüncelerin "ders kitaplarına" egemen oluşu için bkz: SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, 1996.

[57] Daha geniş bir değerlendirme için bkz: Küçük, 1991: 581-590.

[58] Bir dergi yazısının sınırlarını zorlayan bu uzun yazıda Engels'in Anti-Dühring'deki düşüncelerine ne yazık ki hak ettiği ölçüde değinilmemiştir. Bunun temel nedeni ise, sosyalist emek sürecine ilişkin düşüncelerin bir başka yazı konusu olmayı hak eden kapsamlı bir tartışma alanı olmasıdır

Sınıfın, devrimin ve sosyalizmin sesi

www.kizilbayrak.net

Günlük yayında...

Eksen Yayıncılık Kitap Listesi

1- Devrimci Demokrasi ve Sosyalizm (TDKP Eleştirisi) 2. Baskı
2- Modern Revizyonizmin Çöküşü (SB ve D. Avrupa Üzerine)
3- Yakın Geçmişe Genel Bir Bakış ve Platform Taslağı
4- Devrimci Harekette Reformist Eğilim
5- Teori ve Program Sorunları
6- Dünyada Yeni Düzen ve Ortadoğu
7- Siyasal Gelişmeler ve İşçi Hareketi
8- EKİM 1. Genel Konferansı, Değerlendirme ve Kararlar
9- ekimler-1 Marksist-Leninist Teorik Siyasal Dergi
10- ekimler-2 Marksist-Leninist Teorik Siyasal Dergi
11- Solda Tasfiyeciliğin Yeni Dönemi
12- İç Yazışmalar/İç Çatışmalar, Işık, Daha Çok Işık
13- EKİM Olağanüstü Konferansı (Tutanaklardan Seçmeler) Devrimci Politika ve Örgütlenme Sorunları
14- Kürt Ulusal Sorunu-1 Teorik-Programatik Perspektifler ve Siyasal Değerlendirmeler
15- Kürt Ulusal Sorunu-2 Teorik-Programatik Perspektifler ve Siyasal Değerlendirmeler
16- Tasfiyeciliğe Karşı Konuşma ve Yazılar, - Kopanlar ve Kapılanlar
17- Devrimci Gençlik Hareketi Genişletilmiş 2. Baskı
18- Gebze Direnişinin Ardından
19- 20 Temmuz Dersleri
20- Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Saldırısı
21- "İş-ekmek-özgürlük" sloganı üzerine,
22- EKİM 3. Genel Konferansı Siyasal ve Örgütsel Değerlendirmeler
23- EKİM 3. Genel Konferansı Örgütsel ve Siyasal Tartışmalar (Tutanaklar)
24- Küçük Burjuva Popülizmi ve Proleter Sosyalizmi (Z.Ekrem'e Cevap)
25- Demokratizmi Savunmanın Sınırları
26- EMEP Eleştirisi / Bir sosyal reform partisinin ideolojik, politik ve örgütsel temelleri üzerine
27- Partileşme Süreci-1 / Perspektifler ve Değerlendirmeler
28- Partileşme Süreci-2 / Polemikler: Devrimci Proletarya'ya yanıt
29- Demokrasi ve Devrim / Program sorunları üzerine konferanslar
30- Bağımsızlık ve Devrim / Program sorunları üzerine konferanslar
31- Demokrasi, Devrim ve Oportünizm
32- Ulusal Sorun ve Devrim / Program sorunları üzerine konferanslar
33- Parti programı üzerine 1 / Program yöntemi ve yapısı
34- Parti programı üzerine 2 / Teorik ve ilkesel bölüm
35- Parti Tüzüğü Üzerine
36- Uluslararası Durum Üzerine Değerlendirmeler
37- Türkiye Komünist İşçi Partisi Program / Tüzük
38- Partimizin adı ve amblemi
39- Örgütsel güvenlik sorunları üzerine
40- Devrimci taktiğin sorunları
41- Sınıf Çalışmasının Sorunları
42- Örgütsel Sorunlar
43- Bir Direngen Soluk Aymasan
44- Zor Dönem Devrimcileri Habib ve Ümit
45- Dünya Ortadoğu ve Türkiye
46- Dünya Türkiye ve Sol Hareket
47- KUKM"yi Toparlama ve Yeniden İnşa Bildirgesi
48- Parti değerlendirmeleri 1-2
49- Seçimler ve sol hareket
50- Tasfiyeci sürecin son aşaması: Parlamentarizm
51- Emperyalizm, Siyonizm ve Ortadoğu - Abu Şehmuz Demir

"Mülklerinden edilen insanlar hiç bilmedikleri yeni mekanlara (kentler) koşarken, aynı zamanda yeni bir yaşama koşuyorlardı. Yani işçileştiriliyorlardı. Sahip oldukları tek şey kendi enerjileri (emek-gücü) idi. Nesneleri dönüştüren, onlara biçim veren enerji (emek-gücü) aynı zamanda işçileşmelerinin temel nedeni haline gelmişti. Çünkü birilerinin (kapitalistlerin) bu enerjilere ihtiyacı vardı. Karl Marx'ın emek-gücü dediği bu enerji, dünyayı her gün yeniden inşa ederken kendi enerjileri kendilerini güçsüz kılıyordu. Yani tüm enerjileri kapitalistlere/patronlara güç veriyordu. Karl Marx bunu edebi bir şekilde dile getirmişti: 'Sermaye ölü emektir, vampir gibi sadece canlı emeğin enerjisini çekip aldığında yaşıyor, ne kadar çok canlı emeğin enerjisini çekip alıyorsa o kadar güçleniyor ve daha fazla yaşıyor.' (Karl Marx)

Sermayedarlar/patronlar kölelik sisteminde olduğu gibi çalışanları tamamen ele geçirmek istemiyorlardı, ama onları uysallaştırarak denetim altına almak istiyorlardı. Bu gereklilik ilk elden 'çalışmanın' mutlaklaşması anlamına gelmiştir."

ISBN 978-975-7271-43-7

Fiyatı: 10 YTL (KDV dahil)

KAPİTALİZMİN HAPİSHANELERİNDE ÖDÜNÇ HAYATLAR - Yüksel Akkaya